

Д-р Виолета Мацова

УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО КОМЕРЦИЈАЛНОТО БАНКАРСТВО

Д-р ВИОЛЕТА МАЦОВА

УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО КОМЕРЦИЈАЛНОТО БАНКАРСТВО

Скопје, 2010

УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО КОМЕРЦИЈАЛНОТО БАНКАРСТВО

Издавач:

Центар за банкарство и финансии

За издавачот:

Проф. Д-р Благоја Наневски, директор

Рецензент:

Проф. Д-р Благоја Наневски

Проф. Д-р Томе Неновски

Јазична редакција:

Проф. Раско Лозаноски

Компјутерска обработка:

Фонче Божиновски

Корица:

Фонче Божиновски

Печат:

„ „, Скопје

Тираж:

300 примероци

CIP – Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

338.4857.488(497.7)

МАЦОВА, Виолета

Управување со кредитниот ризик во комерцијалното банкарство / Виолета Мацова-
2010, стр. 308: табели ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 2999-306.

ISBN 978-608-4519-03-4

а)

COBISS.MK-ID 81086474

Д-р Виолета Мацова

**УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ
РИЗИК ВО КОМЕРЦИЈАЛНОТО
БАНКАРСТВО**

Скопје, Јануари 2010

На моѝе најмили, со љубов

ПРЕДГОВОР

Трудов насловен како „Управување со кредитниот ризик во комерцијалното банкарство“ обработува современа и многу актуелна проблематика од областа на банкарството. Имено, кредитниот ризик и неговото проучување претставува една широка и неисцрпна тема од големо значење во банкарската индустрија, и водечки банкарски ризик, дури и кога се во прашање најразвиените финансиски пазари. Последнава финансиска криза која ги доведе пред банкрот голем број на банки во САД и развиените европски земји, фрли ново светло на кредитниот ризик и начинот на управувањето со него. Глобализацијата на економијата, но и иновациите во управувањето и трансферирањето на кредитниот ризик, креираа нови форми на ризици произлезени од кредитниот ризик, за кои се наметна потреба да бидат детално анализирани и на истите да се одговори со соодветни мерки од страна на банките, регулаторите, но и на носителите на економската политика.

Во таа смисла овој труд прави сеопфатна анализа на кредитниот ризик, управувањето со кредитниот ризик во сите негови фази, како и предусловите потребни за негово соодветно реализирање, воедно анализирајќи во која мера македонското банкарство ги имплементира искуствата од развиените банкарски системи во врска со управување на кредитниот ризик.

Истражувањето во овој труд има своја едукативна и прагматична димензија.

Сознајната димензија на истражувањето се огледа во образложување на сите аспекти значајни за управување со кредитниот ризик, кој има за цел да го сведе истиот на прифатливо ниво за банката и истовремено да оствари задоволително ниво на профит.

Практична димензија произлегува од хипотезата дека еден од главните причина за проблемите во македонското банкарство треба да се бара во загубите кои произлегуваат од лошите кредитни пласмани, пред сè поради недоизграденоста на процедури, критериуми и инструменти за управување на кредитниот ризик.

Во текот на изработката на оваа книга, користена е современа домашна и странска литература, како и интернет страници поврзани со одредени аспекти на предметното истражување, а при прибирање на податоците и информациите за состојбите во македонското банкарство користени се публикации на Народната банка и други статистички публикации.

Исто така спроведени се и директни интервјуа со најголем број од банките и други релевантни финансиски институции во Република Македонија.

Оваа книга претставува адаптирана верзија на дел од мојата докторска дисертација „Оценка на кредитниот ризик во процесот на управување со кредитниот ризик во комерцијалните банки на Република Македонија“, одбранета на Универзитетот Кирил и Методиј-Економски Институт-Скопје во јуни 2009 година. Самата докторска дисертација имајќи истовремено теоретски и апликативен придонес во сферата на управувањето со кредитните ризици во современото банкарство, наметна потреба од поделба на истата на два труда кои со соодветна доработка и адаптирање би имале своја целна група на читатели.

При тоа книгава „Управување со кредитниот ризик во комерцијалното банкарство“ има повеќе теоретски и учебничарски карактер и може да се послужи како литература (основна или дополнителна) на студентите по економија на додипломски и постипломски студии, но и на научните работници и истражувачи од областа на банкарството.

Актуелноста на проблематика која е третирана во овој труд се надевам ќе го предизвика вниманието и на пошироката читачка публика.

Би сакала во оваа прилика да ја изразам својата благодарност до проф. д-р Благоја Наневски и проф. д-р Томе Неновски кои како рецензенти на оваа книга придонесоа при нејзиното содржинското обликување со свои корисни сугестии и предлози.

Исто така исказувам благодарност до менаџерите и кредитните аналитичари на комерцијалните банки од Република Македонија, кои беа консултирани и интервјуирани при изработката на овој труд како и менаџери и претставници од НБРМ, КИБС и други институции кои дадоа свој придонес во актуелноста и квалитетот на трудот.

Скопје, Јануари 2010

Авторот

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	11
ВОВЕД	13
I КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ	17
1. Суштина на кредитниот ризик во банкарското работење	17
1.1 Различно поимање на кредитниот ризик	18
1.2 Видови на кредитен ризик	20
1.2.1. Кредитен ризик во стандардниите банкарски операции	23
1.2.1.1. Ризик при кредитирање на население (физички лица)	24
1.2.1.2. Ризик при кредитирање на претпријатија	27
1.2.1.3. Ризик при краткорочно кредитирање	28
1.2.1.4. Ризик на долгорочно кредитирање (ризик на финансирање на инвестициите)	31
1.2.2. Специфични кредитни ризици	35
1.2.2.1. Кредитен ризик на вонбилансни операции	35
1.2.2.2.1 Кредитен ризик на хартиите од вредност	37
1.2.2.2. Ризик на земјата	39
2. Кредитниот ризик и другите банкарски ризици	43
2.1. Ризик на ликвидност (ликвидносен ризик)	44
2.2. Ризик на несолвентност	47
2.3. Ризик на каматни стапки (каматен ризик)	49
2.4. Валутен ризик (курсен ризик)	51
2.5. Оперативен ризик	54
3. Импликации на кредитниот ризик врз вкупното работењето на банката	56
4. Значење и актуелизација на кредитниот ризик во современото банкарство	60
4.1 Кредитниот ризик во комерцијалните банки на развиените земји на Европа и САД	70
4.1.1. Кредитниот ризик во комерцијалните банки на САД	70
4.1.2. Кредитниот ризик во комерцијалните банки на развиените земји на Европа	76
4.2 Кредитниот ризик во комерцијалните банки на земјите во транзиција	80
II УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК	87
1. Суштина, потреба и значење на управувањето со кредитниот ризик	87
1.1. Суштина на управувањето на кредитниот ризик во рамките на севкупните банкарски ризици	87

1.2. Потреба за управувањето со кредитниот ризик во банките	90
1.3. Значење на управувањето со кредитниот ризик во банките	92
2. Предуслови и фактори за успешно управување со кредитниот ризик	96
2.1. Внатрешни фактори за успешно управување со кредитниот ризик	97
2.2. Надворешни фактори за успешно управување со кредитниот ризик	101
3. Политики за управување со кредитен ризик	104
3.1. Политики за лимитирање или намалување на кредитниот ризик	106
3.2. Политики за класификација на средства	109
3.3. Политика на резервирање на загуба од кредити (резервации на кредити)	112
4. Содржина на управувањето со кредитниот ризик	114
4.1. Идентификација на кредитниот ризик	116
4.2. Мерење на кредитниот ризик	118
4.3. Контрола на кредитниот ризик	123
4.3.1. Контрола на кредитниот портфолио	124
4.3.2. Контрола на кредитниот должник	125
4.3.3. Контрола на кредитниот процес	128
4.3.3.1. Интерна и екстерна контрола на кредитниот ризик	128
4.3.3.1.1. Воспоставување на систем на внатрешна контрола во рамките на кредитното работење	129
4.3.3.1.2. Улогите на ревизијата на банките во проценка на управување со кредитното портфолио од страна на банките	131
4.4. Следење на кредитниот ризик	131
4.5. Намалување (неутрализирање) на кредитниот ризик	133
III. ИНФОРМАТИВНИОТ КРЕДИТЕН СИСТЕМ И КРЕДИТНОТО РАНГИРАЊЕ - ОСНОВА ЗА КВАЛИТЕТНО УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК	135
1. Поим и суштина на информативниот кредитен систем	135
1.1. Содржината на кредитниот информативен систем	139
2. Влијанието на кредитните информативни системи врз пазарот на кредити и кредитниот ризик	143
2.1. Придобивките од информациите на кредитноинформативните системи врз нивото на кредитниот ризик	143
2.2. Негативни импликации од постоењето на организирани кредитни информативни системи	145
3. Предуслови за ефикасен кредитен информативен систем	148
4. Институционален аспект на кредитниот информативен систем	156
4.1. Кредитни регистри	157
4.1.1. Јавни (Државни) кредитни регистри	161
4.1.2. Приватни кредитни регистри (кредитни бироа)	165

4.1.3 Кредитни информации за физички лица како кредитобаратели	168
4.1.4. Кредитни информации за правни лица(компанији) како кредитобаратели	170
4.2. Односот на јавните и приватните кредитни регистри	172
5. Поим и сушина на кредитниот рејтинг	175
5.1. Лични кредитни рејтинзи	175
5.2. Корпоративни кредитни рејтинзи	177
5.3 Суверен кредитен рејтинг	178
5.4. Употреба на рејтинзи	179
5.5. Агенции за кредитен рејтинг	181
5.5.1 Процес на рангирање од створа на агенциите за кредитен рејтинг	184
5.5.2. Веродостојност на рејтинзите на агенциите за кредитен рејтинг	186
6. Значењето на кредитните регистри и рејтинг агенциите при управувањето со кредитниот ризик	190
6.1. Улога и значење на кредитните регистри(јавни и приватни) при управување со кредитниот ризик	190
6.2. Придонесот на агенциите за кредитен рејтинг при управување со кредитниот ризик	193
IV ИМПЛИКАЦИИ НА НОВАТА КАПИТАЛНА СПОГОДБА ВРЗ УПРАВУВАЊЕТО СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК	197
1. Суштината на Новата Капиталната спогодба- Базел 2	197
1.1. Потребата од реформа на Базел I	198
1.2. Цели на Новата Капитална спогодба (Базел 2)	202
1.3. Клучни елементи на Новата капитална спогодба-Базел 2	205
1.3.1 Столб 1: Минимални капитални барања	205
1.3.2. Столб 2: Супревизијата на контролната функција	209
1.3.3. Столб 3: Пазарна дисциплина и обелоденување	211
2. Оценка на кредитниот ризик според Базел 2 160)	214
2.1 Пристапи при оценка на кредитниот ризик	214
2.1.1. Стандарден пристап за оценка на кредитниот ризик	215
2.1.2 Интерен модел за оценка на кредитниот ризик - ИРБ пристап (IRB Approach)	217
3. Намалување на кредитен ризик и трансфер на кредитен ризик според Базел 2	220
3.1. Намалување на кредитен ризик (Кредит ризик митигацион)	220
3.1.1 Трејдман на техниките за намалување на кредитниот ризик ...	221
3.2 Трансфер на кредитен ризик	225

3.2.1. Инструменти и техники за трансфер на кредитен ризик	226
3.2.1.1. Инструменти на едно име	227
3.2.1.1.1. Нефинансиран трансфер на ризик	227
3.2.1.1.2. Финансиран трансфер на ризик	228
3.2.1.2. Трансфер на ризик во портфолио	229
3.2.1.2.1. Нефинансиран трансфер на ризик	229
3.3. Актуелни прашања во врска со трансферот на кредитен ризик	233
4. Искуства од примена на Новата капитална спогодба-Базел 2	237
4.1. Примена на Базел 2 во земјите-членки на Базелскиот комитет за банкарска супервизија	237
4.1.1. Примена на Базел 2 во земјите-членки на Базелскиот комитет кои се земји членки на ЕУ	237
4.1.2. Примена на Базел 2 во САД	239
4.1.3. Примена на Базел 2 во останатите земји на Базелскиот комитет	240
4.2. Примена на Базел 2 во останатите земји кои не се членки на Базелскиот комитет за банкарска супервизија	240
4.3. Критики и проблеми во примената на Базел 2	242
4.4. Прогрес во имплементацијата на Базел 2	245
V УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО БАНКАРСКИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	251
1. Кредитниот ризик во комерцијалните банки на Република Македонија	251
2. Потреба од управувањето со кредитниот ризик во македонското банкарство	257
2.1. Улогата на државата во управувањето со кредитниот ризик	260
2.2. Улогата на Народната банка на Република Македонија во управувањето со кредитниот ризик	265
2.3. Улогата на комерцијалните банки во управувањето со кредитниот ризик	269
3. Содржински и организациони аспекти на управувањето со кредитниот ризик во комерцијалните банки на Република Македонија.	271
3.1. Учесниците кои директно или индиректно се вклучени во процесот на управувањето со кредитниот ризик	272
4. Централниот кредитен регистар - извор на информации за управување со кредитниот ризик (предности и недостатоци)	281
4.1. Потреба од кредитно биро како дополнителен извор на информации за покривање со кредитниот ризик	287
5. Примена на Базелските принципи - предуслов за квалитетно управување со кредитниот ризик од страна на НБРМ и комерцијалните банки во Република Македонија	290
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	299
БИОГРАФИЈА	307

ВОВЕД

Кредитирањето е важен сегмент од стопанството на секоја земја, кој директно влијае на нејзиниот стопански развој. Преку управувањето со кредитниот ризик банките настојуваат да ја задржат контролата над своите побарувања и да ги намалат/избегнат загубите во работењето, што пона-таму може да има директни импликации на опстанокот и просперитетот на банката, а индиректно и над стабилноста на целокупната економија во земјата. Затоа, управувањето со ризиците, а особено со кредитниот ризик како доминантен банкарски ризик, претставува основа на банкарското работење.

Имајќи го во предвид сето тоа, предмет на оваа книга е анализа на кредитниот ризик и управувањето со него во сите негови фази, анализирајќи ги сите предуслови за тоа, во смисла на солидно изграден кредитно информативен систем и примена на минимум регулаторни стандарди за здраво кредитирање и обезбедување на “здрав” банкарски систем.

Прашањата за третманот и актуелноста на кредитниот ризик, управувањето со кредитниот од аспект на неговата содржина и предусловите за негово успешно реализирање и сето тоа разгледано во светлината на македонското банкарство е презентирano низ пет поглавја на оваа книга.

Имено, во првото поглавје *Кредитниот ризик во банкарското работење* се обработени: поимањето за кредитниот ризик, показателите на кредитниот ризик и импликациите што кредитниот ризик ги има врз портфолиото на банката. Во ова поглавје се анализира сè уште доминантното присуство на кредитниот ризик во банкарството на развиените економии и предизвиците со кои тие се соочуваат во рамките на новата финансиска криза, земјите во транзиција и во банкарскиот систем на Република Македонија. Иако во банкарските системи на развиените земји, се присутни бројни банкарски производи, од кои некои се користат за намалување на кредитниот ризик, истите тие софистицирани производи генерираат соодветна форма на кредитниот ризик, и давајќи му нова димензија, го прават актуелен и доминантен во групата на банкарски ризици. Во земјите во транзиција, а особено во македонското банкарство, поради сиромашната лепеза на банкарски активности, кредитниот ризик

претставува доминантен банкарски ризик чија актуелност во последнава деценија сè повеќе се зголемува.

Актуелизацијата на кредитниот ризик и бројните потреси во банкарскиот систем како резултат на лошата кредитна политика, ја наметнуваат потребата од управувањето со кредитниот ризик. Традиционалниот пристап на одбегнување или непреземање на никаков кредитен ризик е одамна депласиран и застарен, пристап што во едно динамично време, не може да се реализира.

Затоа, во второто поглавје *Управување со кредитниот ризик* се анализира суштината и значењето што го има управувањето на кредитниот ризик во современото банкарство, како и неговите принципи и начела кои треба да се имаат во предвид при неговото практикување. Содржината на управувањето на кредитниот ризик која се третира во банкарската теорија и практика, претставува централна точка на ова поглавје, каде детално се разработени фазите кои ги опфаќа управувањето со кредитниот ризик со сите нивни карактеристики.

Во третото поглавје *Информативниот кредитен систем и кредитното рангирање- основа за квалитетно управување со кредитниот ризик* е разработено прашањето за информативниот кредитен систем и кредитното рангирање. Имено, еден од главните предуслови за квалитетно управување на кредитниот ризик претставуваат кредитните информации. Во развиените земји таквите информации се ситематизирани, и институционално поддржани, градејќи еден заокружен кредитен информативен систем. Како резултат на податоците од еден таков кредитен информативен систем се врши и рангирање на коминтентите, односно им се доделува соодветен кредитен рејтинг. Тоа во голема мера го олеснува оценувањето и управувањето со кредитниот ризик, и го унапредува деловното банкарско одлучување во целина.

Кредитниот ризик и управувањето со него, зазема значајно место и во Новата капитална спогодба-БАЗЕЛ 2, чии импликации се презентирани во четвртото поглавје. Всушност целта и на двете капитални спогодби (Базел 1 и Базел 2), е преку определување на минимум регулаторни стандарди, да се обезбеди сигурност и солидност на банкарскиот систем, како и да се зајакне конкурентната еднаквост во банкарскиот систем. Новата капитална спогодба дава особено поголем акцент врз проценка на ризикот од страна на самите банки, поттикнување за изработка на посоефистицирани методологии за оценка на кредитниот ризик, како и подобра пазарна дисциплина и транспарентност на кредитните информации за коминтентите на банките и за самите банки. Во четвртото поглавје *Импликации на Новата капитална спогодба врз управувањето со кредитниот ризик*, посебно се разработени двата пристапи за оценка на кредитниот ризик:

стандарден пристап (кој има соодветни подобрувања на постоечкиот стандардизиран пристап) и новиот пристап заснован на интерно рангирање (Internal Based Rating approach)-ИРБ пристап-кој од своја страна има две варијанти: основен ИРБ пристап и развиен ИРБ пристап. Во ова поглавје се дадени инструментите за намалување и трансфер на кредитниот ризик според Базел 2, како и процесот на имплементација на Новата капитална спогодба.

Во петото поглавје *Управување на кредитниот ризик во банкарскиот систем на Република Македонија* се третираат клучните прашања сврзани со управувањето на кредитниот ризик во македонското банкарство. Во него, детално се образложени прашањата за потребата од управувањето на кредитниот ризик и улогата што ја има државата, Народната Банка и комерцијалните банки во правец на квалитетно и организирано управување со кредитниот ризик. Во овој дел се анализира и степенот на примената на Базелските принципи во правец на воспоставување и одржување на сигурен и здрав банкарски систем во Република Македонија, како и анализа на постоечкиот информативен кредитен систем и насоки за подобрување на истиот, како предуслов за квалитетно управување со кредитниот ризик.

I КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ

1. Суштина на кредитниот ризик во банкарското работење

Секоја деловна активност предвидува постојано донесување на одлуки, кои во поголема или помала мера се проследени со ризик и неизвесност. Ризикот е составен дел на секое работење и тој не може да се избегне, но неговите негативни ефекти можат значително да се ублажат со негово континуирано управување. Ова особено се однесува за банкарското работење, кое претпоставува донесување на одлуки кои не го избегнуваат ризикот, туку свесно калкулираат со него.

Банките во своето работење се среќаваат со цела лепеза на ризици, меѓутоа, најголемо внимание досега му се укажува на кредитниот ризик. Тоа во некоја рака е сосем логично, бидејќи основната функција на банките е прибирање на слободните парични средства и нивна редистрибуција во вид на кредити или друг вид на пласмани до нивните корисници.

Кога банките (и други финансиски институции) одобруваат кредит на кредитобарателите, паралелно го прифаќаат и кредитниот ризик. Всушност, елементи на кредитен ризик среќаваме секогаш, кога поединци или правни лица користат определени производи или услуги, без истовремено да го платат тој производ или услуга.

Кредитниот ризик и неговото проучување не претставува само една широка и неисцрпна тема од големо значење во банкарската индустрија, туку водечки банкарски ризик, дури и кога се во прашање најразвиените финансиски пазари. Имено, кредитниот ризик е најстариот финансиски ризик, кој е содржан во сите кредитни производи. Притоа, современата теорија на банкарскиот менаџмент, под кредитните производи не подразбира само кредитни пласмани, туку: “секоја трансакција која конкретно или потенцијално вклучува враќање на камата и главница согласно опре-

¹⁾ Jakovljević D., „Upravljanje kreditnim rizikom u suvremenom bankarstvu“ TEB Zagreb 2000 str. 8.

делен договор“.¹⁾ Оттаму и елементите на кредитното портфолио еднакви со паричните кредити, претставуваат и гаранциите, рамковните кредити, финансиски лизинг, репо и факторинг работи, непокриени акредитиви, обврзниците, авалирани меници и сл.

Интересно е да се спомене дека појавата на современите финансиски производи, како што се опциите, фјучерси, swar-камата и swar-валута, термински договори и сл, му даваат ново значење на кредитниот ризик и воедно претставуваат заштитни инструменти на овој ризик (hedging).

Меѓутоа, колку и да постојат современи банкарски производи, сепак, класичниот банкарски инструмент кредит и кредитната функција заземаат најзначаен простор во структурата на банкарското работење. Поради тоа, растежот на банката и на нејзиното портфолио, е во тесна зависност од кредитната експанзија, а паралелно со тоа и со кредитниот ризик што истата го носи.

1.1 Различно поимање на кредитниот ризик

Во банкарската теорија и практика можат да се сретнат различни дефиниции за кредитниот ризик во зависност од ширината на поимањето на кредитните производи и во рамките на кредитното портфолио кои се изложени на кредитниот ризик. Најчесто кредитен ризик се дефинира како: веројатност од финансиска загуба произлезена од неможност за целосна, делумна или закаснета наплата, поради неможноста на кредитокорисникот да ги исполни своите кредитни обврски, согласно договорените кредитни услови.²⁾ Или накусо: Кредитен ризик е веројатноста должниците на банката да не ги исполнат своите кредитни обврски согласно договорените услови.

Многу светски банкарски аналитичари сметаат дека кредитниот ризик е еден од најважните фактори кои влијаат на профитот на банките и вредноста на финансиските инструменти. Конкретно, секое доцнење или неплаќање на каматата и главницата од договорениот кредит, ја намалува реалната добивка на банката и така ја намалува нејзината реална вредност.

Во таа смисла, кредитниот ризик претставува последица на договорената и/или можната финансиска трансакција помеѓу давателот и примателот на средства, односно, варијација на можните поврати на средства

²⁾ Мацова м-р В.: Презентирана дефиниција на одржаниот семинар на тема Кредитни процеси и рани предупредувачки сигнали, македонски центар за меѓународна соработка - МРФП, Скопје, 1-3 Септември 2005 год.

кои би можеле да се добијат од една финансиска трансакција, поради доцнење или непотполно плаќање на главницата и/или каматата.³⁾ Значи, во овој случај, кредитниот ризик е поширок поим од ризикот врзан само за кредитите, бидејќи се однесува на секоја финансиска трансакција на банката која продуцира побарувања за главница и камата.

Кредитниот ризик често се поистоветува со поимот ризик на спротивната страна (counterparty risk). Меѓутоа, разлика сепак, постои. Во основа се состои во објаснувањето дека терминот- ризик на спротивната страна- се применува во контекст на комерцијалните финансиски инструменти (како што се деривативите-опции, термински договори, swap и сл), додека кредитниот ризик во потесна смисла на зборот се однесува на веројатноста на неплаќање (или било какво отстапување) според договорот за паричен кредит.⁴⁾

Според ова, кредитниот ризик би можел да се дефинира и како: веројатност дека активата на банката, особено нејзиното кредитно портфолио ќе изгуби на вредност и можеби ќе стане безвредно.⁵⁾ Имено, кредитното портфолио губи на вредност со секое доцнење на отплатата на кредитот, и истиот се намалува ако ануитетите не се враќаат во потполност и во рок на доспевање утврден со кредитниот договор.

Пошироко поимање на кредитниот ризик е присутно и кај извештаите за изложеноста на банката на кредитен ризик кое согласно меѓународните сметководствени стандарди, банката е должна да ги подготвува. Така, според МСС 32 јасно се бара минимален број на ставки кои содржат кредитен ризик. МСС 32 го воведува во терминологијата на известување поимот -финансиски инструмент. Финансиски инструмент се дефинира како: договор врз чија основа се создаваат финансиски средства на едно препријатие(страна) и финансиска обврска на друго претпријатие (страна)⁶⁾.

Всушност, со оваа дефиниција е опфатен кредитниот ризик во најширока смисла на зборот, бидејќи финансиски инструменти се и билансните и вонбилансните ставки на активата и пасивата на една банка. Имено, договорот за кредит подразбира претворање на паричниот облик на

3) Payant, W.R.: Credit risk –managing its interrelation with other balance sheet risks, Sendero Institute, IBC Conference, Prague, June 1996 p. 32.

4) Heffernan, S., „Modern Banking in theory and practice“, John Wiley & Sons LTD. Baffins Lane, Chichester, England 1996 p. 165.

5) Rose, P.S., Commercial bank management, IRWIN, Homewood IL, 60430, Boston, USA 2002, p. 140.

6) Jakovljević D., „Upravljanje kreditnim rizikom u suvremenom bankarstvu“ TEB Zagreb 2000 str. 35.

имотот на активата на банката во кредитно побарување, што истовремено е и финансиски инструмент и билансна ставка. Покрај тоа, банкарската гаранција, содржински претставува договор според кој банката (гарант) се обврзува кон корисникот на гаранцијата (примател) дека ќе му го плати побарувањето во определен рок на доспевање, ако тоа не го направи реалниот должник (налогодавач), при исполнување на определени услови наведени во гаранцијата. Во такви услови банкарската гаранција исто како и непокриениот акредитив, претставуваат финансиски инструменти кои во сметководствената евиденција се водат вонбилансно.

Потаму согласно МСС 32 битно е банката за секоја билансна и вонбилансна ставка да објави информација за својата изложеност на кредитен ризик, вклучувајќи:

- а) износ кој на соодветниот датум на известувањето најдобро ја предочува максималната изложеност на кредитниот ризик, не земајќи ја во предвид реалната вредност на колатералот даден при користење на било кој финансиски инструмент и
- б) поголема концентracија на кредитниот ризик.

Врз основа на напред наведеното поимање на финансиските инструменти можно е кредитниот ризик да се дефинира како: веројатност дека финансиските инструменти ќе изгубат на вредност поради неисполнување на договорните обврски на должникот кои би можеле да предизвикаат ненавремена и/или непотполна отплата на главницата, каматата и останатите надоместоци.⁷⁾

Имајќи го во предвид сето досега изнесено можеме да дадеме една општоприфатлива дефиниција за кредитниот ризик, респектирајќи ја опфатноста на кредитните производи во вкупното кредитно портфолио: Кредитниот ризик претставува ризик од финансиска загуба, како последица на неможноста на должникот, од било која причина да ги исполни своите финансиски и договорени обврски во целина. Под кредити притоа, се подразбираат сите заеми, провизии и други побарувања, вложувања во хартии од вредност, учество во капиталот, како и сите потенцијални и преземени обврски.

1.2 Видови на кредитен ризик

Кредитниот ризик има повеќе појавни облици, видови и димензии. Според, Joel Bessis⁸⁾ кредитниот ризик има три димензии:

⁷⁾ Исто, стр. 33.

⁸⁾ Bessis J. „Risk Management in Banking“, John Wiley&Sons, Chichester (England) 1999, p. 81

- ризик од неплаќање (default risk);
- ризик на изложеност (exposure risk);
- ризик на надоместување на кредитот (рецоверс ризик).

а) *Ризикот од неплаќање на кредитот* настанува кога должникот делумно или целосно не ги извршува своите договорени кредитни обврски и кога пазарната вредност на конкретниот кредит падне под вредноста по која тој бил одобрен. Ова е во суштина најзначајната димензија на кредитниот ризик.

б) *Ризикот на кредитната изложеност* е генериран од неизвесноста на банката, колкав износ на кредити ќе одобри во иднина земено во целина и/или по поединечен клиент. Оваа димензија на ризикот е изразена во услови кога има отворени кредитни линии, револвинг-кредити или се работи за кредитни деривати, па големината на ризикот ќе зависи повеќе од обемот на кредитната задолженост на комитентите во дадениот момент или од движењата на пазарот, а не од активност на банката.

в) *Ризикот на надоместување на кредитот* е условен од причината за неговото невраќање, односно финансиската кондиција на комитентот да го отплаќа кредитот, од видот на колатералот со кој кредитот бил обезбеден, како и неговата реална состојба и пазарна вредност. Имено, дури и ако кредитот не се отплаќа навремено /или воопшто не се отплаќа, а истиот е обезбеден со лесно впаричлив колатерал, тогаш велиме дека ризикот за надоместување на кредитот е мал, а загубата незначителна.

а) Најчесто присутна димензија или форма на кредитниот ризик е *ризикот од неплаќање*, поради тоа многу често се поистоветува со него. Притоа, велиме дека кредитниот ризик попримил форма или димензија на *ризик од неплаќање* доколку:⁹⁾

- должникот не го изврши плаќањето кон кредитниот договор, ни по три месеца од моментот на доспевањето;
- должникот прекрши една од заштитните клаузули од кредитниот договор, при што, автоматски се покренуваат преговори, помеѓу банката и должникот, а во спротивно, банката бара должникот да го врати целиот долг;
- пазарната вредност на активата на должникот падне под вредноста на неговиот долг. Притоа, економската вредност на долгот претставува вредност на очекувани идни парични текови, дис-

⁹⁾ Ibidem, p.82

конирано во сегашноста, по пат на соодветна дисконтна стапка. Имено, ако пазарната вредност на активата на должникот падне под пазарната вредност на долгот, тоа значи дека сегашните очекувања на идните парични текови се такви што долгот не може да се врати во целост. Сепак, во овој случај, банката нема право да покрене правна постапка против должникот.

б) Во практиката за *ризикот на кредитна изложеност* можат да се забележат определени варијанти кои претставуваат потврда за разноликоста на овој ризик.

При тоа, ризикот на *кредитна изложеност* се јавува во неколку околности:

- Се случува некои банки да одобрат повеќе кредити во однос на нивниот гарантен капитал. Во тој случај станува збор за *декапитализирање* на банките и ако кредитното портфолио почне да се влошува, тоа ќе значи загуба на капиталот и навлегување на банката во зоната на несолвентност;
- Во случај на преголемо *кредитирање на една банка во поедини стопански сектори*. При тоа, неповолните трендови на некој сектор (пр. земјоделство, обосна металургија и сл.) можат да предизвикаат влошување на квалитетот на банкарските пласмани во тој сектор и создавање на соодветни загуби за банката;
- Преголемата *концентрација на кредитни пласмани кај помал број на комитенти* предизвикува несолвентност и загуби за банката доколку поради низа (индивидуални) причини на истите им се влоши работењето и банкротираат;
- Ризик на висока кредитна изложеност се јавува и ако дојде до *концентрација на кредитните пласмани кај нејзините основачи*, капитално поврзани лица, раководни лица на банката, особено ако тие кредити се пласирани по каматна стапка пониска од вообичаено и утврдена со каматната политика на банката;

Кредитниот ризик се јавува и во форма на *ризик на обновување на кредитот*, во случаи кога банките им одобруваат кредити на потврдено лоши должници, капитализирајќи ја најчесто кумулираната, а неплатена камата на претходните долгови. Како резултат на тоа, се намалува слободниот кредитен потенцијал на банката и таа нема доволно средства да ги финансира добрите клиенти (ризик на ликвидност), но и често банката ги зголемува активните каматни стапки дури и на првокласните комитенти, со цел да ја заштити својата профитабилност.

Формите и видот на кредитниот ризик варираат во зависност од природата на кредитните операции, развиеноста на банкарските производи (особено на оние со кои се врши трансфер на кредитниот ризик), од ви-

дот на клиентите на кои им се одобрува кредит, од рокот на кредитирање и сл. Меѓутоа, најосновната поделба што може да се направи е поделбата на :

- облици на кредитниот ризик во рамките на традиционалните кредитни операции и
- специфични кредитни ризици (кои многу често денес се третираат како посебни банкарски ризици).

Имајќи го во предвид карактерот на банките кај нас и недоволната развиеност на финансискиот пазар, суштината на кредитниот ризик ќе се посматра низ ризиците кои произлегуваат при процесот на одобрување на кредити, како стандардна банкарска операција. Ризиците кои произлегуваат при работењето (тргувањето) со хартии од вредност, ќе се третираат како специфичен облик на кредитен ризик, заедно со ризикот за вонбилансни операции и ризик на земјата.

Поради тоа, од досега изнесеното, облиците на кредитниот ризик во рамките на банкарските операции, може да се постават во следната класификација:¹⁰⁾

1. Кредитен ризик во стандардните банкарски операции:
 - ризик при кредитирање на поединци (физички лица);
 - ризик при кредитирање на претпријатија;
 - ризик при краткорочно кредитирање;
 - ризик при финансирање на инвестиции.
2. Специфични кредитни ризици:
 - ризик на вонбилансни операции;
 - ризик на хартии од вредност;
 - ризик на земјата.

1.2.1 Кредитен ризик во стандардниите банкарски операции

Бројни се облиците на кредитниот ризик кои произлегуваат од традиционалните кредитни операции. Анализирани од аспект на видот на клиентите на кои им се одобрува кредит, како облици на кредитниот ризик најчесто се спомнуваат:

- ризик за кредитирање на поединци(физички лица) и
- ризик за кредитирање на претпријатија.

Ризикот на кредитирање на претпријатија од своја страна би опфаќал повеќе ризици во својот состав како што се:

¹⁰⁾ D-r Branko Vasiljević „Rizici u bankarskom poslovanju“ - Beograd, 1990, str. 29.

- ризик на финансирање на циклусот за комерцијализација,
- ризик на финансирање на производниот процес и
- ризик на финансирање на инвестиции.

Рокот на отплата на кредитите е од особена важност за димензионирање на кредитниот ризик и нормално спецификите на краткорочните и долгорочните кредити се пренесуваат и на кредитниот ризик во текот на нивната отплата, кои ќе бидат подетално образложени во продолжение на овој труд.

1.2.1.1. Ризик при кредитирање на населението (физички лица)

Во современото банкарско работење, сè поголемо значење се придава на односот на банката кон населението како актуелен или потенцијален клиент. Голем дел од банките денес, ги посматраат индивидуалните клиенти, како можност за примарен извор на нивниот раст и развој и проширување во рамките на севкупното банкарско работење. Дополнителен факт што треба да се има во предвид, е изразената остра конкуренција во оваа област, предизвикана од бројни небанкарски субјекти кои влегуваат во определен кредитен однос со овие клиенти, што директно или индиректно влијае на кредитниот ризик кој е присутен кај кредитирањето на населението како клиент на секоја банка. Манифестирањето на кредитниот ризик и причините за негово настанување кај индивидуалните клиенти, во голема мера се разликува од оние карактеристични за корпоративното банкарство. Имено, износите на кредитите кон индивидуалните клиенти се во основа неколку пати пониски во однос на кредитите кон големите корпоративни клиенти. Од друга страна, фиксните трошоци при сервисирање на овие клиенти се високи, што бара од банките да развијат ефикасен систем на кредитирање со голем број на клиенти, со цел да се намалат трошоците по клиент. Ова барање носи во себе опасност за прифаќање на значајно повисоко ниво на ризик од вообичаениот.

Ризикот при кредитирање на населението поконкретно се изразува низ потрошувачките кредити, кредитните картички, кај стамбените кредити и кредитирањето на земјоделци поединци (аграрни кредити).

а) *Ризик кај непрофитувачкиите кредити* е особено потенциран пред сè поради пониското ниво на квалитет и квантитет на финансиски, веродостојни податоци. Имено, овие податоци, по правило, не се верификувани (потврдени со ревизорски извештаи), така што во практика е можно должникот да не прикаже дел од своите дотогашни кредитни обврски. Покрај тоа, не постои јасно дефинирање дали при оценката на кредитната способност на индивидуалниот клиент ќе се земат во предвид сите кредитни об-

врски што неговото домаќинство е обврзано да ги плати или само оние кои се предмет на конкретниот кредит што се бара.

Примарниот извор на отплата на потрошувачките кредити се воглавно месечните примања на клиентите како и евентуалните дивиденди од акции или камати од штедни влогови. Но ова претставува променлива категорија имајќи ги во предвид: работното искуство на поединецот, движењата во неговата кариера, како и економската состојба на организацијата во која поединецот работи, што го прави ризикот кај потрошувачките кредити многу специфичен и неизвесен. Тука се мисли пре сè на оценување на карактерот на клиентот и неговата спремност за редовна отплата на кредитот, неговиот капацитет на отплата, кој може многу непредвидливо да се менува, како и состојбата на пазарот, имајќи го во предвид фактот дека најголем дел од потрошувачките кредити се обезбедени со некаков колатерал во форма на движен или недвижен имот.¹¹⁾

Имајќи го во предвид големиот број на потрошувачки кредити што се издаваат, како и спецификата на секој од клиентите, многу банки, со цел да ја зголемат својата ефикасност, како и да го држат кредитниот ризик во прифатливи рамки, воспоставуваат процедури и инструкции (формални водичи) за кредитирање и во таа смисла воспоставуваат критериуми за прифатливи и неприфатливи кредити.¹²⁾

б) *Ризикот кај кредитниите картички* сè повеќе се актуелизира со нивната сè помасовна примена. Без оглед што заработувачката на банките од работата со кредитни картички е доста голема, потребно е да се истакне дека можноста за загуба од работа со кредитни картички, од година на во година, континуирано расте.

Општа карактеристика на работата со кредитните картички е што определена сума на пари утврдена со кредитниот лимит е ставена на располагање на нејзините корисници и истите можат во текот на подолг временски период да ја користат оваа опција, во смисла на многу поголеми трошења, отколку што тоа им го дозволуваат реалните приходи.

Меѓутоа она што е уште посспецифично при работата со кредитни картички е честата појава на крајби и измами, кои иако по својата суштина се дел од оперативниот ризик, индиректно влијаат на зголемувањето на кредитниот ризик кај овие кредитни инструменти. Измамите по кредит-

¹¹⁾ Maki M. Dean, *The Growth of Consumer Credit and Household Debt Service Burden*" Board of Governors of the Federal Reserve System, February 2000, p. 23.

¹²⁾ Koch, W.Timothy/Macdonald, "Bank Management" 4th edition, The Drydent Press, 2000, p. 719-720

ните картички претставуваат сериозна опасност за работењето на банките.¹³⁾

Податоците на ВИЗА Интернационал, како најголема институција за работа со картички, зборуваат дека постојат најразлични видови измами, чиј обем претставува 0,3% од вкупниот обем на работењето со картички. Овие недозволен активности би можеле да се намалат, ако банките соработуваат меѓу себе. Имено, во Велика Британија со заедничка акција на издавачите на картички во 1990 година е формиран „Форум за превенција од измами на картички“, (Plastic Fraud Prevention Forum), а во 1988 година е формиран „Центар за превенција од измами на картички“ (CIFAS), кој има над 270 членки-банки и други финансиски организации. Многу е важно овие процедури и начин на работа да се прошират во банките каде работата со пластични картички е во зародиш.

в) Ризик кај стамбениите (хипотекарни) кредити

Станбените (хипотекарни) кредити се пропратени со повеќе видови банкарски ризици (кредитен ризик, ликвидносен ризик, ценовен ризик и ризик од авансно плаќање). Навидум од сите овие ризици, кредитниот ризик е најмалку изразен, со самиот факт што кредитниот износ е обезбеден со недвижен имот, кој во случај на неплаќање на должникот може истиот да се впаричи. Меѓутоа тука се исто така, присутни бројни дубиози, кои се однесуваат на можната променлива вредност на имотот, брзината со која имотот може да се впаричи, како и трошоците што дополнително ќе ги направи банката за негово впаричување.¹⁴⁾

ѓ) Ризик кај аграрните кредити (кредити на индивидуални земјоделци)

Аграрните кредити претставуваат значаен ризик за банките. Така, на пример, во периодот 1994-1997 година специјализираните земјоделски банки претставувале повеќе од 40% од банките во САД кои банкротирале.¹⁵⁾ Освен тоа, голем дел од земјоделските банки имале поголем износ на проблематични кредити отколку на капитал. Директна причина за високиот кредитен ризик кој има глобални последици, е опаѓањето на цената на земјата, која во скоро сите случаи е користена како колатерал за пласираните кредити. Други причини кои ги прави ризични аграрните

¹³⁾ CIFAS - UK's Fraud Prevention Service/ http://www.cifas.org.uk/default.asp/edit_id=687-56, Sept. 2008.

¹⁴⁾ Maki M. Dean, The Growth of Consumer Credit and Household Debt Service Burden" Board of Governors of the Federal Reserve System, February 2000, p 21.

¹⁵⁾ Koch, W. Timothy /Macdonald, Scott. Bank Management, 4th edition The Dryden press 2000, p. 640.

кредити се: нестабилноста на цените на земјоделските производи, зависноста на родот од временските услови, како и непредвидливите движења на глобалниот светски пазар.

Во современото банкарство кредитниот ризик за аграрните кредити се намалува преку индиректно кредитирање врз основа на откуп на вредносни хартии од страна на специјализирани финансиски и кредитни агенции од областа на земјоделството.

1.2.1.2. Ризик при кредитирање на претпријатија

За разлика од кредитирањето на населението, кредитирањето на претпријатијата носи свои карактеристики, што директно се рефлектираат на кредитниот ризик сврзан со нивната наплата. Имено, додека кај кредитирањето на поединци ризикот може да се стандардизира врз основа на законот на големите броеви, кај претпријатијата, мора да се води сметка за индивидуализација на ризикот.

Притоа, анализата на кредитниот ризик се врши поаѓајќи од карактерот на економската активност на должникот, должината на производниот циклус, како и предвидливоста на економските настани кои влијаат врз неговото работење. Во основа при кредитирањето на претпријатијата се имаат во предвид цела редица на информации за состојбата на претпријатието кредитобарател, почнувајќи од неговите финансиски извештаи, кои во голем број случаи се верификувани од овластени ревизори, преку кредитни и други видови регистри, (со кои може да се дојде до веродостојни податоци за финансиската задолженост на кредитобарателот), неговата кредитна историја и слично, па сè до анализи за надворешното опкружување и состојбите на пазарот што би можеле да го очекуват претпријатието, а кое директно би се одразило на неговиот капацитет за отплата на идниот кредит.

Обврската на претпријатијата да доставуваат континуирани финансиски извештаи до банките и во времето на отплата на кредитот, овозможува кредитните службеници навремено да реагираат на евентуално негативните настанати промени и преземат корективни мерки кон таквите кредитокорисници. Ова би можело да упати на заклучок дека кредитниот ризик кај кредити издадени на претпријатија може да биде многу попредвидлив и контролиран.

Меѓутоа, во исто време треба да се има во предвид дека износите на овие кредити (во однос на оние на населението) се во номинално многу повисоки износи (што директно се рефлектира на висината на кредитниот ризик и евентуалните загуби што би можела да ги претрпи банката во услови на неплаќање), многу често претпријатијата кредитобарачи се и акционери на определена банка што претставува своевиден притисок врз

банката (и покрај законските ограничувања за лимитирано кредитирање на акционерите) да издаваат кредити кои се финансиски и економски неоправдани и ризични.

Многу сличен е случајот и со големите и традиционални клиенти на банката, кои иако запаѓаат во финансиски потешкотии, менаџментот им одобрува кредити за пребродување на истите и во такви случаи го зголемува ризикот од невраќање на новоиздадениот кредит. Меѓутоа, покрај наведените индивидуални обележја на кредитобарателот и неговата економска активност, секако од особена важност за степенот на ризикот што банката го презема е должината на отплатата на кредитот, односно дали се работи за краткорочно или долгорочно кредитирање.

1.2.1.3. Ризик при краткорочно кредитирање

Ризикот на краткорочно кредитирање претставува неизвесност која произлегува од спроведувањето на краткорочната кредитна политика на банката. Имено, факт е дека под влијание на конкуренцијата и во натпреварот за профит, банката е приморана да ги пласира своите и депонираниите туѓи средства на своите коминтенти-кредитобаратели, преземајќи на себе ризик од таквите деловни одлуки и активности. Затоа улогата на менаџментот на банката треба да биде насочена кон минимизирање на несаканите последици од евентуалните загуби што можат да настанат од одобрените кредити, преку спроведување на добро разработена кредитна процедура, на одобрување, следење и контрола на кредитите и нивната отплата.¹⁶⁾

Во постапката на краткорочното кредитирање, една од најважните работи е определување на условите и рокот на отплата на кредитот. При тоа, кредитниот ризик расте пропорционално со зголемувањето на рокот на отплатата, особено во услови на променливи стопански и економски движења во земјата. Меѓутоа, за ризикот на краткорочното кредитирање особено е важна намената на кредитотот и стопанската активност на кредитобарателот во смисла на нејзината предвидливост. Имено, особено е важно да се има во предвид дали определени краткорочни кредити се одобрени за финансирање на ликвидноста, (на пример, побарувачката или залихите), бидејќи степенот на ликвидноста кај секој од посочените кредити е различен, што директно се рефлектира на извесноста од нивна отплата согласно кредитните договори.

Карактерот на економските активности на должникот може да биде таков што приходот кој служи за отплата на кредитот да биде повеќе или

¹⁶⁾ Попширно кај: Kent Baker, Gary Powell „Understanding Financial Management: A Practical Guide“- Wiley-Blackwell, USA, April 2005.

помалку познат или само веројатен. Кога се работи за кредитирање на класична трговска зделка од која се гледа определена сигурна комерцијализација, (односно се врши за познат купувач) во тој случај може да се говори за *познајќи приход*. Во случаи кога се работи за кредитирање на производство, тогаш станува збор за *помалку познајќи приход*, а кога со кредитот се финансира некоја краткорочна инвестиција (опрема и сл), зборуваме за *веројатен приход*, кој во себе го инкорпорира ризикот од лошиот избор на опремата или лошо организираниот произведен процес со новата опрема.

Во постапката на краткорочното кредитирање, а особено при оценката на кредитниот ризик на истото, покрај очекуваниот приход се зема во предвид и очекуваната загуба.

H.V. Prochonov i R.A. Foulke¹⁷⁾ во сферата на краткорочното банкарско кредитирање ја наведуваат следната класификација на загубите:

1. Загуби по кредити одобрени врз основа на сеопфатно кредитно истражување и анализа;
2. Загуби по кредити одобрени врз основа на несоодветни и нецелосни анализи;
3. Загуби по кредити зад кои стојат мотивите на интересите на менаџментот на банката или различните интересни и лоби групи.

Првата група претставуваат сосем нормални ризици и загуби од кредитната активност на секоја банка. Имено, и покрај сеопфатната анализа, сепак, можно е да не се земат во предвид сосема неочекувани настани во претпријатието-должник и надвор од него, па тоа да биде причина за неплаќање и да предизвика загуба за банката. Во овие услови целта на менаџментот треба да биде да се минимизираат таквите загуби со определени мерки и во соработка со должникот.

Многу почести и посериозни се загубите од втората група, кога загубите настануваат поради нецелосни, необјективни и непрецизни анализи од страна на кредитните службеници за краткорочната кредитна способност на комитентот. Иако кредитните аналитичари располагаат со многу информации, од особена важност е да се имаат релевантни и ажурирани податоци за работењето на должникот, правилно да се интерпретираат билансите и да се изработат добри проекции на неговите паричните текови.

Третата група на загуби се случува многу често, кога банката води офанзивна стратегија со цел зголемување на профитот и преземање на

17) Арсовски д-р Д., „Ризици во банкарското работење“ Economy Press, Скопје, 1998 стр.118.

дел од клиентите на конкуренцијата, притоа, таа ги либерализира кредитните процедури за сметка на сигурноста на банката (или уште полошо не почитува било какви процедури). За спречување на вакви и уште посериозни обиди за злоупотреба на парите на акционерите и депонентите на банката, постојат бројни законски лимити утврдени од супервизорското тело на државата, со кои се предвидува минимум сигурност за превенција од злоупотреба (пр. лимит за кредитна изложеност по основ на еден клиент и неговите капитално поврзани субјекти, лимит за кредитна изложеност на акционери на банката и сл.). Доследната примена на овие лимити будно се следи од страна на банкарската супервизија (било да е таа во состав на Централната банка или независна институција) и секоја злоупотреба соодветно се санкционира, бидејќи загубите од овој вид можат да доведат до крах не само на соодветната банка, туку и негативно да се одразат врз целиот банкарски систем на земјата.

Според професорот R.Bartels¹⁸⁾, појава на загуба предизвикуваат следниве видови состојби:

- Неефикасност при управувањето со кредитите;
- Состојба во која се наоѓа должникот;
- Економското опкружување.

Првата група која како причина на загубите ги става нестручноста и некомпетентноста на кредитните службеници и целокупниот банкарски тим е најголем проблем во секоја, а особено во банкарката активност. Притоа, нестручноста и незнаењето при оценката на кредитната способност на клиентите, при одобрувањето на кредитите, следењето на реализирањето на кредитите и ликвидирањето на кредитниот однос, може да ги има следниве форми:

- лоша проценка на кредитната способност на кредитобарателот, поради неспособност и незнаење да се оценат и интерпретират расположивите податоци од страна на кредитниот тим на банката;
- отсуство на отплата на кредитот, кое навидум може да му се припише на неповолните работни перформанси на должникот, но во основа сепак како причина лежат и пропустите што ги направила банката при оценка на кредитната способност на клиентот;
- вкалкулиран ризик кој произлегува од кредитната политика на банката, а што се изразува во нејзиното настојување да се стекне со повисока добивка при повисок ризик.

¹⁸⁾ Исто, стр 119.

Од претходно наведените класификации на ризиците можат да се направат и следниве две поделби:

- Ризик на неизвршување на благовремена отплата на кредитот и
- Ризик на неликвидност на комитентот на банката

Во првиот случај се работи за постојано доцнење на наплата или кумулирање на голем дел од неплатениот долг кој понатаму или се ре-програмира (понекогаш со делумен отпис на каматата) или се отплаќа со определен дисконт, кој во секој случај значи делумна материјална загуба за банката.

Во вториот случај, при постоење на ризик на неликвидност на комитентот, загубите можат да бидат дури и уште поголеми, поради неможноста комитентот воопшто да го исплаќа кредитот, па во тој случај можно е да се посегне кон впаричување на колатералот. Тој, пак, во зависност од состојбата на пазарот може да предизвика дополнителни трошоци и време за негово претворање во пари и со тоа целосна или делумна наплата на одобриениот кредит.

Илузија е дека е можно прецизно и точно да се предвиди и измери кредитниот ризик и да се создаде скала според која ќе се мери ризичноста на секој кредит пооделно и на кредитното портфолио на банката во целост. Меѓутоа, треба да се отвори можност низ активна работна политика и практика на банкарското кредитирање, да се врши субјективна и објективна проценка на веројатноста од појава на кредитен ризик, во динамични услови на стопанисување.

1.2.1.4. Ризик на долгорочно кредитирање (ризик на финансирање на инвестициите)

Ризикот на долгорочното кредитирање претставува еден од најкомплексните ризици во банкарското работење. Всушност се работи за веројатност, во така долгиот рок на вложување, односно отплата на долгорочниот кредит, можат да се појават сите видови ризици што ги познава банкарското работење и тоа негативно да влијае врз целокупното работење на банката. Долгиот период дава можност за појава на внатрешни и надворешни девијантни состојби, прво кај банката како кредитор, потоа кај претпријатието-кредитокорисник, понатаму во неговото деловно опкружување и пазарот и на крај во целата држава и нејзиниот регион.

Веројатноста од овој ризик дополнително се нагласува во денешни услови, кога економските активности, знаењето и технологијата радикално се динамизираат, менуваат и застаруваат, така што планирањето и проекциите за работниот век на една инвестиција (која ретко е помала од пет година) е навистина, облог со иднината¹⁹. Меѓутоа, факт е исто така,

дека со темелна, стручна и совесна подготовка при оценката на инвестициониот проект, грешката може да се ублажи, а неизвесноста и ефектите од неа да се лоцираат во определени прифатливи граници.

Постојат многу фактори кои влијаат врз ризикот на инвестицијата, а со самото тоа и на ризикот на нејзиното финансирање.

Во литературата се наведуваат следниве фактори:²⁰⁾

- Векот на проектот;
- Вредноста на проектот;
- Сложеноста на технологијата;
- Степенот на иновации кој е неопходен во определената стопанска гранка;
- Влијанието на пазарот и конкуренцијата;
- Стабилноста на макроекономската политика на земјата и др.

Имено, ризикот на финансирањето на инвестицијата ќе биде поголем ако: проектот е подолг и со поголема вредност, ако видот на опремата и технологијата на производството е посложена, ако производниот асортиман е поголем и високо супститутивен со други производи и има еластична побарувачка, ако стопанската стабилност на земјата е мала и сл.

Во основа, ризиците сврзани со долгорочното кредитирање можат да се поделат на две основни групи:

- Ризици сврзани со самиот инвеститор;
- Ризици сврзани со самиот проект.

Особено важно при анализата и донесувањето на одлуки за кредитирање на инвестиции да се анализираат секој од овие две групи посебно. Анализата на самиот инвеститор кредитобарател ќе биде насочена на оценка на неговата кредитна способност, неговата кредитна историја, неговиот менаџмент и организација, додека анализата на проектот ќе бара посеопфатна анализа на придонесот кој проектот ќе го оствари и деловното и пазарното опкружување кое може да има извесно влијание на предвидените проекции.

Секако, крајната одлука и оценка на ризикот треба да се даде имајќи ги во предвид оценките од двете индивидуални анализи. Затоа се вели дека и најдобриот проект може да го упропасти некомпетентниот, кредитно неспособен и неорганизиран инвеститор. За жал, лошиот, нерентабилен проект не може да биде добар ако е воден и организиран од добар

¹⁹⁾ D-r Branko Vasiljević „Rizici u bankarskom poslovanju“–Beograd, Fokus 1990, str.39.

²⁰⁾ Арсовски д-р Д., „Ризици во банкарското работење,, Economy Press, Скопје, 1998, стр.120.

инвеститор, но може значително да ја намали штетата од лошиот проект. Затоа е потребно најпрвин да се посвети посебно внимание на првичната анализа на проектот, а потоа да се направи целосна анализа на профилот на инвеститорот-кредитобарател. Во таа смисла, банките треба особено да водат сметка за животниот циклус на секоја гранка, производ како и животниот циклус на претпријатијата-инвеститори.

Ова од причина што научните истражувања на развијната трансформација на институциите ги дефинира следниве четири фази на тие процеси.²¹⁾

1. Влез на пазарот- производите кои неодамна се појавиле на пазарот имаат релативно мало пазарно учество, сè уште високи трошоци за пазарно истражување и промоција и многу често во оваа фаза производите бележат разбирливи/очекувани загуби.. Тие остваруваат приходи, но уште поголеми трошоци.
2. Раст на пазарот-трошоците се стабилизираат и не се толку големи, а приходите се зголемуваат, често се бележи и мала добивка.
3. Пазарна зрелост-производите веќе освоиле значаен дел на пазарот, трошоците по единица производ се намалуваат, а приходите се зголемуваат. Во оваа фаза компанијата бележи значителна добивка.
4. Опаѓање на пазарот-производот не е веќе така атрактивен и опаѓа неговата продажба/учество на пазарот, а се јавуваат субститути или конкурентни производи.

Може слободно да се рече дека оваа анализа е добра како за кредитниот аналитичар, кој има целосна слика за состојбата и перспективите на компанијата од аспект на нејзиното производно портфолио, така и за самата компанија, која на овој начин може дури и да да развие стратегија за иден развој.

Позицијата на производното портфолио во зависност од животниот циклус има и свое влијание врз консумацијата и генерирањето на готовински тек, кој од своја страна е директно врзан со можноста за отплата на кредитните обврски.

Кредитниот аналитичар треба да ги анализира сите ризици кои постојат од аспект на деловниот циклус на претпријатието-кредитобарател и тоа:

Ризици во набавката:

- расположивост и начин на набавка на репроматеријали, цена на репроматеријали, навременост на набавка и сл.

²¹⁾ Види поопширо: „Credit process Handbook“ –Bankakademie, Frankfurt, 2004.

Ризици во производството:

- вкупни трошоци на производството;
- ефикасно производство;
- квалитетно производство;
- производство во определени рокови.

Ризици на побарувачката:

- дали производите можат да бидат продадени;
- кои се главните клиенти;
- кои се главни конкуренти;
- која е стратегијата на продажба на клиентот и на неговата конкуренција.

Ризици на наплата:

- каква е наплатата историски гледано и
- дали клиентот одобрува одложено плаќање и сл.

Банката како кредитор, проценувајќи го ризикот на финансирањето на проектот на својот коминтент, особено е важно да го знае степенот на финансиско учеството на коминтентот во деловниот инвестиционен потфат. Имено, доколку процентот на сопствено учество е висок, тогаш може да се претпостави дека ризикот ќе биде помал. Но, инсистирањето за поголем удел на сопствени средства, може да го насочи претпријатието кон поскупувачки инвестициони проекти, бидејќи поамбициозните бараат поголеми финансиски средства што ретко кое претпријатие ги поседува. Така, за сметка на сигурноста на кредиторите и кредитокорисниците постои опасност да трпи развојот на претпријатието, па и на стопанската гранка на која тоа претпријатие ѝ припаѓа.

Според тоа, имајќи ја во предвид финансиската моќ на претпријатијата и високата вредност на инвестициони потфати, како резултат на скапата современа технологија што се користи, кредитирањето останува како најзначаен и доминантен извор при инвестиционите вложувања. Ризиците во врска со структурата на финансирањето на инвестицијата од аспект на банката-кредитор може да се намалат или со веќе споменатата сеопфатна анализа на инвестиционите проекти и потоа ригорозно континуирано следење и контрола на наплатата и реализираните ефекти од инвестицијата во текот на нејзината отплата, или, со здружување на повеќе кредитори кои ќе го финансираат инвестициониот потфат, со што ризикот на секој поединечен кредитор ќе се намали.

1.2.2. Специфични кредитни ризици

1.2.2.1. Кредитен ризик на вонбилансните операции

Во последно време, при оценката на кредитниот ризик и воопшто на ризикот на целокупното банкарско работење, се земаат во предвид и вонбилансните операции и ризикот што тие го носат. Иако ваквиот третман е од поново време, низ практиката на банките на развиените земји (но и кај нас) оценката на ризикот на сите поедини операции е составен дел од процедурата за донесување на кредитните одлуки.

Вонбилансните операции содржат голем број фактори на ризикот, односно претставуваат специфична комбинација на кредитниот ризик, ризикот на каматна стапка и ризикот на девизен курс. Со вонбилансните операции, банката условно презема определени обврски кои можат, но не мора да се реализираат, (што значи дека ризикот и обврските се однесуваат за некоја евентуална иднина), така што многу често се случува последиците од овие операции да се занемарат, иако по обем можат да го надминат обемот на активата на банката. Од друга страна и самиот карактер на некои од овие операции е повеќе значаен. Тие често служат токму како инструмент за обезбедување од кредитен ризик, а од друга страна, можат и да ја зголемат ризичната изложеност на банката.

Ризикот на вонбилансните операции може да се класифицира според природата на обврските што банките ги преземаат при нивно реализирање и тоа:

- обврски за ангажирање на средства на банката во случај, должникот да не исполни преземена обврска кон трети лица (гаранции, акредитиви и сл), при што обемот на ризикот за банката е во висина на полниот износ на преземената обврска;
- обврски за кои банката делумно ангажира средства (свопови, опции, фјучерси и сл).

Во првиот од наведените случаи, доминантен облик на ризикот за банката е кредитниот ризик. Практиката на банките ширум светот, претпоставува при нивно одобрување да се применуваат истите процедури како при одобрување на кредити. На тој начин тие претставуваат составен дел на кредитниот ризик на банката, а банката може да го контролира влијанието на вонбилансните операции врз својата ликвидност.

Во вториот случај (кој поради неразвиеноста на банкарските деривати не е изразена кај нас), ризикот што банките го преземаат е делумен.

Имено, кај каматните свопови ризикот во основа се ограничува на разликата меѓу каматните стапки (со оглед на тоа што секој од учесниците од својот ја задржува обврската по главницата), но неговиот теоретски износ е вкупната променета камата.

Кај валутниот своп, обемот на ризикот е еднаков на разликата на девизните курсеви, но и тука теоретски крајниот лимит е износот на целокупниот заменет, (свопиран) износ доколку еден од учесниците во трансакцијата не изврши плаќање

Кога станува збор за терминските операции, во кои можат да се вбројат, како терминската продажба на девизи, така и финансиските инструменти (како што се опциите, и фјучерсите), обемот на ризикот лежи во разликата меѓу нивната идна и тековна вредност и со тоа е делумен и ограничен на тој износ. Меѓутоа, бидејќи сите овие ризици се засноваат на предвидувањата за движењата на каматните стапки, девизните курсеви или разликата на индексите на вредноста на хартиите од вредност, нивниот обем може да варира, односно, да вклучи изненадни загуби.

Практиката на банкарското работење покажува дека со коректна процедура за проценка на ризикот со кој се соочуваат банката и оргинериот должник, вонбилансните операции не се претвараат од потенцијални во реални обврски за банката. Сепак, банките во својата политика на повисоки провизии настојуваат делумно да го покријат ризикот на вонбиланс операции. Обично висината на ова покритие е условена со односите на финансискиот пазар, но кај новите специфични вонбиланс операции развиен е методот на анализа на ризикот и добивката (risk-return analysis). Банките во овој случај го мерат својот ризик настојувајќи истиот да го покријат со добивката од дадените операции. Во практиката на американските банки за секој должник се определува фактор на ризикот условен со видот на вонбилансната операција, со нејзиниот рок на доспевање и состојбата на секторот во кој работи должникот. Овој фактор на ризик се применува при определувањето на надомест(во вид на провизија) за ангажманот на банката во дадената вонбиланс операција.

Во практиката, регулирањето на солвентноста на банката, односно определувањето на адекватноста на капиталот, Базелскиот комитет препорачува примена на конверзија на ризикот на вонбилансите операции, во кредитен ризик. Различните вонбиланс операции се посматраат според степенот на кредитниот ризик кој го имплицираат, односно, специфичниот карактер на самата операција и околностите кои можат да доведат до настанување на обврска за банката, потенцијално содржана во нив.

Притоа, ризикот на вонбилансите операции може да биде:²²⁾

- Интегрален ризик: произлегува од операции кои можат да се третираат како директен кредит и кај нив кредитниот ризик е една-

²²⁾ D-r Branko Vasiljević „Rizici u bankarskom poslovanju“ -Beograd, Fokus 1990, str.49.

ков на ризикот на кредитите одобрени на клиентот и кои фигурираат во билансот на банката;

- Среден ризик: кај овие вонбиланси операции, кредитниот ризик е важен но определени олеснителни околности дозволуваат да не се смета за интегрален ризик
- Слаб ризик: кај определени вонбилансни операции кај кои кредитниот ризик е минимален, но не е можно истиот да се занемари.

1.2.2.2.1 Кредитен ризик на хартиите од вредност

За разлика од кредитниот ризик, во потесна смисла на зборот, каде карактерот на должникот и неговата стопанска активност претставуваат непосредна основа за ризик на банката, кај хартиите од вредност голема улога играат типот на хартиите од вредност, состојбите на пазарот на хартии од вредност и способноста и улогата на банките во проценката на ризикот што ќе го донесат определените промени.

Така, во зависност од типот на хартиите од вредност улогата на банките во проценката на кредитниот ризик при нивното издавање може да биде²³⁾:

- потполно исклучена, како што е тоа случај со комерцијалните записи на препријатијата кои директно настапуваат на пазарот на капитал,
- делумно присутна, кога се работи за емисија и промет на краткорочни државни записи и обврзници,
- многу развиена, кога се работи за емисија и промет со акции.

Се разбира степенот на присуството на банката на пазарот на хартии од вредност зависи од организацијата на тој пазар и од системското место на банките во него. Имено, во финансиските системи во кои банките се исклучени од работењето со хартиите од вредност, анализата на кредитниот ризик во операциите со истите, најчесто е поверена на специјализирани рејтинг-агенции.

Во практиката, банките можат кредитниот ризик, кој произлегува од операциите со хартии од вредност да се анализираат од три аспекта:

- од аспект кога банката држи во своето портфолио определени хартии од вредност,
- од аспект кога банката претставува финансиски посредник на пазарот на хартии од вредност,

²³⁾ Kapor B. „Bankarstvo sa osnovama bankarskog poslovanja i međunarodnim bankarstvom“ Beograd, 2005., str 18.

- од аспект кога банката емитира свои сопствени хартии од вредност.

Во зависност дали хартиите од вредност што ги држи банката се со постојан принос (обврзници) или променлив принос (акции) различна е улогата и задачата на банката за намалување на ризикот. Имено, во случај на хартии од вредност со променлив принос, банката треба да биде насочена кон зачувување на реалната вредност на хартиите, при што, можниот ризик за држателот ќе зависи не само од претприемачките способности на должникот и на општите движења на каматите на пазарот на капитал, туку и од целокупната економска клима која ќе го условува обемот на доходот на банката како држател на односните хартии од вредност.

Кај хартиите од вредност со фиксен принос, ризичноста која ја носи општата клима на стопанисување се компензира (пр. во услови на инфлација) со различни облици на индексирање на приносите на хартиите од вредност или пак со смалување на рокот на траењето на заемите за кои се дадени хартии од вредност како покритие, со променливи каматни стапки и сл.

Емисијата на хартии од вредност која банката ја врши за своите клиенти претпоставува внимателна анализа на сите ризици со кои тие клиенти се соочуваат во своето работење, особено ако емисијата е гарантирана од страна на банката (со определена кредитна линија или обврска за откуп). Анализата на ризикот при емисијата на хартии од вредност претставува модифицирана верзија на анализата на кредитната способност на клиентите. Имено, анализата на овој ризик опфаќа економски, финансиски, но и берзански анализи (принос на веќе емитираните акции, берзанска капитализација и сл.). Исто така, мора да се има во предвид ризичноста на самата емисија, односно условите за нејзиниот успех или неуспех изразен низ обемот на купените акции и курсевите по кои тие акции се откупуваат.

Работата, пак, на секундарниот пазар на хартии од вредност дава простор за низа шпекулативни операции, што особено го подигнува нивото на ризикот со кој се соочува банката, како при работење во свое име, така и во име и за сметка на клиентот. Поради тоа, банката мора (непосредно или преку за тоа специјално формирани инвестициски фондови) да ја следи политиката на дисперзија на ризикот, со држење на различни хартии од вредност.

Доколку банката е основана како акционерско друштво, таа мора да води сметка за движењето на своите акции и последиците кои измената на цената на акциите има врз висината на капиталот на банката, како и влијанието на тие промени врз коефициентот на солвентноста на банката

1.2.2.2. Ризик на земјата

Ризикот на земјата (country risk) е многу често присутен и анализиран ризик, особено кога се работи за меѓународните кредитни работи во земји со забрзан развој, т.н. „emerging markets“, во кои спаѓаат и сите бивши социјалистички земји.

Имено, секој меѓународен финансиер, инвеститор или испорачател на стока, покрај проценката на ризиците поврзани со работењето на корисникот на кредитот, оценката на неговиот бонитет и солвентност, редовно ги проценува и ризиците поврзани со домицилната земја на должникот. Со поврзување на тие два ризика, (индивидуалниот кредитен ризик на должникот и ризикот на земјата), кредиторот го валоризира вкупниот кредитен ризик, што всушност претставува процена дали кредитниот должник (или купувач) е способен да ги измири своите обврски на време и според договорените кредитни услови.

Во основа ризикот на земјата (country risk) се дефинира како можност должникот да биде спречен да ги исполни своите обврски спрема странскиот кредитор заради политички, правни, општествени или економски околности кои се случуваат во неговата земја.²⁴⁾

Основниот ризик кој тука се јавува е веројатноста дека земјата должник или должник од таа земја, не е во состојба или не е спремна да ги измири преземените договорени обврски спрема странските кредитори, од причини кои се потполно неврзани за вообичаените ризици опфатени со терминот кредитен ризик. Но, ризик на земјата претставува специфичен вид на кредитен ризик.

Имено, тој се разликува од кредитниот ризик по неколку карактеристики:

- не се однесува на бонитетот на еден должник;
- се проценува за сите побарувања на банката спрема резидентите на една земја;
- ги опфаќа доцнењата, неплаќањата на главниците или каматите, промените на условите за кредит и трошоците за имобилизација на побарувањата.

Основните појавни облици (модалитети) на ризикот на земјата се:²⁵⁾

- *Ризик од нејлаќање* (default risk) претставува веројатност дека кредитобарателот не е во состојба да оствари потребен нето-

²⁴⁾ Primorac Ѓ.,-„Rizik zemlje – element kreditnog rizika“, Poslovne Finansije i bankarstvo, Zagreb,1996, str. 21.

²⁵⁾ Isto, str.23.

девизен прилив или не е спремен истиот девизен прилив да го намени за сервисирање на долгот. Се работи, пред сè, за веројатност дека ќе се формираат такви економски и/или политички услови во земјата должник кои како резултат ќе имаат неплаќање на обврските по основ на долгот.

- *Ризик на трансферот* претставува веројатност дека солвентниот должник не е во можност долгот да го исплаќа во договорената валута поради различни причини (поради системските ограничувања во располагање со девизите или неможнosta на девизниот пазар на земјата да се дојде до соодветната договорена валута).
- *Ризик на гаранции (гарантирање)* претставува веројатност дека банката мора да ја изврши обврската за плаќање (за што се обврзала со издавањето на гаранцијата), бидејќи главниот должник не ги исполнил своите обврски поради политичката и економската состојба на земјата за која ја издал односната гаранција. Се работи, пред сè, за чинидбени гаранции издадени за лицитации во странство, за плаќање на пенали и сл. Од аспект на банката која издава гаранции, загубата при активирање на овие гаранции иста е како во случај на ненаплативост на кредитот.

Ризикот на земјата (country risk) треба да се разликува од поимот ризичност на државата (sovereign risk). Тоа е специфичен ризик врзан за кредитот одобрен или гарантиран од страна на државата, односно владините институции, при што се претпоставува можност за имунитет на должникот при било каква легална постапка при наплатата на побарувањата.

Во литературата, бројни се размислувањата за содржината на ризикот на земјата. Во основа, ризикот на земјата има две основни компоненти: економска и политичка компонента. Притоа, економските ризици произлегуваат од стопанските движења и стопанскиот развој, условите на работење и инвестирање во земјата и нејзината надворешна ликвидност, а политичките ризици претставуваат веројатност за промена на владата или владината политика, политички нереди и војни и други настани кои би можеле да влијаат на сервисирањето на надворешните долгови.

Сепак при анализата на кредитниот ризик (и неговото мерење) се анализираат повеќе елементи и перформансите на една земја кои можат да се подведат во неколку категории:²⁶⁾

- политички фактори (ризици),

²⁶⁾ Dr. Žarko Primorac, „Poslovne finansije i bankarstvo“, Juni, 1996, str 22.

- економска положба,
- должничка позиција,
- кредитен рејтинг,
- пристап на меѓународниот финансиски пазар.

Политичките фактори (ризичи) вклучуваат широк круг на различни карактеристики и политички позиции на една земја кои можат да го загрозат сервисирањето на надворешните долгови на истата. Во политички ризичи се вбројуваат геостратешката позиција на една земја, можноста за избивање на војна и воени конфликти, можност за воведување на мерки на експропријација, мораториум на плаќање на обврските кон странство, ембарго и сите други егзогени и внатрешни моменти кои оневозможуваат земјата или нејзините деловни субјекти уредно да ги сервисираат надворешните обврски и непречено да тргуваат со странство.

Економските потенцијали и перформанси на една земја не спаѓаат во категоријата на ризикот, но можат да бидат од големо значење при оценувањето на нејзината реална способност да ги отплаќа обврските. Поради тоа, при процена на ризикот на една земја, потребно е да се вклучат информации како што се карактеристиката на економскиот состав на земјата, стапката на пораст на бруто домашниот производ, учеството на земјата во меѓународната трговија, стапката на пораст на увоз и извоз, платно билансната позиција, состојбата на девизните резерви, и сл. Многу често, ризичноста на некој економски субјект може да биде прифатлива за странскиот кредитор, но вкупната економска позиција на неговата земја да биде премногу ризична, што ќе резултира со отсуство на кредитирање, инвестирање или трговска сделка. Поради тоа, при оценувањето на ризикот на земјата, на економските перформанси им се дава еднакво значење како и на политичките.

Должничката позиција на земјата е следна категорија која се зема во предвид при оценката на ризикот на земјата. Притоа, се анализираат бројни индикатори кои го покажуваат учеството на надворешната трговија (увозот и извозот) во формирањето на бруто домашниот производ, односот на вкупниот надворешен долг и бруто домашниот производ, односот на надворешните обврски и извозот, структурата на надворешниот долг според роковите на доспевање, нивната рочност, историјата на плаќање (случаи на репрограмирање на претходните обврски), практиката на надворешното задолжување и сл.

Самиот факт што *кредитниот рејтинг на една земја* се проценува врз основа на скоро исти елементи за проценка на ризикот на земјата, во литературата многу често овие две категории се поистоветуваат. Меѓутоа, мерењето на кредитниот рејтинг е повеќе базирано на финансиската по-

зиција на земјата, нејзината сигурност и способност да ги сервисира надворешните обврски. Во меѓународната финансиска практика, кредитниот рејтинг на една земја се мери и објавува на сличен начин како и кредитниот рејтинг на банките и другите финансиски институции и се изразува со оценките: AAA, AA, A или слично. Притоа, земјите кои се оценуваат како високоризични се ниско рангирани или нивниот кредитен рејтинг воопшто не се објавува. Тоа претставува најдобар знак дека кредитниот ризик е премногу голем за да биде прифатлив од страна на странските кредитори.

Приспајојќи на земјата на меѓународниот финансиски пазар е категорија која исто така се зема во предвид при оценката на ризикот на земјата. Тука обично се мисли на: досегашното користење на комерцијални странски кредити, можноста на земјата за краткорочно задолжување, пристап на земјата на меѓународниот пазар на обврзници и воопшто пазарот на капитал и сл.

При анализата на ризикот на земјата особено користен е Моделот на Euromoney кој се темели на процена и соодветна валоризација на три групи индикатори:²⁷⁾

- аналитички индикатори, во кои спаѓаат економската состојба на земјата и политичките ризици;
- кредитни индикатори, претставени преку должничката позиција, доцнење во плаќањата и репрограмирање на кредитите и кредитниот рејтинг
- пазарни индикатори како што се:
 - можност за банкарско финасирање,
 - можност за краткорочно задолжување,
 - пристап кон пазарот на капитал и
 - дисконт на форфетирање.

За секој од наведените индикатори е дадено соодветно валоризирање (пондерирање) како што е прикажано на следава табела:

²⁷⁾ Извор: <http://www.euromoney.com/art ID=1006744>, јуни 2008.

Табела бр. 1

МОДЕЛ ЗА ОЦЕНКА НА РИЗИКОТ НА ЗЕМЈАТА

Euromoney модел за оценка на ризикот на земјата		
Индикатори	Критериуми	Пондери
аналитички индикатори (50)	економска состојба на земјата	25
	политички фактор(ризици)	25
кредитни индикатори (30)	должничката позиција,	10
	доцнење во плаќањата и репрограмирање на кредитите	10
	кредитен рејтинг	10
Пазарни индикатори (20)	можност за банкарско финансирање,	5
	можност за краткорочно задолжување	5
	пристап кон пазарот на капитал	5
	дисконт на форфетирање.	5
Вкупно		100

Извор: Euromoney, <http://www.euromoney.com/art ID=1006744>, јуни 2008.

Интересно е да се забележи дека најголемо(и еднакво) значање им е дадено на економската состојба и политичките ризици додека кредитните, а особено пазарните индикатори имаат помало значење.

Според анализите на „Euromoney“,²⁸⁾ Македонија во 1996 година се наоѓа на 110 место со вкупно 36,81 од можни 100 бодови, додека десетина години покасно, а во 2005 година, Македонија се наоѓа на 95 место со вкупно 39,1 бодови.²⁹⁾

Покрај официјалните рангирања многу често актерите на меѓународниот финансиски пазар (особено кредиторите од комерцијалниот сектор) сами го проценуваат бонитетот и ризичноста на некоја земја. Врз основа на однос на кредиторот со конкретната земја, нејзините потенцијали и оценетата сигурност се формира т.н.р. „internal filling“ кој често може да се покаже како померодавен фактор при одлуката за кредитирање/инвестирање отколку сложените модели и прецизно дефинирани показатели.

2. Кредитниот ризик и другите банкарски ризици

Веќе беше спомнато дека растежот на банката и на нејзиното портфолио е во тесна зависност од кредитната експанзија. Токму поради тоа, кредитната експанзија може да биде и предизвик и искушение за банките

²⁸⁾ Country risk-Emerging markets boost ratings /Euromoney magazine; March 1997, p.3.

²⁹⁾ Country risk-EasternEurope"/Euromoney magazine; September 2006, p 2.

кои претендират кон брз раст. Но, ако порастот на кредитните активности не подразбира истовремено и контрола над кредитниот ризик, можна е прекумерна кредитна изложеност на банката, при што можат да се активираат и другите банкарски ризици, пред сè ликвидносниот ризик, кое понатаму може да доведе до инсолвентност на банката.

Кредитниот ризик содржан во одобрените парични кредити, како и банкарски гаранции и непокрисни акредитиви тесно е поврзан и со ризикот на ликвидност. Банките и финансиските институции кои немаат доволно резерва на инструменти кои можат брзо да се впаричат и во таа смисла доспеаните обврски ги врзуваат со очекуваните отплати од кредитите, многу често се соочуваат со проблемот на одржување на ликвидност. Таква ситуација ги присилува банките на одржување на ликвидноста со нови краткорочни задолжувања што може да претставува почеток на презадолженост, како и на неповолни рочна и билансна структура со последица -инсолвентност на банката.

Според тоа, можеме да кажеме дека ризикот на ликвидност и ризикот од инсолвеност се во тесна зависност и во правопрпорционален однос со кредитниот ризик. Самиот процес на кредитирање секогаш го има во предвид и каматниот ризик, а доколку кредитите се пласираат (односно врзуваат) со валута различна од валутата на нивните депозити особено треба да се има во предвид валутниот ризик. Во поново време, поради примена на современата информационе технологија во целокупното банкарско работење, (а со тоа и во процесот на кредитирање), можни се бројни ненамерни (но и намерни) грешки, кои далекусежно можат да се рефлектират на финансиската состојба на банката, на нејзините акционери, депоненти и должници. Во овој случај станува збор за операционен ризик кој е нераскинливо врзан со кредитниот, но и скоро со сите други банкарски ризици.

Иако банкарската практика познава уште голем број на ризици во банкрството, а литературата бројни поделби на истите, накусо ќе бидат презентирани најзначајните банкарски ризици, односно оние кои се најмногу поврзани со кредитниот ризик, односно :

- ризикот на ликвидност,
- ризикот на несолвентност,
- каматниот, валутниот и оперативниот ризик.

2.1. Ризик на ликвидност (ликвидносен ризик)

Ризикот на ликвидност претставува веројатност од појава на загуба за банката, како резултат на нејзината неможност навремено да ги испол-

ни своите доспелани обврски. Овој ризик се јавува кога краткорочните средства од активата на банката не се доволни за покривање на нејзините краткорочни обврски, односно која постои неусогласеност на краткорочните приливи и долгорочните пласмани. Бидејќи во банкарството ликвидноста претставува нужен услов за опстојување, ризикот на ликвидност се смета за еден од главните ризици, бидејќи неговата непосредна последица може да биде стечај за банката.

Ризикот на ликвидност тесно е поврзан со основната цел на банкарските трансакции и поврзан е со повеќето банкарски ризици. Сепак, ризикот на ликвидност најчесто се јавува како последица на деловните потешкотии во кои запаѓаат определени (особено големи) клиенти на банката, што им оневозможува редовно и/или целосно подмирување на обврските кон банката. Исто така, се случува, неочекувано некоја вонбилансна обврска на банката (гаранција, акредитив и сл), за која се претпоставувало дека нема да се реализира, да мора веднаш да се плати поради неможноста обврската да ја изврши оригиналниот должник-клиент на банката. Поради тоа, ризикот на ликвидност е најтесно поврзан со кредитниот ризик.

Дополнителна опасност од делување на овој ризик е што неговата појава ги мотивира депонентите да ги повлечат своите депозити едновременно и во краток период, што само ги мултиплицира негативните ефекти на овој ризик.

Во литературата се систематизирани причините за настанок на неликвидност, односно појава на ликвидносен ризик:³⁰⁾

- подолго време постои квантитативна неусогласеност меѓу активата и пасивата на банката;
- непостои рочна усогласеност меѓу побарувањето и обврските, односно постои пореметување на рочната структура на активата и пасивата;
- не се реализирани очекуваните приливи по основ на наплата на доспелани побарувања, со паралелно непланиран зголем одлив на средствата на депонентите од нивните тековни и жиро сметки;
- не е реализирана планираната интервенција со додатни средства од други банки за надминување на краткорочниот временски расчекор меѓу средствата и обврските;

³⁰⁾ D-r Branko Vasiljević „Rizici u bankarskom poslovanju“- Beograd, Fokus 1990, str. 76.

- пореметувања кај определени вонбилансни операции, поради неочекуваните доцнења во приливите за сметка на обврските;
- неприлагодување на пасивата со активностите на револвирање на краткорочните кредити, репрограмирање на доспеаните побарувања, или санирање на поголемите должници;
- нерентабилно работење, загуби во работењето и во наплатата на банкарските побарувања, по основ на кредити (главница и камата) и провизии;
- голема кредитна изложеност кон поедини (големи) комитенти, кои подолго време имаат финансиски потешкотии и не се во можност навремено да ги исполнуваат обврските кон банката;
- погрешна проценка во подготовката на проекциите од страна на банката за идните готовински текови на комитентот при долгорочно кредитирање (инвестиција) и сл.

За да ја надмине состојбата на неликвидност, банката ќе се обиде што е можно побргу да продаде на пазарот на пари дел од својата помалку ликвидна актива. Поради временскиот теснец во кој се наоѓа за подмирување на доспеаните обврски банката често е приморана да ја продаде таквата актива по пониска вредност од книговодствената или очекуваната, со што директно задира во профитабилноста на банката. Банката може да ги обезбеди потребните парични средства и со краткорочно задолжување на пазарот на пари, но и во тој случај таквата позајмица ќе значи дополнителни трошоци, често поголеми од вообичаените.

Бидејќи ликвидноста е на некој начин во обратнопропорционален однос со профитабилноста, потребно е банката да врши оптимализација на обемот на ликвидни средства во своето портфолио. Ова од причина што последиците од неликвидносот (високиот ликвидносен ризик, ако не се врши таква оптимализација) се катастрофални како за банката така и за другите субјекти и институции поврзани со нејзиното работење. Имено, во случај на неликвидност, депонентите и другите комитенти не можат да дојдат до своите парични средства, банката не може да ги пласира веќе договорените кредити на своите комитенти, останатите деловни банки и други финансиски институции избегнуваат или се внимателни да стапат во деловни односи или ги откажуваат однапред договорените аранжмани. Во такви случаи, банката го губи угледот и местото на финансискиот пазар, за што потребни се додатни ангажмани и трошоци таа состојба да се надмине.

Ликвидноста на банката треба да се посматра како збир на ликвидноста за секое поединечно побарување и ликвидноста на активата. Во таа смисла, контролата на ризикот на ликвидноста за секое поединечно по-

барување, подразбира утврдување на степенот на неговото сигурно претворање во пари без загуби.

Притоа, тој степен на сигурност го детерминираат:³¹⁾

- веројатноста побарувањето во најкраток рок да се претвори во пари;
- веројатноста при таквата трансакција на впаричување да се постигне со соодветна цена
- веројатноста дека во определен временски период наведените две веројатности нема да се променат.

Ризикот на ликвидноста треба да се посматра во рамките на управувањето со другите банкарски, особено со кредитниот ризик, бидејќи ако не постои добро менаџирање на кредитниот ризик, тогаш ликвидносниот ризик, ќе претставува само најслаба алка во ланецот на банкарски ризици каде најмногу ќе дојде до израз слабоста на банката која драстично ќе ја намали нејзината платежна способност и ќе ја доведе до инсолвентност.

2.2. Ризик на несолвентност

Солвентноста (во американската терминологија-адекватност на капиталот) претставува способност на банката на долг рок да обезбеди измирување на своите обврски, односно мерка за способноста на банката за во случај на евентуална ликвидација да обезбеди исплата на своите кредитори. Во таа смисла, ризикот на несолвентност е веројатност од настанување на ситуација во која банката не е во состојба да ги измирува своите обврски на долг рок.

Несолвентноста всушност се јавува како резултат на дејството на еден или повеќе банкарски ризици, (најчесто кредитниот и ликвидносниот ризик), што резултира со такви загуби кои ќе го потрошат капиталот на банката или дури истиот не е во состојба тие загуби да ги покрие. Имено, ризикот на инсолвентност се јавува и се зголемува поради бројни интерни и екстерни фактори кои доколку не се менаџираат, предизвикуваат катастрофални последици.

Како интерни фактори би се вброиле:³²⁾

³¹⁾ Jurman, A., „Upravljanje likvidnošću banke“-TEB, poslovno savetovanje d.o.o. Zagreb, 3-međunarodna bankarska konferencija, Opatija, listopad 1998, str 4.

³²⁾ Арсовски д-р Д., „Ризици во банкарското работење“ Economy Press, Скопје, 1998 стр 219.

- поголема кредитна активност во однос на расположивите средства;
- занемарување на принципите на сигурност во кредитната политика;
- рочна неусогласеност на пласманите и изворите на средства;
- зависност на банката од екстерни кредити како извори на средства;
- лошо управување со тековната ликвидност и неможност да се обезбедат доволно ликвидни средства за премостување на подолготрајни нарушувања во односот на приливите и одливите на банката и сл.

Екстерните фактори, пак, се однесуваат на појавите што се јавуваат под влијание на промените во монетарната политика или промени во режимот на стекнување на девизи и кредитни односи со странство, на кои банката поради ограничените ликвидни средства не се приспособила благовремено.

Ако загубите станат толку големи што капиталот е недоволен за нивно покривање, тогаш банката станува несолвентна и регулаторното тело на земјата може да ја одземе дозволата за работа, а банката да банкротира.

Поради тоа, водејќи се од директивите на Базелскиот комитет за банкарска супервизија, особено големо значење му се придава на одржувањето соодветно ниво на адекватност на капиталот. Имено, според Базелскиот договор за адекватноста на капиталот од 1988 година, утврдена е стапка на адекватност на капиталот од минимум 8 % од ризично пондерираната актива на банката, со што се настојува да се намали можноста за појава на несолвентност и банкротирање на банките.³³⁾ Од друга страна, банките доколку сакаат просперитет на својата банка, потребно е да обезбедат сигурност на нејзиното работење преку зголемување на капиталот и над предвидениот минимум, што е случај во банкарската практика.

Доколку банката успешно работи, тековните ризици можат донекаде успешно да се абсорбираат од нејзината добивка, која пак, исто така, овозможува соодветно зголемување на резервите со чија помош банката ќе се соочи со ризиците од нејзиното идно работење. Затоа е многу значајно во насока на одржување на солвентноста, постојано подигнување на рентабилноста на работењето, како однос на нето-добивката и капиталот на банката.

³³⁾ Минималната стапка за адекватност на капиталот остана непроменета и со Новата спогодба за адекватност на капиталот-Базел 2.

Во случајот на загуби, се покажува значењето на солвентноста на банката, односно функцијата на нејзиниот капитал. Со капиталот банката обезбедува абсорпција на загубите. Меѓутоа, колку и да е значајно за банката да обезбеди постојано зголемување на капиталот, тоа не може во недоглед да го направи за сметка на рентабилноста, односно исплатата на дивидендата на акционерите. Од друга страна, банката не може да го зголеми ни обемот на своето работење, доколку не ја обезбеди својата солвентност, односно адекватна величина на капиталот. Поради тоа, потребно е ризикот на солвентност постојано да се има под контрола и да се најде соодветен сооднос меѓу нивото на капиталот и профитот, односно меѓу сигурноста и рентабилноста на банката.

2.3. Ризик на каматни стапки (каматен ризик)

Каматата, односно висината на каматната стапка претставува еден од најважните мотиви на депонентите за вложување на своите слободни средства во банките.³⁴⁾ Поради тоа, зголемувањето на каматните стапки на депозитите претставува еден од основните облици на конкурентската борба на банките. Меѓутоа, доколку се сака да се задржи истото ниво на кредитната маржа, би требало секое зголемување на каматните стапки на депозитите (пасивни каматни стапки) да повлече и зголемување на каматните стапки на пласманите (активни каматни стапки). Во спротивно, доаѓа до намалување на добивката на банката, која се изразува низ каматниот ризик.

Каматниот ризик (или ризикот на каматни стапки) претставува веројатност дека нема да се реализираат очекуваните приходи на банката, како резултат од промените на активните и пасивните каматни стапки на банката. Овој ризик се дефинира и како веројатност дека вредноста на секој финансиски инструмент³⁵⁾ ќе варира во зависност од промените на каматните стапки. Всушност, се работи за можност за зголемување или намалување на каматните стапки, што може да донесе добивка, но и загуби по поединечни банкарски трансакции и на ниво на банка, влијание на промените на каматните стапки врз приходите и трошоците на банката.

³⁴⁾ Секако, следната причина за депонирање на средствата е чувството на сигурност на депонентите за чување на своите средства во банките, но последнава деценија сме сведоци на спремноста на депонентите да ја занемарат сигурноста поради договорените повисоки камати.

³⁵⁾ Согласно МСС 32 финансиски инструмент може да биде секој договор со кој се создава некакво побарување, обврска или капитал на деловните субјекти.

Изворот на каматниот ризик лежи во неускладеноста на каматните стапки, како по обем, така и по доспевање на каматно осетливите делови на активата и пасивата. Управувањето со каматниот ризик би имал за цел перманентно проценување и утврдување колку ќе варира износот на нето-каматниот приход во зависност од промените на пазарните пасивни и активни каматни стапки.

Каматниот ризик е резултат на функцијата на банките како финансиски посредници. Тој е ризик на цената на парите кои банката ги прибира и пласира заработувајќи притоа каматна маржа. Всушност, начинот на кој банките ја структурираат својата актива и пасива ја определува и нивната изложеност на каматен ризик. Така, со цел да остварат поголем профит, банките собираат средства на краткорочните пазари, а ги пласираат истите на долгорочните пазари.

Каматниот ризик се појавува кога краткорочните стапки (претставени како трошок за банката) ќе се зголемат, а долгорочните стапки (приходите за банката) ќе останат непроменети. Во тој случај, може да се случи разликата меѓу каматните приходи и расходи да е негативна или недоволно голема за да ги покрие останатите трошоци на банкарското работење. Сето тоа ќе создаде загуби за банката, со што ќе се загрози нејзината профитабилност и солвентост. Според тоа, несовпаѓањето на роковите на достасување на активата и пасивата на банката условува појава на ризикот на каматните стапки.

Тој може да има неколку појавни облици и тоа:³⁶⁾

- *Ризик на рефинансирање*, кога банката има подолгорочна актива од пасива. Во тој случај, ризикот се јавува поради можноста трошоците за собирање на дополнителните средства за финансирање на поголемата актива, да е поголем од заработката што ќе се оствари од пласманите на банката;
- *Ризик на реинвестирање*, во случај на подолгорочна пасива од актива. Тогаш банката се соочува со неизвесност во однос на каматните стапки по кои ќе можат да ги реинвестираат средствата што ги собрале за подолг период, односно ризик дека наплатените средства од пласираните депозити би биле под трошокот за нивно прибирање (пасивната камата);
- *Пазарен ризик* што го носат промените на каматните стапки на финансискиот пазар. Имено, кога каматните стапки ќе се зголе-

³⁶⁾ Неновски Д-р Томе, „Формирање на цените на производите и на услугите во корпоративните банки“, NAMPRESS Скопје, 2005 година, стр 30-31.

мат, се зголемува и дисконтантата стапка на тие приливи или одливи, што ја намалува пазарната вредност на конкретните пласмани и обврски на банките;

- *Ризик од предвремено плаќање*, кога должниците водени од промените на каматните стапки, бараат предвремено да ги отплатат кредитите со договорена повисока каматна стапка и да земат нов кредит со пониска каматна стапка;
- *Ризик од повлекување на депозити*, се јавува во случај која поради намалените каматни стапки, депонентите масовно ги повлекуваат своите депозити и ги вложуваат во попрофитабилни трансакции (купуваат атрактивни хартии од вредност на пример).

Каматниот ризик со сите негови појавни облици е присутен кај сите банки. Поради тоа, истите се приморани да вршат оценување на неговата големина и неговото влијание врз нивната профитабилност. За таа цел им служат повеќе модели за мерење на каматниот ризик.

Во практиката, најчесто за мерење на каматниот ризик банките ги користат следниве модели³⁷⁾:

- Моделот на ревалоризирање (реприцинг модел) кој поаѓа од разликата на активата и пасивата, чии каматни стапки ќе се променат за определен временски период;
- Моделот на рочност (матуритс модел) кој се заснова на пазарните вредности на активата и пасивата како резултат на промените на каматните стапки;
- Модели на симулациски техники, (симулацион моделс) кои даваат детални оценки за потенцијалните ефекти на промените на каматните стапки врз профитабилноста и врз економската вредност на банките, преку симулирање на идните движења на каматните стапки и нивното влијание врз банкарските парични текови;
- Моделот на времетраење (дуратион модел) кој претставува најкомплетен модел за мерење на каматната осетливост на активата и пасивата на банките. Тој модел поаѓа од фактот дека временски паричните текови на активата и пасивата не се поклопуваат целосно, односно меѓу паричните текови на активата и пасивата постои временска разлика (дуратион гап) и при тоа ги користи релативните сегашни вредности на паричните текови како пондери, а не само рочноста на активата и пасивата.

³⁷⁾ Исто, стр 32-35.

2.4 Валутен ризик (курсен ризик)

Банките во своите биланси имаат побарувања, средства и обврски кои се изразени во различни странски валути, така што промената на девизните курсеви на определени валути имаат влијание на резултатот на нивното работење. Таквите интервалутарни промени можат да предизвикаат загуби, но и основа за остварување на добивка на банките. Курсниот (валутниот) ризик во таа смисла е последица на неповолните промени на односите на вредностите на домашната и странските валути.

Притоа, колку е поголем бројот на финансиските трансакции во различни валути, толку е поголема веројатноста за изложеност на валутен (девизен) ризик.

На промената на девизниот курс влијаат многу фактори како што се:

- куповната моќ на парите,
- состојбата на платниот биланс,
- побарувачката и понудата за девизи,
- административните, надворешно-трговски и политички мерки на државата и сл.³⁸⁾

Настаните, пак, кои директно го зголемуваат валутниот ризик се зголемување или намалување на меѓународната вредност на валутите. Таквите настани, без разлика дали настапуваат еднократно или постапно, предизвикуваат интервалутарни промени кои резултираат со определена добивка или загуба кај банките кои ги имаат тие валути на страната на активата или пасивата.

Имајќи ги во предвид можните загуби што можат да настанат за банката, потребно е банкарскиот менаџмент добро да ја познава структурата на активата и пасивата на банката, не само глобално, туку и по единици валути. Иако, покрај загуби, валутната нерамнотежа меѓу пасивата и активата може да има и позитивни последици врз резултатите на банката (приходи од позитивни курсни разлики), сепак, долгорочно гледано, целта на деловната политика на банката треба да биде воспоставување на структурна рамнотежа меѓу активата и пасивата по валути.

Исто така, потребно е да се познаваат формите на изложеност на валутен ризик и тоа:

- а) Трансакциска изложеност

³⁸⁾ Dr. Jurman A.: Valutni rizik u ukupnoj rizičnoj izloženosti banke, 2 Međunarodna bankarska konferencija, Opatija, Oktomvri 1997, str. 7.

б) Конверзиска изложеност

в) Економска изложеност³⁹⁾

а) Трансакциската изложеност на валутен ризик се јавува поради постоење на обврски за плаќање или побарувања во странска валута. Порастот на девизниот курс на странската валута во однос на домашната, ќе доведе до зголемувањето на обврските (односно зголемување на наплатата), а намалувањето на девизниот курс до обратна ситуација (намалување на обврските но намалување на наплатата).

б) Банката е изложена на *ризикот на конверзија* доколку значаен дел од нејзините депозити и пласмани се во странски валути (кога банката има организациски единици во странство на пример). Во тој случај, зголемувањето на активата при пораст на девизните курсеви на странските валути во однос на домашната, има за последица заработка од позитивни курсни разлики, но создавање на дополнителни расходи (загуби) ако се зголемува пасивата на банката. Обратна е ситуацијата при намалувањето на девизните курсеви на валутите во однос на домашната валута.

в) Економската изложеност на валутен ризик настанува во случај кога банките пласираат кредити со примена на валутна клаузула, а девизниот курс на таа валута во однос на домашната, паѓа. Особено е важно, при таквото управување со валутниот ризик, да се имаат во предвид определени принципи кои се однесуваат на:

- трансакциите во рамките на пасивата;
- трансакциите во рамките на активата;
- трансакциите во рамките на пасивата и активата.⁴⁰⁾

Трансакции во рамките на пасивата

- што помалку задолжување во странски валути поради последици од можна девалвација или депрецијација на домашната валута;
- доколку не може да се избегне спомнатото задолжување во странски валути, тогаш да се тежи кон задолжување во т.н. послаби валути;
- од можните извори на странска валута предност треба да се даде на депозитите на физички лица, бидејќи тие се постабилен облик на задолжување и не се повлекуваат нагло и во големи износи.

⁴⁰⁾ Dr. Jurman A.: Valutni rizik u ukupnoj rizičnoj izloženosti banke, HIBO Zagreb, 1997 god, str. 9-10.

³⁹⁾ Исто стр, 8.

Трансакции во рамките на активата

- зголемување на вредноста на побарувањата и намалување на обезвреднувањето на имотот се постигнува со конверзија на девизните средства во појаки валути;
- покрај грижата за сигурноста на девизните побарувања, пожелно е истите да бидат краткорочни за да можат за што еможен пократок рок да се наплатат (впаричат) и поповолно повторно да се пласираат;
- да се врши склучување на термински договори за купување на странска валута при поволен девизен курс;
- купување на валутни опции со кои се стекнува право на купување на странска валута по однапред утврден девизен курс;
- купување на девизни термински договори, валутни swap аранжмани, како и купување на други инструменти со цел заштита од валутен ризик.

Истовремени трансакции во рамките на активата и пасивата

- усогласување на девизната структура на обврските и побарувањата (глобално и по валути);
- настојување средствата од странски извори да се пласираат како девизни кредити или да се вложуваат во хартии од вредност со висока стапка на сигурност;
- девизните депозити на физичките лица да се депонираат во странство или да се користат за девизни пласмани;
- да се настојува побарувањата да се држат во јаки валути, а обврските во послаби валути.

Значи, основната цел на управувањето со валутниот ризик треба да биде во одржување на таква валутна структура на банката која ќе тежи кон намалување или елиминирање на загубите, а зголемување на добивките на девизните трансакции. Во таа смисла, менаџментот може перманентно да ја согледува девизната позиција на банката како разлика на активните и пасивните девизни ставки, како и да пропишува процедури и лимити за намалување на опасноста од валутен ризик, секогаш водејќи се од веќе споменатите принципи и мерки.

Карактеристично е дека и регулаторните тела, свесни за опасностите на валутниот ризик врз рентабилноста на банките пропишуваат определени лимити, изразени во максимално отворена девизна позиција (по валути и агрегатно), во однос на големината на нивниот капитал, со што опасноста од штетните делувања на овој ризик, значително се намалува.

2.5. Оперативен ризик

Оперативниот ризик е банкарски ризик од понов датум. Тој многу тешко може да се квантифицира, не е секогаш доволно разбирлив и препознатлив, има широк спектар на делување и зависи од контролата која е определена со човечкиот фактор и информациската технологија. Меѓутоа поради фактот што во него, можат да се пронајдат и елементи на другите банкарски ризици (пред сè кредитниот и пазарниот ризик) и е присутен во скоро сите видови на банкарското работење, се наметнува потреба од негово подетално проучување, анализирање и управување.

Оперативниот ризик претставува ризик од реална загуба или некоректно искажување на добивката поради грешки при внесувањето на податоците, обработка на податоците, вреднувањето или книжењето на податоците.⁴¹⁾

Иако оперативниот ризик расте сразмерно со бројот на подружници и деловници на банката, бројот на вработени и обемот на банкарските активности, сепак, со добар мониторинг и контрола истиот може да се намали. Имено, неочекувано и значајно варирање на оперативните трошоци на банката и како резултат на тоа остварување на неочекувани загуби или добивки од работењето, можат да бидат симптоми за активирање на операцискиот ризик. Затоа оперативниот ризик најчесто се јавува кај банки кои немаат ефикасен систем на контрола на трошоците, ниту пак контролни механизми при обработката на податоци.

Во практиката конкретно оперативните ризици, се третираат како загуби што можат да настанат поради:⁴²⁾

- намерни ⁴³⁾ или ненамерни грешки на персоналот на банката;
- грешки во информациските системи на банката⁴⁴⁾;

⁴¹⁾ Spanswick P., UBS, London, ICBI conference Risk 95, Paris, 28.11.1995.

⁴²⁾ Види повеќе: Неновски д-р Томе „Формирање цени на производите и на услугите на корпоративните банки“ НАМ прес, 2005, стр. 42- 43.

⁴³⁾ Случајот на британската банка BCCI во средината на деведесеттите години од минатиот век стана типичен пример за оперативен ризик кој резултираше со банкрот на банката настанат поради нелегални трансакции на еден од нејзините брокери.

⁴⁴⁾ Таков е случајот со проблемите на новоинсталираниот информациски систем на Bank of New York во 1985 година кој прекинал со евидентирање на приливот на средства, со едновременно уредно евидентирање на сите исплати. На крајот, таквата грешка резултирала со недостаток од 23милијарди долари на сметката на банката за што банката платила камата од 3,1 милион долари само за еден дас, користен кредит од Федералните резерви на САД за покривање на дефицитот.

- неадекватна технолошка опрема;
- грешки во сметководствената евиденција;
- неусогласеноста на банката со законската регулатива и сето тоа поради непостоење на адекватни и континуирани контролни системи во банките.

Новата капитална спогодба-Базел 2, посебно го обработува влијанието на оперативниот ризик врз кредитниот ризик и калкулацијата на адекватноста на капиталот. Притоа, оперативниот ризик го дефинира како: ризик на директни или индиректни загуби што се резултат на неадекватни или грешни внатрешни процеси на банката, грешки на нејзиниот персонал или систем или пак се резултат на надворешни случувања.

Веќе беше споменато дека оперативниот ризик често е содржан и во другите видови ризици на банките. Тоа значи дека при евентуална материјализација на загубите на банката тешко може да се направи разграничување на одделните видови ризици што ги предизвикале тие загуби.

Најголем број на банки немаат формален систем на мерење на оперативниот ризик. Наместо таквиот систем кој би овозможил ажурно следење и навремено реагирање на предупредувачките показатели добиени со таквото мерење, банките најчесто се потпираат на различни облици на следење на банкарските операции и други активности кои можат да доведат до појава на оперативен ризик. Се надгледува при тоа, обемот на трансакциите, приходите, расходите, доцнењата, грешките и сл. Некои банки директно ги надгледуваат оперативните загуби, ги анализираат околностите кои допринеле истите да настанат и резултатите од тие анализи се доставуваат до менаџментот на банката.

Најважната улога во контролата на оперативниот ризик има интерната контрола и процесот на внатрешна ревизија. Освен овие начини, кои имаат примарно значење, во некои банки контролата на оперативниот ризик се спроведува со помош на определување на лимити за оперативниот ризик.

3. Импликации на кредитниот ризик врз вкупното работењето на банката

Повеќепати беше досега споменато дека кредитниот ризик е најзначајниот ризик со кој се среќаваат банките. Позната е и неговата разорна моќ и негативното влијание што кредитниот ризик го има врз судбината на банките, а понекогаш и врз целиот банкарски систем. Разбирливо, се налага прашањето зошто е тоа така?

Во тој контекст може да се наведат следниве причини:

Прво, затоа што сè уште кредитните пласмани се најдоминантните банкарски активности во голем дел на банките и зафаќаат и по обем најголем дел од вкупното портфолио на банката, па нормално е од овие активности да се очекуваат и најголемите приноси доколку кредитите се отплаќаат, но и најголеми загуби доколку кредитокорисниците поради низа причини не го отплаќаат долгот.

Второ, затоа што кредитните активности и по својата природа имаат влијание врз повеќе категории неопходни за опстанок на банките и/или успешното банкарско работење.

Имено, за одобрените кредитни пласмани (сите видови кредити, гаранции, акредитиви и останати финансиски инструменти со карактер на кредитен пласман), банката пресметува камата и банкарски надоместоци кои претставуваат нејзин приход. Воедно, банката изработува план на отплата на одобраниот кредит. На тој начин, со уредно исполнување на обврските на должникот, банката ја одржува својата ликвидност, солвентност и остварува определена добивка.

Според законските прописи, банките се должни да вршат процена на своето кредитно портфолио од аспект на неговата ризичност. Притоа, за утврдната големина на кредитниот ризик, банките се должни да формираат посебни резерви, а евидентираниите приходи од ризичните кредити да ги книжат во вонбилансна евиденција, на терет на трошоците (односно се намалува кредитното портфолио на терет на трошоците).

Значи, кредитниот ризик има директно влијание врз:

- а) ликвидноста на банката,
- б) приходите на банката,
- в) капиталот на банката,
- г) билансот на банката,
- д) цените на сите банкарски производи (камата, принос, провизии и сл.),
- ѓ) имиџот на банката.

а) *Неликвидноста*, како што беше веќе споменато, претставува неможност на претворање на неликвидниот имот (актива) во ликвиден. Тоа значи дека банката во определен момент не може да ги задоволи моментните потреби за парични средства, многу често поради тоа што очекуваните приливи по основ на отплата на пласираните кредити, не се реализираат (или се реализираат со големо доцнење). Тоа може да доведе до неможност на банката да ги реализира своите обврски или тоа го прави создавајќи дополнителни трошоци. На тој начин, кредитниот ризик ди-

ректно ја загрозува ликвидноста на банката, било да се работи за отсуство за отплата или за отплата со задоцнување што може да ја наруши рочната структура на пласманите и депозитите.

б) Со отсуството на отплатата на кредитот (или неговата нередовна отплата), банката, не само што не си ги повраќа назад пласираните средства, туку и не може да ја наплати каматата, која претставува *основен приход* во кредитните операции. Покрај тоа, идентификуваниот кредитен ризик при отсуство на плаќање, ги обврзува банките да издвојуваат резервации кои одговараат на нивната ризичност, а со нивното формирање (на резервациите) се намалува делот од активата кој донесува приходи. На тој начин, кредитниот ризик директно ги намалува евидентираниите и очекуваните приходи на банката, што може да создаде загуби и да ја загрози профитабилноста на банката. Исто така, веќе беше споменато дека банките за да дојдат до ликвидни средства, понекогаш посегнуваат кон сопствено задолжување на пазарот на пари (за што плаќаат определена цена (камата), која претставува непланиран дополнителен трошок што исто така ги намалува приходите на банката.

в) Бидејќи кредитните пласмани се повеќекратно поголеми од капиталот на банката, доволно е некогаш само помал дел од кредитите да добијат карактер на високоризични, што може да услови висок износ на резервирања за потенцијалните загуби. Кога тие пак загуби ќе станат реални, доаѓа до постепено *пиоњење на капиталот*. Во такви случаи често доаѓа до пад на вредноста на акциите на банката и дополнителна недовереба на акционерите и депонентите во работата на банката. Во случаи кога загубите ќе ја надминат висината на капиталот, доаѓа до негово потполно трошење. Тогаш велиме дека банката станува инсолвентна и често епизодите од ваквите состојби се стечај и/или ликвидација на банката.

г) Влијанието на кредитниот ризик врз *билансот на банката* може да се разгледува од неговата големина и структура. Имено, износот на формираните резерви или резервации за идентификуваните потенцијалните загуби по ризични кредити, директно ја намалуваат вредноста на банката, бидејќи за тој износ се намалуваат кредитните пласмани во активата на банката, а на терет на трошоците. Со појава на ризични кредити (односно кредити кои не се отплаќаат или се отплаќаат нередовно) се нарушува рочната структура на изворите и средствата, односно активата и пасивата.

д) Во услови кога поради зголемен број на ризични пласмани, се намалуваат приходите, а за одржување на ликвидноста, како што рековме погоре, се прават дополнителни трошоци, неминовно е дека менаџментот ќе посегне кон зголемување на *цениите банкарските услуги и кредити-*

ниџе производи, односно зголемување на банкарските провизи и каматните стапки по кои ќе ги пласира кредитите, за да ја оствари планираната добивка. За порастот на активните каматни стапки, менаџментот може да се одлучи и во случаи кога поради блокираната актива (обременета со многу побарување по кредити со висок ризик) има ограничен обем на слободни средства и истите ги пласира само по повисока камата, настојувајќи ризикот на кредитите да го инкорпорира во нивната цена. Меѓутоа, бидејќи порастот на активните каматни стапки во овој случај не го следи и порастот на каматните стапки на депозитите, позитивните ефекти од ова зголемување се многу краткорочни. Имено, банките се ориентираат кон пласмани на високо ризични комитенти, бидејќи повисока цена (каматна стапка) ќе прифатат само оние комитенти кои имаат веќе финансиски проблеми во своето работење, што претставува закана за дополнително зголемување на кредитниот ризик. Понатаму овие банки стануваат неконкурентни на пазарот, ги губат комитентите со позитивен бонитет како кредитобаратели и не можат да го диверзифицираат кредитниот ризик. Исто така, поради неможноста да ги стимулираат депонентите со поголема пасивна камата, постои опасност од поголем одлив на депозити, што дополнително го усложнува балансот на активата и пасивата и може да води до неликвидност, па дури и несолвентност.

ѓ) Високото ниво на ризични пласмани, повремени состојби на неликвидност, паѓањето на цената на акциите на банката на пазарот на капитал, неатрактивните пасивни камати, сиромашната понуда на други кредитни производи, губење на дел од финансискиот пазар и уште многу други појави што ја следат банката со изразен кредитен ризик во своето портфолио, значително влијаат на имиџот на банката. При тоа, се мисли на имиџот што банката го има спрема своите постоечки но и потенцијални претпријатија- комитенти, населението како извор на депозити (орочени и девизни), потенцијалните инвеститори, конкурентните банки, брокери и други засегнати актери на финансискиот пазар.

Интересно е да се потенцира дека нарушениот имиџ на банката може често да се потврди на пазарот на пари кога банката може да добие ликвидни средства за премостување на својата неликвидност по каматни стапки многу повисоки од вообичаените, токму поради неизвесноста за нивното враќање. Во такви случаи тоа претставува уште поголем удар за профитабилноста на банката.

Досега изнесеното само ја потврдува тезата за широкиот спектар на влијание што го има кредитниот ризик врз сèкупното работење на банката и потребата од негов сериозен третман, со цел создавање на квалитетно кредитно портфолио како предуслов за опстанок на банката.

4. Значење и актуелизација на кредитниот ризик во современото банкарство

Во современи услови контролата на работењето во деловните банки се одвива преку два паралелни механизми :

- процес на дерегулација на банкарското работење како последица на желбата и тенденцијата да се зголеми конкуренцијата на финансискиот пазар и
- процес на зголемена регулација на банкарското работење како последица на глобализацијата на финансиските пазари.

Намалувањето на регулацијата денес има тенденција да се замени со зголемена самоодговорност на банкарскиот менаџмент во управување со банкарските ризици, при што механизмите на контрола над банките се засноваат на следење на вредноста на акциите на пазарот на капитал, односно, на ефективно користење на пазарниот механизам.⁴⁵⁾

Меѓутоа, не е доволно само банките да развијат систем на идентифицирање и контролирање на кредитниот и другите ризици, туку е потребно да се развие соодветно интерно и екстерно опкружување (добар сметководствен систем, обврска за обелоденување на информациите и строго почитување на обврската за измирување на долговите) со што ќе се овозможи побрза и полесна идентификација на ризикот и соодветна корективна акција од страна на банката.

Како резултат на дерегулацијата и желбата за профити кон крајот на осумдесеттите и почетокот на деведесеттите години, многу банки ширум светот, се соочија со разорната моќ на ефектуираниот кредитен ризик и беа приморани да издвојат знатни резервации (а потоа и отписи) за лошите и сомнителни кредити.

Опкружувањето создадено во периодот од пред дваесетина години, доведе до тоа да банкарите бидат заведени со оптимистичките економски предвидувања и изгледите за постојан раст на вредноста на колатералот, до таа мерка да заборават не само на принципите на здравото кредитирање со кои долго се служеле во минатото, туку и да ги заборават лекциите што морале да ги научат од претходните циклуси, кога несовесно кредитирање и лошата проценка на кредитниот ризик резултираше со банкарски кризи.

Имајќи го во предвид влијанието на банкарскиот систем како акцелератор на стопанскиот раст, загрижувачки се ефектите што банкар-

⁴⁵⁾ Jürgen Stark, „The financial crisis and its consequences for the world economy“, BIS-review 158/2008, 10 December 2008, p. 1.

ската криза ги направи врз економиите на своите држави. Така, на пример, проблемите во банкарството во САД и Јапонија во деведесеттите години ги загрозиле напорите на овие земји во правец на опоравување на истите од рецесијата.⁴⁶⁾

На примерот на Мексико, кризата во банкарството потекнува од изненадното и драстично намалување на нето-странските кредити во земјата (предизвикано од претераната експанзија на нето-домашни кредити од страна на централната банка, тенденции и политички притисоци да се спасат акционерите за сметка на доверителите и банките и сл), кои во крајна инстанца се последица на порастот на кредитниот ризик (и ризикот на земјата како негов составен дел).

Во Јапонија, банкарската криза тесно беше поврзана со појавата (а потоа и со колапсот) на т.н. шпекулативен меур, при крајот на осумдесеттите и почетокот на деведесеттите години од минатиот век. Тогаш јапонскиот јен нагло апрецираше, а монетарните власти применуваа експанзивна монетарна политика за неутрализирање на ефектите од апрецираната валута. Иако паричната маса и цената на активата растеа брзо, немало знаци за растечка инфлација. Големата капитална добивка ги поттикна банките да ја зголемат масата на кредити, кои многу често беа одобрувани на компании чие работење беше сврзано со бројни ризици и од шпекулативна природа. Кога монетарните услови станаа поостри и се наметнаа квантитативни ограничувања (лимити), меурот пукна и се појави банкарска криза. И во овој случај станува збор за драстично зголемување на кредитниот ризик, кој банките поради низа субјективни фактори навреме не го идентифицирале и соодветно не реагирале.

Слично е и за време на кризата на Европскиот монетарен систем во 1992 година, кога Велика Британија беше притисната со проблеми во банкарскиот систем, така што проблемите во банкарството предизвикаа трошоци и ограничувања во макроекономијата.

Всушност, историски гледано, банкарските системи во многу земји запаѓале во проблеми во услови на нагли промени на фазити на економските циклуси, односно, промена од т.н. економски бум во состојба на рецесија. Во услови на економски бум, банките често одобруваат ризични кредити, кои не можат да ги сервисираат кога ќе дојде до пад на стопанската активност.⁴⁷⁾

⁴⁶⁾ Види повеќе: Neyens, L. Ruth, "Distressed Asset Resolution-Lessons Learned"; The World Bank, 2002, p 17.

⁴⁷⁾ Види: http://www.alternet.org/workplace/104358/the_global_financial_crisis_and_u.s.leadership, July. 2008 p.1.

Ова уште еднаш се потврди со последнава финансиска криза која сè уште го „тресе“ светот и ги доведе пред банкрот голем број на банки во САД и развиените европски земји. Тоа наизглед би значело дека лекцијата за принципите на „доброто кредитирање“ сè уште не е научена и дека кредитниот ризик и понатаму останува најактуелниот ризик со висока разорна моќ.

Меѓутоа, мора да се спомене дека природата на кредитниот ризик во современи услови, постојано еволуира и тоа многу побрзо од било кога. Така, се јавуваат нови и непознати форми на ризици како последица на зголемената конкуренција, избегнување на посредништвото (дизинтермедијација), глобализацијата, брзината на технолошкиот развој и насоченоста на менаџментот на трошоците.

Имено, последниве дваесетина години доаѓа до процес на значителни трансформации во комерцијалното банкарство, така што покрај традиционалните депозитно-кредитни трансакции, сè повеќе се вклучуваат нови активности (вонбиланси операции, секјуритизација на кредитите, лизинг, факторинг и сл.), врз основа на кои се остваруваат провизии и приходи, со кои се компензираат недоволните приходи од традиционалните функции.⁴⁸⁾

Исто така, современите процеси довеле до брз развој на финансиски деривати (фјучерси, опции и свопови), со кое се врши пренесување на кредитниот ризик за определена цена. Ваквата трговија со ризиците на пазарот на деривати, им овозможува на банките да го редуцираат волуменот на потребниот капитал (capital requirements), бидејќи тој капитал се доведува во однос само со висината на оние ризици кои банката ги задржува кај себе.

Појавата на новите инструменти и банкарски производи е проследена и со соодветна институционална мрежа на т.н. инвестициони посредници (investment intermediaries), која отвара можност за дополнителни приходи, (кои со традиционалните банкарски активности не можеа ни да се замислат), но паралелно допринесе до зголемување на ризичноста на банкарското работење и произведе несакани ефекти.

Притоа, како најзначајни институционални посредници кои се развија во последниве дваесетина години можат да се наведат:⁴⁹⁾

⁴⁸⁾ Види повеќе: Stulz.M.R., „Risk Management & Derivatives“, Thomson-South Western, USA, 2003, p. 608-611.

⁴⁹⁾ Види: Mishkin, S.F., /Eakins G. S., „Financial Markets and Institutions“, sixth edition, Pearson Prentice Hall, 2007, p. 32

- Финансиски компании (Finance Companies);
 - Заседнички фондови (Mutual Funds);
 - Заседнички фондови на пазарот на пари (Money Market Mutual Funds);
 - Инвестициони банки (Investment banks).
- а) *Финансискиите компании* ги собираат средствата со продажба на комерцијални записи (краткорочни должнички инструменти) и со емисија на акции и обврзници. Тие ги користат така прибраните средства за финансирање на мали бизниси и за потрошувачки кредити за купување на автомобили, намештај, реновирање на станбени простори и сл.
- б) *Заседничкиите фондови* се професионално управуван вид на институции за колективно инвестирање, кои ги собираат парите од поединци-инвеститори и ги инвестираат во акции, обврзници и други видови хартии од вредност.
- в) *Заседничкиите фондови на пазарот на пари*, ги имаат карактеристиките на претходно спомнатиот тип на инвестициони посредници, но тие исто така, можат да држат класични депозити на своја сметка. Тие средствата кои ги добиваат со продажба на акции, овие посредници, во најголем дел ги пласираат во краткорочни обврзници, кои се карактеризираат со поголема ликвидност.
- г) *Инвестиционите банки* не се класични банки, туку посреднички институции кои им помагаат на компаниите околу емисијата на хартии од вредност. Имено, тие најпрво ги советуваат компаниите кој тип на хартии од вредност да издадат, а потоа им помагаат во продажбата на истите, преку нивно купување по однапред утврдена цена и нивно препродавање на пазарот на капитал.

Со текот на времето, учеството на таквите институционални посредници сè повеќе се зголемувало и истите се инфилтрираа во целокупното „финансиско мие“ на високо развиените финансиски пазари. Само за илустрација, во Табелата бр. 2 е прикажано учеството на финансиските посредници во вкупната актива во период 1980-2006 година.

Табела бр. 2

**ГЛАВНИ ФИНАНСИСКИ ПОСРЕДНИЦИ
И НИВНО УЧЕСТВО ВО АКТИВАТА**

Главни финансиски посредници и вредност на актива (во милијарди \$)								
	1980		1990		2000		2006	
	Износ	%	Износ	%	Износ	%	Износ	%
Депозитни институции								
Комерцијални банки	1.481	36,7	3.334	30,4	6.469	25	7.613	20,7
Штедилници	792	19,6	1.365	12,5	1.218	6	1.715	4,7
Кредитни уни	67	1,6	215	2	441	1,7	719	2
Договорни штедни институции								
Комп. За животна осигурување	464	11,5	1.367	12,5	3.136	12	4.709	12,8
Компании за осигурување на имот	182	4,5	553	5	862	3,3	1.365	3,7
Приватен пензиски фонд	504	12,5	1.629	14,9	4.355	0,02	5.558	15,1
Државен пензиски фонд	197	4,9	737	6,7	2.293	8,8	2.979	8,1
Инвестициони посредници								
Компании за финансирање	205	5,1	610	5,7	1.140	0,4	1.889	5,1
Заеднички фондови	70	1,7	654	6	4.435	17	7.093	19,3
Заеднички фондови на пазарот на пари	76	1,9	498	4,5	1.812	7	2.313	5,3
Вкупно	4.036	100	10.962	100	26.141	100	36.763	100

Bug: Mishkin, S.F./Eakins G. S., Financial Markets and Institutions", sixth edition, Pearson Prentice Hall, 2007, p. 32

Податоците упатуваат на заклучок дека традиционалните банкарски институции го губат својот примат во структурата на вкупната актива со која располагаат, како во однос на инвестиционите фондови и осигурителни компании, така и во однос на драстично растечките инвестициони посредници. Интересно е да се спомене дека во периодот 1980-2006 година банките ја зголемиле својата актива за околу пет пати, инвестиционите фондови и осигурителни компании за околу десет пати, а заедничките фондови (mutual funds) за околу сто пати.

Поради тоа, се смета дека овие институционални посредници играат голема улога во развојот на финансискиот пазар, но и на појавата на финансиските кризи во современите економии. Ваквиот рапиден пораст е особено карактеристичен за американскиот финансиски пазар, кој во 2007 година стана генератор на светската финансиска криза и сè уште има несогледливи импликации.

Всушност, со освојувањето на новите инструменти и појавата на новите финансиски институции, листата на ризици постојано се шири, но во стручните кругови оправдано се истакнува дека појавата на определени ризици се резултат на тенденцијата на трансферот на кредитниот ризик. Дека при сето тоа никако не се работи за чисто теоретско анализирање

на апстрактни ситуации, доволни за илустрација се конкретните случаи на банкрот на некогаш познати банки ширум светот. Во Табелата бр. 3 е даден приказ на позначајните настани кои ја одбележаа банкарската криза во светот, која сега веќе се трансформира во светска економска криза.

Табела бр. 3

**ПОЗНАЧАЈНИТЕ НАСТАНИ КОИ ЈА ОДБЕЛЕЖАА
БАНКАРСКАТА КРИЗА ВО СВЕТОТ**

<i>Датум</i>	<i>Настан</i>
<i>2006 година</i>	Финанската криза во САД започна со уривање на пазарот на хипотекарно кредитирање. Всушност сите финансиски компании што издале хипотекарни кредити со ниски стандарди за обезбедување на истите, забележаа загуби. Цела низа од хипотекарни компании од вториот ешалон најавија излегување од пазарот, а некои објавија и банкрот.
<i>Јуни 2007 година</i>	Два фонда на инвестиционата банка „Bear Stearns,, доживеаја колапс поради хипотекарната криза. Ова предизвика за инвеститорот загуба од 1,8 милијарди \$.
<i>Август 2007 година</i>	Кризата на пазарот за хипотекарно кредитирање во САД се прошири и кон остатокот од светот. Светскиот финансиски систем почна да покажува дефицит на ликвидноста. Централните банки во Европа, Јапонија, САД, Канада, Австралија и Нов Зеланд, спроведоа интервенции за успокојување на финансискиот пазар.
<i>Септември 2007 година</i>	Британската хипотекарна банка „Northern Rock,, доби итна финансиска инекција од 20 милјарди и од Централната банка на Англија. Мерката не ги намали проблемите на банката- за еден ден вложувачите повлекоа четири милјарди долари од нејзините трезори. Во Русија започна трката за зголемување на каматата на хипотекарните кредити и построги критериуми за нивно доделување. Низа банки го напуштија хипотекарниот пазар.
<i>Октомври 2007 година</i>	Инвестициската банка „Merrill Lynch“ отпиша повеќе милјарди долари како загуба.
<i>Ноември 2007 година</i>	Владата на САД подготви пакет од антикризни мерки за банките што се наоѓаат во тешкотии. Многу американски и европски банки, инвестициски и хеџ-фондови пријавија десетици милијарди долари загуби.

<i>Февруари 2008 година</i>	Централната банка на Русија го призна проблемот со ликвидност на руските банки. Одржувањето на ликвидноста стана приоритет. Заради падот на вредноста на инвестициските фондови во Русија, многу од инвеститорите се насочија кон пазарот на недвижности. Следувааше поскапување на станбениот простор во Русија.
<i>Март 2008 година</i>	JP Morgan објави дека ја купува петтата по големина американска инвестициска банка Bear Stearns за 236 милиони долари.
<i>Април 2008 година</i>	Продолжува проблемот со ликвидноста на светските финансиски пазари. Руските банки продолжуваат да ги зголемуваат каматите за сите видови кредити. Некаде во мај 2008 наглиот скок на цените на становите во Москва и Санкт Петербург стивнаа.
<i>30 мај 2008 година</i>	Како резултат на кризата престанува да постои петтата по големина инвестициска банка во САД - „Bear Stearns“.
<i>7 септември 2008 година</i>	Министерството за финансии во САД ги зема под контрола два од најголемите играчи на хипотекарниот пазар – Федералната национална хипотекарна асоцијација (Fannie Mae) и Федералната компанија за станбено-хипотекарно кредитирање (Freddie Mac), кои што финансираа околу 70% од сите хипотекарни зделки во САД. Загубата на двете компании на почетокот беше проценета на преку 15 милијарди долари.
<i>15 септември 2008 година</i>	Американската инвестициска банка Lehman Brothers прогласува банкрот. Медиумите во САД го означуваат денот како „црн понеделник“. Индексот Dow Jones загуби 4,42% а S&P падна за 4,7 %. Големи загуби се случија и на другите берзи во светот. Жртва на кризата стана и Merrill Lynch, уште еден инвестициски гигант од Wall Street, којшто беше купен од Bank of America за 50 милијарди долари.
<i>18 септември 2008 година</i>	Следи тотален крах на акциите на американските банки. Акциите на „Morgan Stanley“ паднаа за 25 % на „Sity Ggroup“ за 11% на „JP Morgan“ за 12 %, на „Goldman Saks“ за 14%. Во Европа банкарскиот сектор, исто така, забележа загуби. Централните банки на Канада и Британија, Европската централна банка, Федералните резерви на САД, банките на Јапонија и Швајцарија, објавија координирани мерки за борба против финансиската криза. Тие се договорија да ги поддржат финансиските пазари со финансиската инјекција од 247 милјарди долари.

<i>19 септември 2008 година</i>	<p>САД предложија пакет на мерки за надминување на кризата – „Акт за вонредна економска стабилизација во 2008 година“, наречен уште и „план Paulsen“. Американскиот министер за финансии Henry Paulsen предложи одвојување на 700 милјарди долари од буџетот за откупување на неликвидните активи на банките.</p> <p>За да ја спасат белгиско-холандиската банка „Fortis“ владите на Белгија, Холандија и Луксенбург, откупија 49% од капиталот на банката, за 11,2 милјарди \$.</p>
<i>20 септември 2008 година</i>	<p>Разработен е американскиот план за спас на националниот банкарски и финансиски систем, вреден 800,илјарди долари. Основната насока е откупување од страна на владата на неликвидните инвестициски инструменти од американските банки и осигурителни компании.</p>
<i>29 септември 2008 година</i>	<p>Фијаско на светските берзански индекси, како резултат на отфрлање на планот на Paulsen од страна на Конгресот. Тој ден на листата на централни банки во светот што се вклучуваат со активни мерки во борбата со финансиската криза во Европа и САД, се најдоа и банките на Австралија, Данска, Норвешка и Шведска.</p> <p>Централните банки на најразвиените држави се договорија на глобалниот финансиски систем да интервенираат со 620 милјарди долари.</p>
<i>30 септември 2008 година</i>	<p>Пазарот на капитал во САД реагира на одлагање на „планот Paulsen“ со невиден пад. Статистичарите пресметаа дека пазарот тој ден паѓал со една милјарда долари на минута. На сето тоа, цената на нафтата панда за 10 долари, до 93 долари за барел.</p>
<i>1 октомври 2008 година</i>	<p>Азиските фондовски индекси забележаа пораст. MSCI Asia Pacific, кој што го одразува движењето на пазарите во азискиот и пацифичкиот регион, скокна за 1,2%.</p>
<i>3 октомври 2008 година</i>	<p>Одобрена е втората варијанта за спас на американските банки, во вредност од 700 милјарди долари. Пазарите низ целиот свет реагираа со намалување на индексите</p>
<i>6 октомври 2008 година</i>	<p>Федералните резерви објавија зделка со која јапонскиот холдинг Mitsubishi UFJ се стекна со 24,9 % од акциите на инвестициската банка Морган Станлес</p>
<i>7 октомври 2008 година</i>	<p>Рускиот претседател, Дмитри Медведев, најави дека државата ќе интервенира со дополнителни 306 милјарди долари за поткрепа на финансискиот систем.</p>

8 октомври 2008 година	Federal Reserves, Банката на Англија и Европската централна банка, како и централните банки на Канада, Швајцарија и Шведска, објавија координирано намалување на каматните стапки за 0,5 % поени. Европските фондовни индекси забележаа пад, кај некои поголем и од 6 %.
9 октомври 2008 година	Централната банка на Јапонија изрази готовност да интервенира на финасискиот пазар со 40 милјарди долари.

Извор: „Капитал“ - „Светска финансиска криза и Македонија“ 23 октомври, стр.32-33 и Spiegel “Finacial crises in Europe”, 6.Oct.2008, p.2-3

Ова зборува дека ризиците со кои се среќаваат банките, а особено кредитниот ризик, не е ништо помалку актуален, но крајно видоизменет и од тој аспект бара многу поголемо внимание.

Променетата позиција на комерцијалните банки во напред наведената смисла, поставува пред нив особено значајна задача да управуваат со повеќекратно зголемени ризици, а кои не можат соодветно да се идентификуваат и мерат. Поради тоа значајно е менаџментот на банките во развиените земји да биде во состојба на адекватен начин да ги вреднува ризиците од можни загуби, внимателно да управува со портфолиото на ризици, како и да има на располагање соодветен износ на капитал за зачувување на солвентноста на банката

Ова е особено потенцирано на конференцијата -“Финансиската криза и нејзините последици за светската економија“, одржана на 10 декември 2008 година. Членот на извршниот борд на директори на Европската централна банка, Jürgen Stark ги наведе трите основни сфери кои се издвоија како проблематични во делот на институционалната финансиска рамка, кои дозволија создавање на високи ризици во банкарството со катастрофални последици⁵⁰ :

- **Финансиски институции:** слаба рамка на управување со ризиците и ликвидноста, особено моделите за управување со банкарските ризици, не го одржаа чекорот со нараснатата комплексност на финансиските инструменти и не ја земаа во предвид потенцијалната неликвидност на определени пазарни сегменти;
- **Регулирачки агенции и наворешни ревизори:** нивните модели не успеаа адекватно да ги проценат финансиските ризици поврзани со финансиските иновации.

⁵⁰⁾ Jürgen Stark, „The financial crisis and its consequences for the world economy“, IS review 158/2008, 10 December 2008, p. 2.

- **Супервизијата:** без сериозни обиди да застане на патот на тенденцијата за барање на поголем профит, што го понудија како можност финансиските иновации, несоодветно поставен мониторинг-систем, особено за ризиците кои се сврзани со хартите од вредност обезбедени со хипотека (mortgage backed securities) и другите нови и комплексни финансиски производи, кои особено се рефлектираат во вонбилансите позиции на банките.

Мерките кои досега ги преземаа централните банки на земјите зафатени со банкарската криза, претставуваа директна помош на државите, односно ex-post реагирање за направените финансиски дубиози со инјектирање на финансиски средства. Меѓутоа, за иднина е многу поважно превентивното делување на сите учесници на финансискиот пазар.

Во таа смисла Stark предлага мерки на интервенција, јакнење на пет сфери кои се дел од институционалната рамка на финансискиот сектор⁵¹):

- **Управување со кредитниот ризик:** Менаџментот на банките и супервизорите треба да играат поактивна улога во обезбедување на добри практики за управување со кредитниот ризик, особено за вонбилансните позиции и за новите финансиски инструменти. Ова треба да биде правило не само во време на кризи, туку и во услови кога ризиците се на релативно ниско или прифатливо ниво.
- **Управување со ликвидносниот ризик:** Менаџментот на банките треба да ги унапредат практиките за управување со ликвидносниот ризик, во нивното секојдневно работење во согласност со “Принципите за управување со ликвидносниот ризик и супервизијата” издадени од Базелскиот комитет;
- **Аџенции за кредитен рејтинг:** треба да ја подобрат транспарентноста и да работат според определен етички кодекс. Треба да се усвои подиференциран систем на рангирање за новите финансиски инструменти. Треба да се избегнат појавите на конфликт на интереси, што се присутни во случаи кога овие агенции нудат и консултантски услуги за инвестирање.
- **Вреднување, обелоденување и сметководство:** Банките треба да развијат модели на вреднување, управување со ризиците и стрес-тест модели, како и да ги подобрат практиките на обелоденување.

⁵¹) Ibidem, p. 6.

- **Зајакнување на адекватноста на капиталот:** Супервизорите не ги третираат соодветно ризиците кои ги генерираат новите комплексни финансиски инструменти. Заради тоа, потребно е да се преоценат законските норми и шеми на рангирање со цел вреднувањето на новите финансиски инструменти да биде помалку комплексно, што ќе допринесе за пореална пресметка на адекватноста на капиталот.

Значи, иако современото банкарство го карактеризира појава на бројни банкарски производи, и се забележува релативен пад на класичните кредитни операции во однос на останатите активности на банките, сепак, и понатаму кредитниот ризик останува да биде најважен банкарски ризик. Во услови кога кредитната експанзија е поинтензивна и пошироко, а економските движења се подложни на бројни осцилации, изложеноста на кредитен ризик во сите негови варијанти и појавни облици е уште позначајна и поактуелна.

4.1 Кредитниот ризик во комерцијалните банки на развиените земји на Европа и САД

4.1.1. Кредитниот ризик во комерцијалните банки на САД

Банкарската практика на САД обилува со динамични и бурни настани, особено во последните триесетина години, кои кулминираат со последнава голема хипотекарна криза. Во сите од нив, кредитниот ризик е повеќе или помалку во средиштето на интересот и причинител на несакани последици во својата основна или видоизменета форма. Притоа, во поновиот период (занемарувајќи ја банкарската криза од 1933 година), особено значајни се да се споменат следните потреси во американското банкарство:

- а) Кризата на депозитно -кредитните банки (1980-1993 година),
- б) Криза на Фондот „Долгорочно управување со капитал“ (1994-1998год.);
- в) Големата хипотекарна криза (2007 година).

а) Кризата на дейоно- кредитните банки⁵²⁾ е период во кој пропаднаа над 1500 банки, при што како најзначаен фактор за нивната пропаст се наведува прекумерната изложеност на кредитните ризици или несоодветно управување со кредитниот ризик.

⁵²⁾ Heffernan, S „Modern Banking in Theory and Practice“, John Wiley & Sons Ltd, Baffins Lane, Chichester, England 1996, стр.297.

Имено, депозитно кредитните банки беа создадени и се специјализираа за хипотекарни кредити, со цел на поволен начин да се реши проблемот на домување на населението во САД. За финансирање на хипотеките тие користеле депозити на штедни сметки со ниски камати, но федерално осигурени. Во 1980-тите години популарноста на пазарот на пари и каматите што истиот ги нудел, го дестимулирале населението да ги депонира своите заштеди во депозитно кредитните банки за многу пониски камати, така што банките побарале од Конгресот да ги укине таквите рестрикциите на каматите. Во 1982 година бил донесен “Законот за депозитарни институции на Гарн Сент Гермејн“ (Garn-St. Germain Depository Institutions Act), со кој им се овозможува овие банки да ги покачат каматните стапки на депозитите, да даваат комерцијални и потрошувачки заеми и со него биле укинати рестрикциите во однос на соодносот на вредноста на хипотеката со износот на заемот. Во исто време, поради намалувања во Буџетот, бил отпуштен дел од персоналот во рамките на Управниот одбор на Сојузната банка за домашни заеми (Federal Home Loan Bank Board) кој имал регулаторна функција. Со намалена контрола и зголемени можности, веќе во 1983 година, 35% од депозитно кредитните банки во земјата не биле профитабилни, а 9% биле практично банкротирани.⁵³⁾

Како што пропаѓале банките, така се трошеле средствата потребни за покривање на државните и сојузните осигурувања. Но, овие банки и понатаму работеле, одобрувале лоши заеми, а загубите продолжувале да се трупаат. Во 1989 година Конгресот и Претседателот знаеле дека мораат да го спасат овој дел од банкарскиот сектор. Се договориле за спроведување на мерка за помош финансирана од даночните обврзници позната како FIRREA, при што обезбедиле 50 милијарди \$, за затворање на неуспешните банки и запирање на натамошните загуби. Притоа, била основана нова владина агенција, „Resolution Trust Corporation“ за да ги препродаде средствата од овие банки и да ги употреби приходите за исплата на депонентите. FIRREA ги променила и регулативите на депозитно кредитните банки, со цел да се спречат натамошни лоши инвестиции и измами. Во периодот 1986-1995 пропаднале над 1 500 банки со вкупни средства од над 500 милијарди \$. До 1999 година, кризата чинела 153 милијарди \$, при што даночните обврзници ја покриле сметката со 124 милијарди \$, а остатокот, го покрил банкарскиот сектор.

⁵³⁾ <http://useconomy.about.com/library/s-and-l-crisis.pdf>, 12 Ноември 2008.

⁵⁴⁾ Stulz, M. R., „Risk Management and Derivatives“ – South Western, Ohio, 2003 p.595.

б) Криза на Фондот “Долгорочно управување со капитал”

Во 1994 година, Џон Мериведер, (John Meriwether) познатиот брокер на Solomon Brothers, основа хедџинг фонд наречен “Долгорочно управување со капитал” (Long-Term Capital Management).⁵⁴⁾ Мериведер собрал тим од водечки брокери и научници како би ја искористил комбинацијата на академските квантитативни модели и практичното знаење и способност на пазарните проценки на брокерите. Многу инвеститори, вклучително и големи инвестициони банки, се собрале во фондот и на почетокот инвестирале 1,3 милијарди \$. Главната стратегија на овој фонд била да создаде профит врз основа на конвергентни трговии (convergence trades). Овие трговии вклучувале изнаоѓање на хартии од вредност на кои односот на нивните цени (вредности), погрешно им бил проценет⁵⁵⁾, а потоа потценетите хартии од вредност се држеле долгорочно (долгорочни позиции), а надценетите хартии од вредност, краткорочно (краткорочни позиции)⁵⁶⁾. Притоа, постоеле четири главни видови трговија:⁵⁷⁾

- Конвергенција меѓу американски, јапонски и европските државни обврзници;
- Конвергенција меѓу европските суверени обврзници;
- Конвергенција меѓу (on the run)тековните и (off the run)претходните американски владини обврзници со ист период на доспевање;
- Долги позиции кај брзорастечките економии, хеджирани со долари.

Имајќи предвид дека овие разлики во вредностите биле многу мали, фондот имал потреба да заземе големи и високи левериџ позиции, со цел да се постигне значаен профит. На почетокот на 1998 година, портфолиото под контрола на овој фонд изнесувало над 100 милијарди\$ долари, додека нето-вредноста на средствата била околу 4 милијарди \$; своп (swap) позицијата се вреднува на околу \$1.24 трилиони што претставува 5% од вкупниот глобален пазар. Во практична смисла, Фондот ја определувал индексна променливост на инвестиционите банки, бил активен на полето на хартии од вредност засновани врз хипотеки и стигнал до пазарите на брзорастечките економија, како што е, на пример, Русија. На 17 август

⁵⁵⁾ Постоел во секој случај сооднос на една потцената и една надценета хартија од вредност.

⁵⁶⁾ Овие хартии од вредност за кус временски рок биле повторно продавани, пред пазарот навистина да ја покаже нивната преценетост.

⁵⁷⁾ <http://www.erisk.com/Learning/CaseStudies/Long-TermCapitalManagemen.asp>, 10 Ноември 2008год.

1998, Русија ја девалвира рубљата и прогласи мораториум на 281 милијарда рубљи (\$13,5 милијарди) од својот државен долг. Резултатот е масивен „лет кон квалитет“, при што инвеститорите бегат од секој и најмалку ризичен пазар кон најсигурните инструменти во рамките на пазарот на државни обврзници. На крајот, ова резултира во криза на ликвидност од енормни пропорции, со што му се нанесува силен удар на портфолиото на Фондот.

Така, на крајот од септември 1998 година, Фондот изгубил значителни износи на инвеститорски акционерски капитал и се наоѓал на работ од банкрот. За да се избегне заканата од системска криза во светскиот финансиски систем, Федералните резерви на САД организирале пакет за спас од \$3,5 милијарди од водечките американски инвестициони и комерцијални банки. Во замена за тоа, учесниците добиле 90% од акционерскиот капитал на Фондот. И покрај ова, на крајот од 1998 година штетите од работата на Фондот биле широко распространети. Многу банки преземале значителни отписи како резултат на загубите од нивните инвестиции. UBS земала три-четвртини побарување од \$700 милиони, Dresdner Bank AG побарување од \$145 милиони, а Credit Sviss \$55 милиони. Покрај тоа, претседателот на Бордот на УБС, Матис Кабијалавета (Mathis Cabiallavetta) и тројца врвни извршни функционери даваат оставки по загубите на банката. Главниот шеф на одделот за управување со ризици и кредити на Мерилин Линч исто така ја напушта фирмата.

***в) Големата хипотекарна криза или криза на ип.н.
еј примерни хипотеки⁵⁸⁾***

Кризата на непримерни хипотеки е продолжителна финансиска криза предизвикана од зголемениот број на неплатени хипотеки во Соединетите Американски Држави, со големи негативни последици за банките и финансиските пазари во целиот свет. Кризата, која ги има своите корени во последниве години на дваесеттиот век, стана очигледна во 2007 година и ги покажа продолжителните слабости во регулирањето на финансиската индустрија и на глобалниот финансиски систем.

Последната и актуелна финансиска криза во САД почна кога нивните банки почнаа да даваат станбени кредити без контрола, кои потоа ги „препакуваа“ како обврзници и ги продаваа на инвеститорите што беа привлечени од високиот принос. Со готовината, банките уште повеќе ја засилуваа својата кредитна активност, а цените на недвижностите достигнаа астрономски големини. Ваквата практика ја прекина врската меѓу

⁵⁸⁾ www.stratfor.com/analysis/20081009_crises_EU, 15, ноември 2008,

корисникот на станбениот кредит и оној што го финансира истиот. Ризикот се распрсна насекаде низ финансискиот сектор, а истовремено никој не беше свесен за висината на ризикот на кој е изложен. Парите ги имаше во изобилство, а конкуренцијата меѓу банките ги спушташе критериумите за бонитетот на лицата кои земаа станбени кредити. На крај, банките започнаа да даваат кредити на лица без работа, без редовни приходи и без имот, односно таканаречени нинџа („ninja” - no income, no job and assets) кредити. Ризикот растеше сеж повеќе и беше само прашање на време кога кризата ќе тропне на врата.

Кога нинџа-кредитите достасаа за наплата, лавината тргна. Банките не можеа веќе да го сервисираат долгот по обврзниците, а инвеститорите што купуваа обврзници престанаа да го добиваат приходот на кој сметаа. Никој веќе не сакаше да им позајмува на банките и никој веќе не сакаше да ги купи на секундарниот пазар обврзниците обезбедени со станбени кредити. На финансиските пазари завладеа недоверба.

Всушност, Владините политики и конкуретните притисоци во текот на низа години пред кризата, охрабрувале практики на високо-ризично кредитирање. Натаму, зголемувањето на поттиците за кредитирање како што се лесни почетни услови и долгорочен тренд на зголемување на цените на домувањето, ги охрабриле заеmobарателите да преземат хипотеки, со уверување дека ќе бидат во можност брзо да ги рефинансираат под погодни услови. Но, штом почнале да се зголемуваат каматните стапки, а цените на домувањето умерено да паѓаат, рефинансирањето станало потешко. Активирањето на хипотеките при крајот на 2006 година се зголемиле и предизвикале глобална финансиска криза во 2007 и 2008 година. Во текот на 2007 година околу 1,3 милиони американски домови биле предмет на активирање на хипотеките и тоа 79% повеќе во однос на 2006 година.

Финансиските производи, наречени хартии од вредност поткрепени со хипотека (МБС), чија вредност произлегува од исплатата на хипотека и цените на домувањето, им овозможиле на финансиските институции и на инвеститорите низ светот да инвестираат на американскиот пазар за домување.

Поголемите банки и финансиските институции позајмиле и значително инвестирале во МБС и известиле за загуби од околу УСД\$435 милијарди од 17 јули 2008 година. Загриженоста за ликвидноста и солвентноста на клучни финансиски институции ги навело централните банки да преземат дејствија со цел да им обезбедат на банките средства и со цел да се охрабри позајмување на достоини заеmobаратели и да се обнови довербата во пазарот на комерцијални хартии, кои се интегрален дел од финансирањето на деловните операциите.

Поради тоа, во септември 2008 година САД предложија пакет на мерки за надминување на кризата -“ Акт за вонредна економска стабилизација во 2008 год. „, со одвојување на 700 милјарди долари од буџетот за откупување на неликвидните активи на банките. Овој план првично беше отфрлен од страна на Конгресот на САД, за да во октомври биде одобрена втората варијанта за спас на американските банки, во вредност од 700 милјарди долари.

Ефектите на кризата врз глобалните пазари на хартии од вредност биле драматични. Од 1 јануари до 11 октомври 2008, сопствениците на акции во американски корпорации имале загуби од 8 трилиони\$, затоа што вредноста на нивните имоти (во акции) се намалила од 20 на 12 трилиони \$. Загубите на пазарите на хартии од вредност и намалувањето на цените на домувањето ставаат додатен притисок врз потрошувачко трошење, клучен економски мотор. Лидерите на поголемиот развој и новите нации се сретнаа во ноември 2008 година за да формулираат стратегии за справувањето со кризата.

Анализирајќи ги настанатите проблеми од аспект на кредитниот ризик и управувањето со него, актуелната светска финансиска криза во САД би можело да се протолкува на следниов начин. Имено кредитен ризик се појавува, затоа што заемобарател има опција да не го исплатува заемот што го должи. Традиционално, работодавателите (кои се примарно штедливи) го поднесувале кредитниот ризик за хипотеците што ги давале. Во последниве 60 години, низа финансиски иновации постепено им овозможиле на кредиторите да го продадат правото на добивање исплати покриени со хипотеки, преку процес наречен секуритација. Хартиите од вредност што од тоа произлегуваат, се нарекуваат хартии од вредност поткрепени со хипотеки (mortgage back securities -MBS) и колатерализирани долговни обврзници (collateralised debt obligation -CDO). Повеќето американски хипотеки денес се држат во хипотекарни пулови, генерички термин за MBS и CDO. Од \$10,6 трилиони американски резиденцијални спорни хипотеки до средината на 2008 година, \$6,6 трилиони се држат во хипотекарни пулови, а \$3,4 трилиони во традиционални депозитарни институции.

Овој модел на „генерирај за да дистрибуираш“ значи дека инвеститорите кои држат MBS и CDO носат и неколку вида ризици, а ова носи низа последици. Има четири примарни видови ризик:

1. *Кредитен ризик* - ризикот дека сопственикот на живеалиштето или заемобарателот нема да бидат во можност или нема да сакаат да го вратат заемот;

2. *Пазарен ризик*- ризикот дека ќе падне вредноста на хартијата од вредност (во овој случај MBS), а тоа ќе резултира во финансиски загуби;
3. *Ликвидносен ризик*- ризикот дека еден деловен субјект ќе биде неспособен да добие финансирање, како од пазарот на комерцијални хартии;
4. *Ризик на дружба ситрана*- ризикот дека другата договорна страна нема да биде во можност или нема да сака да ги исполни своите обврски.

Агрегатните ефекти од овие и други ризици неодамна беа наречени системски ризици, а се однесува на тоа кога претходно неповрзаните ризици се префрлаат и стануваат високо-поврзани, со што му нанесуваат штета на целиот финансиски систем.

4.1.2. Кредитниот ризик во комерцијалните банки на развиените земји на Европа

Големата финансиска криза поврзана со американските непримерни хипотеки имаше ефекти врз Европа, речиси, веднаш по нејзиното избивање во август 2007 година, при што предизвика кредитни загуби кај дел од најголемите европски банки кои до денес изнесуваат над 320 милијарди \$.⁵⁹⁾

Причината за ранливоста на Европа има корени не само во американските непримерни хипотеки, туку во важноста на банките за вкупната европска економија. Во САД кризата можеше дури и да се задржи само во рамките на финансискиот сектор, но во Европа, тесните врски меѓу банките и индустријата доведоа до многу пошироко распространување на кризата.

Имено, финансирањето и инвестициите во Европа секогаш биле во голема координација и соработка на банките со реалниот сектор,⁶⁰⁾ и поддржани од владите, со тоа што индустриската модернизација била предводена од државата, за разлика од САД каде овој процес се одвивал спонтано и на приватна иницијатива. Во таа смисла извршните директори на европските банки секогаш седеле во бордот на најголемите индустриски гиганти и обратно, најголемите европски индустријалци биле членови на бордовите на банките, обезбедувајќи на тој начин дека ќе има доволно капитал за нивниот стабилен раст. Оттаму, во услови на глобална финансиска криза и недостаток на слободен капитал, европските компании се

⁵⁹⁾ www.stratfor.com/analysis/20081012_financial_crises_europe, 13 October 2008, p.1-8.

⁶⁰⁾ Познат е примерот на тесна координација помеѓу германскиот Siemens AG и Deutsche Bank, чија тесна соработка постои повеќе од 100 години.

оставени без нивниот најзначаен извор на финасирање.⁶¹⁾ Токму затоа, финасиската криза во Европа се прошири многу бргу надвор од финансискиот сектор, допринесувајќи во голем дел за прогресирање на економската криза, која го зафати реалниот сектор.

Општо земено, ранливоста на европското банкарство може да се разложи на три категории кои доведоа до финасискиот крах на европските банки:

- широкиот кредитен крах,
- европските непримерни хипотеки и кредити
- преголемата изложеност на европските банки на Балканот и Балтикот.

а) Глобалниот кредитен крах

Низа европски земји бележеле определена неефикасност во своето работење многу пред проблемот на американските непримерни хипотеки да го предизвикаат глобалниот кредитен крах. По нападите од 11 септември 2001 година, многумина се плашеле дека крајот е блиску. Со цел да се справат со ова чувство, сите монетарни власти- вклучително и Европската централна банка (ЕЦБ)- пуштија изобилство пари во системот. Американскиот систем на федерални резерви ги намали каматните стапки на 1% а ЕЦБ ги намали истите на 2%. Лесно достапните кредити имале одек и по придружувањето на повеќето помали и посиромашни членки на ЕУ. Евтините кредити довеле до потрошувачки бум, кое пак било посилено во традиционално кредитно-сиромашните помали, економии. Ова водело не само кон експанзија во купување на недвижните имоти, туку и до вкупен економски бум кој било прашање на време кога ќе пукнел, дури и да не се ефектуирал проблемот со американските хипотеки.

б) Непримерно кредитирање во Европa

Од глобалниот кредитен крах излегува и вториот проблем: европската криза на непримерност во кредитирањето. Ова прашање е особено акутно во земјите како Шпанија и Ирска кои неодамна минаа низ бум на позајмување, поттикнато со ниските каматни стапки на еврото.

Прифаќањето на еврото во Шпанија, Португалија, Италија и Ирска им овозможи на овие кредитно гладни земји користење на кредити со ниски каматни стапки, кои беа обично резервирани за високо развиеното

⁶¹⁾ Во САД, иако банките претствауваат значаен извор на финасирање, американските компании своите инвестиции многу повеќе ги реализираат преку пазарот на капитал.

стопанство со ниска инфлација. Последователниот бум на недвижнините⁶²⁾, доведе до раст на банкарскиот и градежниот сектор. Банките фаворизирале кредитирање, со тоа што давале либерални хипотекарни услови⁶³⁾ со што се создавал пул на хипотеки кој наскоро може да стане нестабилен како американскиот пул на непримерни хипотеки.

в) Преголемата изложеност на европските банки на Балканот и Балтикот

Посиромашните, помалите и новите членки ЕУ земале најголем дел од овие непримерни кредити, а никој не се навлекол повеќе од балтичките и балканските земји, а тоа пак довело до трет проблем: преголема изложеност на Балтикот и Балканот. Стапките на раст се приближиле до 15 проценти на Балтикот, надминувајќи ги дури и можностите на Источна Азија – но сето тоа врз основа на позајмени пари. Италијанските, француските, австриските, грчките и скандинавските банки го поттикнувале разбранувањето. Ограничени од своите локални домашни пазари, тие агресивно туркале кај нивните источни соседи. Скандинавските банки истрчале во балтичките земји, а грчките и австриските банки се фокусирале на Балканот, додека италијанските и француските исто така отишле во Русија. Уни-Кредит, италијанскиот колос со обемни операции низ Источна Европа, на 6 октомври најави дека се соочува со кредитна криза, која не е оосамен случај.

Како што се развивала кризата, несогласувањата на ниво на земји членки веднаш станале видливи, со тоа што Франција и Италија првично препорачале предлог за спасување во цела Европа, сличен на американскиот план.

Франција и Италија, обете оптоварени со големи и растечки буџетски дефицити и национални долгови, се двете големи држави кои имаат најголема потреба од таква помош. Но, Германија и Обединетото Кралство, како фискално поздрави држави од кои би се очекувало да го платат најголемиот дел од планот, бргу ставија вето на идејата.

Европските држави потоа одлучија да одат со комплет мерки на Европската унија, од кој ќе се раководат пакетите за помош на поединечните земји членки. На ниво на ЕУ, како единствени фактички предлози можат да се наведат следниве два чекори:

- широко намалување на каматните стапки и

⁶²⁾ Шпанија изгради повеќе домови во 2006 отколку Германија, Франција и Обединетото Кралство заедно.

⁶³⁾ Во Ирска популарен производ беше 110% хипотека без учество, а во Шпанија кредитни чекови често биле откажани.

- зголемување на минималниот банкарски депозит гарантиран од владата од 20 000 евра (\$27 000) на 50 000 евра (\$68 300).

Вреди да се одбележи дека многу поединечни европски земји сега ги гарантираат сите лични депозити со цел да се зајакне довербата на депонентите. Многуге мерки за испомош и резервни фондови кои се планираат за справување со кризата на ликвидност на ниво на поединечни земји и натаму ќе ги наддуваат дефицитите на многу европски земји.

На 13 октомври, Германија најави план за капитализација на банките од 70 милијарди евра (\$95 милијарди) и до 400 милијарди евра (\$543 милијарди) за меѓубанкарски гаранции на заеми.

На истиот ден, Франција најави нешто пониски бројки - 40 милијарди евра (\$54,3 милијарди) интервентен план за банките и до 300 милијарди евра (\$407,25 милијарди) за меѓубанкарски гаранции на заеми.

Обединетото Кралство им даде натамошна инфузија за ликвидност на своите банки со тоа што и даде на Кралската банка на Шкотска 20 милијарди фунти (\$34 милијарди) а на Лојдс и ХБОС, кои се спојуваат, 17 милијарди фунти (29,2 милијарди). Ова дојде по најавата на германската влада на 5 октомври за (втор) предлог за испомош на гигантот на недвижности ХИПО во износ од 50 милијарди евра (\$67,9 милијарди).

Холандија и Франција дадоа помош на Фортис од 17 милијарди евра (\$23,3 милијарди) и 14,5 милијарди евра (\$19,8 милијарди) соодветно.

Национализацијата навлезе и во Обединето Кралство кое обично не сака да се меша, но кое на 29 септември најави дека презема контрола врз хипотекарниот позајмувач Бранфорд и Бингли, проследено со уште подраматичен потег во кој владата најави дека ќе потроши 50 милијарди фунти (\$87,8 милијарди) за спасување (делумно национализирање) на повеќе банки и финансиски компании.⁶⁴⁾

За разлика од британската и германската помош ориентирана кон банките, Шпанија определи пакет на помош од 30 милијарди евра (околу \$41 милијарда) за купување на добрата актива со цел да се инјектира ликвидност во целиот систем. Шпанскиот пристап се чини сугерира, дека за разлика од Обединетото Кралство и Германија, каде имало потреба да се национализираат само неколку проблематични банки, вкупниот шпански систем може да биде во опасност.

Веројатно, ниедна европска држава не беше така погодена од кризата, како Исланд. Оваа земја (која не само во банкарскиот сектор, туку е и технички инсолвентна) го национализира целиот свој банкарски сек-

⁶⁴⁾ Се мисли на британските: „Abbey“, „Barclay`s“, „HBOS“, „HSBC“, „Lloyds TSB“, „Nationwide Building Society“, „Royal Bank of Scotland“ и „Standard Chartered“.

тор. Малите водечки исландски банки како што се „Kaupthing“ и „Landsbanki“, драстично напреднаа користејќи го лесниот влез на странскиот пазар на капитал. Меѓутоа по финансискиот крах на светските берзи инвеститорите се исплашија од изложеноста на ризик на исландските банки, така што на крајот на годината, Државата откупи 75% од „Glitnir“, третата по големина исландска банка, за 865 милиони долари, за да задржи довербата на акционерите.

4.2 Кредитниот ризик во комерцијалните банки на земјите во транзиција

Земји во транзиција се оние земји, чии економии претрпуваат промени, преминувајќи од централно планирање, кон пазарно стопанисување. Земјите во транзиција во таа смисла подлежат на економска либерализација, макроекономска стабилност и реструктуирање и приватизација на реалниот и финансискиот сектор, со цел да се овозможи ефикасно управување со целокупните ресурси на овие економии. Процесот на транзиција обично се карактеризира со создавање на нови и промена на постоечките институции, промени во улогата на државата, а со тоа и создавање на фундаментално различни владини институции и промовирање на пазарниот механизам и независност на финансиските институции.

Според овие дефинирања, десет земји во транзиција, кои станаа земји членки на Европска унија (Чешка Република, Естонија, Унгарија, Латвија, Литванија, Полска, Словачка, Словенија, Романија и Бугарија) го комплетираа овој процес. Сепак, овие и останатите земји кои го очекуваат членството во ЕУ, во блиска или подалечна иднина, го поминаа истиот специфичен пат на транзицијата, воведувајќи бројни промени во целокупното економско живеење, а особено во банкарскиот сектор.

Третманот на кредитниот ризик во овие земји варира во зависност од степеност на развиеноста на нивните банкарски системи, почнувајќи од 1990, кога недостасувале соодветни банкарски институции, па до периодот на изградба на современи, независни банкарски системи со високо присуство на странски капитал, петнаесетина години подоцна.

Историски гледано, банките на земјите во транзиција беа оптеретени со ненаплатени побарувања, апсолутно несензибилни на трошоците на своето работење и подложни на влијанија на политички одлуки, но и на влијанија на своите комитенти кои имале свои сопственички удели во банките.

Всушност, во периодот на преминот од централно планирање кон пазарно стопанисување, не може да се зборува за насоченост на банките кон кредитниот ризик, негово, следење или, пак, донесување на кредитни одлуки во зависност од кредитната способност на кредитобарателите. Уште

повеќе, процесот на кредитирање и донесување на кредитни одлуки не е базиран на однапред познати и пишани процедури и политики, туку кредитите се доделувале спонтано со одлука на раководството на банките.

Имено, овие банки на почетокот на транзициониот период и понатаму остануваат цврсто врзани на организациона, управувачка и сопственичка основа за своите комитенти.

Врзаноста на банката на своите комитенти се манифестирала најмалку на два начина:⁶⁵⁾

- 1) комитентите се претежни сопственици на банките преку вообичаените органи на управување (собрание на акционери, управни и надзони одбори) така да на тој начин комитентите ја контролираат банката;
- 2) преку високата кредитна активност на банките, односно висока кредитна концентрација на пласманите кај спомнатите комитенти.

Значи наместо кредитниот потенцијал на банките да се пласира на најповолните кредитобаратели, кредитите се доделувале најчесто на претпријатија кои членувале во управните органи на банките, без да се земе во предвид нивната способност за отплата на кредитите, ниту пак да се анализираат последиците од високиот степен на кредитната изложеност на поедини банки кон определени комитенти. На тој начин на ниво на поединечни банки се ангажирал поголем дел од финансискиот потенцијал на банката, во вид на кредити, одобрени на мал број комитенти (квази сопственици).

Како последица на таквите институционални решенија, улогата на банките се свела на кредитно поддржување на своите комитенти, кога истите ќе западнат во финансиски проблеми, а стопанските организации имале *своја банка* која ги кредитирала нивните деловни потфати, без да се земе во предвид можноста за отплата. При пласирањето на кредитите, банките не се воделе ни од принципите на ликвидност, сигурност и профитабилност, туку биле постојано свртени кон своите претпријатија, ги следеле и финансиски ја следеле нивната судбина.

Таквото запоставување на кредитниот ризик во банкарското работење, се покажало погубно за банките во услови на кризни состојби во стопанството. Тогаш, банките, спасувајќи го малиот круг на своите комитенти, кои не можеле да ги отплаќаат своите енормни долгови, самите почнале да тонат во амбисот на неликвидноста, а потоа и на несолвентноста.

⁶⁵⁾ Ostojić S., „Modeli restrukturiranja bankarskih sistema u privredama u tranziciji“ Privredna izgradnja, 2002, str.204

Во тие услови, секој обид за осамостојување на банката од претпријатија, резултирал со колапс на банката и со силни потреси на банкарските системи на поедини земји во транзиција. Нискиот степен на адекватност на капиталот, како заштитен механизам од разорната сила на ефектуираниот кредитен ризик бил само уште една причина за така лошите последици по банкарскиот систем на транзиционите економии. Имено, најголем број од банките биле декапитализирани, но покрај недоволно капитал, немале ни доволно искуства, ни знаење како да го реорганизираат своето работење, ниту пак ја анализирале деловната перспектива на претпријатијата кои зависеле од нив.⁶⁶⁾

Така, наместо ефикасно финансиско посредување и сигурен чувар на депозитниот потенцијал на претпријатијата и граѓаните, банкарскиот систем (заедно со централната банка) станал креатор на криза на тој начин што:

- а) ги алоцирале паричните средства кон загубарите (квази сопственици) со што се зголемувал бројот на проблематични пласмани во банките;
- б) ненаплатените кредити се зголемувале и мултиплицирале;
- в) се зголемувале трошоците на банките, па тогаш природно тие ги зголемувале цените на своите услуги, односно активните каматни стапки за да ги надокнадат загубите;
- г) должничкото лоби станало особено јако (со аргументација дека доколку должниците не можат да ги вратат кредитите со пониски камати, како ќе го издржат зголемувањето на каматните стапки).

На тој начин се зголемувала финансиската недисциплина, растела неефикасноста, рапидно се намалувал капиталот на банките, а со тоа се намалувале нивните можности со нови производи да привлечат нови клиенти и да се влијае на развојот на вкупната економија.

Бројни се примерите во земјите во транзиција кои зборуваат за прекумерното кредитирање, не применување на принципите на добро кредитирање и поради тоа донесување на бројни банки до финансиски колапс кои потаму повеќекратно негативно се одразиле на целата економија.

Во Бугарија, на пример, проблемот на ликвидноста на банките особено се проявил на крајот на 1995 година, со јавно објавување дека неколку банки се несолвенти, поради напластување во нивните биланси на ненаплативи и високоризични кредити. На пример, 75% од кредитите се класифицирани како ризични пласмани, а 25% како ненаплативи. Проце-

⁶⁶⁾ Martin Brusis, Cornelius Ochmann. (1988) "Central and Eastern Europe on the way into the European Union", Bertelsman Foundation Publishers, Gutersloh, стр. 9-28

сот на недоверба на банкарскиот систем се повеќе растел, што ја иницирало Националната банка на Бугарија да ликвидира неколку банки како и да започне со санација на поголемите државни банки преку одобрување на кредити за ликвидност на истите. До средината на 1997 година 4 од 10 државни банки и 14 приватни банки биле ликвидирани, чии депозити претставувале една третина од вкупниот депозитен потенцијал на земјата.

Во Русија и другите земји на поранешниот Советски Сојуз (освен балтичките земји), најголем дел од лошите пласмани биле сконцентрирани во петте најголеми банки, односно, во бифшните државни специјализирани банки кои чинеле 70% од вкупниот потенцијал на банкарскиот сектор во Русија.

Во Романија, транзицијата на банкарскиот сектор е вршена по пат на т.н. финансиски инженери, кои од државните банки земале големи, а слабо обезбедени кредити, кои никогаш не биле враќани. Во тоа предводеле клиентите кои биле блиски до политичката партија на власт. Така, државните банки станале главен финасиер на новите политички партии, а поединците милијардери кои се појавиле од така споменатите трансакции биле познати како *карџонски милијардери*.⁶⁷⁾

Ваквите состојби наметнале потреба овие земји посериозно да се зафатат со реструктуирање и унапредување на нивниот банкарски систем, во правец на:⁶⁸⁾

- дерегулација на финасискиот пазар, поттикнување на конкуренцијата и разбивање на монополот на универзалните државни банки;
- изработка на ново банкарско законодавство, сметководствен систем и јакнење на банкарската супервизија;
- изградба на систем на заштита и осигурување на депозитите во смисла на нивна исплата во случај на евентуален банкрот на банките;
- консолидација на банките и приватизација на државните банки, воведување на нови принципи на раководење со банките;
- организационо и кадровско јакнење на банките, обезбедувајќи нивна спремност да се носат со пазарните критериуми на банкарското работење, кои претпоставуваат контролирање на ризиците и зголемување на профитабилноста.

⁶⁷⁾ <http://www.imf.org/> Преглед на текстот „Financial sector problems and Monetary Policy in Countries in Transition“.

⁶⁸⁾ Види : Božić d-r.Radomir „Pouke i iskustva restrukturiranje banaka u zemljama u tranziciji“ –Finansije, 1-2, 2000, str. 7.

Секоја од земјите во транзиција свое опоравување, главно го оствари преку приватизирање и целосно реструктурирање на своите банки, овозможувајќи му на странскиот капитал (главно од западноевропските земји, но и САД) да го направи своето и да се почувствуваат позитивните ефекти од него. Ова особено се однесува на свежиот капитал кој бил внесен во овие земји и добрите банкарски искуства кои се користеле, а кое понатаму позитивно се ефектуирало во можностите за подостапно и поповолно кредитирање на компаниите и населението. Во оваа смисла биле и тенденциите за примена на Базелските принципи на работење, насоченоста кон кредитниот ризик и негово вклучување при пресметка на адекватноста на капиталот, во зависност од ризично пондерираната актива.⁶⁹⁾

Банките на земјите во транзиција, полека, но сигурно почнаа да ги применуваат искуствата на транспарентно и кон ризик ориентирано кредитно работење, а нивните централни банки, банкарската регулатива да ја усогласуваат со Базелскиот стандард. Драстично зголеменото учество на странски капитал во банките на земјите во транзиција, на почетокот на овој век, уште повеќе ја нагласи сензибилноста на овие банки, кон кредитниот и другите банкарски ризици и потребата од нивно сеопфатно управување.

Имено, во периодот на 2000-2006 странскиот капитал бележи значајна доминација во банките на секоја од овие земји. Прегледот на учество на странски капитал во финасиски институции на дел од земјите во транзиција со состојба 2005/2006 година е прикажан на Табела бр. 4.

Изобилството на кредитни линии под многу поповолни услови, ги отвори вратите на новореструктурираните и приватизирани банки, така што истите станаа сведоци на најголемата кредитна експанзија, што ја имале дотогаш. Паралелно со зголемената кредитна активност на банките на овие земји, нивните регулаторни тела создаваа правна рамка со која целосно ќе се имплементира Базелската капитална спогодба (Базел 1), но подготвија стратегии и оперативни планови за имплементација на Новата капитална спогодба (Базел 2).⁷⁰⁾ Со имплементацијата на Базел 2 земјите во транзиција во основа имаа за цел :

⁶⁹⁾ Иако согласно Базелската капитална спогодба гарантниот капитал во однос на ризично пондерираната актива не смее да биде пониска од 8%, голем број на земји во своите законодавства го подигнуваат овој праг на ниво од 10% (Хрватска) или 12%(Србија).

⁷⁰⁾ Србија на крајот на 2007 година донесе Стратегија и оперативен план за национална имплементација на Базел 2, со која се предвидува целосна имплементација на Базел 2 до јануари 2011 година.

Табела бр. 4

УЧЕСТВО НА СТРАНСКИОТ КАПИТАЛ ВО БАНКАРСКИОТ СЕКТОР ВО 2005/06 ГОД.

Учество на странски капитал во банкарскиот сектор	
Земји	% на странски капитал од вкупниот банкарски сектор
Словачка	97,40
Чешка	96,20
Хрватска	90,40
БиХ	83,30
Бугарија	80,00
Полска	79,60
Црна Гора	78,10
Романија	70,00
Латвија	67,50
Србија	60,00
Унгарија	58,90
Македонија	54,00

Извор: *www.stratfor.com, Октомври 2008*

- понатамошното јакнење на стабилноста на банкарскиот сектор и финансискиот систем;
- унапредување на процесот на управување на банкарските ризици, а особено на кредитниот ризик како најдоминантен банкарски ризик;
- јакнење на транспарентноста и пазарната дисциплина;
- усогласување на работењето на овие банки со условите на работење на меѓународниот финансиски пазар;
- хармонизација на националните прописи со прописите на ЕУ кои значат имплементација на Базел 2 (Директивите 48/2006 и 49/2006);
- создавање на појака врска помеѓу капиталните барања и изложеноста на ризиците на ниво на банка.

Исто така, во рамките на Базел 2, централните банки на земјите во транзиција започнаа со подготовка и реструктурирање на своите супервизорски тела, со цел да се нагласи нивната насоченост кон оценка на ризиците и управувањето со нив.

Иако банките на земјите во транзиција во последниве, пет-шест години бележат значаен напредок по однос на воспоставување на здрави кредитни политики и процедури базирани на проценки на кредитниот и другите банкарски ризици, сепак, не останала имуни на ефектите од последната светка финансиска криза.

Имено, иако банките на овие земји немаа пласмани во ризичните долговни обврзници кои ги покриваа субординираните кредити пласирани во САД, сепак, ефектите од оваа криза дојдоа со одложено делување и

со реална можност да се задржат подолго отколку што тоа би се случило во развиените земји.

Имено, имајќи во предвид дека кредитниот потенцијал на овие банки во голем дел доаѓал од странство, лесното кредитно опкружување во услови на светска финансиска криза, потполно колабира, и банките кои претходно предводеа во кредитирањето, сега имаат потешкотии да ги одржат кредитните линии на нивните домашни пазари.

Овие држави во првиот налет на проблемите побараа помош од ММФ за надминување на кризата.

Така, во ноември 2008 година Украина доби итна помош, која требаше да ги ублажи само првичните шокови од финансиската криза. Притоа, високи државни функционери на оваа држава предвидуваат дека на Украина ќе ѝ бидат потребни 10-14 милијарди долари за надминување на кризата и предлагаат национализирање на дел од банките на кои им се заканува финансиски крах. Големата кредитна експанзија предизвика двоцифрена инфлација, кај голем дел од кај балтичките држави, а тоа сега ќе им отежнува да земаат заеми за да ги сервисираат своите огромни трговски дебаланси.

Сепак, се смета дека Унгарија трпи најголеми реперкусии и е прва жртва на финансиската криза во регионот. ММФ веќе ѝ одобри 25 милијарди долари, а ЕУ уште дополнителни 6,5 милијарди евра за спас на финансискиот систем на оваа подунавска земја.

Состојбата со балканските земји е помалку алармантна, од причина што тие не го искусија целосниот ефект на кредитна експанзија произлезена од Европската унија поради тоа што дел од нив доцна добија членство во ЕУ (Бугарија и Романија), или сè уште не пристапиле, како што е случајот со останатите экс-југословенски републики.

Во секој случај земјите во транзиција поради својата висока зависност од увоз и доминантност на странските банки, чии извори на финансирање се значително намалени, многу повеќе ги чувствуваат ефектите на финансиската криза врз реалниот сектор. Истата, повратно би можела да се одрази на проблемот на нередовно плаќање или неплаќање на веќе добиените кредити од страна компаниите и населението. Ова би значело дека банките на овие земји би требало дополнително да се ангажираат во следење на пласираните кредити и степенот на нивната ризичност, како и во практикување на посоодветни кредитни процедури и проценка на ризиците при одобрувањето на нови кредити во вака ризични околности.

II УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК

1. Суштина, потреба и значење на управувањето со кредитниот ризик

Управувањето со кредитниот ризик е значаен фактор за долгорочно и успешно работење на банките. Во основа, целта на управувањето со кредитниот ризик од страна на банките е максимирање на профитот, со паралелно одржување на портфолио со прифатлива ризична структура, чие ниво на ризичност може да варира во зависност од стратегијата на секоја банка. Самото сознание дека кредитниот ризик е нераскинливо поврзан со кредитните активности, (кои од своја страна претствауваат банкарско секојдневие), наметнува дека единствениот начин да се спречи разорниот ефект на кредитниот ризик е негово соодветно управување. Во таа смисла, успешната банкарска практика, по однос на управувањето на кредитниот ризик е анализирана и подигната на ниво на научна дисциплина, чија содржина, потреба и значење се подетално анализира ни во продолжение на ова поглавје.

1.1. Суштина на управувањето на кредитниот ризик во рамките на севкупните банкарски ризици

Управување со кредитниот ризик во основа претставува идентификување на постојните и потенцијалните ризици, нераздвојно врзани за активностите на кредитирањето и преземање на соодветни мерки и активности, со цел негово минимизирање или сведување во прифатливи рамки. Притоа, основната цел на управувањето со кредитниот ризик е создавање и одржување на квалитетно кредитно портфолио кое ќе овозможи непречено работење на банката на планираното ниво на ликвидност, трошоци и приходи.⁷¹⁾

⁷¹⁾ Blažok M. „Uloga Interne revizije u kontroli bankovnog rizika“, Zagreb 2001, str. 21-24.

Каков ќе биде квалитетот на кредитното портфолио на банката во голема мера ќе зависи од тоа, колку нејзиниот менаџмент успеал да овладее со процесот на управување со кредитниот ризик. Во таа смисла, неоспорна е улогата на менаџментот кој е одговорен за изработка на периодичната стратегија и на сите значајни политики за управување со кредитниот ризик на банката. Стратегијата на банката би требало да се стреми кон одржување на прифатливо ниво на ризик и остварување на таргетираната стапка на профитабилност. Понатаму, менаџментот би требало да ги дефинира основните поставки на чија основа ќе се разработуваат политиките на управување со кредитниот ризик. Организацијата, пак, мора да биде таква, да менаџментот редовно добива извештаи врз основа на кои ќе ја оцени состојбата на кредитното портфолио и спроведувањето на поставената стратегија. Исто така, менаџментот е должен организациски да ја развие и да го обезбеди изведувањето на програмата за управување на кредитниот ризик.

Имплементацијата на зададените стратегии и политики на управување со кредитниот ризик, мора да биде реализирана од страна на високиот менаџмент, преку постојано развивање на постапки за идентификација, мерење, следење и контрола на кредитниот ризик. Важноста на политиката на управување со кредитниот ризик се согледува и преку фактот што кај банките на високоразвиените земји, скоро секогаш, во практика е менаџментот да ги донесува политиките на управување со кредитниот ризик, дури откако за тоа ќе добие согласност од надзорниот одбор.⁷²⁾

Главната цел на управувањето со кредитниот ризик (одржување на оптимално кредитно портфолио) се реализира со остварување на две потцели:

Прваа цел е избегнување на несолвентноста на банката, особено имајќи во предвид битно променетото макро-економско и институционално опкружување во современите фази на развој. Во тоа променето опкружување кредитниот ризик е значително зголемен поради наглитите и непредвидливи пазарни движења на кои дополнително делуваат зголемен број на субјекти што само го зголемуваат степенот на непредвидливост и со тоа можноста од несолвентност на банката.

⁷²⁾ Во случајот со македонските банки, согласно Законот за банки (јуни 2007 година) политиката за управување со ризици (вклучувајќи го и кредитниот ризик) го донесува Надзорниот одбор на банката, додека Одборот за управување со ризици, ја воспоставува политиката за управување со ризиците и ја следи нејзината примена.

Втората цел на управувањето на ризикот е да се максимира стапката на принос на капиталот коригирана за ризикот-RAROC-(risk adjusted return of capital). Имено, ако кредитниот ризик на банката би бил потенцијален, тоа негативно би влијаело на профитабилноста на банката, бидејќи вистинските загуби би ја намалиле стапката на принос на капитал под очекувното ниво.

Општо земено главни, елементи на управувањето со кредитниот ризик се:

- оптимализирање на кредитното портфолио и структурирање на активата,
- постоење на пишани правила организирање на структурата и нејзино прилагодување кон промените,
- ефикасна контрола на кредитното работење,
- информатичка поддршка,
- разговори со клиентите,
- квалификувани кадри.

Доколку се сака да се владее со процесот на управување со кредитниот ризик потребно е да се развие целосен систем, што подразбира:

- подготовка на квалитетни пишани акти кои го определуваат системот на управување со ризиците воопшто и кредитниот ризик конкретно;
- постоење на ефикасна организациска структура и
- ефикасен надзор над управувањето со кредитниот ризик.

Делотворното управување со кредитниот ризик во практиката на банките императивно бара единствен пристап на обработка на сите фази од кредитното работење од страна на целиот персонал вклучен во кредитните работи на повеќе нивоа и единствена технологија на работата која се темели на пишани начела, меѓу кои најважни се следниве документи:⁷³⁾

- документи за кредитната политика како интегрален дел за стратешкото управување со банката;
- документи за овластувањата при одобрување на кредити;
- документи за начинот на обработката на кредитните работи (од приемот на кредитното барање до негова отплата);
- процедури за идентифицирање и управување со лошите кредити и сл.

⁷³⁾ Misija, V., „Kreditni poslovi s nemačkim bankama“, Masmedia, Zagreb, 1998, 67 str.

Поради тоа, може да се каже дека успешното управување со кредитниот ризик подразбира:⁷⁴⁾

- добро разработена и јасна процедура за управување на кредитниот ризик;
- детално разработена организација на управувањето со кредитниот ризик;
- утврдена цена на ризикот на пласираните средства, преку утврдување на висината на каматните стапки и банкарски провизии, имајќи го во предвид квалитетот на клиентите ;
- единствен пристап во обработката на сите фази на кредитната трансакција;
- единствена кредитна терминологија и технологија на работа втемелена на:
 - кредитната политика и нејзните насоки,
 - овластувањата за одобрување на кредитите,
 - процедурите на обработка на кредитните пласмани.

Може да се заклучи дека управувањето со кредитниот ризик претставува сеопфатен институционализиран систем на мерки втемелени на утврдени пишани начела кои се применуваат во процесот на кредитирање, кој започнува со понудата на кредитот на клиентите (како целна група) и продолжува со низа на фази до финалната отплата на кредитот.

1.2. Потребата за управувањето со кредитниот ризик во банките

Управувањето со кредитниот ризик заслужува особено внимание поради следниве причини:⁷⁵⁾

- а) Кредитните операции претставуваат во многу случаи најдоминантна активност на банките;
- б) Кредитниот ризик претставува најопасен ризик за банката;
- в) Во управувањето со кредитниот ризик е вклучен најголем број на вработени во банката;
- г) Врз кредитниот ризик имаат големо влијание состојбите и деловното опкружување на банката;

⁷⁴⁾ Jakovac, L. -Prka, B.: „Upravljanje kreditnim rizikom i cenovno vrednovanje rizika“- III Međunarodna bankarska konferencija, Opatija 1998 god., str.7.

⁷⁵⁾ Блажок М. „Улога Интерне ревизије у контроли банковног ризика“, Загреб 2001, стр. 21.

д) Управувањето на кредитниот ризик се темели на голем број на прописи, следени одлуки и стандарди.

а) Самиот факт што најголем дел од активата на секоја банка (дури 80%) ја сочинуваат разните кредити, јасно зборува за доминантната улога што ја има кредитниот ризик во однос на другите ризици и важноста од негово соодветно управување. Управувањето со кредитниот ризик индиректно опфаќа и управување со други ризици кои се сврзани со кредитниот процес, како што се оперативниот, каматниот, валутниот и други видови ризици.

б) Доминантноста на кредитите во вкупната актива на банката, како и разорните последици од несоодветниот третман на кредитниот ризик од страна на банкарскиот менаџмент, го потенцира значењето на управувањето со кредитниот ризик. Имено, отсуството на процедури и техники за оценување, контрола и следење на кредитниот ризик и соодветно на тоа навремено реагирање, директно задира најпрвин во профитабилноста, потоа во ликвидноста и на крајот во солвентноста на банката, загрозувајќи ја притоа положбата на депонентите, акционерите и другите финансиски институции кои имале определен деловен однос со банката. Ова, секако, претставува опасност и за имиџот на банката кај потенцијалните клиенти како и за целиот финансиски сектор во земјата.

в) Кредитниот ризик можат директно или индиректно да го предизвикаат сите вработени кои учествуваат во кредитните операции на банката и нивниот број е далеку поголем од бројот на вработени вклучени во другите видови банкарски ризици. Тоа значи дека управувањето со кредитниот ризик треба да се прилагоди на организациската структура на банката, на информатиката и системот на информирање, на кредитните политики и процедури и сл. Сето тоа претставува комплексен проблем и бара голема енергија, координација и секако парични средства.

г) Управувањето со кредитниот ризик претпоставува управување со активностите во рамките на банката, како и следење на промените во деловното и политичкото опкружување на банката, а со самото тоа и предвидување на идните движења. Банката мора брзо да реагира на воочените промени во нејзиното опкружување, менувајќи го системот на управувањето со ризиците. Од своја страна, предвидувањата на овие стопански и политички движења претставува посебен проблем.

д) Управувањето со кредитниот ризик подразбира усвојување и спроведување на низа законски прописи и стандарди, кои воедно претставуваат и основни алатки на системот на управување со кредитниот ризик. Тука пред сè се мисли на законите и подзаконските акти кои го регулираат банкарското работење, како и оние кои се оденсуваат на осигурување на кредитните пласмани. Покрај наведените закони и стандарди,

управувањето со кредитниот ризик подразбира создавање и придржување кон бројните интерни акти на банката како што се: политиките на ризикот, кредитната политика, насоки за кредитната политика на банката и кредитни процедури.

1.3. Значење на управувањето со кредитниот ризик во банките

Управувањето со кредитниот ризик како во рамките на сè вкупните банкарски ризици има особено значење за успешно реализирање на повеќе функции во рамките на банкарското работење и тоа:⁷⁶⁾

- а) Во имплементирањето на деловната стратегија на банката;
- б) Во развојот на конкурентските предности на банката;
- в) При мерењето на адекватноста на капиталот и солвентноста;
- г) Како помош во донесувањето на деловни одлуки;
- д) Како помош при определувањето на цената на банкарските производи;
- ѓ) При известување и контрола на ризиците;
- е) За управувањето на поделните портфолија во банката.

а) Управувањето со кредитниот ризик како една од алатките за имплементација на стратегијата на банката.

Управувањето со кредитниот ризик ѝ овозможува на банката подобар преглед на иднината на банката и можност најсоодветно да ја дефинира својата деловна политика. Денешните ризици всушност се идна реалност. Игнорирајќи ги ризиците и препуштајќи се на неизвесната иднина, банките се изложуваат на можни загуби. Ова може да биде прифатливо, само ако проекциите на профитабилноста се видливи и ги надминуваат можните загуби.

Во случајот на банките, неизвесноста е дотолку поголема за да може да биде заменета само со определен број на претпоставки. Профитот е резултат на движење на каматните стапки и другите пазарни параметри. Варијациите во заработките се исто така важни, како што е и нивото на проектираните заработки. Без соодветен систем на управување со кредитниот ризик, не може да има никаква извесност за големината на приходите, како и на можните промени на профитабилноста, ниту, пак, на било кој начин може да се контролира неизвесноста на очекуваните профити.

⁷⁶⁾ Bessis J. „Risk management in banking” John Willey & Sons Ltd, BAffins Lane, England, 1998, str.24.

Значењето на управувањето со кредитниот ризик доаѓа од фактот дека без него имплементацијата на стратегијата на банката ќе биде ограничена на комерцијално водење, без никаква визија за влијанието што би го имал предметниот ризик врз идниот развој на банката.

б) Управувањето со кредитниот ризик како конкурентска предност за банката

Следна фундаментална причина за управувањето со кредитниот ризик е дека тој генерира идни трошоци кои треба на некој начин да бидат вреднувани.

Игнорирањето на денешните ризици, води кон игнорирање на денешните загуби и значи одрекување од преземање на корективна акција за да се избегнат идните загуби.

Ризиците, исто како и трошоците, треба да бидат на некој начин компензирани од страна на клиентите, односно пресметани во цената на банкарските производи што ја плаќаат клиентите. Ова е причина, зашто управувањето со кредитниот ризик е тесно поврзано со одлуките за определување на цената на кредитните производи.

Сознанијата за кредитниот ризик и на сите банкарски ризици воопшто е неопходно за дефинирањето на соодветните цени што треба да бидат засметани на клиентите. Исто така, ова треба да претставува алатка што овозможува диференцијација на цените што ги плаќаат определени клиенти во зависност од ризиците. Ако ваква диференцијација не постои или ако цените не се базираат на ризиците можат да настанат многу несоодветни ефекти. Така на ниско ризичните клиенти ќе им се пресметуваат повисоки каматни стапки во однос на ризикот што тие ги носат, а високо ризичните клиенти ќе имаат каматни стапки многу помали отколку што тоа го завреднува ризикот што тие го носат за банката. Тоа ќе ги обесхрабри нискоризичните клиенти, а ќе ги стимулира високо ризичните клиенти.

Вклучувајќи го ризикот како фактор при определување на цените на кредитните производи, (т.е. определување на цените врз основа на ризикот што секој од клиентите потенцијално го носи), банката ќе може да ги предвиди соодветните трошоци во цената, што ќе ја зголеми атрактивноста на банката за нискоризичните клиенти.

в) Управувањето на кредитниот ризик и солвентноста на банката

Традиционалниот систем на управување со ризиците, а во таа смисла и на кредитниот ризик, оргинерно бил развиен врз концептот на *просечните ризици*. Меѓутоа, факт е дека многу често ризиците го надмину-

ваат просекот и тогаш настануваат дополнителни проблеми, кои директно го задираат прашањето на солвентноста на банката. Можеме да речеме дека трошоците на ризиците се повеќе од просечни трошоци, и исто така треба да вклучат и трошоци на дополнителна заштита за девијациите од просекот.

Ова потенцира уште едно прашање на дефинирање на максимални извесни загуби и дефинирање на адекватното ниво на капитал, во функција да ги апсорбира тие загуби. Загубите се резултат на сите ризици. Ризикот на солвентноста е краен резултат на сите ризици, комбиниран со расположивиот капитал, кој го дефинира нивото на максималните загуби после кое може да настане пропаѓање на банката.

Ова подразбира почитување на следниве принципи:

- Капиталот треба да ги покрива девијациите на загубите во скоро сите случаи сè до нивото до кое солвентноста се проценува како прифатлива од страна на менаџерите и акционерите;
- Сите очекувани загуби над износот на капиталот генерираат пропаѓање на банката;
- Ризикот на солвентноста е заеднички резултат како на нивото на капиталот на банката така и на нивото на кредитниот и другите преземени банкарски ризици.

џ) Управувањето со кредитниот ризик и донесувањето на деловни одлуки

Управувањето со кредитниот ризик може да се смета како уште позначаен фактор за успех, ако се развие до тоа ниво, да има определено влијание во донесувањето на деловните одлуки во банката. Тогаш управувањето со кредитниот ризик вклучува и известување и покривање на ризикот, кога одлуките се донесуваат. Но управувањето со кредитниот и другите банкарски ризици и сознанијата што се добиваат од неговите активности треба да се имаат во предвид пред донесувањето на одлуките. Предизвикот е да се согледа движењето на ризиците во процесот на донесување на одлуки, не откако одлуките се донесени и кога ризиците веќе ќе настанат.

Очигледно е дека техниките на управувањето со кредитниот и другите банкарски ризици не можат да го заменат процесот на донесување на одлуки. Деловните одлуки требаат да бидат донесени без оглед дали се има јасна слика за сегашните и идните ризици или не. Поради тоа, може да се констатира дека управувањето со кредитниот ризик нема намера да го моделира целиот процес на донесување на одлуки, туку само да помогне во тој процес.

г) Управувањето на кредитниот ризик и утврдување на цените на кредитните производи

Познавањето на кредитниот ризик овозможува банките истиот вредносно да го оценат и вклучат во цената на банкарските производи. Ако ризикот не се вреднува, банката не може да се заштити од евентуалните идни трошоци и истите да ги пренесе на товар на клиентите. Тоа ќе бидат трошоци кои нема да одговараат на приходите. Статистичкиот просек на загубите е вклучен во каматата која се засметува од клиентот, но тоа не е доволно. Трошоците од дополнителниот капитал кој што се користи за покривање на разликите на загубите во однос на просечните загуби, исто така, треба да бидат вклучени. Ова создава на крајот, профитабилност пониска од просектираната, затоа што постојат дополнителни трошоци за ризичните пласмани кои отстапуваат од просечните.

ѓ) Известување и следење на кредитниот ризик

Без управување или конкретно мерење на кредитниот ризик станува невозможно да се споредуваат профитите остварени по однос на поедини трансакции, клиенти и сектори. Притоа, известувањето за кредитниот ризик треба да биде инкорпорирано во традиционалното известување за реализираниот профит.

Исто така, може да се дискутира дали мерењето на кредитниот ризик ги обесхрабрува банкарите да преземаат ризици, со тоа што стануваат свесни за постоењето на истите. Напротив, може да се каже дека, следењето на кредитниот и другите банкарски ризици може да ги охрабри банкарите да преземаат ризици, доколку имаат прецизни информации за нивната големина. Имено, ако кредитните службеници не можат да прикажат дека со очекуваните разлики од каматите и банкарските провизии можат да ги покријат проценетите ризици, тогаш кредитниот одбор нема да биде расположен да преземе ризик и да ги пласира таквите кредити.

Може слободно да се рече дека управувањето со кредитниот ризик не го бесхрабрува процесот на преземање на ризици, туку обезбедува информации корисни за да се спознаат и пресметаат истите.

е) Управување со портфолијата на банката

Управувањето со портфолијата е широко користено во пазарните трансакции на деловните субјекти, бидејќи:

- ефектите на диверзификација се очигледни;
- покривањето на ризиците е очигледно со финансиски инструменти;
- пазарните ризици лесно и постојано се квантифицираат;

Меѓутоа, иако банките отсекогаш ги следеле добро познатите принципи за диверзификација, активното управување со банкарските портфолија било прилично ограничено. Така, развојот на управувањето на портфолио на банкарските трансакции е едно од најновите полиња на управувањето со ризиците. Новите трендови во банкарството, специјализацијата и појавата на нови банкарски производи создадоа предуслови за примена на портфолио менаџментот. Така, новите трендови генерираа нови алатки за управување на ризиците.

Управувањето на портфолиото се реализира преку оптимизација на ризичното портфолио со анализа на составот на портфолиото и тоа:

- Класичното портфолио менаџмент повеќе се потпира на комерцијалните принципи и насоки и е базиран на минимум диверзификација и /или цели кон лимитирање на концентрацијата на ризикот во определена индустрија односно определени големи клиенти.
- Техниките на новиот портфолио менаџмент се фокусираат и на други димензии. Тие се задржуваат на можноста за подобрување на профилот на ризичното портфолио и на начинот како тоа да се оствари. Реалокацијата на изложеноста по однос на клиенти или сектори може да го намали ризикот без да се жртвува профитабилноста.

2. Предуслови и фактори за успешно управување со кредитниот ризик

Нестабилното макроекономско опкружување претставува значаен извор на ранливост на финансискиот систем. Банките на земјите во транзиција имаат ограничена можност за диверзификација на кредитниот ризик. Во тие земји истовремено потребно е да се подобрат макроекономските услови на работењето, но и да се обезбеди рамка за здраво и сигурно работење на банките.

Како клучните фактори за обезбедување на сигурен и стабилен финансиски систем се наведуваат:⁷⁷⁾

- Компетентност и независност на менаџментот на банката;
- Транспарентност на банкарското работење;

⁷⁷⁾ Група на автори од ММФ предводена од Folkers-Landau, D. и Lindgren C.J. „Клучни фактори на рамката за воспоставување на сигурен и стабилен финансиски систем“ 1998, стр 23.

- Улога на централната банка како кредитор при премостување на времената ликвидност;
- Постоењето и улогата на институцијата за осигурање на штедни влогови;
- Контрола на ризикот по пат на прудентно регулирање и супервизија на банките;
- Јакнење на пазарната дисциплина;
- Консолидирана супервизија на банките.

На содржината и квалитетот на управувањето со кредитниот ризик влијаат повеќе фактори, кои во основа можат да бидат од внатрешен или надворешен карактер.

Како најзначајни *внатрешни фактори* се издвојуваат:

- акционерите ;
- раководството, вклучувајќи го извршното раководство во кредитниот сектор;
- интерниот надзор што се спроведува во рамките на банката по однос на нејзиното кредитно работење.

Надворешните фактори, пак, кои го детерминираат степенот на успешното управување со кредитниот ризик се огледаат во:

- степенот на развиеност на пазарната дисциплина и
- ефикасноста на супервизорскиот надзор врз банките од страна на регулаторното тело за таа намена.

2.1. Внатрешни фактори за успешно управување со кредитниот ризик

а) Акционерите како фактор за успешно управување со кредитниот ризик

Сопственичката и управувачката структура на банката претставуваат претпоставка за успешно работење на банката. Акционерите преку органите на управување се одговорни за утврдување на стратегија на банката, која треба најсоодветно да одговара на даденото економско опкружување, да ги одобрат кредитните процедури и политики и да воспостават механизми за контрола на доследната примена на истите во практика, што директно влијае и на степенот на успешноста на управувањето со ризиците (а посебно на кредитниот ризик) во банката.

Со цел да го заштитат својот капитал, кој го внесуваат во друштвото, акционерите се мотивирани активно да се вклучат во управувањето со банката. Така, може да се претпостави дека акционерите ќе бидат главните

иницијатори за воспоставување на добар систем на управување со кредитниот, но и со другите банкарски ризици.

Меѓутоа, приватната сопственост не мора да биде гаранција за сигурно и стабилно работење на банката. Интересот на сопствениците за поголем профит, преку барање за поголем поврат на вложениот капитал, може да ја загрози стабилноста на банкарското работење. Акционерите би можеле да ги употребат своите сопственички права, за да ја користат банката за финансирање на сопствени потреби.

Имено, одобрување на кредити на акционерите, членовите на управниот и надзорниот одбор, раководството и со нив поврзани субјекти, главна причина е за пропаста на бројни банки во земјите во транзиција. Пласманите на спомнатата категорија субјекти најчесто се одобрени по поповолни услови од вообичаените, носат помал принос, не се обезбедени и претставуваат непочитување на темелните поставки на банката како институција која ги задоволува потребите на пошироката заедница и ги штити интересите на сите оние кои ѝ ги довериле своите пари.

Ако целта на акционерите е банката да ја користат за свои лични цели, или ако банката е изложена на политички притисоци да одобрува кредити на високо ризични и непрофитабилни клиенти, тогаш е невозможно да се воспостави и доследно да се применува ефикасен систем на управување со кредитниот ризик

б) Раководството на банката како фактор за успешно управување со кредитниот ризик.

Раководството на банката има клучна улога во создавање на опкружувањето за делотворно управување со кредитниот ризик и од него се бара висок степен на независност, знаење и искуство. Целта на менаџментот е да ја одржува вредноста на банката преку обезбедување на определено ниво на квалитет на нејзиното кредитно портфолио, кое ќе обезбедува редовно и задоволувачко ниво на приходи.

Секоја банка треба да развива стратегија на управување со ризикот воопшто, а посебно со кредитниот ризик, со кој ќе постави насоки за пласирање на средствата и дефинирање на кредитни политики и процедури. Менаџментот донесува и периодично ја прилагодува стратегијата на управување со кредитниот ризик, која вклучува идентифицирање на целиот пазар, кредитни производи кои се очекува да се понудат и проекција на очекуваната профитабилност.

Задача на раководството на банката е периодично да ги анализира деловните резултати на банката и да оцени дали е потребно да се менува политиката на кредитирање, односно дали капиталот е доволен со оглед на степенот на ризичноста на нејзиното кредитно портфолио. Притоа,

раководството во своите анализи би требало да ги земе во предвид и цикличните аспекти во економијата и нивното влијание врз работењето на клиентите и квалитетот на кредитното портфолио, а истите анализи треба да се вршат на сите организациони нивоа.

Раководството треба да има доволен капацитет да управува со стратешки дефинираните кредитни активности и да обезбеди примена на усвоените кредитни политики.

Оперативното раководство во кредитниот сектор практично е одговорно за спроведување на стратегијата за управување на кредитниот ризик. Тоа вклучува и проверка дали кредитните активности се во склад со стратегијата и пишаните кредитни политики, односно дали тие пропишани процедури се почитуваат.

в) Интерниот надзор како фактор за успешно управување со кредитниот ризик

Интерниот надзор на банката го опфаќа системот на внатрешната (инерната) контрола и интерната ревизија. Внатрешната контрола не мора да биде посебно организирана единица одвоена од другите организациски делови на банката, туку треба повеќе да се сфати како контролна функција вградена во сите делови на банкарското работење.

Таа ги опфаќа сметководствените и административните контроли. Додека на првиот тип на контроли задачата е правовремено воочување и отклонување на определени случајни или намерни грешки, задачата на другиот вид на контрола е унапредување на успешното работење и поддржување на доследната примена на сите деловни политики на банката.

Основните цели на внатрешната контрола од аспект на кредитното работење би биле:⁷⁸⁾

- Ефикасност и успешност на работењето што се постигнува со надзор на потребните ресурси на банката со цел максимирање на заработката, со истовремена заштита од можните загуби. Во делот на кредитното работење, внатрешната контрола должна е да обезбеди дека сите вработени се свесни за тие цели и дека делуваат во правец на нивно остварување;
- Веродостојност, целосност и точност на сметководствените и административните информации кои можат да претставуваат основа во деловното одлучување, како на раководството и пониските извршни структури, така и на акционерите, супервизорите и

⁷⁸⁾ Basel Committee on Banking Supervision: "Framework for Internal Control Systems in Banking Organisations" Sept. 1998.

сите заинтересирани корисници. Важно е да се нагласи дека веродостојноста на финансиските информации по однос на изложеноста на портфолиото на кредитен ризик, произлегува од фактот дека тие се составени и презентирани во согласност со сеопфатни и добро дефинирани сметководствени начела и политики, со постоечки закони како и со други процедури и политики пропишани од страна на банката.

За разлика од внатрешната контрола, чија темелна задача е откривање и отстранување на недостатоците, внатрешната ревизија е дополнителен надзор кој го испитува делувањето на системот на внатрешната контрола и остварување на работењето во согласност со поставените цели. Процесот на внатрешна ревизија вклучува прибирање на ревизорски докази, составување на извештај за извршената внатрешна ревизија, што вклучува и издавање на мерки за утврдените недостатоци, како и давање на препораки за понатамошно делување и проверка дали изречените мерки и препораки се реализирани.

Во таа смисла, од аспект на кредитното работење внатрешната ревизија опфаќа⁷⁹⁾:

- Испитување и проценка на адекватноста и ефикасноста на системот на внатрешните контроли;
- Оценување на примената и ефикасноста на постапката и методологијата за проценка и управување на ризиците во кредитното работење;
- Оценка на системот на административни и финансиски информации, вклучувајќи го и системот на електронска обработка на податоци;
- Оценка на точноста и веродостојноста на сметководствените документи и финансиски известувања;
- Тестирање на начинот на функционирање на посебни постапки на внатрешната контрола;
- Оценка на усогласеноста на кредитното работење со законската регулатива, со принципите на управување, како и проверка на степенот на имплементација на усвоените политики и процедури;
- Тестирање на доверливоста, потполноста и навременото известување на регулаторната институција

⁷⁹⁾ Види повеќе: „Basel Committee on Banking Supervision: “Internal Audit in Banking Organisation and the Relationship of Supervisory Authorities with Internal and External Auditors, Basel, 2000.

- Спроведување на други посебни задачи.

2.2. Надворешни фактори за успешно управување со кредитниот ризик

Акционерите и менаџментот се активни актери во креирањето на системот на управувањето со кредитниот ризик. Меѓутоа, покрај нив, објективното постоење или непостоење на пазарната дисциплина, како и степенот на изграденоста и ефикасноста на банкарската супервизија претставуваат дополнителни, но многу значајни (екстерни) фактори за успешно изграден систем на управување со кредитниот ризик.

а) Пазарна дисциплина

Пазарната дисциплина помага проблемите на една банка да не се прошират на целиот банкарски и финансиски систем. Делотворната финансиска дисциплина бара правовремено објавување на финансиските информации кои овозможуваат вистинска слика за работењето на банките.

Иако информациите јавно се објавуваат, нетранспарентноста на банкарскиот имот, ја ограничува можноста на пазарот во потполност да ги процени информациите. Ова, исто така, се однесува и на високо организирани пазари со агенции за утврдување на кредитниот рејтинг.

Ако кредиторите(доверителите) оценат дека банката се изложува на поголем кредитен ризик од за нив прифатливиот, можат пред банката да излезат со барање за повисока каматна стапка на своите депозити. Но, ако расте опасноста од загуба на вложените средства, сигурно е дека депонентите ќе ги префрлат своите средства од лошите во подобри банки, што во иднина ќе значи елиминирање на лошите банки од банкарскиот систем.

Ако депонентите не направат разлика меѓу проблематичните банки и оние банки кои добро работат, постои опасност од системски ризик, како последица на повлекување на финансиски средства од целиот банкарски систем. Колку што се подолго неликвидни банките за време на нивното работење, не подлабоко влегуваат во состојба на несолвентност. Искуствата покажуваат дека неликвидните / несолвентните банки се реално во многу полоша состојба отколку што тоа е прикажано во нивните финансиски извештаи.

Големите доверители како што се банките, се најделотворни поттикнувачи на пазарната дисциплина, бидејќи располагаат со информации кои на другите не им се достапни. На тие банки не им е во интерес нивните побарувања да станат поголеми од имотот на конкретната проблематична банка.

Од малите кредитори, не може да се очекува да ја обезбедат пазарната дисциплина, бидејќи им недостасуваат сите релевантни информации, вештина на финансиски аналитичар и иницијатива да го направат тоа, од причина што депозитите многу често во целост им се осигурани. Меѓутоа, и тие можат да покажат недоверба кон работењето на конкретната банка и со повлекување на депозитите да влијаат на стабилноста на целиот банкарски систем.

Агенциите за осигурување на депозити, агенциите за кредитен рејтинг, ревизорите и финансиските аналитичари, го следат и истражуваат мислењето за сигурноста на работењето на банките. Овие информации допринесуваат кон пазарната дисциплина информирајќи ги сегашните и потенцијалните акционери. На агенциите за осигурување на депозити во интерес им е да ја јакнат пазарната дисциплина, бидејќи за нив тоа значи и помалку одлив на средства на име исплата на осигурани депозити од пропаднати банки.

Пазарниот механизам, бара од банките да направените отстапки ги сведат во границите на прифатливото, или да излезат од пазарот додека не станале несолвентни. Како реакција на ризичното работење на банката, акционерите одговараат на начин што ги продаваат акциите што влијае на намалување на вредноста на капиталот на банката. Државата и државните институции имаат, исто така, депозити во деловните банки и гарантираат за кредитите, но како и другите големи кредитори можат да ги повлечат депозитите, со што ќе влијае на работењето на банките и на пазарната дисциплина. Но, ако државата гарантира за обврските по кредитите на банката, тогаш банката ќе биде многу помалку внимателна при проценката на кредитниот ризик.

Може да се заклучи дека притисокот на банките е поголем во поразвиените земји каде на депонентите и акционерите им се достапни многу повеќе и поквалитетни и опсежни информации, отколку на пазарите каде информациите од ваков карактер се строго контролирани достапни на ограничен број луѓе.

б) Надзор над работењето на банките

Надзорот над работењето на банките настојува да го ограничи ризикот на начин да се регулира влезот и излезот на финансиските институции од пазарот, како и да се регулира обемот на нивното работење. Притоа, потребно е да се пронајде мерка помеѓу рестриктивната и либералната политика на земјата за влез на банкарскиот пазар во земјата, бидејќи и едната и другата во своите крајности поттикнуваат на недисциплина внатре во финансискиот систем на земјата. Банкарските супервизори треба да се уверат дека законските и подзаконските акти се почиту-

ваат, како и дека пазарот располага со веродостојни информации за кредитното работење на банката. Наведеното се постигнува со таканаречениот off-site и on-site надзор на банката.

Off-site надзорот на банката го следи кредитното работење на банката врз основа на доставените пропишани известувања а on-site супервизорите укажуваат на воочените реални проблеми и отстапувања од утврдените законски ограничувања.

On-site супервизорите треба да ја отценат ажурноста на банкарските известувања, системот на вреднување и рангирање на активата на банката, односно да се уверат во ефикасноста на системот на внатрешната контрола и ревизија и службата за управување со ризиците.

За да биде задоволителен надзорот над работата на банките, потребна е стручност, независност и авторитет на телата за супервизија на банките. Таа мора да биде способна да донесува закони, да пропишува одлуки, да ги оценува сопствениците на банките и нивните деловни планови, да ја проценува нето-вредноста на банката, менаџерската структура и системот на внатрешната контрола и ревизија на банката. Телото за супервизија треба да има овластување да ги бара од банките сите податоци кои ги смета за релевантни, да обавува on-site надзор, односно да предлага корективни мерки и презема други активности врз банката. Независноста пред сè се однесува на изворите на финансирање и позиционирање на тоа регулаторно тело во финансискиот систем на земјата, односно дали тоа тело организациски делува самостојно или во склоп на друга институција.

Оценката на функцијата на управување со кредитен ризик би требало да зема предвид заеми и сите други доделувања на кредити (билансно и вонбилансно) за да се обезбеди следниве фактори да бидат земени предвид:⁸⁰⁾

- нивото, распределеноста и силината на класифицираните средства;
- нивото и составот на незголемените, неизвршените, повторно договорените, префрлените (rolled over) и со намалена стапка средства;
- соодветноста на резервите за процена;
- способноста на управата да ги администрира и наплаќа проблематичните средства;
- несоодветна концентрација на кредити;

⁸⁰⁾ Greuning Van H.-Brajović-Bratanović S.-Analysing and Managing Banking Risk, World bank WP, April 2003, p.52.

- соодветноста и ефективноста на, и придржувањето кон политиките за заеми и процедури за администрирање на кредити;
- соодветноста и ефективноста на процесот на банката за идентификување и надгледување на почетните и променливите нивоа на ризик или ризик поврзан со одобрена кредитна изложеност.

3. Политики за управување со кредитен ризик

Кредитниот ризик е една од највообичаените причини за пропаѓање на банките и тоа ги предизвикува сите регулаторни опкружувања да пропишуваат минимум стандарди за управување со кредитен ризик. Мерките за противдејствување во однос на овие ризици обично се состојат од јасно дефинирани политики, кои ја изразуваат филозофијата на банката во однос на управувањето со ризиците и параметрите во кои кредитниот ризик ќе се контролира.

Специфичните мерки за управување со кредитен ризик обично вклучуваат три видови политики.⁸¹⁾

Првиот сеп од политики ги вклучува оние мерки кои се насочени кон ограничување или намалување на кредитниот ризик, како што се:

- политики за концентрација и голема изложеност,
- соодветна диверзификација,
- позајмување на поврзани страни, или преголема изложеност.

Вториот сеп вклучува политики за класификација на средства. Ова наложува периодична евалуација на наплатливоста на портфолио од заеми и други кредитни инструменти, вклучително и акумулираната и неплатена камата, кои ја изложуваат банката на кредитен ризик.

Третиот сеп вклучува политики на резерви за загуби, или обезбедување надоместоци на ниво кое може да ги апсорбира антиципираните загуби - не само од портфолиото на заеми, туку од сите други средства кои се изложи на загуби.

Политиките на управување со кредитниот ризик треба да опфаќаат и голем број на организациони аспекти, во смисла на хиерархија, ниво на одлучување, реализирање на кредитите (имплементација), мониторинг и контрола на целокупниот кредитен процес. Имено, јасно дефинирани нивоа на овластување за одобрување на кредити помага да се осигури одлуките да бидат внимателни и донесени во рамките на дефинираните параметри.

⁸¹⁾ Ibidem, p.154.

Во време на реализацијата на кредитната активност, банките треба да имаат воспоставени процедури за управување со наплатата на главнината, каматата и другите обврски во согласност со воспоставените услови за отплаќање. Треба, исто така, да постои и некаков вид на механизам за справување со прашањето на неизвршените заеми, како и механизми за зајакнување на правата на кредиторите во случај на загубени заеми.

За да се оствари успешен мониторинг и контрола на кредитниот процес од страна на банкарскиот менаџмент, потребно е да се воспостави квалитетен систем за известување на банката, кој треба да генерира точни и навремени извештаи за нејзината кредитна изложеност, како и да води детални ажурирани информации за заеmobарателите како предуслов за продолжителна оценка на ризикот.

Поради големото значење што го има кредитниот ризик не само за судбината на секоја поединечна банка, туку и за целокупниот банкарски систем во земјата, потребно е да се подготват соодветни предуслови за екстерно обелоденување на релевантните информации сврзани со кредитите како на регулаторните, супервизорски тела, така и на останатите засегнати страни. Имено, разликата во правилата за класификација на заеми и услови за резерви, како и различниот приод на проценката што го врши менаџментот на банката околу нејзината кредитна изложеност, наложуваат дека е особено важно банките да прават соодветни обелоденувања за да се овозможи супервизијата и други заинтересирани трети страни соодветно да ја оценат финансиската состојба на банката.

Принципите на обелоденување поврзани со солиден кредитен ризик, треба да бидат донесени од страна на регулаторни власти, согласно препораката на Базелскиот комитет за банкарска супервизија. Тие конкрет-но вклучуваат обелоденување на информации за следново:

- политики и методи употребени за давање отчет за заеми и надоместоци за оштета (т.е. резерви);
- политики и практики на управување со ризик и контрола;
- заеми, оштетени заеми, и заеми со изминато доспевање, вклучително и соодветни надоместоци (резерви за загуби од заеми) и специфични надоместоци (резерви) по главни категории на заемоприматели и географски региони и срамнување на движења во надоместоците за оштетување на заем;
- голема изложеност и концентрација и изложености врзани за странки;
- биланси и други важни информации за заеми кои биле реструктурирани или на друг начин нерегуларни во однос на првичниот договор за заем.

3.1. Политики за лимитирање или намалување на кредитниот ризик

а) Политика на концентрација и големи изложености.

Банкарските регулатори традиционално посветувале посебно внимание на концентрацијата на ризикот на банките. Целта на еден регулатор во управувањето со кредитен ризик е да спречи банките прекумерно да се потпираат на поголем кредитокорисник или група на кредитокорисници, но и да се оневозможи истите да диктираат, кому банките можат или не можат да позајмуваат.

Модерните претпазливи регулативи обично пропишуваат банките да не инвестираат, даваат големи заеми, или продолжуваат други кредитни средства на поединечен субјект или поврзани групи на субјекти над износот кој претставува пропишан процент од капиталот и резервите на банката. Во оваа рамка, супервизорите на банките се во единствена позиција да ја надгледуваат и кредитната изложеност на банкарскиот сектор и на поединечна банка со цел да ги заштити интересите на депозиторите и да биде во можност да спречи ситуации кои можат да го стават во ризик банкарскиот сектор.

Повеќето земји наметнуваат *лимити на изложеност кон еден клиент* од околу 10 до 25 % од капиталот, иако во некои јурисдикции може да достигне и до 30-40%. Базелскиот комитет за банкарска супервизија препорачува максимум од 25%, со интенција за негово намалување на 10% веднаш штом тоа ќе биде практично можно.⁸²⁾

Прагот за кој станува потребно известување на супервизорските власти би требало нормално да биде поставен некаде под максималниот лимит. Супервизорите тогаш можат да посветат посебно внимание на изложеностите над прагот и да бараат од банките да преземат превентивни мерки пред концентрацијата да стане премногу ризична.

Главната потешкотија во дефинирањето на една изложеност е во квантифицирањето на обемот до кој помалку директните форми на кредитна изложеност треба да бидат вклучени во лимитот на изложеност.⁸³⁾ Во принцип, треба да бидат вклучени неизвршените обврски и кредит-

⁸²⁾ Согласно Одлуката за лимитите на изложеност (февруари 2008 година), вкупната кредитна изложеност на едно лице кај секоја од македонските банки не смее да надмине 25% од сопствените средства на банката.

⁸³⁾ Во случајот на Македонија, изложеноста на банката кон поединечно лице ги опфаќа вкупните билансни и вонбилансни побарувања на банката од тоа лице, вложувањата во хартии од вредност издадени од тоа лице и капиталните вложувања во тоа лице.

ните супститути, како гаранциите, акцептите, и акредитивите, како и идните обврски, иако третманот на конкретен инструмент може да варира. На пример, гаранција на финансиска обврска може да има различен третман споредено со гаранција за ризик од неуспех.

Вклучувањето на колатерала во оценката на лимитот на изложеност е друго спорно прашање, затоа што проценката на колатералата може да биде субјективна. Како прашање на претпазливост, колатералата не треба да се зема предвид кога се определува големината на изложеноста.

Друго концептуално прашање е дефиницијата на терминот „поединечен клиент“. Според меѓународната практика, поединечен клиент е поединец/правно лице или поврзана група на која банката е изложена. Поединечните клиенти се меѓусебно поврзани или контролираат (директно или индиректно) други клиенти, обично преку право на глас од најмалку 15-20 %, доминантен акционер или капацитет да активира контролен пакет на донесување на политики и менаџмент. Покрај тоа, кумулативната изложеност на овие клиенти може да претставува единствен ризик за една банка доколку постои финансиска меѓузависност и нивниот очекуван извор за отплата е ист.

Во практична смисла, големите изложености обично се индикација дека банката поддржува конкретни клиенти. Банките кои влегуваат во позајмување на големи корпоративни клиенти понекогаш не се објективни во оценката на ризиците поврзани со таквиот клиент.

Прашањето на управувањето со такви големи изложености вклучува и додатен аспект:

- адекватност на политиките, практиките и процедурите на банката за идентификување на заеднички или поврзани сопствености,
- постоењето на ефективна контрола,
- потпирањето врз заеднички готовински текови.

Особено во случај на големи клиенти, банките мора да обрнат внимание на комплетноста и соодветноста на информациите за должникот. Банкарските кредитни службеници треба да ги следат настаните кои влијаат врз големите должници и нивните резултати и тоа на продолжителна основа, без оглед на тоа дали должникот си ги извршува своите обврски или не. Кога надворешните настани претставуваат причина за загриженост, кредитните службеници би требало да побараат додатни информации од должникот. Доколку има некакво сомневање дека должникот има потешкотии во исполнувањето на своите обврски кон банката, ваквата загриженост треба да биде пренесена на повисоко ниво во хиерархијата на управување со ризици и треба да се развие резервен план за тоа како да се реши тоа прашање.

Друга димензија на концентрацијата на ризикот е *изложеноста на банката на еден сектор на стопанството или на тесна географска област*. Ова ја прави банката ранлива на слабост во определена конкретна индустрија или регион и претставува ризик кој може да доведе да ги трпи последиците од едновремен неуспех на неколку клиенти од исти причини. Оваа загриженост е особено релевантна за регионалните и специјализирани банки или банките во мали земји со тесни стопански профили, како оние кои имаат стопанства базирани на земјоделис или извозници на една стока.

Често е тешко да се оцени изложеноста на банките во различни сектори на стопанството, затоа што повеќето системи за известување на банките не произведуваат такви информации. На пример, заем на холдинг компанија на голема, разновидна група може да се употреби за финансирање на проекти во различните индустрии во кои таа компанија работи. Сепак, банките, кои по природа се изложени на секторски ризици, треба да имаат добро развиен систем за надгледување на таквите ризици и за оценка на ефектот на негативните трендови врз квалитетот на нивното портфолио на заеми и други приходни извештаи. Таквите банки треба да имаат и институционализирани механизми за справување со зголемен ризик.

б) Политика на диверзификација

Банката по пат на својата кредитна политика утврдува пожелна диверзификација на кредитниот ризик. Со цел намалување на негативното влијание на кредитниот ризик врз работењето на банката, потребно е да се изврши диверзификација на кредитниот ризик според следниве критериуми:

- диверзификација на кредитниот ризик по клиенти (целни групи, стопански гранки);
- диверзификација според кредитниот пласман (според видови и намени на кредитните пласмани, според видови на кредитно осигурување, по структури на каматна стапка и сл.) ;
- диверзификација според рочноста на пласманите (краткорочни, долгорочни пласмани, репрограмирани кредити,) ;
- регионална диверзификација.

в) Политика на позајмување на поврзани страни.

Позајмувањето на поврзани страни е особено опасна форма на изложеност на кредитен ризик. Поврзаните страни обично вклучуваат банка-родител, главни акционери, подружници, здружени компании, директори и извршни функционери. Оваа врска вклучува способност да се врши

контрола или да се влијае врз политиката и процесот на донесување на одлуки на банката, особено во врска со кредитните одлуки.

Способноста на една банка систематски да ги идентификува и следи одлуките за продолжувањата на роковите за отплата на кредитите се смета од клучно значење. Прашањето е во тоа, дали кредитните одлуки се прават на рационална основа според политиките и процедурите на банката. Додатна загриженост е и тоа, дали кредитот се засновува на пазарни услови или е даден под услови кои се попогодни во однос на износот, доспевањето, стапката и колатералата, од оние кои им се дава општо на другите.

Повеќето регулатори воспоставуваат лимити за агрегатно позајмување на поврзани страни, обично со пропишување дека вкупното позајмување на поврзани страни не може да надмине определен процент од основниот капитал на банката или вкупниот гарантен капитал. Доколку не е определен таков лимит со прудентна регулатива, од банката ќе се очекува да одржува таков лимит како дел од политика на бордот. Една претпазлива банкарска практика бара сите заеми на поврзани страни да бидат одобрени од страна на бордот.

3.2. Политики за класификација на средства

Класификацијата на средствата е процес во кој на средството му се назначува степен на кредитен ризик кој се определува според веројатноста и долговните обврски да бидат сервисирани и долгот ликвидиран, согласно условите на договорот. Обично, сите средства за кои банката презема ризик треба да бидат класифицирани, вклучително и заеми и авансите, побарувањата, инвестициите, учествата во главнина и неизвршените обврски.

Класификацијата на средствата е клучна алатка на управувањето со ризик. Средствата се класифицираат кога се појавуваат и потоа се прави преглед и ако е потребно се рекласифицираат (согласно степенот на кредитен ризик) по неколку пати годишно. Прегледот треба да ги земе предвид резултатите од сервисирањето на заемот и финансиската состојба на заемопримателот. Економските трендови и оптоварувањата на соодветните пазари и цената на стоките, исто така, влијаат врз проценката на отплатата на заемот.

Проценката на определени видови на мали заеми, пак, можат да се засновуваат само врз резултатите од отплатата, особено мали потрошувачки кредити како резидуални хипотеки, заеми на рати, и кредитни картички. Средства класифицирани како „преодно“ или „пази“ обично се прегледуваат двапати годишно, додека критичните средства се прегледуваат најмалку секој квартал.

Самите банки ги определуваат класификациите, но во тоа следат стандарди кои обично ги определуваат регулаторните власти. Според меѓународните стандарди, средствата обично се класифицираат во следниве категории:

- *Стандард, или преодни.* Кога капацитетот за сервисирање на долг се смета да биде над секакво сомневање. Општо, заеми и други средства кои се целосно обезбедени (вклучително и главнината и каматата) со готовина или замена за готовина (на пр. банкарски сертификати за депозити и благајнички записи и меници) обично се класифицираат како стандардни без оглед на заостанувањата или други негативни кредитни фактори.
- *За внимавање.* Средства со потенцијална слабост која може, ако не се проверува или коригира, да го ослаби средството како целина или потенцијално во иднина да ја влоши способноста на заемопримателот за отплата. Овде се вклучени, на пример, кредити дадени преку несоодветен договор за заем, недостиг на контрола врз колатералата, или без соодветна документација. Заеми на заемоприматели кои работат во економски и пазарни услови кои можат негативно да повлијаат врз заемопримателот, за во иднина да ја добијат оваа класификација. Ова исто така се однесува и на заемоприматели со негативен тренд во нивното работење или неизбалансирана позиција во билансот на состојба, но кои не достигнале точка во која отплатата е ставена во опасност.
- *Субстандардни.* Оваа класификација укажува добро дефинирана кредитна слабост која ја доведува во опасност способноста за сервисирање на долгот, особено кога примарните извори за отплата не се доволни и банката мора да бара секундарни извори за отплата, како што е колатерала, продажба на основни средства, рефинансирање, или свеж капитал. Субстандардните средства обично имаат форма на термински кредити на заемоприматели чиј готовински тек може да биде недоволен за задоволување на долговите или заемите кои во тоа време доспеваат, и аванси на заемоприматели кои се значително под-капитализирани. Тие, исто така, можат да ги вклучуваат и краткорочните заеми и аванси на заемоприматели за кои циклусот залихи-до-готовина е недоволен за отплата на долгот при доспевање. Неизвршените средства кои се барем 90 дена доспееани, а не наплатени, обично се класифицираат како потстандардни, како и заемите и авансите кои биле повторно преговарани, а за кои заемопримателот платил затезна камата од сопствени средства пред почетокот на повтор-

ното преговарање и додека да се постигне одржливи резултати под реална програма за отплата.

- *Сомнителни.* Таквите средства имаат определена слабост како потстандардни средства, но нивната целосна наплата е под знак прашање врз основа на постојните факти. Присутна е можноста за загуба, но определени фактори кои можат да го зајакнат средството ја одлагаат нивната класификација како загуба додека да се определи попрецизен статус. Неизвршените средства кои, се доспеани најмалку 180 дена, а се ненаплатени, исто така се класифицираат како сомнителни, освен во случаите кога тие се доволно обезбедени.
- *Загуба.* Определени средства се сметаат за ненаплативи или со толку мала вредност, што продолжителното нивно дефинирање како средства кои можат банкарски да се обработуваат, не е оправдана. Оваа класификација не значи дека средството не може апсолутно да се поврати или спаси вредност, туку дека не е ниту практично ниту пожелно да се одложува процесот на негово отпишување, иако во иднина да биде можно делумно повраќање. Неизвршените средства кои се барем една година доспеани, а неизвршени, исто така, се класифицираат како загуби, освен во случај тие средства да се добро обезбедени.

Главниот акцент во овие правила е ставен врз способноста и подготвеноста на заемопримателот да го отплаќа долгот, вклучително и каматата и главнината, од можни оперативни готовински текови. Некои јурисдикции бараат сите кредити дадени на поединечен кредитокорисник (или на поврзана група на заемоприматели) да добијат иста класификација на ризик, додека разликите во класификацијата треба да бидат посебно нотирали и оправдани. Други јурисдикции препорачуваат секое средство да биде оценувано според ризикот што го носи. Во случаи каде средствата можат да бидат различно класифицирани зависно од тоа дали се употребени субјективни или објективни критериуми, обично треба да се даде построгата класификација. Доколку супервизорските власти, а во многу случаи надворешните ревизори, дадат построга класификација отколку самата банка, од банката се очекува класификацијата да ја прилагоди.

Во некои напредни банкарски системи, банките употребуваат повеќе нивоа на рејтинг за средствата во категоријата „преодни“. Целта на оваа практика е да се подобри квалитетот на анализата на портфолиото и анализата на трендот со цел подобро да се прави разлика меѓу различните ви-

дови кредити, и да се подобри разбирањето на врската меѓу профитабилноста и нивото на рејтинг.⁸⁴⁾

Кога агрегатните средства рангирани како субстандардни, сомнителни и загуби изнесуваат 50 или повеќе проценти од капиталот на банката, постои голема веројатност солвентноста и профитабилноста на банката да бидат ставени во прашање. Таквата банка супервизорите најверојатно ќе ја сметаат за проблематична банка, иако мораат да се земат во предвид и други фактори.

Овие вклучуваат способност или тековен резултат на менаџментот да ги зајакне или наплати проблематичните средства и цврстината на класифицираните средства. На пример, банка со средства кои се класифицирани како сомнителни или загуба ќе имаат посериозни проблеми од оние кои имаат сличен износ на проблематични средства во субстандардната категорија. Додатни согледувања се стабилноста на изворот на финансирање и пристапот на банката до нов капитал.

3.3. Политика на резервирање на загуба од кредити (резервации на кредити)

Класификацијата на средствата обезбедува основа за определување соодветно ниво на резерви за можни загуби од кредити. Таквите резервации, заедно со општите резерви по кредити кои не се наменети на конкретни средства, претставуваат основа за определување на капацитетот на банката да апсорбира загуби. Во определувањето на соодветна резерва треба да се земат предвид сите значајни фактори кои влијаат врз наплатливоста на портфолиото на заеми.

Овие фактори вклучуваат:⁸⁵⁾

- квалитет на кредитни политики и процедури,
- претходни искуства со загуби,
- раст на кредити,
- квалитет на управувањето на полето на заеми,
- практики за наплата на заеми и поврат,
- промени во националните и локалните деловни услови, и
- општите економски трендови.

⁸⁴⁾ Во Македонија, големите банки, кои имаат искуство во управувањето со кредитни ризици, имаат направено интерна класификација на кредитите, каде подобрите категории А и Б се разгрануваат на 2-3 подкатегории.

⁸⁵⁾ Greuning Van H.-Brajović-Bratanović S.-Analysing and Managing Banking Risk, World bank WP, April 2003, p.154.

Политиките за резерви за загуби од заеми одат од задолжителни до дискрециони, зависно од банкарските системи. Во некои високо развиени земји им се остава на банките да го определат потребното ниво на резерви. Иако има погодност во проценката на потенцијалот за загуби од случај до случај, особено кај големи кредитокорисници, можеби е попрактично да се определи ниво на потребни резерви врз основа на секоја категорија на класификација. Во многу земји, особено оние со крехки стопанства, регулаторите имат воспоставено задолжителни нивоа на резервации кои се поврзани со класификацијата на средствата.

Воспоставеното ниво на задолжителни резервации нормално се определува преку определени статистики. Во земјите во кои правната рамка за поврат на долг е високо развиена, како што е САД, студиите покажале дека околу 10% на *субстандардни средства* обично опаѓаат во загуба. Процентите на класификации под *сомнителни* и *загуби* се околу 50% и 100%, соодветно. Во земјите во развој каде правната рамка и традицијата на наплата на долг е помалку ефективна, резерви од 20 до 25% од субстандардни средства можат да бидат пореална проценка на потенцијалот за загуби.⁸⁶⁾

Постојат два приоди за справување со загубени средства.

- *Едниот приод* се залага да се задржи загубеното средство во книгите додека не се исцрпат сите средства за наплата. Ова е типично за банкарските системи засновани врз британската традиција; во таков случај, нивото на резерви за загуби може да изгледа невообичаено големо.
- *Вториот приод* бара сите загубени средства веднаш да бидат отпишани од резервите, т.е., да се отстранат од книгите. Овој пристап е типичен за американската традиција и е поконзервативен во тоа што загубените средства се сметаат за средства кои не можат банкарски да се обработат, но нема и нужно да бидат неповратливи. Со непосредното отпишување на загубените средства, нивото на резерви се појавува како помало во однос на портфолиото на неизвршени заеми.

При оценката на нивото на резерви определено од страна на банката, аналитичарот мора јасно да разбере дали банката агресивно ги отпишува своите загуби или едноставно предвидува обезбедување за нив. Пристапот што се користи во определена земја често зависи од оданочувањето што фискалните власти го применуваат за резервите.

⁸⁶⁾ Ibidem, p. 155.

Проценките на потребното ниво на резерви за загуби од заеми нужно вклучуваат и степен на субјективност. Но, дискреционото право на управата треба да се спроведува во согласност со воспоставените политики и процедури.

Во случајот на Македонија, согласно Одлуката за управување со кредитниот ризик (Сл. Весник бр. 17/2008), врз основа на сегашната вредност на активните билансни и вонбилансни побарувања, банката издвојува посебна резерва, во рамките на следниве граници:

- од 0% до 10% од изложеноста на кредитен ризик класифицирана во категоријата на ризик А;
- над 10% до 25% од изложеноста на кредитен ризик класифицирана во категоријата на ризик Б;
- над 25% до 50% од изложеноста на кредитен ризик класифицирана во категоријата на ризик В;
- над 50% до 75% од изложеноста на кредитен ризик класифицирана во категоријата на ризик Г;
- над 75% до 100% од изложеноста на кредитен ризик класифицирана во категоријата на ризик Д.

4. Содржина на управувањето со кредитниот ризик

Управувањето со кредитниот ризик е составен дел на современото банкарско работење. Притоа, општо сфатено, управувањето со банкарскиот ризик значи оптимализирање на односите меѓу ризикот и приносот. Ова секако, подразбира потреба за утвдување на нивото на ризичност кое банката може да го прифати без негативни последици по неа, како и да ја дефинира нејзината политика во смисла на агресивна или традиционална банкарска односно, кредитна политика. Имајќи во предвид дека кредитниот ризик претставува сè уште најдоминантен ризик во групата на банкарски ризици, слободно можеме да речеме дека говорејќи за содржината на управувањето на банкарските ризици, подразбираме и содржина на управување на кредитниот ризик.

Во литературата, а и практиката, постојат повеќе поимања за содржината на активностите, политиките и мерките кои се потребни да ги преземе банката, со цел успешно да биде управувањето на банкарските ризици воопшто, а со тоа и на кредитниот ризик. Имено, се среќаваат мислења дека управувањето со ризиците претставува процес на континуирано идентификување, мерење, лимитирање, мониторинг и контрола на сите видови ризици кои можат да се појават во извршувањето на оперативните активности на една банка, но и преземање на корективни мерки на процесот на управувањето.

Многу слична е поделбата каде управувањето со ризиците (како и на кредитниот ризик) се спроведува преку нивна (негова) идентификација, мерење, контрола и следење.

Управувањето на ризикот според Колмановиот модел⁸⁷⁾ претставува една од најважните функции во дејноста на современиот тип на банкарска организација. Притоа, под управување со ризиците подразбира: *проценка, контрола, финансирање и администрирање на ризиците*.

Постојат и други размислувања за содржината на управувањето со банкарските ризици⁸⁸⁾ според кои управувањето со банкарските ризици претставува збир на активности и фази кои можат да се поделат како:

- Идентификација на ризикот која претставува збир од аналитични техники со кои можат да се утврдат елементите на неизвесност кои го следат вршењето на определени банкарски операции и загуби како нивен потенцијален резултат. Оваа фаза содржи и определени потфази и тоа: поимање на ризикот класифицирање на ризикот, мерење на ризикот и следење на ризикот.
- Контролата на ризикот претставува втора фаза на управувањето на ризикот и подразбира преземање на такви мерки и активности што значат отстранување, намалување или прифаќање на ризикот во работењето. За какви мерки и активности ќе се определи стручното раководство зависи од карактерот на ризикот. Доколку ризикот носи голема добивка за сметка на настанатата штета, најпогодно решение е негово прифаќање. Во спротивно активностите треба да се насочат кон негово намалување.
- Отстранување на ризикот подразбира збир на процедури за финансирање на настанатиот ризик, со цел негово вклопување во натамошните позитивни активности. За таа цел банката прибегнува да го финансира оној ризик кој со своето ниво на рентабилност нема да ги спречи позитивните активности, а тоа го врши од резервите од основачкиот капитал на банката.

Во основа сите овие мислења, содржински опфаќаат исти или слични поделби. Во понатамошниот текст ќе бидат разработени пет содржински фази на управувањето со кредитниот ризик како најзначаен дел од вкупните банкарски ризици кои целосно ја исцрпуваат и претставуваат содржината на управувањето со кредитниот ризик и тоа: идентификација, мерење, контрола, следење и отстранување на кредитниот ризик.

⁸⁷⁾ Арсовски д-р Д., „Ризици во банкарското работење „Economy Press“, Скопје, 1998 стр. 239.

⁸⁸⁾ Васиљевиќ, Б. „Приступ анализи ризика у банкарском пословању„-Весник бр. 385/89, стр.2.

Притоа треба да се спомене дека не може да се утврди процес на управување со кредитниот ризик кој може да биде применлив за сите банки. Секоја банка треба да развие сопствен систем за управување со ризиците и на кредитниот ризик посебно, што ќе биде соодветен на нејзините цели, потреби и услови на работење.

4.1 Идентификација на кредитниот ризик

Идентификацијата на кредитниот ризик во банката, претпоставува иницијална анализа на постоечкото кредитно портфолио, за да може во него да се препознаат постоечките ризици, како солидна основа за согледување на потенцијалните ризици.

Се работи за фаза, во која стручните служби и лица во банката вршат идентификација и откривање на можната појава на кредитниот ризик и во зависност од неговото поимање и димензионирање даваат натамошни сигнали и преземаат чекори со кои ќе се пристапи кон реализација на останатите фази во процесот на управување со кредитниот ризик.

Целта на идентификацијата (препознавањето) на кредитниот ризик претставува континуирано утврдување на потенцијалните интерни и екстерни влијанија и состојби кои можат да доведат до реализирање на кредитниот ризик. Притоа, идентификацијата на екстерните кредитни ризици подразбира⁸⁹⁾:

- утврдување на моменталната состојба и услови на работење на стопанските субјекти во определени гранки и
- проекција на влијанието на политиките, законските предлози, светските стопански и политички движења врз состојбата на определени стопански гранки и субјекти.

Идентификацијата на интерните ризици прозлегуваат од анализите на постоечкото кредитно портфолио. Со анализата на кредитното портфолио се вучуваат постоечките ризици поставени со кредитната стратегија и политика на банката⁹⁰⁾

Идентификацијата на кредитниот ризик во кредитното портфолио на банката се врши на неколку нивоа и тоа:

⁸⁹⁾ Blažok M. „Uloga interne revizije u kontroli bankovnog rizika“ –Ekonomski fakultet Zagreb, 2001, str.24-25.

⁹⁰⁾ Тука пред сè се мисли на определување на целните пазари и гранки на кредитирање, постапката за обработка на кредитните барања, постапка на одобрување и обезбедување на кредитните пласмани, како и постапката на следење на кредитите.

- Колку и како се покажала ризична отплатата на пласманите по поедини стопански гранки;
- Колку и како се покажала ризична отплатата на пласманите по поедни видови на банкарски производи;
- Колку и како се покажала ризична отплатата на пласманите по поедини региони на земјата (или по поедини земји) ;
- Колку и како се покажала ризична отплатата на пласманите по поедини нивоа на овластување за одобрување на кредити во банката;
- Колку и како се покажала ризична отплатата на пласманите по поедини должници, или група должници кои се капитално поврзани.⁹¹⁾

Врз основа на воочените дотогашни кредитни ризици се дефинираат и планираат потенцијалните/идни ризици.

Идентификацијата на кредитните ризици овозможува правовремено преземање на корективни мерки за отклонување на постоечките и потенцијални ризици, најчесто преку промена на кредитните политики и процедури.

Покрај изнесените нивоа на идентификација на ризикот, банката може да направи поинакво групирање со цел посоедно идентифицирање на постоечките и потенцијалните кредитни ризици.

Кога еднаш е дефиниран и проценет кредитниот ризик во рамките на кредитното портфолио, се приоѓа кон дефинирање и планирање на потенцијалните ризици. Колку и какви кредитни ризици банката е спремна да прифати зависи од повеќе фактори, како што се:

- таргетираното учество на пазарот, односно се трга од постоечкото учество на банката на пазарот како и учеството што таа планира да го постигне согласно нејзината стратегија;
- проценката за потребата од пробив или доминација кај определени сегменти на пазарот;
- планираната добивка која треба да се оствари, која ќе го определи нивото на ризик што банката е спремна да го прифати и да го поднесе во своето работење, а притоа да не ја загрози минимално прифатливата стапка на профитабилност.

Фазата на идентификација на кредитниот ризик е тесно поврзана со постапката за оценка на истиот. Некои автори овие две постапки ги сметаат како поединечни фази, а некои како една целина во која идентификаци-

⁹¹⁾ Mr. Bakija K., „Upravljanje kreditnim rizikom banaka“ Racunovodstvo i finansije“ –Zagreb, 4/2000, str.78 .

јата на ризикот е само првичен пристап по кој следи истовремено оценка на кредитниот ризик.

Во нашата класификација постапката на оценка на кредитниот ризик ја сместивме во фазата на идентификација, од причини што самото идентификување не може прецизно да биде определено без истовремено да се оцени дека интензитетот на неговото јавување е вон границите на прифатлив кредитен ризик кој банката е спремна да го прифати или толерира, согласно нејзината кредитна политика и деловна стратегија.

Оценката на кредитниот ризик има за цел донесување на објективни решенија на работењето засновани на фактичките трошоци. Повеќето задачи од оценката на кредитниот ризик, вклучуваат во себе многубројни заемно сврзани елементи, како на пример:

- оценка на тековните финансиски услови на работење;
- оценка на претходните финансиски резултати;
- оценка на довербата во клучните луѓе;
- оценка на можноста за идни заемни деловни односи итн.

Оценката на кредитниот ризик има и екстерен карактер. Тоа подразбира и постојано следење на потребите на пазарот од финансиски средства, кој опфаќа неколку димензии на оценка на: ⁹²⁾

- глобалниот светски пазар;
- пазарот во кој банката инвестира(пласира);
- валутата со која се врши инвестирањето(пласманот);
- корпоративски ризик на глобалниот пазар;
- конкретните акции во кои се врши инвестирањето;
- очекувана камата;
- предност на кредитирањето во функција на задржување на постојната позиција.

4.2 Мерење на кредитниот ризик

Мерењето на кредитниот ризик е најсложена фаза во процесот на управување со него. Без негово квантитативно определување не е можно контролирање на ризикот и поставување на лимити за неговата големина, со цел истиот да се држи во за банката прифатливи рамки.

Целта на мерењето на кредитниот ризик е преку анализа на кредитното портфолио да се утврди изложеноста на банката на кредитен ризик

⁹²⁾ Арсовски д-р Д., „Ризици во банкарското работење“ Economy Press, Скопје, 1998 стр. 246.

и износот на потенцијалните загуби. Анализата на кредитното портфолио за потребите на мерењето на кредитниот ризик вклучува⁹³⁾:

- а) анализа на финансиската состојба и стабилноста на кредитниот должник;
- б) износи на кредитните побарувања, со цел диверзификација на ризикот;
- в) употреба на индикаторите на кредитниот ризик.

а) Со *прегледот на финансиската состојба и стабилноста* на поединиот кредитен должник, со оценувањето на уредноста на отплатата на доспеаните побарувања и оценка на кредитното обезбедување, банката ја оценува ризичноста на секое пооделно побарување. Врз основа на пооделната ризичност се врши класификација на ризичноста на кредитните должници во ризични групи (А, Б, В, Г и Д).

За сите кредитни должници, односно кредити, класифицирана во групите Б, В, Г и Д, банката е должна да формира посебна резерва за идентификувани потенцијални загуби. Со други зборови, банката со оваа постапка утврдува можност и стапка на наплативост на своите билансни и вонбилансни кредитни побарувања. Измереното ниво на кредитен ризик, претставува идентификување и квантифицирање на потенцијалните загуби за банката.

Оценката на ризичноста на кредитните должници треба да се врши во што пократок временски интервал (пр. месечно), а при евидентирање на извештаите или наплатата истовремено треба да се одвојуваат посебни резервации за кредитните должници класифицирани во Б, В, Г и Д, односно вонбилансно да се книжат каматните приходи добиени со наплата од ризичните групи класифицирани под В, Г и Д. На овој начин се врши т.н. тековна резервација што овозможува поефикасно управување со кредитниот ризик.

б) Значајна информација за потребите од управување со кредитниот ризик е *нивојот на изложеноста на банката на кредитен ризик* со оглед на барањето за диверзификација. Банката по пат на својата кредитна политика утврдува пожелна диверзификација на кредитниот ризик.

Со цел намалување на негативното влијание на кредитниот ризик врз работењето на банката, потребно е да се изврши анализа на степенот на диверзификација на кредитниот ризик според следниве критериуми:

- по клиенти (целни групи, стопански гранки);

⁹³⁾ Blažok M. „Uloga interne revizije u kontroli bankovnog rizika“ –Ekonomski fakultet Zagreb, 2001, str.26.

- според кредитни пласмани (според видови и намени на кредитните пласмани, според видови на кредитно осигурување, по структури на каматна стапка и сл.) ;
- според рочноста на пласманите (краткорочни, долгорочни пласмани, репрограмирани кредити,);
- според региони.⁹⁴⁾

в) Индикаторите за кредитниот ризик даваат квалитативни информации за нивото на кредитниот ризик.

Најчесто користени индикатори се:

- однос на активата која веројатно нема да биде вратена и вкупниот износ на кредити;
- однос на нето-отписот на кредити и вкупните кредити;
- односот на резервации за загубите по кредити и вкупниот износ на кредити/ акционерски капитал;
- односот на исправка на вредноста за загубите по кредити и вкупниот износ на кредити/акционерски капитал.

За разлика од другите кредитни ризици (пазарниот, валутниот, оперативниот и др) каде многу брзо се развија бројни софистицирани математички модели за нивно мерење, мерењето на кредитниот ризик подолго време остана во сферата на т.н. традиционален систем на мерење, каде искуството и квалитативните показатели имаат доминантен карактер.

Сепак, денес при мерењето на кредитниот ризик присутни се бројни математички модели кои имаат тенденција објективно да ги измерат прифатливите големини на кредитниот ризик, како неговото менување при определени непредвидливи ситуации.

Според Joel Bessis⁹⁵⁾ кој ги проучува управувањето со банкарските ризици во целина, мерењето на ризиците, а со тоа и индикаторите што прозлегуваат од тие мерења, можат да се групираат во три категории:

- Мерења или индикатори на *сензитивноста* на варијаблите што се предмет на опсервација предизвикани од движењата на единица пазарен параметар. Притоа, како параметар при мерење на кредитниот ризик може да се земе бројот на неплаќања за определен временски период или стапка на неплаќање (default rate)⁹⁶⁾.

⁹⁴⁾ Исто, 26 стр.

⁹⁵⁾ Bessis J. “Risk management in banking” John Wiley & Sons, England 1999, стр. 51.

⁹⁶⁾ Стапката на неплаќање е земена како однос меѓу бројот на неплаќања (износот на ненаплатен кредит) и бројот на кредити (износот на кредитното портфолио).

Имено, може да се мери осетливоста на заработката на банката преку мерење колкава е загубата на банката, поради промена на стапката на неплаќање за 1%.

Притоа, ако кредитната изложеност е 1000 единици, при промена на стапката на неплаќање од 1%, сензитивноста (промената) на заработката би била 10 единици ($1000 \times 1\%$).

- Мерење или индикатори на *променливоста* на варијаблите, што претставува мерење на варијациите на определена опсервирана варијабла или параметар околу нејзиниот определен просек или средна вредност. Ова мерење го претпоставува кредитниот ризик (и другите ризици) како веројатност за отстапување од очекуваните вредности, односно ризикот настапува кога неговото ниво е поголемо од она очекуваното или предвиденото. Во широката теоретска и практична примена за мерење на таквата дистрибуција на осцилации околу одредна очекувана или средна вредност се зема варијанса, која математички може да се изрази како пондерирана сума на квадратните отстапувања на поедините случаи од очекуваната големина на варијаблата која е предмет на опсервација.
- Мерења или индикатори на *ризик на опаѓачки џиренг* (downside risk), што претставува магнитуда на спротивни ефекти што неизвесните параметри ги имаат врз варијаблите што се набљудуваат. Овие мерења се опишуваат како вредност во „најлош случај“ на некоја набљудувана варијабла. Мерењата на downside risk се сметаат за нај сè опфатни мерења и ги интегрираат сензитивноста и променливоста со спротивен ефект на неизвесноста. На оваа категорија мерења припаѓа и многу популарната и многу применувана метода вредност под ризик (VAR -value at risk).

VAR е мера на ризиците на банката што ја претставува максималната загуба на банката што може да се појави при дадено ниво на толеранција.⁹⁷⁾ VAR особено се користи при мерење на неочекуваните загуби. Всушност, кога нивото на толеранција е дадено, неочекуваните загуби стануваат идентични со износот од VAR. Со помош на квантитативното определување на VAR, банките можат да го определат и адекватното ниво на капиталот, т.е. капиталот под ризик CAR (Capital at risk). CAR е мера на потенцијалните загуби на целокупното портфолио на банката, односно го квантифицира капиталот неопходен за покривање на неочекуваните загуби. За разлика од VAR, нивото на толеранција кај CAR е повисоко,

⁹⁷⁾ Ако нивото на толеранција е 1%, тогаш пресметаната VAR ќе отстапува само во 1% од случаите (односно ќе важи за 89% од случаите).

бидејќи истиот се однесува кога е во прашање солвентноста на банката. Според тоа, мерењето на кредитниот ризик би можел да се сведе на пресметување на големината на вредноста под ризик (VAR), за да врз таа основа се определи адекватниот износ на капиталот под ризик (CAR), како крајна заштита од несолвентност на банката. Сепак, споменатите мери (VAR и CAR) најпрво се креирани и особено се користат при мерење на пазарниот и валутниот ризик (каде промените и девијациите настануваат често, брзо и во неочекувани размери) а помалку и подоцна кај мерењето на кредитниот ризик.

Во 1997 година, првпат е публикуван моделот врз основа на кој може да се мери кредитниот ризик од поширок обем, произлегувајќи од портфолио теоријата и VAR методологијата. Се работи за моделот на Credit Metrics кој го публикувала банката J.P. Morgan, а работен е во соработка со Bank of America, BZW, Deutsche Morgan Grenfell, Swiss Bank Corporation, Union Bank of Switzerland и KMV Corporation⁹⁸).

Суштината на овој модел е да се даде квантитативна рамка за согледување на промените на кредитните рејтинзи како и промените на неплаќањето на кредитните обврски. За разлика од моделот на традиционална анализа (Z-scoring моделот) кој само дава веројатност на извршување / неизвршување на кредитните обврски на должникот, Credit metrics дава перманентна рекалкулација на промените на квалитетот на банкарските кредити, како и пазарната вредност на целокупното портфолио.

Моделите за квантитативно мерење на пазарната вредност на банкарските кредити, настанале многу подоцна од соодветните модели за мерење на вредноста на пазарните финансиски инструменти (обврзници), поради фактот што кредитите (освен во определени исклучоци) не претставуваат класични пазарни инструменти.

Тој проблем е надминат на начин што сите банкарски кредити се градуирани на скала на кредитен рејтинг на од страна познати рејтинг агенции. Се работи всушност за рејтинг на компании, кој се базира како на обврзниците кои тие компании ги емитираат така и на кредити кои тие компании ги добиле од банките.

Ако кредитниот рејтинг на некоја компанија која добила банкарски кредит биде намален, тогаш таа компанија би требало да плати зголемена каматна стапка, бидејќи влегла во класа со зголемен кредитен ризик.

⁹⁸) J.P. Morgan, „Introduction of Credit metrics“ New York, J.P. Morgan Securities, April 1997.

Моделот е интерпретиран во книгата Cornett /Saunders „Fundamentals of Financial Institutions Management“ Boston 1999.

Меѓутоа, ако компанијата добила банкарски кредит по фиксна каматна стапка, тогаш тековниот принос треба да се рефлектира во повисока дисконтна стапка која ќе се применува на паричните текови, додека тој кредит биде вратен. Кога на номиналните парични текови на кредитот се примени повисока дисконта стапка, тогаш се добива намалена сегашна пазарна вредност на кредитот. Обратно, ако компанијата добие повисок кредитен рејтинг, тогаш пазарната вредност на нејзиниот кредит во сегашноста се зголемува.

Credit metrics ги проценува индивидуалните и портфолио вредности под ризик (VAR). Притоа, овој модел најнапред го определува профилот на изложеноста на ризикот за секоја позиција од кредитното портфолио. Потоа се пресметува промената од средната вредност за секоја позиција поради зголемениот или намален кредитен рејтинг на компаниите за кредитите кои ги земале, а не ги отплатиле. Секоја промена на рејтингот се конвертира во промена на пазарната вредност на кредитите на компанијата. Со агрегирање променливоста (волатилноста) на индивидуалните кредитни инструменти се добива портфолио на волатилноста.

Меѓутоа, споменатиот модел може да се примени на кредитно портфолио кое содржи кредити на компании кои имаат веќе верификуван кредитен рејтинг од страна на рејтинг-агенции. Најповолно е ако тие компании имаат, исто така, емитирани обврзници на финансискиот Пазар, бидејќи на тој начин можат да го споредуваат пазарните цени на обврзниците со рејтингот на професионалните агенции. Проблем е кога банкарските кредити немаат ниту кредитен рејтинг на професионални институции, ниту емитирани обврзници. Во тој случај останува да се користат интерните рејтинг проценки на самата банка или некои упростени варијанти кои се засноваат на портфолио теоријата.

4.3 Контрола на кредитниот ризик

Контролата на кредитниот ризик во банкарското работење претставува фаза од управувањето со кредитниот ризик во кои се применуваат најразлични супервизорски стандарди на кои се подведува работењето на банките, со цел да не се случат негативни последици при евентуална појава на ризикот кои би ја довеле банката да ги загрози основните принципи на своето работење.

Контролата на кредитниот ризик е инструмент на менаџментот на банката, а значи усвојување на кредитните процедури врз основа на начелата на кредитната политика и нивна доследна примена. Со контролата се овозможува правовремена реакција на менаџментот на промените

на екстерните и интерните фактори, кои влијаат на нивото на кредитниот ризик во портфолиото на банката

Контролата на кредитниот ризик претпоставува постоење на низа пишани ограничувања (лимита) и постапки во вкупното кредитно работење на банката со цел ублажување или минимизирање на кредитниот ризик. Со контролата на кредитниот ризик се врши споредба на реалната состојба со поставените стандарди со намера да се преземе корективна акција за намалување на ризикот. Имено, во рамките на своите деловни политики, стандарди и процедури, банката утврдувајќи контролни лимити, мерки и активности настојува да го отстрани, намали или го прифати кредитниот ризик. Овие лимити или ограничувања ги поставува самата банка, но минималните стандарди се поставени од регулаторните тела и најчесто се однесуваат на: кредитната концентрација, ризикот на земјата, девизните позиции и други ограничувања во портфолиото.

Контролата се одвива континуирано и започнува уште со самата кредитна анализа и продолжува во сите фази на кредитниот процес, сè до целосната отплата на кредитот. Таа, многу често се поистоветува со целокупниот процес на управувањето со кредитниот ризик, со самиот факт што контролирање на кредитниот ризик значи негово држење во контролирани рамки.

Притоа, контролата на кредитниот ризик се спроведува на три нивоа и тоа⁹⁹⁾:

- контрола на кредитното портфолио,
- контрола на кредитниот должник,
- контрола на кредитниот процес.

4.3.1. Контрола на кредитното портфолио

Контролата на кредитниот ризик на ниво на кредитно портфолио има за цел да обезбеди диверзификација на ризикот што се постигнува со дисперзија на ризикот, а која овозможува од своја страна поквалитетно управување со кредитниот ризик и воедно минимизирање на потенцијалните и реални загуби. На тој начин банката се штити од прекумерната концентрација на банкарското портфолио.

Намалувањето на концентрацијата на банката на кредитниот ризик, се спроведува со пропишување на ограничувања (лимита) на изложување на банката по:

⁹⁹⁾ Blažok M. „Uloga interne revizije u kontroli bankovnog rizika“ –Ekonomski fakultet Zagreb, 2001, str.27.

- поедини стопански гранки,
- поделни региони,
- видови, намена и обезбедување на кредитните прозводи,
- рочност на кредитните пласмани,
- структурата на каматата,
- поделен должник и поврзани субјекти.

За секое наведено подрачје потребно е да се определат горни граници или лимити на изложеност на банката. На тој начин, ако евентуалните потенцијални ризици постанат реални, нивното влијание врз деловниот резултат на банката ќе биде помалку значајно.

4.3.2. Контрола на кредитниот должник

Контролата на кредитниот ризик на ниво на кредитен должник е најзначаен дел од управувањето со кредитниот ризик. Целта на оваа постапка е определувањена веројатноста на кредитната загуба, загубата заради доцнење на отплатата на кредитниот пласман, односно, определување на стапката на ризичност на кредитниот должник.

Контролата на кредитниот должник се пропишува и се спроведува низ:

- а) утврдување на намената на кредитниот пласман и
- б) оценка на бонитетот на кредитобарателот.

а) Утврдување на намената на кредитниот пласман

Од особено значење за крајниот исход на наплатата, односно отсуство на наплата на кредитот, (а со тоа ефектуирање на кредитниот ризик) е контролата на реалната позадина за барањето за кредит, односно неговата намена. Ова од причина што намената и отплатата меѓусебно се преплетуваат, имајќи го во предвид фактот дека пласманите за определена намена можат да ја гарантираат или оневозможат редовната отплата на кредитот од страна на кредитокорисникот.

Значи, многу важно е утврдување на стварната намена на кредитниот пласман, за што пореална оценка на кредитна способност, а со тоа и минимизирање на кредитниот ризик.

Покрај намената на кредитот, особено е важно да се определи стварната потреба за дополнителни средства кои инвеститорот може да ги добие на кредит. Поради тоа, до зголемен кредитен ризик може да дојде поради погрешно утврдената намена на кредитот, погрешна висина на кредитот или ненаменско користење на средствата од страна на кредитокорисникот.

Значењето на утврдувањето на точната намена на кредитот, може да се потврди со фактот, што еден од критериумите при донесување на одлука за одобрување кредитниот пласман е проценка на финансиските ефекти што ќе ги овозможат определени пласмани реализирани за некој конкретен потфат или намена.

б) Контрола на бонитетот на должникот

Бонитетот е израз кој претставува деловна и кредитна способност и спремност на кредитокорисникот да ги почитува и доследно исполнува договорените обврски по кредитниот пласман. Всушност, бонитетот вклучува објективни и субјективни карактеристики на кредитокорисникот.

Еднаш оценетиот бонитет на кредитобарателите е подложен на промени и поради тоа е потребна постојана негова контрола низ целиот процес на кредитирањето. Всушност, самата контрола започнува со утврдување на бонитетот на кредитобарателот уште во фазата на одобрување на кредитот при што се споредуваат бонитетните перформанси на кредитобарателот со оние кои банката ги оценила како прифатливи, но продолжува во постојаното контролирање дали определениот бонитет и понатаму се задржува на постоечкото ниво кое е оценето како прифатливо за банката.

При оценката и контролата на бонитетот се разгледуваат:

- Општите карактеристики на клиентот;
- Финансиските карактеристики;
- Капиталот;
- Колатералот (како инструмент на обезбедување);
- Условите на стопанисување.
- *Општите карактеристики на клиентот* ја покажуваат спремноста на клиентот да ги почитува обврските од кредитниот договор. За таа цел првично се утврдува и контролираат карактеристиките на менаџментот (одговорност, стручност, успешност, имиџ и углед и сл.), како и карактеристиките на компанијата (квалитетот на производите и услугите, организација на работењето, квалитетот на управувањето, и сл.).
- *Финансиските карактеристики на клиентот* претставуваат негова објективна способност да го отплаќа кредитот согласно договорените услови. Заради тоа се користат квантитативни информации и индикатори (стапка на ликвидност, профитабилност, степен на задолженост) кои се добиват врз основа на финансиските извештаи како што се: билансот на состојба, билансот на успехот, извештајот за паричните текови и сл. Крајната цел на вак-

вата анализа и контрола е да се утврди степенот на сигурност и успешност на компанијата, односно да се идентификуваат определени потенцијални ризици за отплата на кредитот.

- *Калибралост со кој располагаат клиентите* претставува дополнителна сигурност дека кредитот ќе биде навремено отплатуван, бидејќи неговата големина зборува за имотната состојба (сила) на клиентот. Меѓутоа, способноста на клиентот треба да се утврди со споредба на капиталот со неговата вкупна задолженост, вкупната пасива и актива, нето-добивката и нето-паричните текови. На ова треба да се надоврзе контролата на сопственичката структура на капиталот со цел утврдување на главните акционери и нивната поврзаност со веќе постоечките должници на банката.
- *Колатералот како инструмент за обезбедување* на кредитот претставува еден вид ублжување на кредитниот ризик на банката. Меѓутоа, уште во постапката на уквижување, а и подоцна во процесот на отплатата, потребно е да се утврди и да се контролира правната сигурност на колатералот, веродостојноста на финансиските извештаи врз основа на кои е добиена информацијата за колатералот, неговата моментална пазарна вредност, односот на пазарната вредност на колатералот и износот на кредитот кој се обезбедува, постапките и процедурите за реализација (впаричување) на колатералот и сл. Секоја од наведените карактеристики на колатералот може во текот на отплатата да се промени (пр. да се намали пазарната вредност под вредноста на одобренот кредит), така што е потребно да се контролира дали споменатите перформанси се во рамките на лимитите поставени од банката со кои кредитниот ризик се „држи“ во саканите рамки.

Ако кредитната способност ја сметаме за примарен извор на отплатата, колатералот претставува секундарен извор на отплата. Притоа, многу битно е да се постават лимити кои треба да се контролираат по однос на колатералот. Ако тргнеме од фактот дека колатералот може во основа да се подели на лично кредитно обезбедување (гаранција, кредитен налог и сл) и стварно кредитно обезбедување (заложно право на движен и недвижен имот, сопственички права на хартии од вредност, пренос на сопственост, отстапување на побарување, залихи, полиси на осигурување и сл.), тогаш можеме да кажеме дека во процедурите на банката можат да се постават определени насоки за каков вид на кредити, каков вид на колатерал да се побара и истото да биде предмет на контрола.

- *Условиите на работењето* подразбираат утврдување на моменталната состојба и перспективите на стопанската гранка во која работи клиентот.

При оценката на моменталната состојба на стопанската гранка потребно е да се утврди можното влијание на политиката, финансиската состојба на гранката и нејзиниот циклус (од аспект на раст, стагнација или пад), главни конкуренти и конкурентноста во стопанската гранка и сл., како и можните перспективи за евентуални промени на тековните карактеристики во иднина.

4.3.3. Контрола на кредитниот процес

Контролата на кредитниот процес се спроведува со придржување на кредитните процедури кои пропишуваат постапки, обврски, одговорност и овластувања, низ целиот кредитен процес.

Притоа, кредитниот процес може да се подели на четири основни дела:

- определување на целните пазари и стопански гранки;
- постапка за обработка на кредитните барања и обезбедувањето на пласманите;
- постапка за одобрување на кредитните пласмани ;
- тековен надзор на кредитните пласмани и кредитното обезбедување.

Кредитната процедура подразбира постоење на низа правилници и упатства со јасен опис на постапките и обврските за секој дел од кредитниот процес.

Во кредитната документација мораат да бидат видливи сите преземени активности во сите делови на кредитниот процес. Кредитната документација воедно обезбедува следење и контрола на кредитниот должник и утврдување на одговорност на поединци во вкупниот кредитен процес.

Контролата на кредитниот процес се реализира како од страна на интерните структури во банката (интерна контрола), така и од страна на надворешни компании и институции (екстерна контрола).

4.3.3.1. Интерна и екстерна контрола на кредитниот ризик

Целта на контролата за следење и проценка на ризикот во кредитното работење е да се ограничи ризикот, така да правовремено се идентифицира се процени и се следи. За таа цел е потребно да се воспостави систем на внатрешни контроли, почнувајќи од самите кредитни службеници, кредитни аналитичари и повисоки нивоа на менаџмент како и формирање на конкретна организациона единица за контрола и ревизија.

Внатрешната контрола, на квалитетот на пласманите и на целото кредитно работење на менаџментот ќе му даде појасна слика за степенот

на почитување на кредитните политики и процедури, успешноста на системот за идентификација на проблематичните кредити и адекватноста и ефикасноста на системот на внатрешни контроли.

Покрај внатрешната контрола, од големо значење при контролата на кредитниот ризик, односно контролата на прудентното кредитирање е контролата на банкарската супервизија како институција задолжена за следење на сигурноста на банките и усогласеноста со законските одредби.

4.3.1.1.1 Воспоставување на систем на внатрешна контрола во рамките на кредитниот работење

Целта на на внатрешната контрола е да се вгради систем на контрола во процесот на кредитирање. Значи, задачата на внатрешната контрола би била:

- да обезбеди конзистентност на работењето,
- да го контролира почитувањето на усвоените кредитни политики и постапки,
- да безбеди успешно и сигурно работење,
- да го заштити имотот на банката (во вид на пласирани средства),
- да ги минимизира случајните грешки и пропусти при кредитирањето.

Контролата над работењето во кредитниот оддел се спроведува:

- преку јасно дефинирани кредитни политики и постапки на кредитирањето,
- преку јасна поделба на должноста меѓу кредитниот службеник, односно кредитниот аналитичар и лицата од единицата за сметководствено евидентирање на деловните промени,
- низ јасно дефиниран систем на овластувања и одговорности.

Организациски гледано внатрешната контрола на кредитното работење на банката може да се одвива во т.н. кредитен контролинг единица, но и да биде дополнително покриена и со активностите на интерната ревизија.

Внатрешна контрола на кредитниот (кредитен контролинг)

Внатрешниот надзор и контрола на пласманите -кредитен контролинг- може да биде организиран како посебна организациона единица или во рамките на кредитниот оддел. Функцијата на кредитниот контролинг е независно да се оцени и континуирано да се преоценува квалитетот на кредитното портфолио, со цел да се уочат знаците на неговото вло-

шување, да се утврдат причините и да се преземат активности што би воделе до одржување на нивото на кредитниот ризик во очекуваните рамки. Внатрешниот надзор и контрола на кредитите се важни за навремено идентификување на проблематичните кредити, кои настанале од разни причини а пред сè поради непочитување на кредитните политики и процедури. Доколку постојат такви отстапувања, потребно е да се утврди нивната зачестеност, вид и значајност и да се наведат корективни мерки, како и да се контролира нивната доследна примена.

Внатрешна ревизија во делот на кредитниот работење на банката

Функцијата на внатрешната ревизија е да се намали кредитниот ризик кои може да настане поради слабостите на системот на внатрешните контроли, непочитување на усвоените политики и постапки, односно заради проневера или злоупотреба на положбата на определени лица во банката.

Постапките на банкарската внатрешна ревизија треба да вклучат:

- Оценка на системот на внатрешните контроли во делот на кредитирањето
- Оценка на точноста и соодветноста на финансиските извештаи и информации (што вклучува и тестирање на пресметката на камијатите)
- Оценка на усогласеноста на кредитното работење во банката со законските и подзаконските акти, како и степенот на почитување на усвоените политики и процедури;
- Контрола на кредитното портфолио врз основа на избран примерок (за да се утврди дали кредитното досие ја содржи целокупната документација и дали пласираните средства наменски се користат);
- Проверка на инструментите на обезбедување и на извршените проценки на имотот земен како колатерал;
- Проценка на адекватноста на извршените резервации за идентификуваните загуби по пласманите.

Врз основа на направената контрола, службата на внатрешна ревизија составува и презентира извештај во кој се наведуваа наодите, и препораките за отклонување на недостатоците. Меѓутоа, целта на овој процес е да се контролира и доследното исполнување на препораките.

4.3.1.1.2 Улогата на супервизијата на банките во проценка на управување со кредитниот портфолио од страна на банките

Целта на супервизијата во смисла на проценка на соодветното управување со кредитното портфолио е:

- да се утврди стапката на ризичност на кредитното портфолио од страна на банката;
- да се процени адекватноста и ефикасноста на кредитната политика и процедури како и системот на внатрешни контроли;
- да се утврди дали се одвива работењето на банката во согласност со утврдените политики и процедури;
- да се утврди адекватноста и ефективноста на кредитниот контролинг, како и на системот на распределување на пласманите според нивната ризичност;
- да се утврди обемот и адекватноста на внатрешната ревизија;
- да се наложат мерки за подобрување на состојбата во случаи на несоодветни кредитни политики и процедури или нивно недолседно почитување и примена како и непочитување на законските прописи.

Преку супервизорскиот извештај можно е да се согледаат:

- движењата во активата на банката,
- квалитетот на кредитите,
- степенот на изложеност на банката на кредитниот ризик,
- адекватноста на извршените резервации реалните идентифицирани загуби.

Ваквата проценка на квалитетот на кредитното портфолио на банката дава директен увид на работењето на банката, односно, можност да се согледа дали е воспоставен целокупен систем за управување со кредитниот ризик и одржување на истиот во контролирани и за банката прифатливи рамки.

4.4 Следење на кредитниот ризик

Како дел на управувањето со кредитниот ризик, следењето на кредитниот ризик се однесува на:

- а) Следење на кредитното портфолио;
- б) Следење на кредитниот должник;
- а) Следење на кредитното портфолио се прави со цел да се споредат:

- тековната и саканата структура на кредитното портфолио како и
- претходно утврдената структура со тековната структура.

Споредување на тековната и саканата структура се врши заради преземање корективни мерки, со цел утврдените отстапувања да се минимални. Истовремено споредувањето со претходно утврдената структура е во функција на оценка на корективните мерки кои се преземале во претходниот период, а кои биле насочени кон подобрување на определени билансни позиции. На тој начин се врши континуирана контрола на квалитетот на кредитното портфолио и кредитниот процес.

б) Следењето на кредитниот должник, тековниот надзор на кредитниите пласмани и кредитното обезбедување има еднаква функција и значење како и оценката на бонитетот на клиентот, а таа е минимизирање на кредитниот ризик.

Иако квалитетното следење на кредитниот должник ретко може да ја исправи погрешната оценка на бонитетот, влошувањето на квалитетот на кредитот може да биде последица на непрепознавање на знаците за криза на должникот што е примарна задача на следењето на должникот, односно неговиот кредит. Кога кредитниот пласман ќе се евидентира во билансите на банката, почнува неговото тековно следење според однапред дефинирани постапки, заради потполно точен и ажурен увид во кредитниот однос, со цел одржување на условите за исполнување на тековните и идни обврски на должникот кон банката.

Следењето на кредитниот должник се однесува на:

- исполнување на договорните обврски,
- повторна оценка на бонитетот,
- повторната оценка на кредитната документација.

Следењето на степенот и начинот на исполнување на договорните обврски овозможува навремено воочување на знаците на криза кај должникот. Покрај следњето на наплатата (главница, камата провизии и сл) во договорот за кредит, можат да постојат клаузули за: минимално просечно салдо, минимални коефициенти на финансиски показатели, барања за доставувања на месечни и тримесечни финансиски извештаи и сл. На тој начин со проверката за доследното придржување на клаузулите можат да се воочат определени настабилности и проблеми во работењето на должникот.

Повторната оценка на бонитетот произлегува од фактот што утврдениот бонитет во текот на кредитната отплата се менува. Изворите

на информации за повторна оценка на бонитетот се: оценка на исполнување на договорните обврски, доставените финансиски извештаи, доверителите на должникот и самиот должник. Следењето на кредитниот должник со повремено посетување на неговите работни простории претставува важен извор на информации. За време на посетите и интервјуата со менаџментот со обиколување на постројките, погоните и деловните простории, се собираат важни податоци се кои се проверува квалитетот и точноста на доставените финансиски информации, како и проверка на состојбата на заложената актива.

Кредитната документација мора да биде потполна и хронолошки водена и ажурна. Најзначајниот дел на документацијата е потполноста и исправноста (точноста). Особено значење во следењето на кредитниот ризик треба да се посвети на должниците за кои се утврден влошувања на стабилноста и ефикасноста на работењето. Заради тоа, потребно е да се утврдат посебни процедури со кои таквите кредитни пласмани се ставаат под посебен надзор.

4.5. Намалување (неутрализирање) на кредитниот ризик

Во зависност од интензитетот на ризикот и променливоста на условите во работењето, банката може да се определи за различни видови мерки и активности за негово отстранување, намалување или пак прифаќање. Ако загубите од ефектуирањето на кредитниот ризик е помала од користа што може да се добие од него, банката најверојатно ќе го прифати тој ризик (на пр. намалување на провизиите на определени услуги со цел да се зголеми бројот на депонентите на банката) и обратно.

Менаџерите применуваат различни стратегии, со цел намалување и заштита од кредитниот ризик:¹⁰⁰⁾

Прво, банките вршат селекција на кредитните барања со што делуваат во правец на минимизирање на кредитниот ризик.

При селекцијата на кредитните барања банките користат интерни рејтинг системи. Со тоа се утврдува степенот на кредитната способност, односно бонитетот на должникот, а со тоа и степенот на кредитниот ризик.

Доколку должникот спаѓа во категорија на повисок степен на ризик од него се бара да плати поголема каматна стапка, како компензација на кредитниот ризик.

¹⁰⁰⁾ Ѓировић М., „Банкарство“ Београд, 2001 година, стр.334.

Второ, банките применуваат заштитни клаузули (цovenантс) со кои се спречува такво деловно однесување на должникот со кое би се влошила неговата кредитна способност за време на траење на отплатата на кредитот. Доколку должниците би прекршиле некоја од заштитните клаузули, банката има право да го откаже понатамошното користење на кредитот. Банката по правило, ги користи овие клаузули, да извршат притисок врз должниците, своето однесување да го ускладат со определбите од заштитните клаузули и со тоа да го одржуваат кредитниот ризик на саканото ниво.

Трето, банките можат за своите кредитни побарувања од должникот да бараат колатерал или гаранција.

Четврто, банките применуваат систем на лимити по основ на:

- максимален износ на одобрени кредити по индивидуален должник во однос на капиталот на банката;
- максимален износ помеѓу ризичната и вкупната актива;
- минимален износ (или процент) на ликвидната актива во однос на вкупната актива.

Пето, банките вршат диверзификација на својата кредитна актива со што се смалува нивниот портфолио ризик. Веќе беше споменато дека ваквата диверзификација банките ја вршат по повеќе критериуми, како што се:

- по клиенти (целни групи, стопански гранки);
- според видови и намени на кредитни пласмани;
- според видови на кредитно осигурување;
- по структури на каматна стапка и сл) ;
- според рочност на пласманите;
- според региони и сл.

На таков начин однапред се ограничува обемот на кредитниот ризик кој би настанал при определени непредвидени настани во определени региони, стопа

нски гранки, групи на население, намени на кредити слично.

III. ИНФОРМАТИВНИОТ КРЕДИТЕН СИСТЕМ И КРЕДИТНОТО РАНГИРАЊЕ - ОСНОВА ЗА КВАЛИТЕТНО УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК

1. Поим и суштина на информативниот кредитен систем

Во светот на асиметричност на информации, сознанијата за финансиската дисциплина на потенцијалните кредитобаратели и нивната способност да го отплаќаат кредитот, се клучни променливи во анализата на ризикот и донесувањето на одлуки за доделување на кредити. Всушност во современи услови кога веродостојните и навремени информации се клуч на донесување на вистинските деловни, па во таа смисла, и кредитни одлуки, феноменот на асиметрични информации е сè почесто актуелен.

*Феноменот на асиметричност на информации*¹⁰¹⁾ - ситуација која се јавува кога недоволните сознанија на едната страна за другата страна инволвирана во трансакции придонесува да биде невозможно да се донесуваат прецизни одлуки во спроведувањето на трансакции - е важен аспект на финансиските пазари. На пример, менаџерите на една корпорација знаат дали се чесни или дали имаат подобри информации за тоа колку добро се одвива нивниот бизнис отколку акционерите.

Асиметричноста на информациите резултира со определени проблеми на негативна селекција и морален хазард кои се јавуваат пред и по донесената одлука и/или извршена трансакција.

Негативната селекција е проблем на асиметрични информации кој се јавува *прег* трансакцијата: потенцијалните лоши кредитни ризици се оние кои најактивно бараат заеми. Така, страните кај кои има најголема веројатност да предизвикаат непожелен исход, се оние кои најверојатно би сакале да влезат во трансакцијата. На пример, оние кои преземаат големи ризици или директните измамници можат да бидат премногу желни

¹⁰¹⁾ Mishkin S. F., Eakins, G. S., „Financial Markets and Institutions“, Pearson Prentice Hall, USA, p.370-371.

да земат заем, затоа што знаат дека нема да го вратат. Имајќи предвид дека неповолниот избор ги зголемува шанските заемот да стане лош кредитен ризик, заемодавателите можат да одлучат да не даваат заеми, иако има добри кредитни ризици на пазарот.

Морален хазард се јавува *ојџако* ќе се случи трансакцијата. Заемодавателот е изложен на ризик заемобарателот да се ангажира во активности кои не се пожелни од гледна точка на заемодавателот, затоа што прават враќањето на заемот да биде помалку веројатно. На пример, откако заемобарателите ќе добијат заем, тие можат да преземат големи ризици (кои нудат поголем поврат на средства, но исто така се изложени и на поголем ризик од неизвршување) затоа што плаќаат со пари на некој друг. Имајќи предвид дека моралниот хазард ја намалува веројатноста, заемот да биде вратен, заемодавателите можат да одлучат да претпочитаат да не го одобрат заемот.

Анализата на тоа како проблемите на асиметрични информации влијаат врз економското однесување, се нарекува посредничка (агенциска) теорија. Ова теорија практично започнала да се применува со цел да се зголеми општата транспарентност со што ќе се намалат негативните импликации од феноменот на асиметричност на информации.

Имено, теоретските анализи од 70-тите и 80-тите години покажуваат дека тешкотиите со кои се соочувале кредиторите при *ex-ante* идентификација на ризиците на проектите за финансирање, завршуваат како феномен на кантитативно кредитно резонирање. Всушност, кредит не им се одобрува на определени нови баратели на заеми дури и кога навистина имаат потреба од него и се спремни да ја платат цената што е побарана. Поопшто гледано, кога транспарентноста на учесниците на кредитниот пазар не е целосна, а механизите за реализирање на кредитните договори не се совршени (кое доведува до морални хазарди), некои иматели на потенцијални профитабилни инвестициони проекти не успеваат да обезбедат нивно финансирање.

Под овие услови, компаниите можат да бидат заинтересирани да им соопштат на потенцијалните кредитори, информации за себе и за своето работење. Ова од причина што може да се претпостави дека фирмите кои објавуваат целосни информации за своите активности, можат подобро да бидат прифатени од нивните кредитори и, така, можат да добијат попогодни финансиски услови.

Банките, како иматели на сметки, имаат на располагање значително количество информации за активноста на своите клиенти. За да одобрат кредити, тие нужно ги верификуваат информациите обезбедени од страна на потенцијалните заемобаратели. На овој начин тие се стекнуваат со експертиза на полето на управување со информации. Во зависност од го-

лемината и портфолиото на банките, тие се подобро поставени на финансискиот пазар во поглед на располагање со информации за своите тековни (и потенцијални) клиенти, а се подобро поставени и за анализа и управување со ризиците.

Но, еден клиент може да користи услуги од неколку банки, а секоја од нив има на располагање само делумни информации за активната на потенцијалниот заемопримател. Ова е уште повеќе точно кога се работи за мали банки, слабо концентрирани или станува збор за недоволно развиени банкарски системи.

Во такви случаи, строго приватната природа на информациите со кои располага секој поединечен кредитор, а кое е од суштинско значење во однос на конкурентната предност на банките, може да го намали обемот на доделување на кредити. Имено, на овој начин се отежнува реалната проценка на кредитниот ризик и ги тера банките да дејствуваат со крајна претпазливост при одобрување на кредити. Во таква една ситуација, соработката меѓу кредиторите на полето на споделување на информации има позитивни ефекти врз дистрибуцијата на кредитите. Со намалување на информациските асиметрии, се ограничува презадолженоста која произлегува од прекумерно позајмување од повеќе различни кредитори. Споделувањето на информации меѓу засодавателите овозможува подобра контрола на кредитите и системските ризици во целина.

Ова наметнува потреба од креирање на информативен систем за кредитното однесување на физичките и правни лица, кои се должници по различни основи и кај различни кредитори (институции и банки). Во таа смисла, кредитните информативни системи играат улога на брокери (посредници) со што се зголемува транспарентноста на кредитните пазари.

Кредитните информативни системи вклучуваат бројни функции - собирање, анализа и дистрибуција на информации за тоа како физичките лица и бизнисите, мали и големи, ги извршуваат своите кредитни обврски. Тие можат да обезбедат вредни информации за оценка на ризикот поврзан со враќањето на кредитот, веројатната профитабилност на сметките, наплата на долг, маркетинг, скрининг на вработувања, скрининг на закупци, анализа на побарувања, осигурително емство, истражување на пазар и економски трендови. Значи информативниот кредитен систем овозможува постоење на база на историски податоци, информации, извештаи, анализи и други форми на показатели со кои се помага да се изгради реална слика за кредитното однесување на физичките и правни лица кон сите(или најголем број и најзначајни) кредитори.

Овој вид информации се покажал како ефективна алатка за разновидни цели, вклучително и проценка на ризикот со кој се соочуваат кредито-

давателите, имајќи предвид дека минатото искуство во плаќањата е силен показател за идните резултати. Кредитните информативни системи овозможуваат, исто така, емпириски да се процени кои фактори се по-предвидливи, во однос на други, со што се овозможуваат рафинирани кредитни одлуки.

Како резултат на тоа, кредитодавателите можат посоодветно да ги проценат одлуките за кредитни пласмани спрема потрошувачите и бизнисите, а со тоа да овозможат континуитет на кредитниот и економскиот развој во земјите во кои истите работат. Со тоа, кредиторите се и во подобра позиција да развијат бројни кредитни понуди осмислени согласно ризикот што го презентираат единствените кредитни истории на нивните потенцијални и сегашни клиенти.

Постојат три различни можни нивоа на споделување на информации меѓу институциите, при што секое од нив влијае на различен начин врз кредитниот пазар¹⁰²:

Најниско ниво, секако, е нулто ниво на споделување на информации. Во такво опкружување, финансиските институции имаат ексклузивно познавање на нивната база на клиенти. Ова придонесува на кредитобарателот да му биде тешко да обезбеди најдобри услови кај кредиторите, особено за оние, кои немаат да понудат залог. Кредиторот, од кого кредитобарателот никогаш претходно не земал кредит, нема начин преку кој да го процени ризикот поврзан со него. За кредиторот, давањето заеми на заеmobаратели без да биде тоа проследно со неговиот углед значи зголемување на нивото на ризик, затоа што има многу малку можности да се утврди квалитетот на заемот.

Средно ниво на споделување на информации е размена, меѓу заеmobавателите, на негативни информации, во врска со неизвршувањата и заостанатите исплати на заеmobарателот. Создавањето само на јавна „црна листа“ дава два позитивни резултати: помага да се исчистат портфолијата на кредиторите од клиенти со претходни проблеми во отплатите и да се произведе т.н. *скрининг ефект* (ефект на селекција), кој ги намалува проблемите врзани за непогоден избор. Покрај тоа, фактот што заеmobарателите сакаат да избегнат да бидат на црната листа создава *ефект на поиниш* (на отплата на кредитите), кој помага да се намали проблемот на морален hazard во враќањето на заемите.

Најсофистицираниите аранжмани за споделување на информации, сепак, вклучуваат, покрај негативни, и позитивни податоци за заемо-

¹⁰²) Jill Luoto, Craig McIntosh, Bruce Wydick “Credit information Systems in Less-Developed Countries: Recent History and Test” Sept. 2004 str. 8.

барателот. Позитивните податоци, или “белата листа”, може да ја вклучува вкупната изложеност на заеми и гаранциите на должникот, податоци од минатата кредитна историја различни од неизвршените и заостанатите плаќања и карактеристики за должникот како вработеност, приход или деловна гранка. Споделувањето на позитивни информации му овозможува на должникот да создаде „заложен углед“ често во форма на кредитно бодирање, а тоа може да обезбеди вредни информации на кредитниот пазар и да им ја пренесе на голем пул на засмодаватели поединечната кредитоспособност на засмобарателот. Споделувањето на позитивни информации помага да се намали презадолженоста на засмобарателот, да има пониски стапки на неизвршени плаќања на севкупниот кредитен пазар и (во конкуренција) да ги намали рамнотежните каматни стапки.

Мекинтош и Вајдик велат дека ефектите од кредитните информативни системи можат да се разложат на два различни и одвоени ефекти врз стапките на неизвршување.¹⁰³⁾

Првиот од овие ефекти е „скрининг ефектот“, способноста на еден кредитен информативен систем да ги намали стапките на неизвршување преку отстранување на ризичните засмобаратели од портфолиото. Имајќи предвид дека кредитната историја и податоците за тековната задолженост на секој нов подносител на барање се проверува пред да се одобри заемот, засмобарателите кои имаат висок претходен долг се изземаат од портфолиото, со што останува со помалку задолжени, помалку ризични засмобаратели, а тоа по завршувањето на првиот циклус на заеми, ќе започне да ги намалува стапките на неизвршување.

Вториот ефект е „ефектот на појиник“, Нескои засмобаратели, оние на работ да преземат безбедно или ризично инвестиционо однесување, се наведуваат кон безбедно однесување со тоа што подобрената циркулација на информации во еден кредитно информативен систем ги зголемува негативните импликации на неизвршувањата. Јасно е дека е потребно да се знае за постоењето на кредитниот информативен систем за да дојде до „ефектот на поттик“.

1.1. Содржината на кредитниот информативен систем

За содржината и структурата на кредитниот информативен систем во теоријата и практиката не постојат усогласени мислења. Некои сметаат дека основната содржина на кредитниот информативен систем ја прет-

¹⁰³⁾ Види повеќе: McIntosh, Craig and Bruce Wydick. 2004b. “A Decomposition of Incentive and Screening Effects in Credit Market Information Systems.” Working Paper, University of California at San Diego/University of San Francisco.

ставуваат двата институционални облика, јавниот и приватниот кредитен регистар, кои во практиката на определени земји низ светот можат да се исклучуваат или надополнуваат.

Имено, се смета дека приватните кредитни бироа и јавните кредитни регистри заедно претставуваат два вида на формални механизми за размена на информации меѓу заемотавателите на финансиските пазари. Примарната разлика меѓу овие два аранжмани е во тоа што учеството во јавниот кредитен регистар е обврзно и наметнато со регулатива, додека приватните кредитни бироа собираат информации од членовите-заемотаватели, врз доброволна основа. Двата работат на принципот на заемна размена на информации: Институциите обезбедуваат информации во базата на податоци за нивните клиенти во замена за пристап до остатокот од базата на податоци.

Милер, напротив, дава многу поширока дефиниција и содржина на кредитниот информативен систем, притоа наведувајќи дека истиот претставува генерална институционална рамка која го помага кредитното информирање(известување) во една економија.

Според него кредитниот информативниот систем содржи 7 елементи.¹⁰⁴⁾

1. Кредитни регистри: тоа се бази на податоци за заемобарателите (претпријатија и/или домаќинства). Тие содржат информации за минатите и сегашните кредити на секој клиент, од сите кредитори и ја формираат неговата кредитна историја. При тоа се разликува:
 - јавен кредитен регистар (управуван од Владата или Централната банка),
 - приватни кредитни регистри или кредитни бироа (база на податоци со информации врзани за кредитоспособноста управувани од приватни фирми, стопански комори, банкарски здруженија, други профитни или непрофитни институции).
2. Законска рамка за кредитно известување;
3. Законска рамка за заштита на приватноста;
4. Регулаторна рамка врзана за кредитно известување;
5. Други информации на располагање во дадена економија за квалитетот на заемобарателите (судска архива, итн);

¹⁰⁴⁾ Dorbec. A. “Credit information systems -Theoretical and comparative analysis” –AED “Attractivité Economique du Droid”-Economic University of Paris;Sept.2006, p.10.

6. Употреба на кредитните извештаи во економијата (конкретно, употребата на методи за рејтинг и бодување од страна на засмодавателите);
7. Културен контекст: следната точка на општеството во однос на споделувањето на приватни информации, важноста на „репутацискиот залог“, итн.

Ова секако претставува посеопфатно содржинско поимање на информативниот кредитен систем, претпоставувајќи го како рамка на легислатива и институции за известување, размена и непречено користење на кредитни и други релевантни информации, имајќи го во предвид и културниот аспект на откривање на приватни, доверливи и други информации кои се однесуваат на угледот на правните и физички лица. Според него, исто така, приватните кредитни бироа имаат многу поширока дефиниција, па во кредитниот информативен систем ги вклучува и агенциите за кредитен рејтинг, агенции за кредитно известување, агенциите за осигурување на кредити и други агенции и организации кои даваат вредни информации за кредитоспособноста на приватните и физичките лица како тековни или потенцијални кредитокорисници.

Ова не е случај со толкувањето на Jappeli и Pagano кои даваат потесна дефиниција за кредитните бироа: Размената на информации меѓу засмодавателите е она што ги разликува кредитните бироа од другите агенции кои собираат и обработуваат вредни информации од јавни избори или приватни истражувачи¹⁰⁵⁾ не вклучувајќи ги рејтинг-агенциите и на нив сличите институции во кредитниот информативен систем.

Забележуваме дека оваа дефиниција ги исклучува определени компании кои нудат информации за кредитоспособност. Во таа смисла, ова е потесна дефиниција и содржинско поимање на кредитно информативниот систем.

Извештатиот на „Doing Business“ на Светската банка (2004), (2005), (2006) се чини дека се водат од логиката на широката дефиниција дадена од Милер со тоа што предлагаат четири под-индекси во летокот „Добивање кредит“.¹⁰⁶⁾

1. Индекс за спроведување на законските права;
2. Длабочината на кредитно информативниот индекс;
3. Покриеност со јавен кредитен регистер;
4. Покриеност со приватни кредитни бироа.

¹⁰⁵⁾ Види повеќе: Jappelli T., Pagano M. (2000-b) „Information Sharing in Credit Markets: The European Experience“ CSEF Working paper, N°35, March 2000.

¹⁰⁶⁾ Види повеќе: <http://www.doingbusiness.org/Methodology/GettingCredit.aspx>

Сепак, дефинициите за приватно кредитно биро во „Doing Bussiness“ и кај Милер (2000) не се идентични. Конкретно, компаниите чија главна цел не е олеснување на размена на информации меѓу засмодавателите се исклучени од дефиницијата во Doing Bussiness. Дефиницијата на приватно кредитно биро земена во извештаите, според тоа, е поблиска до тесната дефиниција на Jappelli и Pagano (2000), (2002). Но понатаму се забележува дека под-индикаторите 2 и 4 (длабочина на кредитно информативниот индекс и покриеност со приватни кредитни бироа) го опишуваат кредитниот информативен систем во неговата тесна смисла и дека во некои случаи употребата на такви „тесни“ индикатори дава нецелосна проценка за кредитниот информативен систем.

Може слободно да се каже дека иако потесното поимање на кредитниот информативен систем најдиректно го третира кредитното однесување на тековните и потенцијални кредитокорисници, сепак, информациите кои ги нудат останатите институции како што се агенциите за кредитен рејтинг, исто така можат да бидат драгоцен при оценката на кредитната способност и со тоа и на кредитниот ризик на сегашните и идни кредитокорисници.

Што се однесува до останатите аспекти наведени во рамката на кредитниот информативен систем би можеле да претставуваат предуслови за градење на ефикасен информативен систем, односно за непречено формирање и работење на организационите форми (институциите) на кредитното информирање.

Меѓутоа, факт е дека сите тие аспекти треба соодветно да бидат регулирани и од тоа ќе зависи секундната конфигурација, структура и успешно функционирање на кредитниот информативен систем.

Се разбира, ширината, длабочината и општата ефикасност на кредитните информативни системи значително се разликуваат од земја во земја. Кредитното известување, на определено ниво, е критичен дел од финансискиот систем на најразвиените економии, а во земјите во развој тоа е често многу послабо или воопшто не постои. Ова е така затоа што дисциплината за враќање на кредитите обично се одвива преку често репрограмирање на кредитите или опомена до клиентот од страна на еден познат кредитор (банка), додека поттиците за враќање на кредитите во развиените земји, произлегуваат од настојувањето да се одржи определено ниво на кредитен рејтинг кој како податок би бил достапен за сите кредитори, преку информативниот кредитен систем.

2. Влијанието на кредитните информативни системи врз пазарот на кредити и кредитниот ризик

2.1. Придобивките од информациите на кредитноинформативните системи врз нивото на кредитниот ризик

Анализата на постојните теоретски и емпириски материјали овозможува да се издвојат случаи во кои споделувањето на кредитните информации помеѓу кредиторите позитивно делува врз кредитниот ризик, односно ризици кои непосредно влијаат на кредитниот ризик. Во таа смисла со споделувањето на информации во рамките на кредитниот информативен систем се помага да се ограничи.¹⁰⁷⁾

а) Ex-ante морален hazard:

Кредитобарателите можат да сметаат дека е попогодно да не им ги соопштат сите информации на потенцијалните кредитори, особено кога таквите информации се негативни. Споделувањето на информации за претходни неизвршувања во рамките на кредитноинформативниот систем, во тој случај претставува неопходен чекор за намалување на овој вид на морален hazard. На тој начин се носат порелевантни кредитни одлуки од страна на кредиторите, се зголемува понудата на кредити на макроекономско ниво, и се намалува ризикот преземен од страна на банкарскиот систем како целина.

б) Ex-post морален hazard:

Клиентот кој е финасиски способен да го врати својот долг може да покаже недоволна волја и дисциплина во отплатата на кредитите или да избере да презема активности со поризичен карактер од она што му е презентирана на кредиторот. Споделувањето на негативни информации за претходни неизвршувања има дисциплински ефект врз заеmobарателите. Споделувањето може да ги наведе да вложат доволно напори да обезбедат непречено работење на нивните проекти и дисциплина при отплата на кредитите. Милер го употребува поимот „заложен углед“: кога заеmobарателот е свесен за фактот дека негативните податоци за неговите неизвршувања на исплати ќе им бидат познати на сите заемодаватели и со тоа ќе биде ставен во прашање и неговиот деловен углед, тогаш има доволен поттик да вложи напори да ги испочитува своите кредитни обврски.

¹⁰⁷⁾ Dorbec. A. „Credit information systems -Theoretical and comparative analysis“ –AED „Attractivité Economique du Droid“-Economic University of Paris, p.6.

в) Нејативна селекција:

Неинформиран кредитор има помалку доверба во непознато претпријатие (клиент) за разлика од долгорочен клиент, независно од антиципираната профитабилност на проектот што треба да се финансира. Моделот на Pagano и Jappelli ¹⁰⁸⁾ покажува дека размената на информации за карактеристиките на заемобарателите овозможува намалување на овој феномен.

џ) Задржана или информативна провизија на банкиџе:

Многу банки својата лојалност кон долгорочните и постојани клиенти ја презентираат преку градење на преференцијален третман кон нив, а наметнување на дополнителни трошоци или ограничувачки услови за заеми на нови клиенти. Со тоа банките им наметнуваат на своите клиенти додатни трошоци и си обезбедуваат економски неоправдан приход. Под овие услови, од корпоративна гледна точка гледано, се смета особено е корисна размената на целосни информации за карактеристиките на заемобарателите. Со тоа се овозможува зголемување на кредитната понуда и се намалуваат трошоците за определени заемобаратели.

Размената на информации во рамките на кредитниот информативен систем има погодности и за заемодавателите: со позајмување на квалитетни клиенти си го зголемуваат својот профит.

г) Презадолженост:

Споделувањето на информации за вкупните кредити (или кредитни линии) дадени на секој поединечен заемобарател овозможува да се намали проблемот врзан за подобро следење на ризикот што го преземаат заемобарателите. Според Brown and Zehnder ¹⁰⁹⁾ кога заемобарателите можат да ги менуваат заемодавателите за секој заем, отсуството на кредитни регистри може да доведе до колапс на кредитниот пазар. Оваа експериментална студија открива дека јавен кредитен регистер со позитивни и негативни информации може тоа да го спречи.

џ) Системски ризици:

Расположивоста на информации за квалитетот на заемобарателите не ги намалува само ризиците на микро-економско ниво, туку значи и

¹⁰⁸⁾ Jappelli, Tullio, and Marco Pagano. 1993. "Information sharing in Credit Markets." *Journal of Finance* 48 (5) (December): p 1693-1718.

¹⁰⁹⁾ Види повеќе: Brown M., Zehnder C. „Credit Registries, Relationship Banking and Loan Repayment“ Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich Working Paper Series, N°240, May2005.

контрола на преземањето на ризици од страна на сите кредитори. Расположивоста на информации за кредитните ризици му овозможува на управителот на банката подобро да ги следи системските ризици.

2.2 Негативни импликации од постоењето на организирани кредитни информативни системи

Теоретските и емпириските студии покажуваат дека создавањето на заедничка база на податоци што содржи информации за заемобарателите може да има и негативни последици врз функционирањето на кредитниот пазар.

а) Загуба на информативна предност на „поврзани банки“.

Создавањето на заеднички досиеја, со целосни информации за кредитобарателите, е едновременно непогодно за поврзаното банкарство. Всушност, ова создавање прави банките да ја изгубат својата информативна предност. Кога врските меѓу банките и нивните клиенти се повторуваат и кога промената на банка се покажува скапа за клиентот, клиентот мора да го задржи добриот углед кај својата банка, а тоа дејствува како поттик за одржување на соодветна дисциплина на плаќање кон таа банка. Кога се повторуваат врските меѓу банките и заемобарателите, функционирањето на пазарот на кредити може да биде задоволително дури и без каков и да е кредитен регистер. Повторливоста на врските меѓу заемодавателот и заемобарателот можат, според тоа, да се гледаат како „договор“ кој ги тера кредитокорисниците да вложат доволен напор да си ги платат своите долгови.

Така, потребата од кредитни информативни системи кои имаат силно присуство на таканаречените поврзани банки е контроверзна.

Прво, ефектот на „угледот“ може да се покаже како доволен за дисциплинирање на заемобарателите.

Второ, како што покажуваат емпириските студии, во определени сегменти на кредитниот пазар (и особено за малите и средни претпријатија кои не се во позиција на поднесат трошоци на сигнализирање потребни за обезбедување на финансии од други извори), постоењето на поврзани банки може да го подобри нивниот пристап до надворешни финансии.

Понудата и побарувачката за услугите на кредитниот информативен систем може да биде недоволна за таквите системи спонтано да се појават. Имајќи го предвид фактот дека споделувањето на информации останува погодно од гледна точка на намалување на системските ризици, може да биде потребна јавна интервенција во следењето на ризиците на макроекономско ниво.

б) Проблемот на „следење на другите/лидерот“

Проблемот на „следење на другите“ е термин кој подразбира користење на определени заеднички користи од страна на некое лице, група или компанија без воопшто или соодветно за тоа да вложи напор или да плати.

Овој проблем е особено важен при споделувањето на позитивни информации. Некои кредитори можат да сметаат дека е поефтино да ги користат информациите собрани од други, наместо самите да вложат конкретни напори за да дојдат до определени информации за кредитокорисниците и соодветно да ги дистрибуираат истите до информативната база. Како што Jappelli и Pagano истакнуваат, „фер“ цената за употреба на информациите (согласно количеството на информации што банката ги обезбедува во заедничката база на податоци), но и слободата на избор во однос на видот на информации што се споделуваат, може да го намали овој феномен.

в) Експертизата на кредиторот за оценка на ризикот не е веќе потребна.

Теоретските дела¹¹⁰⁾ покажуваат дека постоењето на заеднички кредитни регистри, како и присуството на претпријатија кои се специјализирале во производство на информации (како што се рејтинг агенциите) можат да имаат негативно влијание врз активноста на кредиторите по однос на оценка на ризикот. Така, лесно достапна „позитивна“ база на податоци го намалува поттикот на работодавателите да трагаат по информации за работодавателите и да ја развиваат својата сопствена информациска експертиза. Можеме да одбележиме дека рејтинг-услугите што ги нудат кредитните регистри (приватни или јавни), како и од другите претпријатија, конкурираат со сопствената оценка на ризикот на банката.

Претпријатијата специјализирани за собирање на информации, а кои имаат на располагање значителен примерок на фирми, логично развиваат своја сопствена информациска експертиза, исто како што тоа го прават работодавателите. Овие активности можат да бидат и комплементарни. Треба, исто така, да одбележиме дека тоа што кредиторите добиваат информациската експертиза од надвор е точка поврзана со конфигурацијата на банкарската индустрија. Влијанието што ова го има врз доделувањето на кредити на економијата останува да се докаже.

¹¹⁰⁾ Dorbec. A. „Credit information systems -Theoretical and comparative analysis“ –ED „Attractivité Economique du Droid“ - Economic University of Paris, 7-9 str.

Решението што често се нуди се состои од ограничени јавни досиеја на негативните информации или црни листи, при што на приватниот сектор му се остава потрагата и воспоставувањето на цените за позитивните информации.

џ) Грешки во податоциите

Угледот (изграден преку односите меѓу клиентот и неговата банка или преку информации од приватните или јавните кредитни регистри) игра решавачка улога во кредитните односи. Оваа забелешка го покренува проблемот врзан за обработката на грешките во податоците. Студијата на Miller¹¹¹⁾ покажува дека заемотавателите, како клиенти на информациите од кредитните бироа, често јавуваат за непрецизност на податоците. Hunt¹¹²⁾ во студијата, спроведена за кредитните бироа специјализирани за кредити на домаќинства во САД, покажува дека пазарниот поттик не е доволен за да се вложи доволно напор за да се контролираат грешките, туку тоа се прави преку потребната јавна регулатива на ова поле.

Законодавството обично го штити поединецот со тоа што му овозможува пристап до сите податоци за него и можност за исправка на грешките што можат да се јават. Но, грешките во досиеја и тешкотиите истите да се исправат можат да создадат пречки за добивање на кредит (како и во пристап до определени други услуги) кај определени заемотаватели и тоа како резултат на „незаслужен“ лош углед.

з) Заштитата на приватноста

Обелоденувањето на информации за заемотавателите, особено кога тие не се доброволни, нужно го покренува и проблемот на приватноста и според тоа и на поединечната слобода. Иако економски студии откриваат дека споделувањето на финансиски информации може да има позитивно влијание врз развивање на кредит, некои информации можат да бидат искористени за други цели. Особено може да го зајакне исклучувањето на некои категории на население од определени права, а тоа може од социјална гледна точка да биде негативно. Според тоа, конкретна регулатива за протокот на финансиски информации е императив, особено кога се работи за поединци.

¹¹¹⁾ Види повеќе: Miller M. „Credit reporting Systems Around the Globe: The State of the Art in Public and Private Credit Registries“, World Bank Policy Research Working paper 3443, June, 2000.

¹¹²⁾ Види повеќе: Hunt R. „The Development and Regulation of Consumer Credit Reporting in America ” Federal Reserve Bank of Philadelphia Working paper 02-21, November, 2002.

3. Предуслови за ефикасен кредитен информативен систем

Имајќи ги во предвид негативните појави, како и препреки што можат да се исправат пред системот на континуирани размена на кредитни информации, потребно е да се имаат во предвид повеќе аспекти кои треба да бидат реализирани и услови кои треба да бидат исполнети, со цел изградениот информативен систем да може непречено да се креира и успешно и ефикасно да функционира. Во таа смисла ги издвојуваме следниве предуслови кои воедно претствауваат и дел од поширокото поимање на кредитно информативен систем¹¹³⁾:

а) Законска рамка како основа за работна на кредитни информативни системи.

Законското опкружување не треба да ги спречува, а во идеален случај, треба да ја обезбеди рамката за создавање и функционирање на ефективни кредитни информативни системи. Имено, воспоставувањето и функционирањето на кредитните информативни системи може да биде попречено од страна на законски забрани или нејасности во однос на примената на законите во врска со собирањето, обелоденувањето и употребата на финансиски информации. На пример, законите за тајност на банките може да се согледуваат како закони кои им забрануваат на банките да споделуваат информации за сметките и кредитните истории на своите клиенти преку кредитен информативен систем. Постоенето на такви закони може да го успори или оневозможи создавањето и функционирањето на кредитните информативни системи.

Фактот дека многу кредитни информативни системи се развиле спонтано, (доколку се разбира постојните закони не го спречиле нивното функционирање) ја наметнува констатацијата дека за појава и развој на кредитни информативни системи не е потребна специјална легислатива која ќе ги предвиди и поддржи истите. Сепак, грижата за соодветна употреба на информациите довела до донесување на закони кои го овластува и регулира постоењето на кредитни информативни системи. Донесувањето на соодветна регулатива го отстранува сомнежот за законската способност за работа на таквите субјекти, а воедно може да ги охрабри новодојдените на пазарот на кредитни информативни системи. Имајќи предвид дека точноста на дадените информации е важна вредност, кредитните информативни системи треба да имаат доволна законска заштита за да се охрабрат

¹¹³⁾ Види: www.iadb.org "Credit Information Systems",/usidocs 4781095v3, Sept.2008 p.1-8.

нивните активности без да се елиминира поттикот за одржување на високи нивоа на точност. Информациите кои се водат во кредитните информативни системи се од таков вид што можат лесно да наштетат на реномето на лицето или компанијата доколку се изнесат во јавноста. Тие информации можат да вклучуваат неплаќање на сметки или впишување на банкарот.

Доколку кредитните информативни системи треба да се охрабрат да одржуваат високи стандарди на точност, потенцијалното изложување на дејствија на клевета- дури и кога се резултат на грешки од небрежност- можат да го обесхрабрат нивното работење или да станат неволни да даваат информации, освен доколку е неспорна нивната точност. Дури и со најдобри намери, може да биде тешко да се развие сигурност во однос на точноста на дадените информации. Соодветно на тоа, определена заштита од клевета или слични дејствија можат да бидат од клучно значење за постоењето на сеопфатни кредитни информативни системи. Таквите заштити не треба да ги ослободат кредитните информативни системи од одговорноста да обезбедуваат разумно точни информации. Наместо тоа, треба да бидат заменети стандарди кои повеќе се насочени кон предизвиците при работењето со кредитни информативни системи.

б) Мерки за нейтречено и ефикасно функционирање на кредитниот информативен систем

Потребно е да се предвидат и јасно дефинираат ограничувањата на употреба и објавување на информациите од кредитниот информативен систем.

Треба јасно да бидат опишани дозволивите употреби на информации од кредитните информативни системи, особено информациите за поединци. Кредитните информативни системи собираат богатство од информации за поединци и бизниси. Голем дел од тие информации имаат сериозно влијание врз реномеата и финансиските позиции. Информациите можат да бидат употребени во негативни и потенцијално штетни насоки, како што е употребата со цел за уцена или дојави до кривичните власти за избегнување на данок. Од друга страна, доколку информациите се користат за легитимни, подобни цели, постоењето на кредитните информативни системи можат да бидат прифатени од јавноста. Законски наметнати ограничувања на употребата може да ги реши овие проблеми. Во таа смисла треба:

- *Да се применат мерки за заштита на информациите содржани во кредитните информативни системи. Имајќи ја предвид чувствителноста на информациите во кредитниот информативен систем, а за да се избегнат ограничувања на употребата кои можат да го поткопат системот, таквите системи треба да употребуваат*

разумни методи за да се заштити безбедноста на таквите информации. Соодветно на тоа, овие методи можат да вклучуваат физички, електронски и процедурални обезбедувања како заштита од несоодветен пристап до информациите.

- *Да се обезбеди точноста, сигурноста и навременоста на информациите.* Едно солидно опкружување за управување со кредитни и ликвидни ризици бара разумен пристап до точни, сигурни и тек-овни кредитни информации за заеmobарателите кои даваат соодветна заштита и обезбедување на приватноста на заеmobарателите и кои се управувани според општите правила на достоин процес.
- *Да се обезбеди транспарентна процедура* која содржи поттици за собирање и издавање на информации.
- *Да им се обезбеди пристап на информации на фирми ангажирани во кредитни активности* и неограничен пристап на определен вид на субјекти, т.е. банки. Иако може да има аргументи за тоа да се ограничи пристапот на фирми кои даваат информации во кредитните информативни служби, ова може несоодветно да ги ограничи потенцијалните позитивни корисници, особено фирмите кои само што започнуваат да работат и кои можат сè уште да немаат значителни количества на информации. Транспарентноста и доброто корпоративно управување се основа на еден здрав систем на кредитирање. Транспарентност постои кога информациите се собираат и се ставаат на располагање на други страни, а кога е комбинирано со добро однесување на комитентите, се создава информирано и комуникативно опкружување, спремно за поголема соработка меѓу сите страни. Транспарентноста и корпоративното управување се особено важни во новите пазари, кои се почувствителни на фреквенцијата и движењето на надворешни фактори. Без транспарентност има поголема веројатност цената на заемите да не ги одразат постојните ризици, кое води кон повисоки каматни стапки и други оптоварувања.
- *Да постојат мерки за да се одржи инвентаризацијата на базата на податоци.* Кредитните информативни системи можат да се користат на низа начини. Некои употреби, како што е оценката на кредитен ризик, се потпираат врз база на податоци која содржи историски податоци за што е можно поголем број на потенцијални заеmobаратели. Други употреби можат да не бараат одржување на базата на податоци за подолги временски периоди. Една од тие употреби може да биде како средство за собирање на минати доспеани обврски преку охрабрување на враќањето на долгот со отстранување на името од листата.

Во тој контекст, можеби има смисла да се отстрани името на должникот од базата на податоци откако обврската ќе биде подмирена. Но, доколку базата на податоци се користи за правење на идни проценки на ризик, отстранувањето на таквите информации може да ја поткопа способноста да се идентификуваат заеmobарателите кои заостанале во враќање на долг во минатото. Доколку базата на податоци се користи, дури и делумно, во проценка на кредитен ризик, треба да има воспоставено поттик за чување на податоците во системот дури и откако заемите на определен кредитор биле вратени.

- *Да постојат мерки кои овозможуваат кредитните информативни сервиси да собираат и одржуваат широк опсег на информации за значителен дел од населението.* Кредитните информативни системи се многу ефективни и го зајакнуваат предвидувањето на ризиците доколку содржат податоци за голем сегмент од населението. Колку е посепфатен нивниот опсег, толку подобро можат да им послужат на финансиските институции во оценката на подносителите на барање за кредит. Многу постојни кредитни системи работат ефективно преку доброволно давање на податоци од страна на кредиторите кои согледуваат дека е во нивен интерес да дадат информации за своите клиенти. Доколку доброволно дадените информации се несефективни во создавањето на робустен кредитен информативен систем, на кредиторите може да им се наметне законско барање за давање на информации. Таквите барања можат да го одбегнат проблемот на големите позиционирани кредитори кои можат да решат да не даваат информации заради загриженоста дека известувањето може да им олесни на кредиторите да конкурираат за нивните постојни клиенти.

Еден од начините да се зголеми побарувачката на кредитните информативни системи би бил да се очекува од кредиторите и потрошувачки и комерцијални, како дел од своето собирање на информации да ја разгледаат и кредитната историја на заеmobарателот. Ова би ја задоволilo двојната цел да се подобри контролата на ризикот на фирмите и да се создаде потребен пазар за кредитните информативни системи.

в) Кредитно информативниот систем во функција на јавната политика

Контролата врз употребата на информациите собрани од страна на кредитните информативни системи, можат да се употребат за унапредување на целите на јавната политика. Овие цели на јавната политика често можат да бидат во тензија со функциите на проценка на ризикот на кредитните информативни системи. Во теоријата, овие системи собираат макси-

мум информации што можат ефикасно да ги соберат и да ги употребуваат за да ги предвидат ризиците. Доколку не им биде дозволено да употребуваат определени видови информации заради интересите на јавната политика, може да биде намалена способноста да се предвиди ризикот врз основа на расположивите податоци. Поради тоа, треба да се обезбеди јавно-политичките цели во континуитет да не го загрозат непреченото функционирање на кредитниот информативен систем.

Анти-дискриминација.

Законските контроли врз видот на информации што се собираат и дистрибуираат од страна на кредитните информативни системи може да се употребат за борба против определени видови на социјална дискриминација, како што е дискриминацијата врз основа на раса, пол, национално потекло, брачен статус, политичка припадност, или синдикално членство. Често има легитимни социјални вредности кои бараат проценка на кредитен ризик, поединечен или деловен, само врз основа на претходно кредитно искуство, како метод на изедначен третман на заемобарателите.

Но од друга страна залагањето на анти-дискриминационата политика што треба да ја води секоја земја во основа лежи во барањето за ограничување во собирањето на податоци и презентирањето на определени информации по однос на определена етничка, старосна, социјална, образовна и друг вид припадност. Наместо да се исклучат информации кои се однесуваат на заштитени карактеристики, во некои случаи, од заемобарателите може да се побара да собираат такви податоци.

Застареност.

Определени видови информации во кредитно досие имаат сериозен потенцијал да ја попречат способноста на бизнисите или поединците да добијат кредит. Еден таков пример е поднесувањето на барање за стечај, друг е серија на невраќања на заеми. Сознанието дека поединец или компанија биле принудени да одат во стечај заради обврските кои ги надминале нивните средства може да доведе до тоа кредиторите во иднина да одбијат да им одобрат кредит. Иако ова е доста рационално, последица може да биде доживотно економско уништување на поединецот или компанијата. Во такви случаи, владата може да се најде оптоварена со обезбедување помош. Но, во многу случаи, доцнењето во плаќањата или дури и стечајните постапки се предизвикани од причини кои се надвор од индивидуалната контрола, како што се природни катастрофи, неочекувани медицински трошоци, или загуба на работно место или договор. Тоа не мора да значи трајна неспособност да се управува со финансиските работи. Како резултат на тоа може да има желба да им се дозволи на заемобарателите кои во определено време неуспеле да ги исполнат своите финан-

сиски обврски, повторно да ги изградат своите кредитни истории преку последователно добро однесување.

Кредитните информативни сервиси можат да ја поткопаат оваа цел преку натамошно временски неограничено известување за постоењето на негативни информации. Како резултат на тоа, може да има важни политички причини да се спречи известувањето на определени видови на негативни информации, на пример, доцнења во плаќања, судски пресуди, даночни права на задржување или стечаи, по определен разумен временски период, како што е период од пет г или седум години. Спротивно, на тоа може да има други видови негативни информации, на пример: пресуди за сериозни кривични дела за кои е во интерес на општеството да се известува во текот на подолги временски периоди или дури временски неограничено. Можно е да се осмисли регулатива за практиката на известување од страна на кредитните информативни сервиси која би ги опфатила и воедначила овие политички загрижености.

џ) *Зајазување на правото на приватност и сиречување во кредитниот информативен систем*

Право на известување произлегува од фактот што субјектите за кои постојат информации во кредитните информативни системи треба да знаат за постоењето на таквите системи, а особено, треба да бидат известени кога информациите од таквите системи се користат за донесување на неповолни одлуки за нив. Граѓаните на една земја често се вознемирани заради постоењето на тајни, скриени бази на податоци кои содржат информации за нив, без оглед на тоа дали овие бази на податоци ги води владата или приватни фирми. Легитимноста на кредитните информативни системи ќе биде зајакната, а стравот на јавноста намален, доколку има транспарентност во однос на нивното постоење и работа.

Постојат и размислувања според кои треба кредитниот информативен систем да собира или користи само информации за кои субјектот на податоците дал согласност. Сепак, оваа идеја во практика се одбива бидејќи на таков начин се ризикува да им се дозволи на поединци или бизниси со слаба кредитоспособност да се исклучат себеси или да ограничат пристап до нивната комплетна кредитна историја. Ова се токму оние луѓе или субјекти за кои кредиторите имаат најмногу потреба од информации врзани за кредитниот ризик.

Право на пристап до информации е наметнато од потребата субјектите за кои постојат информации во кредитните информативни системи да имаат пристап до информациите што се чуваат за нив во кредитно информативните сервиси.

Пристапот до податоците од страна на субјектите може да послужи за определен број на важни цели:

Прво, поголемата транспарентност за тоа како функционира базата на податоци и за видот на информации кои се водат може да ја зајакне јавната доверба;

Второ, субјектите на податоците против кои биле преземени неповолни дејствија врз основа на податоците во сервисот можат само со пристап да определат дали податоците се грешни;

Трето, во случај на претпријатија во неволја, можат да помогнат само ако се има јасни закони и процедури кои бараат обелоденување на, или пристап до навремени и точни финансиски информации за претпријатијата во неволја.

Ова може да охрабри пласирање за реализација на инвестициски зафати или рекапитализација на претпријатија во неволја кои можат да преживеат. Тоа исто така помага да се поддржи широк опсег на активности за реструктурирање, како што е отпишување на долг, репрограмирање, реструктурирање и претворање на долг во акционерски капитал и да се обезбеди погоден или неутрален даночен третман за реструктурирањата.

Покрај тоа, принципите и насоките за системи за ефективна несолвентност и кредиторски права изискуваат закони кои бараат обезбедување на релевантни информации за должникот кои можат да бидат обезбедени преку кредитните информативни сервиси. Овие принципи наведуваат дека корпоративните тренинзи и реструктурирања треба да бидат поддржани од pogodно опкружување кое ги охрабрува учесниците да се зафатат со консенсуални аранжмани насочени да го заздрават претпријатието до финансиска способност за живот. Погодното опкружување вклучува закони и процедури кои бараат обелоденување на/или обезбедување пристап до навремени, сигурни и точни финансиски информации за претпријатието во неволја; охрабруваат позајмнување на, инвестирање во или рекапитализација на финансиски способни за живот претпријатија во неволја, како што се: отпишување на долг, репрограмирање, реструктурирање и претворање на долг во акционерски капитал; и обезбедуваат погоден или неутрален даночен третман за реструктурирањата. Ефикасен кредитен информативен систем може да ги унапреди овие цели.

Права на осјорнување претставува можност субјектите за кои постојат информации во кредитните информативни системи да ги оспорат неточните или нецелосните информации треба да постојат механизми таквите оспорувања да бидат истражени а грешките поправени. Самиот чин со кој субјектот на податоците станува свесен дека погрешните ин-

формации од кредитниот информативен систем послужиле како основа за неповолни дејствија во врска со нив има ограничена вредност. Со цел оваа информација да стане корисна, мора да постојат механизми, или доброволни или наложени, со кои таквите оспорувања ќе бидат истражени и, доколку се утврди дека информациите се погрешни, тие информации да бидат коригирани.

Често се јавува загриженост во однос на навременоста во решавањето на оспорувањето на информации, можеби затоа што определен бизнис има потреба од финансиска посветеност со цел да потпише закуп или потрошувач да купи нов дом кој би отишол кај друг потенцијален купувач доколку не може да се договори финансирањето. Според тоа, често може да биде од критичко значење да се постави определено барање во однос на навременото разгледување на оспорувањата за таквото право на оспорување да има значење.

Слично, површно разгледување на оспорување, без реален напор да се истражи и да се дознае точната информација, може да послужи правото на оспорување да изгуби секако значење. Во некои случаи, грешката може да биде лесно воочлива, како што е датум на раѓање на дете кое му припаѓа на постар граѓанин. Во други случаи, може да има потреба да се контактира со обезбедувачот на информацијата, се со цел да се верификува нејзината точност. Во многу случаи опсегот на истрагата ќе биде детерминиран од природата на оспорувањето.

г) Мерки за ефикасна примена на кредитно информативниот систем

Ефективни системи на примена- системите за примена треба да обезбедат ефикасни, евтими, транспарентни и предвидливи методи за решавање на спорови поврзани со работењето на кредитните информативни системи. Во светлината на важните финансиски интереси и приватноста, вклучени во известувањето на кредитни информации, има потреба од механизам за разрешување на спорови поврзани со точноста и соодветното обелоденување. Овој механизам може да постои во судовите, преку административни процеси, владин надзор, или само-регулаторни организации.

Пропорционални казни - казните за кршење на законите кои ги регулираат кредитните информативни системи треба да бидат доволно строги за да охрабрат придржување до нив, но не толку строги за да го обесхрабрат работењето на таквите системи. Имено, иако поттиците за“ придржување кон правилата“ играат вредна улога во одржувањето на интегритетот на еден кредитен информативен систем, постои ризик од презастрашено однесување доколку казните за прекршувањата се премногу високи.

Во крајна линија, тоа би можело да го одврати работењето на таквите сервиси.

4. Институционален аспект на кредитниот информативен систем

Емпириските студии фокусирани врз осмислување на кредитни информативни системи откриваат една голема разновидност на такви организации во светот. Овие разлики се објаснуваат со значителен број на фактори меѓу кои ние можеме да разликуваме правни и институционални фактори (правните традиции во земјата, ефективноста на судовите по прашање на поврат на долг, нивото на заштита на кредиторските права, владеењето на правото), културни традиции, но исто така и макро-економски фактори (раст и/или ниво на БДП).

Зборувајќи за кредитно информативниот систем, претходно спомнавме дека теоријата не е единствена по однос на прашањето за содржината и структурата на истиот. Имено, покрај организационите (институционалните) форми кои се наведуваат како составен дел на кредитен информативниот систем, определени толкувања претпоставуваат постоење на легална рамка за кредитно информирање и известување, легална рамка за заштита на приватноста, капацитет и посветеност на државните органи да обезбедат доследна примена на овие закони, достапност на соодветни кредитни информации од релевантни институции, како и културниот аспект на користење и размена на информации за кредитната способност на физичките и правни лица-потенцијални и сегашни кредитокорисници. Теоријата и практиката не е единствена ни по однос на институционалните облици на кредитно информативниот систем. Додека едни предимство им даваат на јавните кредитни регистри, оправдувајќи го нивното единствено постоење со специфичноста на информациите кои се разменуваат и чие обелоденување може да го наруши угледот на лицата или компаниите, други се залагаат за доминантност на приватно организирани кредитни регистри (бироа) кои би давале понавремени и посоепатни податоци, со што би се оправдало нивното постоење и работење.

Меѓутоа, практиката покажала дека во рамките на кредитно информативниот систем на една земја може паралелно да постојат и јавни и приватни кредитни регистри, како комплементарни форми кои ќе го збогатат истиот и ќе овозможат донесување на посоефистицирани одлуки во процесот на кредитирањето.

Уште повеќе, во развиените земји на ЕУ и САД каде на финансиските пазари се присутни цела редица на финасиски/банкарски производи и го-

лем број на учесници, сè позначајна улога добиваат и информациите во форма на кредитни извештаи, кредитен рејтинг, бодување и други показатели добиени како резултат на прибрани сеопфатни податоци и употреба на софистицирани анализи и математички модели.

Ова било причината да се прошири обемот на производи кои ги нудат кредитните бироа и појава на поширок обем на агенции кои се занимаваат со нудење на кредитни и други соодветни информации, како што се агенциите за кредитен рејтинг, агенциите за кредитно бодување, агенциите за кредитно известување и сл. Дури и Новата капитална спогодба ги наведува рејтинг агенциите и другите екстерни агенции за кредитно рангирање како соодветни за оценка на кредитниот ризик.

Поради тоа, може да се каже дека кредитните регистри (било јавни, приватни или комбинирани) треба да претставуваат основно и првобитно јадро на кредитно информативниот систем во потесна смисла на зборот, а рејтинг агенциите и другите слични институции да претставуваат негов комплементарен институционален дел со цел создавање на пореална и поширока основа за оценка на кредитниот ризик на кредитобарателите.

4.1. Кредитни регистри

Терминот „кредитен информативен регистер“ се однесува на база на податоци за информации во врска со заемобаратели во определен финансиски систем. Информациите во овие регистри им е на располагање на поединечни потрошувачи и/или фирми. Јадрото на овие податоци е минатата историја на исплати од страна на заемодавателот. Расположивите податоци можат да бидат само негативни (информации за доцнење во плаќање, неизвршувања и други нерегуларности) или можат да содржат и позитивни информации како што е навремено плаќање на кредити и заеми.

Регистрите можат да содржат и други видови на информации, вклучително и лични информации како што се адреса и датум на раѓање, како и информации од судска евиденција или други јавни или владини извори кои можат да имаат влијание врз кредитоспособноста.

Примарната разлика меѓу овие два аранжмани е во тоа што учеството во јавен кредитен регистер е облигаторноо и наметнато со регулатива, додека приватните кредитни бироа собираат информации од членови заемодаватели, на доброволна основа. Двата вида функционираат врз принципот на заемна размена на информации: институциите обезбедуваат информации за своите клиенти во базата на податоци во замена за пристап до останатата база на податоци.

Милер дава слична дефиниција за кредитните регистри. Според него кредитните регистри:¹¹⁴⁾ се бази на податоци за заеmobарателите (претпријатија и/или домаќинства). Тие содржат информации за минати и сегашни заеми на секој заеmobарател договорени со сите заемодаватели и претставуваат негова кредитна историја. Расположивите податоци можат да бидат само негативни (неизвршувања и доцнење во плаќања), но и позитивни (и вклучуваат, на пример, вкупна задолженост). Регистрите можат да содржат и други информации поврзани со кредитоспособноста (адреса, големина, персонал, сила, судски постапки, итн.) обезбедени од судови или други јавно достапни бази на податоци.

Притоа, се разликуваат:

- Јавен кредитен регистер (управуван од Владата или Централната банка)
- Приватни кредитни регистри или кредитни бироа (бази на податоци со информации поврзани со кредитоспособноста, а кои се управувани од приватни фирми, стопански комори, банкарски здруженија и други профитни или непрофитни институции)

Постојните научни докази не ни даваат единствен заклучок во врска со супериорноста на јавниот или приватниот регистер како основен елемент на кредитниот информативен систем. Во многу земји, кога конкуренцијата меѓу банките е слаба и поврзаните банки се доминантни, банките не се секогаш расположени за споделувањето на своите информации.

Тогаш банките се охрабруваат да ги споделуваат своите информации само доколку општото ниво на информациска асиметрија е релативно ниско. Во еден концентриран банкарски пазар, определена банка веќе поседува релативно важен дел од информациите преку своите сопствени клиенти. Така, појавата на кредитни бироа (приватни) кои ги собираат информациите од повеќе кредитори е поверојатна во едно опкружување кои се карактеризира со голем број на мали кредитори и според тоа, има ниска концентрација на кредитниот пазар.

Натаму, воведувањето на јавни регистри, со облигаторно споделување на определени информации, може да се гледа како механизам за зајакнување на конкуренцијата на кредитниот пазар, на ист начин како и антимонополските закони. Иако на поединечно ниво присуството на приватни претпријатија на пазарот на кредитни информации се чини погодно за намалување на финансиските ограничувања, како и за развојот на

¹¹⁴⁾ Miller M. „Credit reporting Systems Around the Globe: The State of the Art in Public and Private Credit Registries”, World Bank Policy Research Working paper 3443, June, str 4.

банкарското финансирање, оваа врска не е потврдена на макроекономско ниво.

Земајќи ги предвид специфичностите на земјите (како што е ефективната на нивните институции, или нивната правна традиција) да претпоставиме постоење на два модела. Нивната ефективност е споредлива и, во сите случаи, супериорноста на секој модел останува да се докаже.

Првиот е заснован врз приватно управуван тек на информации, послаба заштита на приватноста врзано со високо заштитени права на кредиторите.

Другиот се засновува врз постоењето на јавни регистри кои содржат широк опсег на кредитни податоци, високо надгледуван тек на информации, но релативно ограничени кредиторски права. Мешаниот модел со јавни и приватни кредитни регистри, најприсутниот денес во светот, се чини исто така достоинствено решение.

Така, “оптималните“ решенија во однос на организацијата на кредитните информативни системи зависат од правните традиции.

За земјите на општото (обичајно) право, политиката на силни кредиторски права се чини дека е исто толку ефективна како и зајакнувањето на кредитните информативни системи за земјите со граѓанско право. Според тоа, правната традиција не е фаталност: јавни кредитни регистри кои добро функционираат можат да компензираат за недоволната заштита на кредиторските права.

Кредитните регистри поволно влијаат врз сите субјекти во кредитниот процес, па и врз економијата на една земја во целина. Притоа, особено погодности се забележуваат кај кредиторите, кредитобарателите и должниците регулаторите и економијата во целост:¹¹⁵⁾

а) Погодностии за заемодаватџели/кредитџори

- Еден Кредитен регистер им заштедува на заемодавателите време/пари преку понудата до заемодавателите на еден поширок опсег на податоци за заемобарателот од оној што тие би можеле самостојно да го развијат.
- Расположивоста на податоци во реално време и он-лине го намалува времето потребно за обработка на заем, го намалува ризикот еден член да даде премногу заеми на еден субјект и ја подобрува ефикасноста на донесувањето на одлуки;

¹¹⁵⁾ Macedonia Financial Sector Strenghtening Project” A study on the Prospects for a Credit Information Registry” 24 June 2003, Apendix C, p.45.

- Заемотоодателите можат да избегнат да им дадат заеми на високоризични поединци/компанији, со што се намалуваат неизвршувањата и се подобрува профитабилноста;
- Негативните и позитивните информации за плаќања помагаат во оценката на кредитот, определување на цената на позајмувањето и во управувањето со портфолио;
- Негативните и позитивните информации за плаќања им помагаат на бизнисите да управуваат со побарувањата;
- Постоењето на Кредитен регистар има позитивен дисциплински ефект врз однесувањето на заемобарателот со тоа што го охрабрува враќањето на заемот, затоа што заемобарателот мора да води сметка за својот углед.

б) *Погодности за заемобарателите/должниците*

- Податоците за плаќања на должници, кога се споделуваат со сите заемодоателите, помага да се прави разлика меѓу заемобарателите, а со тоа се намалува ризикот добрите заемобаратели да бидат изложени на повисоки стапки;
- Кредитниот регистар обезбедува поттици за заемобарателите да вршат навремени плаќања и да го чуваат негибнат својот углед, т.е. се стекнат со личен кредибилитет ;
- Споделувањето на информации меѓу кредиторите со текот на времето ја стимулира конкуренцијата за добри заемобаратели со тоа што им нуди на заемобарателите избор на заемодоателите и можеби и пониски каматни стапки;
- Кредитниот регистар обезбедува централна локација за поправање на грешки во досие.

в) *Погодности за регулаторите*

- Со тоа што кредитните истории на сите заемобаратели им се на располагање на потенцијалните заемодоателите, се намалуваат асиметричните информации на пазарот, а со тоа и ризикот на позајмувањето и измамата;
- Банкарските супервизорски власти можат подобро да го анализираат кредитното портфолио на една финансиска институција и да добијат рано предупредување за нерегуларности во позајмувањето или обезбедувањето;
- Една трета страна, независна од Кредитниот регистар има двојни улоги: клириншка кука за информации и “спроведувач“ на договорни обврски, а тоа го подмачкува финансискиот систем;

- Кредитен регистар ја подобрува сликата за банкарскиот сектор во јавноста а со тоа и довербата, намалувајќи го ризикот од навалата на депозити.

џ) Погодности за локалната економија

- Информациите на Кредитниот регистар се катализатори на растот. Побрзото донесување на финансиски одлуки од страна на работодавателите го подобрува управувањето со готовината, го зголемува обемот на трансакции, ги охрабрува потрошувачките кредитни производи и ја зголемува брзината/обртот на пари, а сето тоа генерира инвестиции и поголема економска активност;
- Информациите што слободно течат придонесуваат за трудова мобилност и економска флексибилност;
- Подобен е квалитетот на кредитни податоци кои им се на располагање на целиот финансиски сектор;
- Странските инвеститори знаат дека можат да најдат можности за инвестиции со солидни локални партнери;
- Кредитниот регистар помага да се намали избегнувањето на данокот, затоа што средствата, гаранциите и готовинските текови на сите актери во финансискиот систем се ставени на располагање, синхронизирани и појаснети;
- Правните фирми и агенциите за наплата добиваат повеќе исплати на побарувања/долгови и побрзи исплати.

4.1.1. Јавни (Државни) кредитни регистри

Јавен кредитен регистар се дефинира како база на податоци управувана од страна на јавниот сектор, обично централна банка или друга од страна на Владата определена институција која собира информации за кредитоспособноста на заемобарателите (лица или бизниси) во финансискиот систем и им ги става на располагање на финансиските институции.¹¹⁶⁾

Јавните кредитни регистри споделуваат основна рамка, во смисла на нивните институционални аранжмани, видот на податоци што се собира и типичните политики во однос на дистрибуцијата на кредитните податоци на финансиските институции што учествуваат во него.

Повеќето јавни кредитни регистри (кои ги води Централната банка/Банкарскиот супервизор или финансиски институции кои тие ги надг-

¹¹⁶⁾ „Doing Business“- http://www.doingbusiness.org/Methodology/Getting_Credit.aspx -2006р.83.

ледуваат) го темелат своето работење преку постоење на одреден закон или регулатива. Како резултат на тоа, најголемиот извор на податоци за повеќето јавни кредитни регистри е комерцијалниот банкарски сектор.

Од институциите се бара да известуваат на редовна основа, најчесто месечно, и обично и за нивните комерцијални и потрошувачки заемобаратели. Во повеќето случаи, се бара информации за заемобарателите без оглед на нивната позиција- не се собираат само негативни податоци за доцнење во плаќања или неизвршувања, туку и позитивни информации за кредитната изложеност во добри или нормални услови. Овие информации се користат како дел од процесот на супервизија и се дистрибуираат назад до финансиските институции кои ги обезбедиле податоците.

Пристапот до податоците е обично ограничен, врз основа на концепт на реципроцитет, така што само институциите кои обезбедуваат податоци имаат пристап, а нив ретко им се наплатува. Како одговор на загриженоста на институциите кои известуваат во однос на доверливоста, вкупната кредитна изложеност често е агрегирана, а имињата на институциите-заемодаватели не се спомнуваат (се испуштени) при нивната дистрибуција.

Во многу земји податоците од јавните кредитни регистри функционираат како еден вид негативна листа или алатка за извршување, затоа што податоците за неизвршувања или заостанати исплати се бришат откако ќе бидат платени. Иако јавните регистри не дистрибуираат историски податоци, тие ги собираат. Во повеќето земји податоците од јавните кредитни регистри се чуваат за период од над 10 години. Само во мал број земји тие се уништуваат по две години или помалку.

Една од целите на јавните кредитни регистри е да им обезбедат на супервизорите податоци за анализа на кредитното портфолио на финансиската институција, или целото портфолио или значаен дел од портфолиото. Јавните кредитни регистри, според тоа, ги принудуваат институциите да обезбедуваат информации за целиот нивен регистер на кредитобаратели, без оглед дали се потрошувачки или комерцијални клиенти, вклучително и за оние кои имаат добар рејтинг, како и за оние со определени нерегуларности, доцнења во плаќања или неизвршувања.

Иако ова е спорно прашање, аргументите кои ја сместуваат банкарската супервизија во рамките на Централната банка(заради углед, способност за придржување кон правилата, контрола на ликвидноста на системот и монетарната независност), даваат можност и право на банкарските супервизори на овие земји да воспостават јавните кредитни регистри, без оглед дали постојат воспоставени кредитни регистри во приватниот сектор.

Причините, кои го оправдуваат јавниот регистер, можат да бидат: отсуство на квалитетен приватенот регистер, поголем капацитет за наметнување на минимум стандарди за придржување и влијание кое ги опфаќа сите институции кои го сочинуваат банкарскиот систем.

Исто така, кога сопственоста и/или управувањето со кредитните регистри е во рацете на банкарските супервизори, полесно е кредитниот регистар да се користи како инструмент за зајакнување на финансиската стабилност на земјата.

Ова не ја исклучува можноста супервизорите да бидат во можност да ги користат приватните регистри, особено во оние земји во кои нема јавни регистри.

Општо земено, може да се рече дека присуството на механизмите за размена на информации за кредити одобрени од страна на банките е широко распространето во голем број земји. Ова ја зголемува практичната можност да се користат јавни кредитни регистри како алатка за одење во чекор со напредокот што неодамна е постигнат во идентификацијата, контролата, мерењето и управувањето со кредитниот ризик.

Последователно, јавните кредитни регистри можат да се гледаат и како клучен елемент за анализа на портфолијата на заеми на банките и како тие се менуваат со текот на времето. Така, јавни кредитни регистри можат да се сметаат како оптимален фактор кој ќе им помогне на супервизорите да го спроведуваат Базел 2, и во развиените земји и во земјите во развој.

Сепак, остануваат главните забелешки по однос на основањето и работата на јавните кредитни регистри и тоа:

- информациите се собираат и користат повеќе за цели на супревизијата, а помалку како алатка во оценка на кредитниот ризик од страна на банките и останатите кредитори;
- информациите се доставуваат на определен период, квартално (или најчесто месечно) со што ажурноста и од тој аспект релевантноста на информациите е намалена;
- во двата базата на јавните кредитни регистри се држат ограничен број на информации за тековните кредитокорисници и истите се претежно компании, а многу помалку физички лица;
- во базата на податоци на јавните кредитни регистри постои лимитиран пристап.

Што се однесува до јавните кредитни регистри, јасно е дека тие не се замена за регистри во приватниот сектор, туку, дополнување. Исто така, се чини дека во некои случаи има двоумење во однос на тоа дали регис-

терот треба главно да се користи како помош во супервизијата, или како извор на додатни податоци за финансискиот сектор.

Меѓутоа, со цел најцелисходно да се искористат информациите од јавните кредитни регистри, треба да се имаат во предвид неколку моменти:

а) Определување на минимум големина на кредити кои ќе бидат опфатени во јавните кредитни регистри

За ефикасно функционирање на Јавниот кредитен регистар потребно е определување на минимален износ на кредити за кој би се информирало и би биле дел од датотеката на регистарот. Опфаќањето на апсолутно сите кредити без оглед на нивниот минимален износ би го оптоварил Јавниот кредитен регистар и не би бил во функција на неговото постоење. Имено, доколку организирањето на Јавниот регистар е за супервизорски цели тогаш сосем мали износи на кредити би биле апсолутно непотребни на супервизијата, бидејќи малите кредити не би имале влијание врз стабилноста на банкарскиот систем. Лимитите во основа треба да бидат поврзани со определување на големината на заеми кај кои системските ризици можат да бидат проблем и треба да биде најмалку содржател на приходот по глава на жител во земјата.

Дури и кога Јавниот кредитен регистар е воспоставен за да се подобри квалитетот на расположиивите податоци во финансискиот систем, и за подобро донесување на кредитни одлуки од страна на банките и другите кредитори, мудро е да се вклучи минимален износ на заем за да се ограничи можноста од грешки во податоците.

б) Дистрибуција на информации и кредитни рангирања од страна на јавните кредитни регистри

Дистрибуцијата на рејтинзите на заемобарателите од страна на јавните кредитни регистри треба, исто така, внимателно да се разгледува, за да се обезбеди тие да не охрабруваат пресврти во кредитниот пазар или да не обесхрабруваат развој на независна проценка на ризик од страна на финансиските институции. Јавните банки или оние во сопственост на владата, исто така, да бидат вклучени во ова прашање, особено во земјите каде што тие претставуваат значаен дел од банкарската индустрија.

в) Тип на информации кои се дистрибуираат преку јавните кредитни регистри

Би требало да се бара од јавните банки да извесуваат барем за нивните негативни информации и во јавните и во приватните регистри. Креаторите на политиките треба исто така да ја разгледаат правната и регулаторната

рамка за кредитно известување, со цел да определат дали законите за приватност, законите за тајност на банките и други правни прашања го спречуваат развојот на регистри во приватниот сектор. Регулаторната рамка би требало да обезбеди основа за заштита на потрошувачките права и да обезбеди придржување до релевантните закони.

ѓ) Комуникација на јавниот со приватниот сектор

Ефикасното функционирање на јавниот кредитен регистар наложува остварување на потесен дијалог меѓу приватниот и јавниот сектор. Би требало да се побара и мислење од заемотавателите и приватните фирми за кредитно известување во врска со улогата на јавниот регистар во финансискиот сектор, како и за потребата од правна и регулаторна реформа, но да се побара и мислење од потрошувачките групи. Натаму, творците на политиките би можеле да размислат за тоа како тие можат, заедно со заинтересираните актери во приватниот сектор, да ја едучираат јавноста за погодностите од еден одговорно управуван систем на кредитно известување и за трапата меѓу приватноста и трошоците и пристапот до кредит.

4.1.2. Приватни кредитни регистри(кредитни бироа)

Приватно кредитно биро се дефинира како приватна фирма или непрофитна организација која одржува база на податоци за кредитоспособноста на заемобаратели (лица или бизниси) во финансискиот систем и ја олеснува размена на кредитните информации меѓу банките и финансиските институции.

Кредитните истражни бироа и кредитни известувачки фирми кои директно не олеснуваат размена на информации меѓу финансиските институции не се земени предвид.¹¹⁷⁾ Jappelli и Pagano даваат друга дефиниција за приватните кредитни бироа:

„... брокери на информации кои во определени случаи се воспоставени и во сопственост на самите заемотаватели, а во други случаи се водени од страна на трети лица со цел остварување профит. Кредиторите го снабдуваат бирото со податоци за своите клиенти. Бирото ги потврдува овие информации со податоците од други извори (судови, јавни регистри, даночни власти, итн) и составуваат досие за секој заемобарател. Кредиторите кои даваат податоци можат подоцна да добијат повратни консолидирани информации преку доставување на „кредитен извештај“ од бирото.

¹¹⁷⁾ Doing Business -<http://www.doingbusiness.org/Methodology/GettingCredit.aspx>, 2006 p.83.

(...). Размена на информации меѓу кредиторите е она што го разликува кредитното биро од другите агенции кои собираат и обработуваат вредни информации од јавни извори и приватни информатори“.¹¹⁸⁾

Важно е да се одбележи дека дефинициите за кредитните бироа содржани во цитираните материјали не се идентични, а тоа ја прави делikatна директната споредба на добиените емпириски резултати. Емпириските резултати на Jappelli и Pagano, кои не покажуваат значајни разлики во ефикасноста на приватните и јавните кредитни бироа на агрегатно ниво (при што влијанието на кредитот е позитивно за обете), се засноваат врз тесната дефиниција на приватните кредитни бироа и според тоа исклучуваат определени извори на информации кои веројатно би „ја потенцирале разликата“.¹¹⁹⁾

Извештаите во „Doing Business“ на Светската банка, делумно посветени на олеснување за добивање кредит (индикатор за „Добивање кредит“) имаат нешто поразлично гледиште. Со предлогот за индикатори на покриеност од страна на јавни и приватни кредитни регистри, извештаите се чини ја споделуваат логиката на комплементарност на двата елементи. Но, читањето на извештаите ни овозможува да го согледаме изборот направен во полза на приватните аранжмани. Како што наведува извештајот од 2004: „приватните бироа собираат информации од поширок опсег на извори, како што се трговски кредитори, малопродажба, судови и други јавни евиденции. Тие дистрибуираат подолги историски податоци и имаат повеќе видови на податоци, имаат помалку ограничувања на пристапот и обезбедуваат и други услуги како што е кредитно бодирање, мониторинг на заемобарателите, детекција на измама, а понекогаш дури и наплата на долг“.¹²⁰⁾

Анализата на Love и Mylenko¹²¹⁾ покажува дека најголемата ефикасност на приватните кредитни бироа наспроти јавните регистри се заснова врз пошироката дефиниција на кредитните бироа (блиску до онаа на Милер од 2000 и 2003).

¹¹⁸⁾ Види повеќе: Jappelli, Tullio, and Marco Pagano. 2002. “Information Sharing, Lending and Defaults: Cross-Country Evidence.” *Journal of Banking and Finance* 26 (10) October 2002, p.2017-2045.

¹¹⁹⁾ Ibidem, p. 2023.

¹²⁰⁾ Doing Business -<http://www.doingbusiness.org/Methodology/GettingCredit.aspx>, (2004) p.83.

¹²¹⁾ Види повеќе: Love I. Mylenko N. „Credit Reporting and Financing Constraints ” World Bank Policy Research Working Paper 3142, October 2003

Во практиката на високоразвиените земји (САД и Обединетото Кралство) каде кредитниот информативен систем бележи долга историја, кредитно биро (САД) или кредитна референтна агенција (Обединетото Кралство) подразбираат компанија која собира информации од различни извори и обезбедува кредитни информации за клиентите за различни употреби. Ова им помага на кредиторите да ја проценат способноста кредитобарателите да ги отплаќаат своите обврски и соодветно на тоа да ги креираат условите за отплата на идните кредити. Имено, каматната стапка не е еднаква за сите кредитобаратели, туку преставува цена на кредитот заснована врз ризик, форма на ценовна дискриминација заснована врз различни очекувани ризици за различни кредитобаратели, како што е поставено во нивниот кредитен рејтинг. Потрошувачите со слаба историја на плаќање на кредит или со судски пресудени долговни обврски како задржување на данок или стечаи ќе платат повисока годишна камата отколку потрошувачите кои ги немаат овие проблеми.

Во САД, кредитните бироа собираат и средуват лични информации и финансиски податоци за поединци од низа извори наречени „обезбедувачи на податоци“ со кои бироата соработуваат. Обезбедувачите на податоци се обично кредитори, работодаватели, комуналии, агенции за наплата на долг и судовите (т.е. јавна евиденција) со кои потрошувачот стапил во некакви долговни односи. Обезбедувачите на податоци ги известуваат кредитните бироа за своето искуство со плаќањето од страна на потрошувачот. Податоците доставени од страна на обезбедувачите, како и оние собрани од бироата потоа се синтетизираат и складираат во базата на податоци или во досијетата на кредитното биро. Информацијата што од тоа ќе произлезе, им се става на располагање на клиентите на кредитното биро врз основа на нивно барање, а со цел проценка на кредит, кредитно бодирање или за други цели.

Иако кредитните бироа се распространети ширум светот, најголем напредок и различни форми бележат кредитните бироа во САД. Кредитните бироа во САД имаат веќе интернационален карактер и нивните информации се достапни во голем број земји во светот. Тие кредитни бироа се специјализирале за собирање на кредитни информации само за поединци (население) или само за правни лица, но најголемите кредитни бироа содржат екстензивна база на податоци и за населението и компаниите на територијата на САД и пошироко. Во продолжение се презентирани искуствата на кредитните бироа во САД кои се занимаваат со собирање и дистрибуција на кредитни информации за индивидуални кредитокорисници и правни лица.

4.1.3 Кредитни информации за физички лица како кредитобаратели

Имајќи го предвид големиот број на индивидуални кредитобаратели, овие кредитни бодувања имаат тенденција да бидат механички. За да го поедностават аналитичкиот процес за нивните клиенти, различните кредитни бироа можат да применат математички алгоритам за да обезбедат бодирање, кое клиентот може да го користи, за брзо да ја процени веројатноста поединецот да го врати долгот според дадената зачестеност на неизвршување од страна на други поединци во слични ситуации. Годишните кредитни извештаи кои кредитните бироа ги изготвуваат, би требало да им се стават на располагање на граѓаните кредитокорисници за да се осигурат и двете страни од евентуални грешки во податоците. Во САД годишното ревидирање и увид во кредитните извештаи за поединци претставува законска обврска и потрошувачите можат тоа да го направат без никакви трошоци. Тие имаат право на бесплатен годишен кредитен извештај од секоја од трите национални агенции за потрошувачко известување: **Equifax**, **Experian** и **TransUnion**.

Во продолжение се презентирани и основните информации, активности и производи на овие реномирани интернационални кредитни бироа /агенции за кредитно известување:

- **EQUIFAX INC** (ЕКВИФАКС ИНК)¹²²⁾

Equifax Inc е агенција за кредитно известување за клиенти во САД и се смета се една од големите три американски кредитни агенции заедно се Experian и TransUnion. Основана во 1899 година, Еквифакс е најстарата од трите агенции и собира и чува информации за над 400 милиони иматели на кредити низ светот. Со седиште во Атланта, Џорџија, Еквифакс е глобален обезбедувач на услуги со годишен приход од УСД \$1.5 милијарди и над 7 000 вработени во 14 земји.

Во текот на поголемиот дел од своето постоење Еквифакс работел главно во секторот бизнис-за-бизнис, продавајќи потрошувачки кредитни извештаи и со тоа поврзани аналитики на бизниси во низа индустрии. Деловните клиенти вклучуваат малопродажба, осигурителни фирми, даватели на здравствени услуги, комунални фирми, владини агенции, како и банки и други финансиски институции.

Еквифакс продава деловни кредитни извештаи, аналитика, демографски податоци и софтвер. Кредитните извештаи даваат детални информации за лични истории на кредити и плаќања на поединци, во кои се укажува

¹²²⁾ <http://www.equifax.com/shareholders/2009/2008AnnualReport.pdf>, Feb. 2009, p.9.

како тие ги почитувале своите финансиски обврски, како што е плаќање на сметки или враќање на заеми. Потоа, бизнисите ги користат овие информации за да решат каков вид на производи или услуги да им понудат на своите клиенти и под кои услови.

Со почеток во 1999 година, Еквифакс почна да нуди производи кои им помагаат на луѓето да ја следат својата кредитна историја, вклучително и известување на потрошувачите за можност да бидат жртва на кредитна измама или кражба на идентитет. Такви производи се: кредитниот надзор, поврзан со кредитен клуч кредитното бодирање.

- Credit Watch (*кредитен надзор*)

Еквифакс исто така продава и он-лајн извештаи и претплатнички услуги за кредитно следење. Регистрираните членови се логираат на веб-сајтот на Credit Watch и добиваат извештаи, поставуваат преференци за известување и управуваат со Credit Lock (Кредитен клуч) лозинки.

- Credit Lock (*Кредитен клуч*)

Еквифакс нуди и услуги на кредитен клуч кој спречува или ограничува испрашувања во кредитните извештаи на претплатниците. Претплатниците на услугата Кредитен клуч можат да определат преференци во однос на пристапот до нивниот кредитен извештај. Може да биде поставен така, да дозволува пристап за сите испрашувања за наведено време-траење или да се постави така што да има селективен пристап за конкретни организации со употреба на ПИН систем.

- Credit scoring (*Кредитно бодирање*)

Иако не е дел од кредитниот извештај, една од услугите на ова кредитно биро е кредитното бодирање, кој е математички модел што се користи да се предвиди веројатноста едно лице да врати заем. Бодирањето се засновува врз информации во личниот кредитен извештај. Овие информации се добиваат од давателите на кредити од кои потрошувачите позајмувале во минатото. Equifax е агенција која собира информации кои можат да ги користат давателите на кредити за да решат дали определен барател на заем е доволно сигурен за да се квалификува за заем.

- **EXPERIAN PLC** (Експериан ПЛЦ)¹²³⁾

Experian Plc е глобална кредитно информативна група, основана во 1980 година во Нотингам, Велика Британија, со операции во 36 земји и 15 500 вработени. Најголемата операција на компанијата е Експериан Северна Америка, но има операции и во повеќето европски земји, Аргентина, Бразил, Чиле, Јужна Африка, Кина, Јапонија и Австралија.

¹²³⁾ <http://www.experian.com/corporate/experian-profile.html/> Jan. 2009.

Главните деловни линии на Експериан се кредитни услуги, маркетинг решенија, аналитики за донесување одлуки и интерактивни услуги. Компанијата собира информации за луѓе, бизниси, моторни возила и осигурување. Собира и податоци за „животен стил“ преку „on-line“ и „off-line“ анкети. Пристанот до голем дел од информациите што ги има Experian е предмет на регулаторна контрола, зависно од регулативата во секоја одделна земја во која работи.

Базата на податоци на Experian содржи кредитни информации за 215 милиони луѓе во САД и 450 милиони моторни возила, вклучително титулар и регистрациски податоци. Експериан обезбедува и кредитни извештаи за бизниси.

• **TRANS UNION LLC (ТрансУнион)¹²⁴⁾**

Трансунион е агенција за потрошувачко кредитно известување, се смета за една од „големите три“ агенции во САД. Како кредитно биро, TransUnion нуди информации врзани за кредити на потенцијални кредитори. Како и неговите главни конкуренти, Експериан и Еквифакс, ги права своите кредитни извештаи директно на потрошувачи.

Како резултат на „Законот за фер кредитно известување“, од кредитните бироа се бара да истражуваат неточни информации. Слично на процесите на другите кредитни бироа, потрошувачите можат да оспорат ставки во нивното он-лајн кредитно досие во TransUnion, преку пошта и преку телефон.

**4.1.4. Кредитни информации за њавни лица
(компании) како кредитобаратели**

Во САД има три деловни и комерцијални бироа депозитари: Dun & Bradstreet, Experian Business, and Equifax Small Business Financial Exchange (SBFE) (Дан и Брадстрит, Експериан бизнис и Еквифакс Финансиска размена на мали бизниси).

Повеќето банки и други организации кои даваат кредити, се претплатуват на една или повеќе од овие организации за да обезбедат квалитет во нивното позајмување. Ова вклучува компании кои продаваат стоки или услуги на кредит, како што се издавачите на кредитни картици, комуналните компании и продавници што издаваат свои картици. Организациите претплатници се очекува да ги обезбедат релевантните податоци за да се одржува заеднички пул на податоци.

¹²⁴⁾ <http://www.transunion.com/corporate/aboutUs/aboutUs.page>, Jan. 2009.

- **Dun & Bradstreet (Дан и Брадстрит)**¹²⁵⁾

Дан и Брадстрит корпорацијата, (Dun & Bradstreet Corporation), со главно седиште во Њу Џерси, САД, е водечки обезбедувач на кредитни информации за бизниси и корпорации. Често се именува само со ДиБ. Компанијата е можеби најдобро позната по своите D-U-N-S (Data Universal Numbering System-Универзален систем за нумерирање на податоци) идентификатори доделени на над 100 милиони глобални компании.

D-U-N-S броевите на D & B се користат за идентификација на бизниси низ светот. Нив ги бараат за многу трансакции на федералната влада на САД, што значи дека се во широка употреба и многу назначувани. Тие често се користат и за корпоративно истражување.

Најголемите оддели на Dun & Bradstreet се Решенија за управување со ризик, Продажба и маркетинг решенија, Решенија за управување со набавки, и Решенија за Е-бизнис.

Најпопуларниот производ на D & B е ДНБи, база на податоци која им овозможува на претплатниците да пребаруваат информации врзани за кредити за други компании. Ова често го користат компаниите за Управување со ризик.

Постојат и комерцијални кредитни извештаи кои можат да се користат да се оцени веројатноста определен бизнис да им плаќа на кредиторите. Во Dun & Bradstreet таков систем на бодирање е наречен Paydex (Пејдекс) а во Experian - Intelliscore (Интелескор)

- **Paydex** (Пејдекс) е термин што се користи во деловното работење, за нумеричко бодирање што го дава Dun & Bradstreet на бизниси како кредитно бодирање во однос на навременоста на плаќањата на кредитори. Paydex бодирањето оди во опсег од 0 до 100 (најдобар). Еден Paydex од 75 или повисоко се смета за значително здраво за компанијата. Бодирањето укажува дали една компанија навреме ги плаќа своите добавувачи и продавачи, пред доспевање, или по доспевање.
- **Intelliscore** (Интелиескор) го дава Experian, која е една од најголемите Агенции за кредитно извесување во САД. Тоа е термин кој се користи во деловното работење, за нумеричко бодирање на бизниси како кредитно бодирање во однос на навременоста на нивните плаќана кон кредиторите. Intelliscore се користи за комерцијални организации на сличен начин како што се користат FICO за поединци. Колку е повисоко бодирањето, толку е пого-

¹²⁵⁾ <http://investor.dnb.com/>, Dun & Bradstreet -Annual report 2008, 28.01.2009, p.7.

лема веројатноста компанијата да ги исплаќа навреме своите добавувачи и продавачи.

Има дузина други слични собирачи на информации и фирми за известување кои анализираат и продаваат информации за потрошувачи за други цели, вклучително и оние кои собираат кредитни податоци од различни извори и им обезбедуваат на работодавателите со нарачани аналитички алатки.

4.2. Односот на јавните и приватните кредитни регистри

Иако собирањето и дистрибуцијата на релевантни кредитни информации за кредитокорисниците, претставува предмет на работа и на јавните и на приватните кредитни регистри(бироа), сепак, тие се разликуваат по определени специфики и кои само ја потенцираат нивната комплементарност и потребата од паралелно постоење на двата вида регистри.

Имено, јавните и приватните кредитни регистри се разликуваат по типот и обемот на информации што ги собираат и дистрибуираат, по изворите на податоците, форматот и начинот на презентирање на информациите, степенот на ажурирањето на податоците, третманот по однос на приговори за точноста на информациите и сл.

а) Тип на информации

Различните цели на јавните кредитни регистри и приватните фирми за кредитно известување се очигледни преку различните видови на информации што ги собираат. Главна цел на еден јавен регистер е да им обезбеди на супервизорите на банките информации за ризикот во кредитното портфолио на институцијата. Податоците кои се корисни за оваа задача вклучуваат и изложеност на институцијата на поединечни работодаватели (износ на заеми), рејтинг на заеми и вредноста на залогот за заемите. Банките и другите кредитори, заинтересирани да ја определат кредитоспособноста на некој потрошувач или фирма, се заинтересирани за други информации, вклучително и адреса (која често тесно се врзува со однесување во плаќањата), даночен идентификационен број (за да се осигурат дека се следи кредитната историја на точното лице), а за комерцијални кредити, името на сопственикот на бизнисот (затоа што нивната кредитна историја е многу индикативна за однесувањето на фирмата кај малите фирми) и други релевантни информации.

Јавните регистри можат да бидат и обесхрабрани да собираат подетални или лични податоци за потрошувачите или фирмите од политички причини или заради приватноста, владите може да сметаат дека тоа би било прекорачување на нивните граници, дури и кога тоа е законски

можно. Приватните фирми за кредитно информирање, кои работат под помал јавен надзор, можат да не бидат толку ограничени.

б) ојсеј на информации

Најголем дел (90% или повеќе) од податоците собрани од јавните регистри се: име на фирма, име на извесувачката компанија, износ на заем и вид на заем. Кај потрошувачките податоци, јавните регистри повеќе собираат податоци за залог и за рејтингот на заемот. Приватните извесувачки фирми повеќе собираат подетални податоци за бизнисот, вклучително и името на сопственикот (сопствениците), податоци за деловната група или конгломерат, податоци од биланс на состојба и биланс на успех и даночни информации.

Податоците во јавните кредитни регистри најчесто се дистрибуираат до финансиски институции вклучуват и износ на неплатени заеми или долгови за заеmobарателот, рејтинг или класификација на заеmobарателот или информации за залог или други гаранции и информации за вклученоста на заеmobарателот во фирми или други заеми. Само некои јавни кредитни регистри обезбедуваат податоци за доспевање на кредит, а многу ретко (Литванија на пример) обезбедува информации за каматни стапки.

Приватните регистри обично ги продаваат сите податоци што ги собираат, во една или во друга форма.

в) Извори на податоци/информации

Јавните кредитни регистри и приватните фирми за кредитно известување собираат информации од банки. Изворите на информации за приватните фирми се далеку поразновидни.

г) Форма за презентирање на информациите

Најчесто употребуваната форма за презентирање на податоците од јавните кредитни регистри на финансиските институции е собирање на сите заеми на заеmobарателот, значи има само еден влез по лице или фирма, наместо одделни влезови за секој неисплатен заем или за секој заеmobавател кој известил.

Приватните фирми за кредитно известување, од друга страна, обезбедуваат детални информации за секоја кредитна линија што заеmobарателот ја има со секоја институција што известува.

Податоците од јавните кредитни регистри обично им се дистрибуираат на финансиските институции во електронска форма преку модеми или посебни телефонски линии или преку компјутерски дискови или CD-ром. Многу ретко интернетот е доминантен начин за дистрибуција на податоци од јавните кредитни регистри до финансиските институции.

Во приватниот сектор, електронската врска е императив и приватните фирми за кредитно известување укажуваат дека тие имаат капацитет да услужат во реално време, он-лајн консултации за нивната база на податоци.

г) Ажурирање на податоциите

Јавните кредитни регистри ги прибираат своите податоци врз основа на определени одлуки кои им ги наметнуваат на институциите - „доставувачи на податоци“ кои се регулираат со закон и во кои ја пропишуваат содржината и динамиката на доставување на бараните податоци. Тоа значи дека податоците се ажурираат во определен временски период (квартално или месечно), а не кога настануваат промените по однос на кредитокоросниците. Податоците до приватните регистри се доставуваат доброволно, во реално време на настанување на промената и од тој аспект се многу поажурни и порелевантни за донесување на кредитни одлуки.

д) Поплаки на потрошувачиите

Повеќето приватни фирми за известување имаат воспоставено политика да работат со потрошувачи. Голем дел од нив имаат посебен оддел за поплаки, некои од нив работат на поплаки преку телефон, а некои имаат воспоставени протоколи за корекција на информациите. Некои приватни кредитни регистри имаат бесплатен телефонски број за примање на поплаки или обезбедување на информации.

Јавните кредитни регистри се многу послабо опремени за справување со поплаките од потрошувачите или за да обезбедат друг вид на внимание кон потрошувачите. Само мал број на јавни кредитни регистри имаат воспоставено политика за работа со потрошувачите и имаат телефонски број за примање на поплаки или воспоставен протокол за корекција на информациите

ж) Влијание врз процесот на кредитирање

Лав и Миленко ги споредуваат податоците за присуството на приватни или јавни кредитни регистри во примерок на земји со перцепцијата на фирмите за нивните финансиски ограничувања, како и за нивото на нивната банковна задолженост. Со опфат на примерок од 5 000 фирми од 51 земја, студијата покажува дека само присуството на приватните кредитни регистри (широко дефинирани) има позитивен ефект врз развојот на кредитите.

Постоењето на јавен регистер се чини дека има многу малку влијание врз кредитите: иако го подобрува пристапот до кредити за нови фирми (на линија со тезата за намалување на негативната селекција), негово-

то вкупно влијание останува малку значајно. Така, според авторите, приватните кредитни регистри се поефикасни за олеснување на пристапот на фирмите до надворешни финансии, при што банкарската супервизија останува главна функција на јавните регистри.¹²⁶⁾

Авторите признаваат дека добиената евиденција не е доволна да се процени улогата на јавниот кредитен регистер, како елемент на развојната кредитна политика.

5. Поим и сушина на кредитниот рејтинг

Кредитен рејтинг е нумеричка оценка на кредитоспособноста на еден поединец, корпорација, или на една земја. Кредитните рејтинзи се пресметуваат врз основа на финансиската историја и тековните средства и обврски и им укажуваат на кредиторите и инвеститорите за веројатноста определен субјект (предмет на рејтингот) да може да го врати заемот. Но, во последниве години, кредитните рејтинзи се користат и за прилагодување на осигурителните премии, за определување на квалификуваност за вработување, и за определување на износот на лизинг-депозит.

Слабиот кредитен рејтинг укажува на висок ризик од неизвршување на заемот и така води кон повисоки каматни стапки или до одбивање на заем од страна на кредитор. Во зависност дали се работи за население, компании или земја, разликуваме личен(персонален), корпоративен или суверен кредитен рејтинг.

5.1. Лични кредитни рејтинзи

Личните кредитни рејтинзи ги приготвуваат обично кредитните бироа кои во својата база на податоци ги имаат кредитните истории на поединци. Кредитоспособноста обично се определува преку статистичка анализа на расположивите кредитни податоци, врз основа на која се идентификуваат релевантни критериуми кои понатаму вредносно се мерат и нумерички изразуваат. Обично општа форма на оваа анализа е кредитно бодирање од неколку бројки, обезбеден од страна на независна компанија за финансиски услуги, како што е на пример FICO кредитното бодирање воведено во САД.¹²⁷⁾

¹²⁶⁾ Love I. Mylenko N. (2003) „Credit Reporting and Financing Constraints” World Bank Policy Research Working Paper 3142, October 2003, p. 32.

¹²⁷⁾ Терминот, FICO- доаѓа од Fair Isaac Corporation, -САД, која пионерски го вовеле концептот на кредитен рејтинг во доцните 1950-ти.

Во Канада, на пример, највообичаените се рејтинзите на „North American Standard Account Ratings“ или попознати како Р-рејтинзи кои се во об-сег од 0-9, при што Р-1 упатува на навремени плаќања, Р-9 се однесува на неплатени долгови, а Р-0 за нови клиенти за кои се нема кредитна ис-торија.

Факторите кои можат да влијаат врз личниот кредитен рејтинг се:¹²⁸⁾

- способност да се врати заемот ,
- камата,
- износ на употребен кредит,
- шеми на штедење ,
- шеми на трошење,
- долг .

Кредитно бодирање на поединец, заедно со неговиот кредитен извештај, влијае врз неговата способност да позајмат пари преку финан-сиски институции како што се банките.

а) Ойределување на персонален кредитен рејтинг

Личните кредитни рејтинзи во секоја земја различно се определу-ваат, но факторите се слични, и можат да вклучуваат¹²⁹⁾:

- *Евиденција на плаќања*- евиденција на задоцнети сметки.
- *Контрола на долг*- заемодавателите сакаат да видат дали заемо-барателите живеат над своите можности. Експертите процену-ваат дека месечните без-хипотекарните кредитни плаќања не треба да надминуваат 15 проценти од приходот на заемобарате-лот по оданочување.
- *Знаци на одговорност и стабилност*- заемодавателите согледу-ваат нешта како долговечност во домот на заемобарателот и работа (најмалку две години) како знак на стабилност.
- *Обновена кредитна историја*- Кредитната историја повторно се пишува и се дава нов почеток на таа конкретна сметка. Ова може драматично да го подобри кредитното бодирање.
- *Кредитно пречекорување*. Заемодавателите не сакаат да видат дека се должи кредитен износ кој доаѓа блиску до кредитниот лимит на картицата. Се препорачува кредитокорисниците да се должни не повеќе од една третина од нивниот вкупен кредитен лимит на кредитна картица.

¹²⁸⁾ Види: http://en.wikipedia.org/wiki/Credit_rating str 4.

¹²⁹⁾ http://en.wikipedia.org/wiki/Credit_history, Ноември 2008

- *Кредитни испитувања*- Испитување е забелешка на досие за кредитна историја. Има неколку вида забелешки кои можат или не да имаат негативен ефект врз кредитното бодирање. Одржувањето на кредитните испитувања на минимум може да помогне во кредитниот рејтинг на определено лице. Заемодавателот може да ги согледува многу испитувања во краток временски период во извештајот на определено лице како сигнал дека тоа лице има финансиски проблеми и бара заеми и може да го смета тоа лице како лош кредитен ризик.
- *Неутојреба на кредитни картици*- Иако се верува дека имањето премногу кредитни картици може да има негативен ефект врз кредитното бодирање, затворањето на овие кредитни линии нема да го подобри кредитниот рејтинг на кредитобарателите. Формулата за кредитен рејтинг ја гледа разликата меѓу износот на кредит што едно лице го има и износот што се користи, па според тоа затворањето на една или повеќе сметки ќе го намали вкупниот износ на расположив кредит.

5.2. Корпоративни кредитни рејтинзи

Кредитниот рејтинг на една корпорација е финансиски индикатор подготвен од агенција за кредитен рејтинг и наменет за потенцијалните инвеститори на хартии од вредност за степенот на задолженост на нејзиниот сопственик/емитувач. Тој ја мери веројатноста за навремено враќање на главнината и каматата на една обврзница. Општо, висок кредитен рејтинг би довел до попогодни ефекти при продажбата на обврзницата.

Симболите за кредитен рејтинг обично се означуваат со „тројно А“ како највисок и „тројно Б“ (или Баа) како најнизок во инвестициона оценка. Сè што е под тројно Б обично е познато како „губре обврзница“.¹³⁰⁾

AAA (Aaa) Обврзници рангирани со AAA имаат највисок рејтинг доделен од рејтинг-агенции. Тие носат најмал степен на инвестиционен ризик. Способноста на издавачот да ја плати каматата и главницата е многу силна.

AA (Aa) Обврзници рангирани со AA се сметаат, по сите стандарди, со висок квалитет. Тие се разликуваат од највисоко рангираните (AAA) обврзници само во мал степен. Многу е силна способноста на издавачот да ја плати каматата и главнината.

¹³⁰⁾ Види: www.investopedia.com/articles/03/102203.asp” What is a corporate credit rating”-Reem Heakal, pg 2.

А Обврзници рангирани со А имаат силна способност да ја платат каматата и да ја вратат главнината иако се нешто почувствителни на негативните ефекти од промените во околностите и во економските услови од обврзниците рангирани во повисоките категории.

БББ (Баа) Обврзниците рангирани БББ се сметаат за обврски од среден степен. Тие ниту се високо заштитени ниту слабо обезбедени. Плаќањето на каматата и главнината се сметаат за соодветни во сегашноста, но може да недостасуваат или да бидат несигурни определени заштитни елементи со тек на време. Овие обврзници немаат спорни важни карактеристики, а имаат и шпекулативни карактеристики.

Еден кредитен рејтинг содржи многу разновидни информации кои треба да се знаат за кредитоспособноста на издавачот на обврзница и определени други финансиски инструменти.

Важноста на регулатива заснована врз рејтинг е особено видлива во САД, каде таа може да се следи назад до 1930 година. Овие регулативи не влијаат само на банките, туку и на осигурителните компании, пензиските фондови, заедничките фондови и брокери, преку рестрикции или забрани за купување на обврзници со „низок“ рејтинг. Иако регулативи засновани врз рејтинг се помалку вообичаени во Европа, тие се дел од новата Директива за капитални барања во ЕУ каде ќе се спроведува Базел 2.

Имено, според Стандардизираниот пристап кон кредитен ризик на Новата капитална спогодба- Базел 2 се воспоставуваат пондери на кредитен ризик за секоја супервизорска категорија која се потпира врз „проценка на наворешна агенција“.

5.3 Суверен кредитен рејтинг

Суверен кредитен рејтинг е кредитен рејтинг на суверен субјект, т.е. држава. Суверениот кредитен рејтинг го покажува нивото на ризик на инвестиционото опкружување во определена земја и го користат инвеститорите кои бараат да инвестираат во странство. Го зема предвид и политичкиот ризик.

Табелата покажува десет најмалку ризични земји за инвестирање, во март 2008 година. Рејтинзите се натаму разложени на компоненти, вклучувајќи го политичкиот ризик, економскиот ризик. Двегодишниот индекс на ризик за земјата на Euromoney „Анкета за ризик на земјата“ ја следи политичката и економската стабилност на 185 суверени земји. Резултатите се фокусираат главно врз економијата, конкретно суверениот ризик од неизвршување и/или ризикот од неплаќање за извозници („трговски“ кредитен ризик).

Табела бр. 5

РАНГИРАЊЕ НА РИЗИЦИТЕ НА ЗЕМЈАТА

Р.бр.	Земја	Вкупно бодирање до 100	Ранг
1	Луксембург	99.88	1
2	Норвешка	97.47	2
3	Швајцарија	96.21	3
4	Данска	93.39	4
5	Шведска	92.96	5
6	Ирска	92.36	6
7	Австрија	92.25	10
8	Финска	91.95	9
9	Холандија	91.95	8
10	САД	91.27	7

Извор: Ризик на земјите на Eurozone, март 2008¹³¹⁾

5.4. Употреба на рејтинзи

Кредитните рејтинзи ги користат инвеститори, издавачи, инвестициони банки, брокери-дилери, и влади. За инвеститорите, агенциите за кредитен рејтинг го зголемуваат опсегот на инвестициони алтернативи и обезбедуваат независни, лесно употребливи мерења на релативен кредитен ризик. Ова општо ја зголемува ефикасноста на пазарот и ги намалува трошоците и за заеmobарателите и за заеמודавателите. Понатаму, ја зголемува вкупната понуда на ризичен капитал во економијата, а тоа води кон посилен раст. На тој начин се отвораат и нови капитални пазари за категории на заеmobаратели кои инаку би можеле целосно да бидат исклучени: мали влади, нови компании, болници и универзитети.

а) Употреба на рејтинзи од страна на издавачи на обврзници

Издавачите се потпираат врз кредитни рејтинзи како независна верификација на сопствената кредитоспособност и резултирачката вредност на инструментите што ги издаваат. Во повеќето случаи, едно издавање на обврзници мора да има барем еден рејтинг од респектирана агенција за кредитен рејтинг за да биде успешно (без таков рејтинг издавањето може да биде недоволно впишано или цената понудена од инвеститорите да биде премногу ниска за целите на издавачот). Општа практика станува, институционалните инвеститори, при издавање на обврзница да имаат барем три рејтинзи. Издавачите ги користат кредитните рејтинзи и во

¹³¹⁾ www.treasury.ca.gov/ratings/process.asp: Bill Lockyer "The Credit Rating Process" pg 5

определени структурирани финансиски трансакции. На пример, компанија со многу висок кредитен рејтинг која сака да преземе определен ризичен истражувачки проект може да создаде правно одделен субјект со определени средства кој би ја поседувал и спроведувал истражувачката работа. Овој „субјект за специјална цел“ потоа го презема целиот истражувачки ризик и издава свои сопствени долговни хартии од вредност за финансирање на истражувањето.

„Субјектот за специјална цел „ може да биде во сопственост на еден или повеќе други субјекти, а определени правни системи можат да бараат сопственост на определени страни во конкретни проценти. Често е важно овој „Субјект за специјална цел“ да не биде во сопственост на институција/компанија во чие име тој се воспоставува (спонзор). На пример, во контекст на секуритизацијата на заеми, доколку средството за секуритизација на „Субјектот за специјална цел“ е во сопственост или контролирано од страна на банката чии заеми се обезбедуваат, „Субјектот за специјална цел“ тогаш би бил консолидиран со остатокот од банкарската група за регулаторни, сметководствени и стечајни цели, а тоа би ја онеправдала целата постапка за секуритизација.

„Субјектите за специјални цели“ беа една од главните алатки што ги користеа директорите на Енрон, со кои ги криеја загубите и фабрикуваа заработка, што резултира во скандалот Енрон во 2001 година.

б) Рејтинзи користени од страна на инвестициони банки и брокери-дилери

Инвестиционите банки и брокери-дилери исто така ги користат кредитните рејтинзи во пресметувањето на сопствените портфолија на ризик (имено, колективен ризик за сите нивни инвестиции). Поголемите банки и брокери-дилери спроведуваат сопствена пресметка на ризик, но се потпираат на агенција за кредитен рејтинг за „проверка“ (и за двојна или тројна проверка) во однос на сопствените анализи.

в) Употреба на рејтинзи од страна на владини регулаторни тела

Регулаторите, исто така, ги користат кредитните рејтинзи, или дозволуваат овие рејтинзи да бидат употребени за регулаторни цели. На пример, според Базел2 договорот на Базелскиот комитет за банкарска супервизија, банкарските регулатори можат да им дозволат на банките да користат кредитни рејтинзи од определени одобрени агенции за кредитен рејтинг наречени „Институции за надворешна проценка на кредити“ кога ги пресметуваат своите барања за нето-капитални резерви.

Во САД, Комисијата за хартии од вредност и берза им дозволува на инвестиционите банки и на брокери-дилери да ги користат кредитните

рејтинзи од „национално признаени организации за статистички рејтинг“ за слични цели. Идејата е дека банките и другите финансиски институции не би требало да имаат потреба да чуваат во резерва определен износ на капитал да ја заштитат институцијата од (на пример) навала во банка за повлекување на депозити, доколку финансиските средства на банката се значајно инвестирани во високо ликвидни и многу „безбедни“ хартии од вредност (како што се обврзници на владата на САД или краткорочни комерцијални хартии од многу стабилни компании).

Важно е да се одбележи дека и според Базел 2, не може да се користи рејтинг на било која агенција за кредитен рејтинг за регулаторни цели. Доколку би било така, тоа би претставувало очигледен морален hazard, затоа што издавачот, осигурителна компанија, или инвестициона банка би имала силен поттик да бара агенција за кредитен рејтинг со најлабави стандарди, со потенцијално кобни последици за вкупната финансиска стабилност. Наместо тоа, насоките на Базел 2 опишуваат определени критериуми што банкарските регулатори би требало да ги земаат предвид кога дозволуваат да се користат рејтинзи од конкретна агенција за кредитен рејтинг. Тие вклучуваат „објективност“, „независност“, „транспарентност“, и други.

ѓ) Улогата на рејтинзи во структурирани финансии

Агенциите за кредитен рејтинг можат, исто така, да играат клучна улога и во структурирани финансиски трансакции. За разлика од класичниот кредит или издавање на обврзница, каде заемобарателот нуди да плати определен поврат на кредитот, структурираните финансиски трансакции можат да се гледаат или како серија кредити со различни карактеристики, или како определен број на мали кредити од сличен вид спакувани заедно во серија. Кредитните рејтинзи често ја определуваат каматната стапка или цената припишана на определена транша, врз основа на квалитетот на заемот или квалитетот на средствата содржани во рамките на тоа групирање.

5.5. Агенции за кредитен рејтинг

Функционирањето на агенциите за рејтинг во развиените пазарни стопанства е врзано со развојот и ширањето на финансискиот пазар, со што се поставуваат нови барања за заштита на интересот на широкиот круг индивидуални кредитори и инвеститори, во смисла на идентификување на профитабилни и кредитоспособни фирми и нивно диференцирање од оние со помал кредитбилитет. Поради тоа, се појавиле моќни компетентни и професионални агенции за кредитен рејтинг кои го проценуваат рејтингот и кредитниот ризик на компаниите чии хартии од вредност се

наоѓаат на финансискиот пазар и станале една од битните компоненти на пазарот на капитал.

Агенциите за кредитен рејтинг се компании кои доделуваат кредитни рејтинзи на издавачи на определени видови на хартии од вредност како и на самите хартии од вредност.¹³²⁾ Во повеќето случаи, издавачите на хартии од вредност се компании, субјекти за посебни цели, државни или локални власти, непрофитни организации, или национални влади кои издаваат хартии од вредност (т.е. обврзници) со кои може да се тргува на секундарен пазар. Притоа, определениот кредитен рејтинг ја покажува кредитоспособноста на издавачот (т.е. неговата способност да го врати заемот), и влијае врз каматната стапка што се применува на конкретната хартија од вредност што се издава.¹³³⁾

Така, агенциите за кредитен рејтинг придонесуваат кон решавање на главните проблеми на кредиторите “да ја пробијат маглата од асиметрични информации што лебди над односите во позајмувањето, а им помага на заемобарателите да излезат од таа иста магла”.

Кога сложеноста на финансиите пазари и разновидноста на актерите со текот на времето се зголемила, сè повеќе растела довербата на инвеститорите и регулаторите во судот на агенциите за кредитен рејтинг.

Имено, корисници на услугите на рејтинг организациите се:¹³⁴⁾

- инвеститори (пензиски и инвестициони фондови) кои немаат своја служба за кредитна анализа;
- кредитори-банки;
- брокерски /дилерски куќи;
- инвестициони фондови;
- финансиски менаџери на финансиски корпорации;
- најшироката јавност, која преку специјализирана финансиска штампа се информира за движењата во стопанството.

Агенциите за кредитен рејтинг истакнуваат дека нивните рејтинзи претставуваат мислења. Тие не се препорака да се купи, продаде или држи определена хартија од вредност и не ја опфаќаат погодноста на инвестици-

¹³²⁾ Estrella. Arturo., “Credit ratings and complementary sources of credit quality information” BCBS, WP No.3, August 2000 p.11-13.

¹³³⁾ За разлика од агенција за кредитен рејтинг, компанијата што издава кредитни бодирања за поединечна кредитоспособноста обично се нарекува кредитно биро или агенција на потрошувачко кредитно известување.

¹³⁴⁾ Mr. Tatjana Mrvic “Revizija i rejting” Korak ka smanjenju rizika na finansiskom tržištu” Jugoslovensko bankarstvo 9-10/2001, str. 41.

јата за определен инвеститор. Рејтинзите имаат влијание врз издавачите преку различни регулаторни шеми со кои се определуваат условите и трошоците под кои тие пристапуваат во долговните пазари. Регулаторите префрлиле врз агенциите за кредитен рејтинг, голем дел од одговорноста за проценка на ризик од неисплата на главницата и каматата на односната хартија од вредност. За инвеститорите, рејтинзите се алатка која влијае врз составот на нивните портфолија, како и на нивните инвестициони одлуки.

Процесите и методите што се користат за определување на кредитни рејтинзи се разликуваат меѓу самите агенции за кредитен рејтинг. Обично, агенциите за кредитен рејтинг се потпираат врз процес заснован врз квантитативна и квалитативна проценка направна и финализирана од страна на комитет за рејтинг. Од неодамна сè повеќе се потпираат врз квантитативни статистички модели засновани врз јавно достапни податоци, а резултат на тоа е што процесот на проценка станува помеханички и вклучува помалку потпирање врз доверливи информации. Ниту еден модел не се истакнува над другите. Резултатите на определен модел тесно зависат од околностите.

Сепак, генерално може да се посочи дека методологијата која ја користат агенциите за кредитен рејтинг во основа ги вклучува следниве елементи:¹³⁵⁾

а) Квалитативна анализа:

- пазарна положба на емитентот;
- квалитет на менаџментот;
- стратегија на развојот.

б) Квантитативна анализа:

- анализа на финаансиските индикатори;
- анализа на cash-flow;
- предвидување на веројатноста од банкрот.

в) Анализа на карактерот на обезбедување на рејтингот;

- комплетирање на анализата со мислење на аналитичарите;
- следење на активностите на емитентите и следење на осцилациите на кредитниот рејтинг на хартиите од вредност за определен подолг период.

Рејтинг-агенциите ги зановаат своите рангирања на квалитативни и квантитативни проценки за претпријатијата со разумна точност. Доделениот рејтинг, може да биде проследен со соодветна интерпретација и

¹³⁵⁾ Исто, стр.42 .

анализа и прво се соопштува на емитентот и гарантот, а потоа на пошироката јавност.

Рејтинг-организациите можат да издадат рејтинг врз основа на барање или само иницијативно (доколку сакаат да го покажат своето несогласување со рејтинзите на некои други такви агенции).

Изразувањето на рејтинзите од различни агенција може да биде различно, односно да се користат, букви, бројки или микс од двата симбола на изразување на ризикот на извршување на финансиските обврски и можат како значење да се движат во распон од особено сигурен до високо шпекулативен.

Имено, кредитните рејтинзи се доделуваат и претставуваат:

- рејтинзи за инвестиционен квалитет: највисок квалитет, висок квалитет, постојана способност на плаќање, доволна способност на плаќање,
- рејтинзи од шпекулативен карактер- веројатно ќе ги извршува обврските и високо ризишни обврски.

Најголемите агенции за кредитен рејтинг (кои имаат тенденција да работат низ светот) се Moody's, Standard and Poor's и Fitch Ratings.

5.5.1 Процес на рангирање од страна на агенциите за кредитен рејтинг

Процесот на рангирање започнува со барање до агенциите за рејтинг од издавачот или неговиот агент, преку телефонски повик или во писмена форма.¹³⁶⁾ Барањето за рејтинг обично се поднесува неколку седмици пред издавањето на обврзниците за да им се даде време на агенциите за оценување на кредитната способност да направат преглед и анализа.

Обично на агенциите за кредитен рејтинг, што е можно побрзо им се поднесуваат следниве документи:¹³⁷⁾

- Прелиминарен официјален извештај;
- Последни ревидирани или неревидирани финансиски извештаи;
- Последната буџетска информација, вклучувајќи ги и економските претпоставки и трендови;

¹³⁶⁾ Државата Калифорнија веќе со децении ги ангажира Стандард & Поорџс, Моодсџс анд Фитч за рангирање на сите нејзините долговни инструменти.

¹³⁷⁾ „Report on the activities of credit rating agencies “ Technical Committee of the International Organisation of Securities Commissions”, September 2003 <http://www.iosco.org>, p.3.

- Планови за капитални издатоци;
- Мислење на советот за обврзници упатено до власта и статусот на изземеност од денот на издавањето на обврзниците;
- Сите правни документи поврзани со обезбедувањето на обврзниците;
- Какви и да е други документи кои може да се однесуваат на издавањето на обврзниците на барање на агенциите за рејтинг.

По ова, се закачува состанок во агенцијата за рејтинг или во канцеларијата на издавачот за да се презентира кредитоспособноста. Кредитниот аналитичар подготвува кредитен извештај во кој се дискутираат клучните аналитички фактори. Кредитниот аналитичар го презентира кредитот за „завршување“ кај вишиот аналитичар и дава препорака за рејтингот. Кредитниот аналитичар дава презентација пред комитетот за рејтинг составен од виши аналитичари. На крајот, рејтингот му се доставува на издавачот, потоа на телеграфска агенција, потоа се објавува целиот кредитен извештај.

Агенциите за кредитен рејтинг во основа ги анализираат следниве фактори кои определуваат еден кредитен рејтинг.¹³⁸⁾

- **Економски фактори**

- Оценка на историски и тековни економски фактори,
- Економска разновидност,
- Сензитивност на деловниот циклус,
- Економско реструктурирање,
- Проценка на квалитетот на живот во дадена област,
- Структура на долг/издавање,
- Економска изведливост и потреба од проектот,
- Должина на доспевањето на обврзницата, краткорочно финансирање на долг,
- Заложена гаранција и други заштита на имателот на обврзницата,
- Проекции:: план за подобрување на капиталот.

- **Финансиски фактори**

- Доволно акумулирани ресурси за да се решат непредвидени расходи и барања за ликвидност,
- Тековни операции се финансираат со повратни приходи.

¹³⁸⁾ www.treasurer.ca.gov/ratings/process.asp: "The Credit Rating Process", September 2008, p. 2.

- **Фактори на управување/структура**

- Организација на владеење и управување,
- Даноци и даночни лимити,
- Јасно општување на финансиските и буџетските одговорности.

- **Проширени аналитички теми**

- Инвестициони политики и практики,
 - Состав на портфолио- кредитен ризик, диверзификација, и пазарен ризик
 - Учество на долговите во вкупниот капитал (левериџ)- зголемување на средствата за да се подобри приносот,
 - Управување со ликвидноста-профил на доспевање на портфолиото кое одговара на готовинскиот тек
 - Инфраструктурни потреби ,
 - Спремност за плаќање,
 - Ефективен и навремен буџетски одговор.
- Спремност да се избалансира буџетот и сепак да се плати долг,
 - Спремност да се изврши плаќање,
 - Продолжување на обелоденување.

Од приложеното може да се заклучи дека рејтинг-агенциите спроведуваат навистина, опсежна анализа , со која со голема веројатност може да се утврди кредитната способност на субјектите кои се предмет на кредитно рангирање . Тоа е причина зашто кредитните рејтинзи за субјектите (и/или нивните хартии обврзници) претставуваат значаен показател во донесувањето на кредитни/инвестициони одлуки на поединци, банки и други финасиски институции. Се разбира , веродостојноста на податоците со кои располагаат рејтинг-агенциите, стручноста на аналитичарите , како и склоноста за подобро прикажување (повисоко рангирање) на субјектите кои се воедно и нарачателите на определен кредитен рејтинг, можат да доведат до „искривување на сликата“ за реалната состојба и кредитоспособноста на определени субјекти и донесување на погрешни кредитни/инвестициони одлуки.

5.5.2. Веродостојност на рејтинзите на агенциите за кредитен рејтинг

Поради значењето што кредитниот рејтинг може да го има врз кредитилитетот и угледот на компанијата на финасискиот пазар и во економијата воопшто, неопходно е да се спроведе заштита за точност на податоците кои ги пласира рејтинг агенцијата. Оваа заштита треба да ја обезбедат како агенциите за кредитен рејтинг, така и инвеститорите.

Високиот степен на веродостојност на податоците на кој се базираат издадените рејтинзи се важни за *рејтинг агенциите*, од причина што неточниот кредитен рејтинг ќе го наруши имиџот на таа рејтинг агенција и на крајот нејзиното економско постоење (поради незаинтересираноста на емитентите и јавноста да ги користат рејтинзите на односната агенција).

Точноста на податоците е особено пак важна за *инвеститориите* од причина што треба да бидат до висок степен сигурни во точноста на рејтингот поради средствата кои би ги вложиле во определени хартии од вредност. Многу често од оваа причина инвеститорите бараат мислење-кредитен рејтинг на најмалку две рејтинг агенции. Ова е разбирливо и поради фактот што секоја од агенциите различно вреднува (рангира) определени аспекти на хариите од вредност и нејзините емитенти. Во оваа смисла и небарани рејтинзи исто така можат да послужат како корисна форма на пазарна дисциплина на најмената агенција во случаи кога истата е премногу великодушна во оценката на кредитен рејтинг на некој субјект или неговите хартии од вредност.

Економската валидност на агенциите за рејтинг може да биде зајакната преку сопственички системи за претворање на информации во рејтинзи. Во повеќето случаи овие вклучуваат комбинација на квалитативни и квантитативни судови, иако некои од новите определувачи на рејтинг, засновани врз претплата користат методи кои се речиси целосно квантитативни.

Улогата на агенциите за кредитен рејтинг се прошири со финансиската глобализација и доби додатно засилување со Базел 2 кој ги вклучува рејтинзите на агенција за кредитен рејтинг во правилата за определување на пондери за кредитен ризик.¹³⁹⁾ Во составувањето на овие рејтинзи, агенција за кредитен рејтинг ги анализираат јавните и нејавните финансиски и сметководствени податоци, како и информациите за економските и политичките фактори кои можат да влијаат врз способноста и спремноста на владата или на фирмите, со цел навреме да ги исполнуваат своите обврски. Но, на агенциите за кредитен рејтинг им недостига транспарентност и не обезбедуваат јасни информации за нивните методологии.

Според тоа агенциите за кредитен рејтинг се подложени на следниве критики:¹⁴⁰⁾

¹³⁹⁾ Estrella, Arturo., "Credit ratings and complementary sources of credit quality information" BCBS, WP No.3, August 2000 p.15.

¹⁴⁰⁾ Report on the activities of credit rating agencies " Technical Committee of the International Organisation of Securities Commissions", September 2003 <http://www.iosco.org>, p 14.

- Агенциите за кредитен рејтинг не ги ставаат компаниите доволно брзо во пониска категорија. На пример, рејтингот на “Енрон” останал на “инвестиционен” степен, четири дена пред компанијата да банкротира, и покрај фактот дека агенциите за кредитен рејтинг веќе со месеци биле свесни за проблемите на компанијата:¹⁴¹⁾
- Некои финансиски научници документираат, во емпириски студии, дека како што се намалува квалитетот на кредитот, опсегот на принос на корпоративни обврзници започнува да се зголемува, па дури потоа се случува симнување на обврзницата на понизок степен на рејтинг. Сето тоа имплицира дека агенциите се водат од индикациите на пазарот и дека тој често допринесува за симнувањето на понизок степен на рејтинг, што ја ставаат под знак прашање информативната вредност на кредитните рејтинзи. Затоа се сугерира, финансиските регулатори да бараат од банките, брокерите-дилери и осигурителните фирми и други кредитори кога го пресметуваат ризикот во нивното портфолио, да се користат со индикаторот за кредитен обем (кредит спред), наместо да се потпираат врз рејтинзите на агенција за кредитен рејтинг.
- Големите агенции за корпоративен рејтинг се критикувани дека имаат премногу блиски врски со управата на компаниите за кои даваат кредитен рејтинг, отворајќи се така на влијание на тие компании и погрешно наведување при определувањето на рејтингот. Овие агенции често лично се среќаваат со управите на многу компании и даваат совети за дејствија што компанијата треба да ги преземе за да одржи определен рејтинг.
- Имајќи предвид дека информациите за промени на рејтинзите од големите агенции за кредитен рејтинг можат брзо да се шират, големите агенции за кредитен рејтинг им наплатуваат на издавачите на обврзници, а не на инвеститорите за нивните рејтинзи. Ова има доведено до обвиненија дека овие агенции за кредитен рејтинг го имаат проблемот на “конфликт” на интереси кои можат да ги инхибираат во обезбедувањето на точни и чесни рејтинзи. Овие обвиненија не се целосно конзистентни: од една страна, поголемите агенција за кредитен рејтинг се обвинети дека премногу се „блиски“ со компаниите кои ги рангираат, а од друга страна се обвинети дека се премногу фокусирани врз анализа на основните параметри на компанијата што ја рангираат и не се

¹⁴¹⁾ Stulz, M. R., “Risk Management and Derivatives” – “South Western, Ohio, 2003 p.597.

спремни да ги сослушаат објаснувањата за определени нејзини дејствија.

- Намалувањето на кредитното бодирање од страна на агенција за кредитен рејтинг може да создаде магичен круг, затоа што нема да се покачат само каматните стапки за тие компании, туку и другите договори со финансиските институции можат да трпат негативни ефекти и да предизвикаат зголемување на трошоците и доведат до намалување на нивната кредитоспособност.

Имено, во некои случаи, договорите за големи кредити на компании содржат клаузула со која кредитот целосно ќе доспее доколку кредитниот рејтинг на компанијата се намали под определено ниво (на пр. Обврзница со “шпекулативен“ или “лош“ рејтинг). Целта на овие “референтни рејтинзи“ е да обезбедат банката да биде во можност да ги наплати целокупните побарувања од послабите компании во случај на најлошо сценарио, односно, пред компанијата да објави банкрот и се назначи стечаен управник за да ги подели побарувањата од компанијата. Ефектот на ваквите референтни рејтинзи, пак, можат да бидат разурнувачки: во случај на најлошото сценарио, откако долгот на компанијата е симнат на пониско ниво од страна на агенција за кредитен рејтинг, заемите на компанијата целосно доспеваат, имајќи предвид дека компанијата со проблеми веројатно не е во можност да ги плати сите тие заеми, целосно и одеднаш, и во тој случај е принудена да објави банкрот (таканаречена “спирала на смртта“). Во таа смисла:

- Агенциите понекогаш се обвинети дека се олигополисти затоа што бариерите за влез на пазарот се многу високи и бизнисот на агенциите за рејтинг и самиот се засновува на углед (а финансиската индустрија посветува малку внимание на рејтинг кој не е нашироко признаен). Од големите агенции, само **Moody** е одделна јавна корпорација која ги обелоденува своите финансиски резултати без бришење на бизнисите што не се со рејтинг. Високиот профит од приходите на **Moody**, кои се конзистентни со високите бариери за влез, не прават ништо да ги отстранат стравувањата на пазарот за монополско определување на цени.
- Агенциите за кредитен рејтинг имаат направено грешки во проценка на рејтинг структурирани производи, особено при доделување на AAA рејтинг на структуриран долг, кој во поголем број на случаи последователно бил симнат на пониско ниво или неизвршен. Ова им има создадено проблеми на низа банки чии капитални барања зависат од рејтингот на структурираните средства што ги држат и има создадено големи загуби во банкарската индустрија.

6. Значењето на кредитните регистри и рејтинг агенциите при управувањето со кредитниот ризик

6.1. Улога и значење на кредитните регистри(јавни и приватни) при управување со кредитниот ризик

Употребите на Кредитните регистри имаат добиено различно внимание во теоретската и емпириската литература. Теоретската литература во основа го анализира позитивниот ефект на кредитните регистри врз „неповолниот избор“ за доделување на кредити и прашањата врзани за моралниот hazard. Емпириската литература пак, која е и послабо развиена, е фокусирана врз тоа дали кредитните регистри го олеснуваат пристапот до кредит, дали влијаат врз каматните стапки и дали овозможуваат намалување на кредитниот ризик.

Земајќи ја како референца причината заради која се осмислени кредитните регистри (компилација на најрелевантни кредитни информации), размената на информации меѓу кредитните институции помага да се намалат проблемите врзани за „неповолниот избор“, а тоа резултира во намален број одобрени „сомнителни“ заеми. Понатаму понискиот кредитен ризик овозможува одобрување на пониски каматни стапки, а размената на информации меѓу заемодавателите има тенденција да ја намали провизијата за информации што ја бараат од своите односи со клиентите.

Падила и Пагано¹⁴²⁾ покажуваат дека размената на информации за неспособноста целосно да се платат обврските има дисциплински ефект врз заеmobарателите. Имено, настан на неизвршување станува сигнал за кредитен квалитет, кој, пак, подразбира поголеми финансиски трошоци.

Кога банките споделуваат информации, количеството на сомнителни заеми се намалува, затоа што оние заеmobаратели кои се загрижени за својот углед (и финансиски трошоци) прават поголеми напори да ги вратат заемите. Доколку размената на информации го вклучува и кредитниот волумен на секоја институција, се постигнува додатен дисциплински ефект што го ограничува нивото на задолженост на заеmobарателот и помага да се намали количеството на сомнителни заеми и ја зајакнува стабилноста на банкарскиот систем.

¹⁴²⁾ Padilla, Jorge A., and Marco Pagano. 2000. "Sharing Default Information as a Borrower Discipline Device." *European Economic Review* 44 (10) (December 2000), p.13.

Цапели и Пагано¹⁴³⁾ емпириски го анализираат придонесот на кредитните регистри (приватни и јавни) врз кредитниот пазар и наоѓаат позитивен ефект врз волуменот на банкарското кредитирање (како процент на БДП) и намалување на кредитниот ризик, без оглед на приватната или јавната природа на механизмот за споделување на информации. Галиндо и Милер¹⁴⁴⁾ исто така покажуваа дека постоењето на кредитните регистри имаат позитивен ефект врз пристапот до кредит.

Калберг и Удел¹⁴⁵⁾ наоѓаат дека размената на информации преку приватен механизам има позитивен придонес кога се работи за пресметување на веројатноста за пропаѓање на бизнисот. Свкупно, теоретските и емпириските анализи покажуваат дека размената меѓу банките на информации за заеmobарателите помага да се намалат ефектите на неповолниот избор и на моралниот hazard, го намалува кредитниот ризик, го олеснува пристапот до кредитниот пазар и ја зголемува стабилноста на банкарскиот систем.

Според тоа, можеме да речеме дека придонесот на кредитните регистри е повеќекратен и тоа:

1. Кредитните регистри се средство за да се помогне наметнувањето на финансиската дисциплина кај заеmobарателите. Конкретно, тие можат да ја ограничат презадолженоста и да придонесат кон зголемување на напорите за сервисирање на долговите, затоа што угледот на заеmobарателот, разбран како независен од неговиот капацитет да ги исполни своите финансиски обврски и им станува познат на сите институции.

2. Преку обезбедување на реални сознанија за кредитниот квалитет на секој заеmobарател и преку олеснување на соодветна анализа на нивната кредитоспособност, кредитните регистри ја зајакнуваат транспарентноста и фер-конкуренијата меѓу банките, каматни стапки се повеќе на линија на реалните преземени ризици, односно, се овозможува полесен пристап до кредитниот пазар и тоа под подобри услови.

3. Иако главен фокус на кредитните регистри е да им се овозможи на финансиските институции да го проценат ризикот на заеmobарателите, овие системи обезбедуваат вредни алатки за супервизијата на банкарските и другите финансиски институции од страна на регулаторите. Кредит-

¹⁴³⁾ Jappelli T., Pagano M., „Information Sharing in Credit Markets: A Survey“ CSEF Working Paper N°36, March, 2000.

¹⁴⁴⁾ Miller M. „Credit reporting Systems Around the Globe: The State of the Art in Public and Private Credit Registries“, World Bank Policy Research Working paper 3443, June, 2000, p. 6

¹⁴⁵⁾ Ibidem, p.6.

ните регистри им овозможува на супервизорите да го следат кредитниот ризик во целиот банкарски (финансиски) систем, а на секоја поединечна банка точно да го процени квалитетот на своите кредитни средства и точно да ја оцени концентрацијата на својата изложеност на ризик (секторски, географски, по поединечен клиент, итн). Со помош на кредитните регистри се овозможува систематска анализа на кредитното портфолио на определена финансиска институција, вклучително и неговата големина, разновидност и нивоата на ризик за одреден период.

4. Од макро-финансиска гледна точна, постоењето на кредитни регистри придонесува кон зголемување на стабилноста на финансискиот систем како целина и поттикнува на анализа и истражување насочени кон пореална проценка на кредитниот ризик на банкарскиот систем.

5. Кредитните регистри ја подобруваат ефикасноста на финансиските системи преку подобрување на проценката на ризикот на барателите на заем, а тоа пак, го подобрува квалитетот на портфолиото, што пак ги намалува стапките на заостанатите плаќања. На еден конкурентен кредитен пазар, овие ефикасности им се пренесуваат на заемобарателите во форма на пониска цена на капиталот. Подобрените текови на информации така ја зајакнуваат ефикасноста и стабилноста на вкупниот финансиски систем.

6. Кредитните информативни системи промовираат конкуренција меѓу заемодавателите, а со тоа ги намалуваат кредитните трошоци. Всушност, таквите системи можат, исто така, и да ја зголемат можноста за привлекување на странски инвестиционен капитал со тоа што на странските кредитори ќе им обезбедат рационална основа врз која ќе го оценуваат кредитниот ризик.

Значи информациите од кредитните регистри се покажале како ефективна алатка за разновидни цели, вклучително и управување со ризикот со кој се соочуваат кредитодавателите, имајќи предвид дека минатото искуство во плаќањата е силен показател за идните резултати. Кредитните регистри овозможуваат емпириски да се процени кои фактори се попредвидливи со што се овозможува рафинирани кредитни одлуки. Како резултат на тоа, кредитодавателите можат посоодветно да ги проценат одлуките за кредитни пласмани спрема потрошувачите и бизнисите, а со тоа да овозможат континуитет на кредитниот и економскиот развој во земјите во кои истите работат. Кредиторите се и во подобра позиција да развијат бројни кредитни понуди осмислени согласно ризикот што го презентираат единствените кредитни истории на заемобарателите.

6.2. Придонесот на агенциите за кредитен рејтинг при управување со кредитниот ризик

Кога една фирма со цел да дојде до свеж капитал, пласира должнички обврзници на пазарот на капитал, може на потенцијалните иматели на обврзници, да им биде тешко да го проценат ризикот од неизвршување од страна на фирмата емитувач на овие обврзници, затоа што трошоците за соодветна кредитна анализа можат да бидат големи, а знаењето на инвеститорите ограничено.

Во такви околности, агенциите за кредитен рејтинг можат да играат корисна улога преку собирање на информации за определена фирма и нивно споделување со голем број на инвеститори. Имајќи во предвид дека веродостојноста на кредитните рејтинзи е во тесна зависност од расположивите информации за фирмите кои емитуваат хартии од вредност, разбирливи се барањата на регулаторите за соодветно финансиско обелоденување од страна на фирми, со што се помага да се зајакне протокот на сигурни информации до инвеститорите.

Такви барања за обелоденувања можат само да водат кон подобрување на квалитетот на расположивите информации до агенциите за рејтинг, дури и кога имаат и пристап до нејавни податоци. Така, агенциите за кредитен рејтинг и барањата за обелоденувања, го намалуваат проблемот креиран од феноменот на асиметричност на информации и се во функција на финансирање на оние пласмани кои се профитабилни и сигурни за инвеститорите, односно откажување од премногу ризични инвестиции кои можат да доведат до големи загуби.

Агенциите за кредитен рејтинг никако не ги заменуваат кредитните анализи со кои се утврдува кредитната способност на кредитобарателите. Тие претставуваат само дополнителна, но многу значајна алатка на кредиторите која влијае врз составот на нивните портфолија, како и на нивните инвестициони одлуки.

Во таа смисла, агенциите за кредитен рејтинг го зголемуваат опсегот на инвестициони алтернативи и обезбедуваат независни, лесноупотребливи мерења на релативен кредитен ризик; ова општо ја зголемува ефикасноста на пазарот, ги намалува трошоците и за заемобарателите и за заемодавателите.

Од тие причини, во практика врз агенциите за кредитен рејтинг е префрлен голем дел од одговорноста за проценка на ризикот од неисплата на главницата и каматата на односната хартија од вредност.

Значи основниот придонес на рејтинг, агенциите во услови на неможност (немање време, пари, знаење) да се изврши детална кредитна проценка е заштита на интересот на широкиот круг индивидуални креди-

тори и инвеститори, во смисла на идентификување на профитабилни и кредитоспособни фирми и нивно диференцирање од оние со помал кредитбилитет.

Меѓутоа, улогата на рејтинг-агенциите и нивните рангирања, се протега многу подалеку од моментот на донесување на одлука за пласман од страна на кредиторите/инвеститорите. Имено, многу често договорите за големи кредити на компании содржат клаузула, со која, кредитот целосно ќе доспее доколку кредитниот рејтинг на компанијата се намали под определено ниво. Целта на овие “референтни рејтинзи” е да обезбедат банката да биде во можност да ги наплати целокупните побарувања од послабите компании во случај на најлошо сценарио, односно, пред компанијата да објави банкрот.

Улогата на агенциите за кредитен рејтинг се прошири со финансиската глобализација и доби додатно засилување со Базел 2, кој ги вклучува рејтинзите на агенција за кредитен рејтинг во правилата за определување на пондери за кредитен ризик. Во составувањето на овие рејтинзи, агенција за кредитен рејтинг ги анализираат јавните и нејавните финансиски и сметководствени податоци, како и информациите за економските и политичките фактори кои можат да влијаат врз способноста и спремноста на владата или на фирмите, со цел навреме да ги исполнуваат своите обврски Регулаторите, исто така, ги користат кредитните рејтинзи, или дозволуваат овие рејтинзи да бидат употребени за регулаторни цели.

На пример, според Базел2, банкарските регулатори можат да им дозволат на банките да користат кредитни рејтинзи од определени одобрени агенција за кредитен рејтинг наречени “Институции за надворешна проценка на кредити” кога ги пресметуваат своите барања за нето-капитални резерви.

Важно е да се одбележи дека и според Базел 2, не може да се користат рејтинг на било која агенција за кредитен рејтинг за регулаторни цели. Доколку би било така, тоа би претставувало очигледен морален hazard, затоа што издавачот, осигурителна компанија, или инвестициона банка би имала силен поттик да бара агенција за кредитен рејтинг со најлабави стандарди, со потенцијално кобни последици за вкупната финансиска стабилност. Наместо тоа, насоките на Базел 2 опишуваат определени критериуми што банкарските регулатори би требало да ги земаат предвид кога дозволуваат да се користат рејтинзи од конкретна агенција за кредитен рејтинг. Тие вклучуваат “објективност”, “независност”, “транспарентност”, и други.

Во меѓународен контекст, капиталните барања засновани врз рејтинг кои се потпираат на ваков вид сублимирана пазарна дисциплина, би биле

најефикасни доколку регулаторите тесно соработуваат, така што критериумите за сертификација да бидат хармонизирани и надвор од границите. Но, во неколку земји со јавни кредитни регистри, врз основа на поднесените информации владите произведуваат рејтинзи за заеmobарателите.

Агенциите за кредитен рејтинг можат, исто така, да играат клучна улога и во структурирани финансиски трансакции. За разлика од класичниот кредит или издавање на обврзница, каде заеmobарателот нуди да плати определен поврат на кредитот, структурираните финансиски трансакции можат да се гледаат или како серија кредити со различни карактеристики, или како определен број на мали кредити од сличен вид спакувани заедно во серија. Кредитните рејтинзи често ја определуваат каматната стапка или цената припишана на определена транша, врз основа на квалитетот на заемот или квалитетот на средствата содржани во рамките на тоа групирање.

IV ИМПЛИКАЦИИ НА НОВАТА КАПИТАЛНА СПОГОДБА ВРЗ УПРАВУВАЊЕТО СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК

1. Суштината на Новата Капиталната спогодба- Базел 2

Формалната и систематската банкарска капитална регулатива е релативно нова. Имено, во 1988 година, Базелскиот комитет за супревизија, ги воспостави минималните капитални барања и основните правила за контрола на меѓународно активните банки и ги преточи во форма на Спогодба за капитал (или Капитална спогодба)-Базел1 како своевиден стандард за капитал на банките на меѓународно ниво. Во Спогодбата е дадена рамка за мерење на адекватноста на капиталот и на минималните капитални стандарди, кои треба да се достигнат од страна на земјите кои се согласни да ја имплементираат. Имено, Базел 1 постави барање, банките кои делуваат на интернационално ниво од членки на Базелскиот комитет за банкарска супревизија, да обезбедат капитал во висина на 8% од вкупните средства пресметани на различен начин, во зависност од нивната ризичност. Овој стандард понатаму беше широко прифатен и од останатите земји, така што денес наоѓа примена во банките на повеќе од сто земји во светот.

Меѓутоа, динамичниот развој на финансискиот пазар, укажа на потребата од подготовка на нова, посоефицицирана рамка за мерење на ризиците, така што во 2004 година е објавена Новата капитална спогодба-Базел 2.

За разлика од дотогашната Спогодба која во суштина има една опција – обезбедување на адекватното ниво на капитал во функција на заштита од потенцијалните ризици, Базел 2 е далеку покомплексен. Тој е концепиран пред сè поради намерата да се зголеми сензитивноста на ризик кај банките. Имено, иако основното дефинирање на капиталот, како и барањата за минимално потребниот капитал во однос на ризикот на пондерираната актива од 8 % остануваат непроменети, во неговата калкулација покрај кредитниот и пазарниот ризик, за првпат се вклучува и оперативниот ризик.

Многу значајна новина е исто така, можноста за користење на поголем број посоефицирани методологии за мерење на ризиците, можноста за избор на методологијата, како и новиот начин на утврдување на именител за пресметување на минимално потребен капитал.

Минималната стапка на адекватност на капитал, како постоечки квантитативен стандард (Столб 1), се дополнува со два, исто така, битни елементи- супервизија на контролната функција и пазарната дисциплина, претставувајќи ги на тој начин вториот и третиот столб на Новата капитална спогодба-Базел 2

1.1. Потребата од реформа на Базел I

Ревизијата на Базел 1 во 1996 година, со која се инкорпорира пазарниот ризик во пресметката на минималната стапка на потребен капитал, не беше доволна да ја задржи примената на оваа Спогодба и во првата деценија на XXI век.

Имено, најголемите банкарски институции ја напуштија традиционалната стратегија да држат средства во билансот на состојба и преминаа на стратегии кои ја нагласуваат дисперзијата на средствата (а со тоа и на ризикот), односно преминуваат кон т.н.р. „активно управување со ризик“. Овие драматични промени во профилот на кредитните портфолија кај многу банкарски организации само се потенцирани со континуираниот развој на многу, често сложени, финансиски алатки, како што е секјуритизацијата и кредитните деривати.

Покрај тоа, техниките за управување со ризик применувани од страна на банкарски институции во високо развиените земји, продолжуваат да се менуваат, подобруваат и прилагодуваат на постојано менливиот финансиски релјеф.

На пример, пред десетина години оперативниот ризик не претставувал дел од банкарското размислување на полето на управување со ризик, но денес алатките за негово идентификување, мерење и управување имаат сè поголема важност во оценката на вкупниот ризик на банката. Исто така, користењето на дисперзија на ризиците преку нивно пласирање во различни форми на банкарски производи предизвикува појава на нови варијанти на ризици за што е потребна примена на софистицирани модели за нивно детектирање и мерење. На крајот, глобалната конкуренција е значително засилена, затоа што е зголемена способноста на клиентите да бираат меѓу разновидните локални и меѓународни банкарски институции, но и да ги користат услугите на небанкарските конкуренти.

Иако правилата базирани на Базел 1 служеа во период на речиси две децении, со промените на банкарскиот релјеф, тие едноставно не беа

соодветни за идентификување и мерење на ризиците на поголемите и посложени банкарски организации. Така, категориите на ризик употребени за да се определи минималниот капитал, се многу пошироки и се наменети да ги опфатат „просечните“ нивоа на ризик низ банкарскиот систем за таа генерична кредитна изложеност.

Големите финансиски институции, пак, имаат тенденција да управуваат со ризикот на многу попроактивен начин и се во состојба да ги искористат новите иновации во финансиските инструменти за покривање (хедџинг), продажба или преземање на изложеност на ризик, со цел унапредување на своите деловни стратегии и реализирање на зацртаните профитните цели.¹⁴⁶⁾ Како резултат, тие се во можност да ги отстранат од билансот на состојба изложеностите на ризик, каде што тие сметаат дека регулаторниот капитал е поставен премногу високо и со тоа го намалуваат нивото на потребниот регулаторен капитал.

Иако фокусот според Базел 1 е ставен на кредитната изложеност на билансот на состојба, факт е дека најголемите банки имаат значителна вонбилансна изложеност и овие изложености на ризик треба експлицитно да бидат земени предвид во определувањето на минималното ниво на регулаторен капитал.

Големите банки сè повеќе имаат тенденција да остваруваат приходи од провизии или банкарски трошоци и паупални надоместоци. Ова се должи на секуритизацијата на портфолија на кредити, при што банките ја задржуваат одговорноста за сервисирање на кредитите, купување и продавање на финансиски инструменти за клиенти, и раст во деловните линии каде банкарските провизии и надоместоци се генерирани преку трансакции или сметководствени книжења. Овие активности имаат мала изложеност прикажана во билансот на состојба во определен временски период, но неуспехот да се работи со сложени системи и да се преговараат сложени финансиски зделки на солиден начин може да доведе до големи изложености на загуби со оглед на обемот на активности кои се одвиваат во една банка. Тие, исто така, користат софистицирани модели за управување со кредитните, пазарните и каматните ризици.

Сето оваа зборува дека Капиталната спогодба- Базел 1 не можела соодветно да одговори на софистицираните потреби на развиените банкарски институции поради бројните слабости кои само го уназадувале процесот на соодветно управување со кредитниот и другите банкарски ризици.

¹⁴⁶⁾ Види повеќе: Susan Schmidt Bies” Basel II Implementation and Revision of Basel I” Speech to the USA Senate, Washington, 10 Nov 2005.

Притоа, како позначајни недостатоци на Капиталната спогодба-Базел 1 се припишуваат следниве:¹⁴⁷⁾

Недоволна соопштаеност на изложеноста и недоволна поврзаност на капиталните барања, со што е поврзано на ризик.

Според Базел 1, капиталните барања се само умерено поврзани со преземањето на ризик од страна на банката. Барањето за кредитна изложеност е иста без оглед дали кредитниот рејтинг на заемобарателот е тројно А(ААА) или тројно Б (БББ). Уште повеќе, барањето често зависи од конкретната правна форма на изложеноста.

На пример, кредитот презентира во биланс на состојба на банката, обично се соочува со повисоки капитални барања отколку вонбилансната изложеност за истиот заемобарател, иако во современи услови, финансискиот инженеринг може да ги направи таквите дистинкции неважни од перспектива на кредитниот ризик.

Недостиг од чувствителност на ризик

Недостигот од чувствителност на ризик го изопакува економското донесување на одлуки. Банките се охрабрувани да ги структурираат трансакциите за да ги минимизираат регулаторните барања, или, во некои случаи, да преземат трансакции чија главна цел е да се намалат капиталните барања без соодветно намалување на практичното преземање на ризик. Како пример, не им се назначува капитална промена на кредитите со доспевање од помалку од една година. Веројатно и не треба да изненадува фактот што банките склучуваат кредитни договори со рок на отплата нешто пократок од една година, така што таканаречените 364-дневни кредити станаа популарни. Ова го намалува интересот за долгорочно кредитирање и кредитирање воопшто.

Нефлексибилност

Базел 1 не успеал да препознае многу од техниките за вистинско намалување на банкарските ризици. Со ова е поврзана загриженоста дека Капиталната спогодба-Базел 1 е статична и не се прилагодува лесно на новите банкарски активности и техники за управување со ризик.

Некои банки неволно инвестирале во системи за подобро управување со ризик, затоа што истите се скапи, а од друга страна не обезбедуваат реални регулаторни капитални погодности.

¹⁴⁷⁾ Marc Saidenberg; Til Schuermann” The New Basel Capital Accord and Questions for Research”- “Wharton “Financial Institute Center 03-14/2004, p. 5.

Неефективност при супервизија

Недостигот од чувствителност за ризик спречува и ефективна супервизија. Иако и банките и супервизорите работеле на подобрување на нивните проценки на соодветноста на капиталот, овие проценки и пона-таму се базирале на споредување на тековните капитални нивоа со регулаторните минимуми. Банкарските супервизори продолжиле да се фокусираат врз овие соодноси, делумно затоа што тие се дел од правната основа за преземање на супервизорски дејствија. На тој начин, поставувајќи го акцентот врз регулаторните капитални соодноси, супервизорите им даваат за право и на финансиските пазари и агенциите за рејтинг да се фокусираат врз нив. Последователно, во некои случаи супервизорите, па дури и самите банки, можат да имаат ограничени информации за вкупниот ризик на банката и соодветноста на капиталот. Во такви услови, тешко е да се обезбеди банките и супервизорите навремено да одговорат на проблемите што се појавуваат.

Во практичниот работење и управувањето со кредитниот и другите банкарски ризици, банките ги идентификувале следниве дополнителни слабости на Базел 1:¹⁴⁸⁾

Ограничена диференцијација на кредитниот ризик

Според Базел 1 постојат пет широки стапки на ризик (0%, 10%, 20%, 50% и 100%), кои се базираат на 8% минимална стапка на капитал.

Статистичка мерка за кредитен ризик

Претпоставката дека минималната стапка на капитал од 8% е доволна да ги заштити банките од неуспех, не ја зема во предвид променливата природа на кредитниот ризик.

Непрепознавање на рочната структура на кредитниот ризик

Капиталните трошоци се поставуваат на исто ниво без оглед на рокот на доспевање на кредитната изложеност.

Симплифицирана пресметка на портфолијалниот ризик

Потребите за капитал согласно Базел 1, ги игнорираат различните нивоа на ризик, поврзан со валутниот и макроекономскиот ризик. Со други зборови, тој претпоставува заеднички пазар за сите учесници, што е крајно нереално.

¹⁴⁸⁾ Zaher, F., “Does the Basel Accord Strengthen Banks”, p.4. [/www.investopedia.com/articles/07/BaselCapitalAccord.asp](http://www.investopedia.com/articles/07/BaselCapitalAccord.asp)> 10.07.2008

Непрепознавање на ефектите од диверзификација на кредитното портфолио

Во реалноста, збирот на изложеноста на индивидуланите ризици не е еднаква на намалувањето на ризикот преку диверзификација на кредитното портфолио. Оттука, сумирањето на сите ризици, може да доведе до неточна проценка на ризикот, што би се надминало како проблем доколку се креира интересен модел на кредитен ризик.

1.2. Цели на Новата Капитална спогодба (Базел 2)

Општо земено, целите на Базел 2 се да иницираат подобри и по-систематски практики за управување со ризик, особено на полето на кредитниот ризик, и да обезбедат подобри мерки за соодветност на капиталот за супервизорски цели, но и за унапредување на кредитните процеси. Со оваа капитална спогодба се настојува да се создаде меѓународен стандард, за висината на капиталот кој треба банките да го имаат, а кој може да се примени при креирање на правила од страна на банкарските регулатори, се со цел банките да се заштитат од различни видови банкарски ризици со кои се соочуваат во текот на нивното работење.

Притоа, оваа Спогодба е насочена кон:

- обезбедување дека алокацијата на капиталот е почувствителна на ризици;
- одделување и поодделно квантифицирање на кредитниот и оперативниот ризик;
- намалување на просторот за арбитража на регулаторот преку обид за издначување на економскиот и регулаторниот капитал.

За оваа цел Базелскиот комитет разви таканаречен тростолбен пристап кон:

- (1) соодветноста на капиталот во кој се вклучени минималните капитални барања,
- (2) супервизорскиот надзор на внатрешните банкарски проценки на соодносот на капиталот и ризикот,
- (3) унапредување на јавното обелоденување на ризик и капитални информации доволни за да се обезбеди значителна пазарна дисциплина.

Во таа смисла, Новата капитална спогодба-Базел2 се стреми да ги оствари следниве цели:¹⁴⁹⁾

***а) Обезбедување на финансиска стабилност преку
поголемо препознавање на ризици и систематско
внимание врз нив***

Не е воопшто потребно да се истакнува важноста на банките и банкарскиот систем за финансиската и економската стабилност. Добро е познатата способноста на солиден и добро капитализиран банкарски систем во правец на заштита на економијата од непредвидени шокови, но и негативните последици што банкарскиот систем може да ги има врз целата економија, кога и самиот станува извор на слабост и нестабилност. Критична потенцијална слабост на финансиските пазари е тоа што во многу случаи, ризиците се потценети и не се навремено идентифицирани, а сето тоа потенцијално може да предизвика големи последици откако истите ќе бидат целосно согледани. Токму заради тоа, Базелскиот комитет се залага за поголемо и посоеопфатно препознавање на ризиците и посистематско внимание кон истите.

б) Зголемување на чувствителноста кон ризиците

Суштината на Базел 2 е фокусирање врз диференцијација на ризиците и потребата да се зајакнат приодите и алатките кон проценка на кредитните ризици. Некои критичари сметаат дека е подобро да се потценат разликите во ризикот и навистина таквиот приод може понекогаш да се јави како најцелесходна стратегија. Но, искуството исто така покажало дека игнорирањето на ризиците понатаму води кон поголеми проблеми. Така, една од клучните пораки на Базел 2 е дека банкарите, супервизорите и другите учесници на пазарот мора подобро да се усогласат во однос на ризикот и да бидат повеќе во состојба навремено и соодветно да дејствуваат во однос на така проценетите ризици. Банкарските супервизори мора да станат подобри во превентивното справувањето со ризиците, отколку тоа да го прават „пост-фестум“ кога банката сериозно ќе западне во проблеми.

***в) Поттикнување на свесноста за разликите на
банкарските ризици***

Со Базел 2 се поттикнува свеста кај банкарите и супервизорите за различните ризици кои делуваат врз севкупната сигурност на банкарското работење, кое се огледа преку поставувањето на минималните капи-

¹⁴⁹⁾ Saidenberg M.; Schuermann T.” The New Basel Capital Accord and Questions for Research”- “Wharton “Financial Institute Center 03-14/2004 str 7.

тални барања да се почувствителни на ризикот. Целта на предлозите е да се зголеми акцентот врз проценка на кредитниот и на оперативниот ризик кај финансиски институции и кај пазарите на капитал.

џ) *Стлавање акцентѝ врз сопствениѝе ѝроценки на ризици на банкиѝе*

Со Новата капитална спогодба се отвора можност банките да го проценуваат ризикот врз основа на сопствени проценки, кои многу повеќе одговараат на реалната состојба и потреби на банката и нејзиното портфолио. На тој начин ќе се овозможи посоодветна превентива од несакани ризици, а капиталот на банката ќе биде што е можно позащтитен и посоодветно употребен. Се разбира, алатките што би ги користеле банките треба да ги задоволуваат супервизорските стандарди и барања, но во секој случај банките ќе се потпираат на сопствени проценки на кредитниот и другите банкарски ризици и ќе ги пресметуваат минималните капитални барања согласно така утврдениот ризик. Ова ќе ги охрабри банките да усвојуваат нови и подоброени системи за управување на ризик.

з) *Поѝенцирање на значењето на супервизорскиот надзор*

На долг рок можеби уште поважен е вториот столб на Новата спогодба.

Столб 2 бара банките систематски да го проценуваат ризикот во однос на капиталот во рамките на својата организација. Надзорот на овие внатрешни проценки од страна на супервизорите, ќе обезбедат дисциплина на управата на банката и посериозен третман на проблемот со ризикот што ќе им помогне на супервизорите континуирано да го зајакнуваат разбирањето за ризикот кај институциите.

е) *Јакнење на ѝраспаренѝноста и ѝазарнаѝа дисциплина*

Третиот столб од Новата капитална спогодба обезбедува уште еден комплет од потребни проверки, со тоа што бара да се промовира пазарната дисциплина преку зголемена транспарентност. Обелоденувањето на клучните елементи на ризикот и капиталот може да обезбеди важни информации на партнерите и инвеститорите на кои таквите информации им се потребни, со што би имале посоодветна слика за профилот на банката.

Рамката на Базел 2 би требало да ја подобри способноста на супервизорите да го разберат и следат преземањето на ризикот и адекватноста на капиталот кај големите сложени институции, со што би им овозможила на регулаторите попроактивно да ги опфатат проблемите што се појаву-

ваат. Исто така, би требало да ја зајакне и способноста на учесниците на пазарот, преку јавно обелоденување, да ги оценат ризичните позиции кај тие институции преку обезбедување на соодветни мерки. Напредните пристапи според Базел 2, кои вклучуваат пристап заснован врз внатрешни рејтинзи (или A-IRB) за кредитен ризик и напредните пристапи на мерења (или AMA) за оперативен ризик, нудат подобрувања во смисла на чувствителност кон ризик, вклучувајќи напредни процеси на управување со ризик кои веќе денес се користат од развиените банкарски институции оценети како системи на најдобри практики.

Се смета дека Базел 2 може да придонесе во заштитата на меѓународниот финансиски систем од проблемите кои би можеле да произлезат во случај на колапс кај некоја од поголемите банки или група на банки. Ова се настојува да се постигне преку поставување на ригорозни барања за управување на ризиците и капиталот, со што ќе се обезбеди чување на капитални резерви на ниво соодветно на ризикот на кој се изложуваат банките во своето работење.

Според истражувањата, водени од страна на Банката за меѓународни порамнувања (BIS), од примената на Базел 2, најголема корист ќе имаат големите банки, оние кои работат со солидни клиенти, со развиен систем на контрола како и клиентите од приватниот сектор кои имаат висок кредитен рејтинг¹⁵⁰.

1.3. Клучни елементи на Новата капитална спогодба-Базел 2

Новата капитална спогодба-Базел 2 се состои од три столба: (1) минимални капитални барања, (2) супервизорски надзор на соодветноста на капиталот, и (3) пазарна дисциплина.¹⁵¹

1.3.1 Столб 1: Минимални капитални барања

Според Базел 2, регулативите кои го дефинираат броителот на капиталниот сооднос (и.е. дефиницијата за регулаторен капитал) остануваат непроменети.

Слично на тоа и бараниот минимален сооднос од 8% не се менува.

Модификациите, според тоа, се случуваат во дефиницијата на ризик-пондерираните средства, односно во методите што се користат за мерење

¹⁵⁰) Види повеќе : Попоска д-р. К. „Комерцијално банкарство-успешност и профитабилност“-Економски институт –Скопје, 2008, стр 278.

¹⁵¹) Basel Committee of Banking Supervision “ New Basel Capital Accord” June 2004 p. 18 .

на ризиците со кои се соочуваат банките. Новите пристапи во пресметувањето на ризик-пондерираните средства треба да обезбедат подобри банкарски проценки на ризикот и со тоа да ги направат уште позначајни капиталните соодноси што на тој начин се добиваат.

Базел 1, во својата дефиниција на ризик-пондерираните средства експлицитно покрива само два вида на ризик: (1) кредитен ризик и (2) пазарен ризик. Другите ризици се претпоставува дека се имплицитно покриени преку третманот на овие два вида главни ризици. Третманот на пазарниот ризик кој произлегува од трговските активности беше предмет на Амандманот на Капиталната спогодба на Базелскиот комитет од 1996, така што Новата Спогодба предвидува овој третман да остане непроменет.

Предлозите во Столбот 1 да се измени дефиницијата на ризик-пондерираните средства во Новиот договорот имаат два примарни елемента:

- (1) суштински измени во третманот на кредитниот ризик во однос на Базел1 и
- (2) воведување на експлицитен третман на оперативниот ризик, односно вклучување на оперативниот ризик во именителот при пресметката на минималните капитални барања.

Во двата случаи, голема новина на Новиот договор е воведувањето на три различни опции за пресметување на кредитен ризик и три други за оперативниот ризик. Комитетот верува дека не е изводливо или пожелно да се инсистира врз пристап „една мерка за сите“ при мерењето на кој и да е од ризиците.

Трите пристапи за оценка на кредитниот и оперативниот ризик, секој од свој аспект, ја потенцираат чувствителноста кон ризикот и им овозможуваат на банките и супервизорите да го изберат пристапот кој тие сметаат дека е најсоодветен на фазата на развој на банкарските операции и на инфраструктурата на финансискиот пазар.

Во продолжение се презентирани трите примарни пристапи кои се на располагање, по вид на ризик.

Кредитен ризик	Оперативен ризик
(1) Стандардизиран пристап;	(1) Пристап на основен индикатор;
(2) Основен ИРБ пристап;	(2) Стандардизиран пристап;
(3) Напреден ИРБ пристап;	(3) Напреден пристап на пресметка (АМА).

а) Кредитен ризик

- *Стандардизиран пристап кон кредитен ризик¹⁵²⁾*

Стандардизираниот пристап е сличен на пристапот во Капиталната спогодба-Базел 1, во тоа што од банките се бара да ги поделат своите кредитни изложености на супервизорски категории врз основа на јасно идентификувани карактеристики на изложеностите. Стандардизираниот пристап воспоставува фиксни пондери на ризик соодветни за секоја од супервизорските категории и користи надворешни кредитни проценки за зајакнување на чувствителноста кон ризик. Стандардизираниот пристап содржи упатство за употреба кои им служат на националните супервизори при определување дали определен извор на надворешен рејтинг треба да биде соодветен за употреба од страна на банките.

Употребата на надворешни рејтинзи за оценка на корпоративни изложености, пак, се смета за опционален елемент во рамката. Онаму каде што не се применува надворешен рејтинг за определена изложеност, стандардизираниот пристап пропишува во повеќето случаи да се користи пондерирање на ризик од 100%, кое имплицира капитално барање од 8%, како и кај Базел 1. Во такви случаи, супервизорите треба да го осигураат капиталното барање да биде соодветно на даденото искуство на неизвршување за видот на изложеност за кое станува збор. Една важна новина на стандардизираниот пристап е барањето кредитите кои се со одмината доспеаност да бидат пондирани за ризик со 150%, освен кога банката веќе има определено праг на износ на конкретни резерви за тој кредит.

Друг важен момент е проширениот обем на третманот на залог, гаранции и кредитни деривати кои банките (кои применуваат стандардизиран пристап) можат да ги признаат. Колективно, Базел 2, ги именува овие инструменти како инструменти за намалување на кредитен ризик. Стандардизираниот пристап го проширува опсегот на прифатлива гаранција и надвор од земјите на OECD, вклучувајќи ги повеќето видови финансиски инструменти, едновременно поставувајќи неколку пристапи за проценка на степенот на капитално намалување, засновано врз пазарен ризик на заложниот инструмент. Слично, стандардизираниот пристап го проширува обемот на признаени гаранции, со тоа што ги вклучува сите фирми кои го исполнуваат прагот на надворешен кредитен рејтинг.

- *Пристапи засновани врз внатрешни рејтинзи (основен и напреден)*

¹⁵²⁾ Basel Committee of Banking Supervision “Overview of the New Basel Capital Accord” April 2003 p. 2-18.

Еден од најиновативните аспекти на Новата капитална спогодба е пристапот кон кредитниот ризик заснован врз внатрешни рејтинзи, кој вклучува две варијанти: основна верзија и напредна верзија.

Пристапот заснован врз внатрешни рејтинзи значајно се разликува од стандардизираниот пристап во тоа што внатрешните проценки на банките на клучните двигатели на ризик служат како примарни внесови (инпути) во капиталната пресметка, затоа што пристапот е заснован врз внатрешни проценки на банките, потенцијалот за капитални барања кои се почувствителни на ризик е значителен. Но, овој пристап не им дозволува на самите банките да ги определат сите елементи потребни за пресметување на нивните сопствени капитални барања. Наместо тоа, пондерите на ризик и со тоа капиталните трошоци се определуваат преку комбинација на квантитативни инпути обезбедени од банките и формули специфицирани од страна на Комитетот.

Формулите, или функциите на пондери на ризик, ги преведуваат инпутите на банките во конкретни капитални барања. Тие се засновани врз модерни техники за управување со ризик кои вклучуваат статистички и според тоа квантитативни проценки на ризик. Продолжителниот дијалог со учесниците во индустријата потврдува дека употребата на такви методи претставува важен чекор напред кон развој на содржајни проценки на ризик кај најголемите, најсложени банкарски организации на денешниот пазар.

Пристапите засновани врз внатрешни проценки на банките покриваат широк опсег на портфолија со техниката на пресметување на капитал која донекаде варира кај видовите изложеност.

а) Оперативен ризик

Според Базел 2, за пресметка на капиталните потреби во случај на оперативен ризик, постојат три различни пристапи.¹⁵³⁾

- *Приспај на основен индикатор* каде потребниот капитал за оперативен ризик се пресметува со користење на единствен индикатор како просек на вкупната изложеност на банката на оперативен ризик. Во овој случај мерката е фиксен процент¹⁵⁴⁾ од просечниот бруто-приход¹⁵⁵⁾ на банката во текот на претходните три години.

¹⁵³⁾ “International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards”, Basel Committee of Banking Supervision, June 2006, p.145.

¹⁵⁴⁾ Овој процент обично изнесува 15%.

¹⁵⁵⁾ Бруто-приходот е дефиниран како збир на нето-каматен и нето некаматен-приход.

- Според стандардизираниот пристап супервизорите ги определуваат конкретните деловни линии во банките (како можни подрачја за креирање на оперативен ризик), како и стандардизирани фактори на загуба (бета) по деловна линија. Имено, според овој пристап банкарските активности поделени се на осум бизнис-линии: корпоративно финансирање, продажба, банкарство на мало, комерцијално банкарство, плаќања и порамнување, услуги, управување со средства и посредништво. Потребниот капитал за секоја поединична линија се пресметува со множење на бруто-приходот со фактор на загуба (бета) доделен за секоја бизнис линија.¹⁵⁶⁾
- *Најпредниот пристап на пресметка* претпоставува примена на статистички модели за пресметка. Според овој пристап потребниот капитал е еднаков на ризикот кој банката го пресметува во рамките на свој изграден систем за оперативен ризик, а врз основа на квалитативни и квантитативни критериуми. Секако, примената на ваквиот пристап бара постоење на определени предуслови во однос на искуството, ресурсите, и сеопфатно изградениот систем на следење и контрола на ризиците. Овој пристап, за разлика од претходните два пристапи, дозволува поголем директен „инпут“ на банката во пресметката на капиталното оптоварување за оперативни ризици, но и поголема подготвеност на банката и одговорност на нејзиниот менаџерски тим.

1.3.2. Столб 2: Супервизијата на контролната функција

Супервизијата на контролната функција подразбира барање за контролорите (супервизорите) и деловните банки да развиваат интерни методи за проценување на адекватноста на капиталот засновани на темелна процена на ризикот, но и обврска на контролорите да проценуваат колку успешно тоа банките го прават. Ваквиот пристап подразбира интензивирање на дијалогот меѓу банките и контролорите, но и посебна обука на контролорите.

Супервизорски надзор предвиден во Вториот столб на Новата капитална спогодба, се заснова врз серија на водечки принципи, кои укажуваат на потребата банките да ги проценуваат своите позиции за соодветноста на капиталот во однос на нивните вкупни ризици, а супервизорите да вршат надзор и да преземаат соодветни дејствија како одговор на тие проценки. Овие елементи сè повеќе се сметаат за неопходни за остварување

¹⁵⁶⁾ Факторот на загуба (бета) претставува искуствена вредност за загуби од оперативен ризик во одредена бизнис линија.

на ефективно управување со банкарските организации и ефективна банкарска супервизија.

Проценките за ризик и адекватноста на капиталот мора да претставуваат многу повеќе од проценката дали банката се придржува кон минималните капитални барања или не. Вклучувањето на елементот на супервизорски надзор во Новата спогодба, според тоа, претпоставува потреба за висока оспособеност на банките и супервизорите за проценка на ризик.

Преку супервизорскиот процес опишан во рамките на Базел 2, се настојува не само да се обезбеди банките со адекватното ниво на капитал да ги покријат сите банкарски ризици, туку и истите да ги охрабри да развиваат и применуваат подобри техники на управувањето со ризиците.

Во столбот 2, опфатени се три главни области:¹⁵⁷⁾

- Ризици кои се разгледуваат во Столб 1, но кои не се целосно опфатени во истиот (пр. концентрационен кредитен ризик);
- Фактори кои не се земаат во предвид во процесите на Столб 1 (пр. каматниот ризик според книговодствена евиденција, бизнис-стратешки ризик);
- Надворешни фактори на банката (пр. ефекти на економскиот циклус).

Притоа, Базелскиот комитет за водење на процесот на супервизија идентификува четири клучни принципи:¹⁵⁸⁾

Принцип 1: Банките треба да имаат процедури за проценка на нивниот капитал во однос на степенот на ризичноста на нивното портфолио, како и стратегија за одржување на потребното ниво на капитал;

Принцип 2: Супервизорите треба да ги прегледаат и евалуираат внатрешните проценки за адекватноста на капиталот и стратегијата за негово одржување, како и можноста за нивно следење и придржување кон регулаторните капитални стапки;

Принцип 3: Супервизорите треба да очекуваат и бараат од банките да работат со ниво на капитал кој е над минималната регулаторна стапка на капитал.

Принцип 4: Супервизорите треба превентивно да реагираат во пораните фази на влошување кое има за последица пад на капиталот под

¹⁵⁷⁾ „International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards”, Basel Committee of Banking Supervision, June 2006, p. 219-226.

¹⁵⁸⁾ Implementation of Basel II-Practical Considerations, Basel Committee of Banking Supervision, July 2004, p. 17-20.

нивото кое обезбедува покривање на ризиците на една банка и да го спречат истото со брзи и корективни мерки.

Во рамките на Столбот 2 ажурирано е упатството за банкарска супервизија, земајќи во предвид и други аспекти на новата рамка за адекватност на капиталот.

Еден аспект е ажурирање во врска со стрес-тестирањето. Имено, банките кои ги прифаќаат пристапот заснован на внатрешни рејтинзи за проценка на кредитен ризик, потребно е да држат адекватно ниво на капитал како заштита од непогодни или несигурни економски услови. Од таквите банки се бара да извршат значаен конзервативен стрес-тест осмислен од нивна страна, со цел да се процени опсегот до кој нивните капитални барања би можеле да се зголемат во текот на едно стрес-сценарио. Банките и супервизорите треба да ги користат резултатите од таквите тестови како средство со кое ќе осигураат банките да чуваат доволен капитал за амортизација од евентуалното реализирање на ризиците.

Други аспекти третирали во овој столб се : поизразен фокус врз надзорот на банките по однос на концентрацијата на ризици, како и за третманот на резидуални ризици кои произлегуваат од користење на залог, гаранции и кредитни деривати.

Понатаму, во Столбот 2 е развиен еден третман на секуритизација, компонентата на супервизорски надзор, кој е наменет на банките да им обезбеди определен увид во супервизорските очекувања за конкретна изложеност на секуритизација. Некои од опфатените концепти вклучуваат значителен трансфер на ризик и употреба на одредби за отповикување.

1.3.3. Столб 3: Пазарна дисциплина и обелоденување

Под *пазарна дисциплина* се подразбира препораката на банките да обезбедат поголема транспарентност во работењето, во смисла на објавување на податоци, што би требало да ја зајакне вкупната финансиска дисциплина.

Имено, целта на столбот три е да ги надополни минималните капитални барања од столб еден и процесот на супервизорски преглед опфатен во Столб 2¹⁵⁹⁾. Комитетот сака да охрабри пазарна дисциплина преку развој на комплет од барања за обелоденување со кои ќе им се овозможи на учесниците на пазарот да ги проценат клучните информации за профилот на ризик и нивото на капитализација на определена банка.

¹⁵⁹⁾ Види: Basel Committee of Banking Supervision “The New Basel Capital Accord” April 2003, p. 154-157.

Јавното обелоденување е особено важно во однос на Новата спогодба каде што потпирањето на внатрешни методологии ќе им обезбеди на банките поголема дискреција во определувањето на своите капитални потреби. Преку воспоставување на поголема пазарна дисциплина преку зајакнати обелоденувања, столб три од новата капитална рамка може да донесе значајни погодности во помошта на банките и супервизорите да управуваат со ризикот и да ја подобрат стабилноста.

Комитетот е свесен дека супервизорите можат да имаат на располагање различни правни патишта за да ги натераат банките да ги задоволат барањата за обелоденување. Различните средства можат да вклучуваат јавни обелоденувања што се сметаат за потребни од гледна точка на сигурност и супервизија или информации кои мора да бидат обелоденети во регулаторните извештаи. Комитетот согледува дека средствата преку кои се очекува банките јавно да споделуваат информации ќе зависат од правното овластување на супервизорите.

Друга важна размисла е потребата од рамката на обелоденување на Базел 2 да биде на линија со националните сметководствени стандарди. Значителни напори се направени за да се обезбеди барањата за обелоденувања на Новата спогодба да се фокусираат врз адекватноста на капиталот на банките и да не бидат во судир со пошироките сметководствени стандарди на обелоденување кон кои банките мора да се придржуваат. Ова е постигнато преку силен и кооперативен дијалот со сметководствените власти. Комитетот натаму ќе гледа да ги зајакне овие врски, имајќи предвид дека континуираната работа на сметководствените власти може да има импликации во однос на обелоденувањата што се бараат со Новиот договор. Што се однесува до можните идни измени на самата капитална рамка, Комитетот има намера да го земе предвид и ефектот што таквите промени можат да го имаат врз количеството на информации кои банките ќе мора да ги обелоденуваат.

Во принцип, обелоденувањата на банките треба да бидат конзистентни со начинот на кој вишиот менаџмент и бордот на директори ги проценуваат и управуваат ризиците на банката. Под Столб 1, банките користат специфицирани пристапи/методологии за мерење на различните ризици со кои се соочуваат и капиталните барања кои од нив произлегуваат. Се очекува обелоденувањата кои се засновани на оваа заедничка рамка да бидат ефективно средство за информирање на пазарот за изложеноста на банката на тие ризици и да обезбедува конзистентна и разбирлива рамка на обелоденувања која ја зајакнува споредливоста.

Пазарната дисциплина може да придонесе за безбедно и солидно банкарско опкружување, а супервизорите бараат од фирмите да работат на безбеден и солиден начин. Врз основа на безбедноста и солидноста

супервизорите можат да бараат од банките да обелоденуваат информации. Алтернативно, супервизорите имаат овластување да бараат од банките да обезбедат информации во регулаторните извештаи. Некои од супервизорите би можеле јавно да ги направат достапни некои или сите информации во овие извештаи. Натаму, има бројни постојни механизми со кои супервизорите можат да ги спроведат барањата. Тие се разликуваат од земја до земја и се движат од “морално убедување” преку дијалог со управата на банката (со цел да се измени нејзиното однесување), до укори или финансиски казни. Природата на вистинските применети мерки ќе зависи од правната моќ на супервизорот и сериозноста на дефектот во обелоденувањата. Сепак, не е намера директните додатни капитални барања да бидат одговор на необелоденување, освен како што е подолу укажано.

Комитетот ја согледува потребата за рамка на обелоденувања во Столб 3 кој не е во судир со барањата според сметководствените стандарди, кои се пошироки во опсег. Комитетот има вложено значителни напори да обезбеди потесниот фокус на Столб 3, кој е насочен кон обелоденување на соодветноста на капиталот на банката, да не биде во судир со пошироките сметководствени барања.

Менаџментот на банките треба по своја дискреција да го определи соодветниот медиум и локација на обелоденувањето. Во ситуации кога обелоденувањата се прават според сметководствени барања или се прават за да се задоволат барањата за листинг објавени од страна на регулаторите на хартии од вредност, банките можат да се потпрат на нив за да ги исполнат применливите очекувања во Столб 3. Во такви ситуации, банките би требало да ги објаснат материјалните разлики меѓу сметководствено и друго обелоденување и супервизорската основа на обелоденувањето.

Обелоденувањата наведени во Столб 3 треба да бидат направени на полугодишна основа, со определени исклучоци и квартално. Имено, квалитативни обелоденувања кои обезбедуваат општо резиме на целите и политиките на управувањето со ризик на банката, системот на известување и дефинициите можат да бидат објавувани на годишна основа. Во признавање на зголемената чувствителност на ризик на Рамката и општиот тренд кон почесто известување кај капиталните пазари, големи меѓународно активни банки и други значајни банки (и подружници на значајни банки) мора да го обелоденуваат својот гарантен капитал и вкупните соодноси на адекватност на капиталот и нивните компоненти, на квартална основа. Натаму, доколку информациите за изложеност на ризик или други ставки се подложни на брзи промени, тогаш банките би требало, исто така, да обелоденуваат информации на квартална основа. Во сите случаи, банки-

те би требало да објавуваат материјални информации веднаш штом е тоа практично можно и не подоцна од крајните рокови поставени со односите барања во националните закони.

2. Оценка на кредитниот ризик според Базел 2 ¹⁶⁰⁾

Имајќи ги во предвид општите новини во Новата капитална спогодба, лесно се претпоставуваат и целите што истата има тенденција да ја постигне од аспект на мерењето и оценката на кредитните ризици.

Тие настанале како резултат на фактот што од периодот на Базел 1 од 1988 година до денес, бакарските ризици во целина, а со самото тоа и кредитниот ризик станале посложени, па банките поставиле сопствени модели за управување со ризикот. Од друга страна, примената на така софистицираните модели за процена на ризикот и утврдување на минимум на потребниот капитал, поставен од страна на банките се спротивставувал на регулаторните барања за капиталот утврдени со Базелската спогодба од 1988 година.

Токму поради тоа, целите на Новата капитална спогодба во врска со кредитниот ризик се насочени кон:

- овозможување на нови опции за мерење на кредитниот ризик и можност за избор на методологија од страна на банките, а во функција на поголема сензитивност на кредитните ризици;
- придавање на поголемо значење на сопствените, интерни методи на банките за оценка на кредитните ризици, односно IRB пристап (Internal Ratings Based Approach);
- овозможување на банките да користат услуги на екстерните институции за оценка на кредитното портфолио (приватни агенции).

2.1 Пристапи при оценка на кредитниот ризик

По однос на утврдувањето на основниот, квантитативниот стандард-минимум на капитал, кога е во прашање кредитниот ризик, Новата спогодба предвидува можност на избор на различни приоди за негова оценка:

- *Стандарден пристап* (модифицирана верзија на важечкиот пристап по Спогодбата од 1988 година);

¹⁶⁰⁾ Види повеќе: М-р В. Мацова „Управувањето со кредитниот ризик и Базел 2“-„Економија Бизнис“-списание за теорија и практика, Декември 2003

- *Основен пристап* - заснован на интерните методи на банките за оценка на кредитниот рејтинг, а во функција на оценката на кредитната изложеност на вкупното портфолио на банката (IRB пристап);
- *Развиен(најреден) пристап*, заснован на интерните методи на банката за оценка на кредитниот рејтинг на кредитокорисниците (развиен IRB пристап).

2.1.1. Стандарден пристап за оценка на кредитниот ризик

Стандардниот пристап, со извесни модификации (во правец на зголемување на сензитивноста на кредитниот ризик) и понатаму останува основен метод на Новата капитална спогодба. Притоа, суштината на модификацијата на стандардниот пристап е во попрецизно мерење на изложеноста на банките на кредитните ризици, а не во подигање на нивото на стандардот за потребниот минимум капитал.

Како што беше веќе понапред кажано, стандардната стапка на издвојување од минимум 8% од капиталот во однос на нето-ризицната актива според Базел 2, останува непроменета, но варира од банка до банка, како резултат на зголемената сензитивност на методите за проценка на ризичното портфолио.

Во основа, Стандардниот пристап во Новата спогодба како и на онаа од 1988 година, при проценка на кредитниот ризик поаѓа од портфолио пристапот, односно, пондери на ризик се применуваат на определени позиции на билансната и вонбилансната актива.

Притоа, за да се постигне повисок квалитет во оценка на ризикот, без претерано комплицирање на стандардниот пристап, Базелскиот комитет предлага широка категоризација на корисниците на кредитите на стопанство, банки и јавен сектор.

Ваквото категоризирање директно упатува на примена на поедини пондери на ризикот. Имено, Комитетот предвидува дека пондерите на ризикот за изложеност кон банки и стопанство не можат да бидат пониски од пондерите кои се применуваат на побарувањата од јавниот сектор. Доколку побарувањето на банката кон определен стопански субјект или банка има повисок рејтинг, (кој е екстерно определен од страна на реномирана рејтинг агенција на пример), во однос на рејтингот на некоја јавна институција, тоа побарување може да добие преференцијален пондер на ризикот, но не понизок од 20%.

Определувањето на пондерот на ризикот се заснова на проценка на рејтингот на секој должник, проценето од екстерна рејтинг-институција, која исполнува строги стандарди во своето работење. Побарувањата на

банката од стопанските субјекти кои не добиле екстерна оценка за кредитниот рејтинг, носат пондер на ризикот од минимум 100 %.

Супервизорите би можеле да го зголемат овој стандард на пондерот на ризик, врз основа на искуствениот метод за ризикот за неизвршување на обврските во конкретни случаи, а во рамките на своите овластувања.

а) Промени во пондерите на ризиците за поедини категории на кредити.

За кредитирање на стопанството, Базел 1 предвидува само една категорија на пондер од 100 %, додека Новата спогодба содржи четири категории на пондери на ризик: 20%, 50%, 100 % и 150% за високи ризици. Во услови на користење на процени за ризикот за определени кредитокорисници од страна на екстерни рејтинг агенции Базелскиот комитет, особено ја нагласуваат улогата на националните супервизори кои не треба да им дозволат на банките да доделуваат пондери на ризикот засновани на екстерни проценки, на механички начин.

Во таа смисла, се истакнува заедничката одговорност на банките и супервизорите за избор на институциите за рангирање и оценка на методологијата која тие ја користат при проценката на ризикот и рејтингот на кредитокорисникот.

Процесот на контролата на екстерните институции мора да биде јавен, а од нив се бара исполнување на следниве шест критериуми:

Објективност. Методологиите за оценка на кредитниот ризик мораат да бидат ригорозни, систематични и засновани на историско искуство;

Независност. Институциите за екстерна проценка на кредитите не смеат да бидат изложени на политички или економски притисоци при определувањето на рејтингот на корисниците;

Меѓународен пристап. Поединечните процени на корисниците треба да бидат достапни како на домашните така и на странските институции, по еднакви услови;

Транспарентност. Методологијата на работа на институциите за проценка на кредитниот ризик мораат да бидат достапни на јавноста;

Ресурси. За да се постигне високо ниво на проценка на кредитната способност, овие институции мораат да имаат доволно ресурси, за да можат во континуитет да ги остваруваат потребните контакти со повисоките и со оперативните нивоа во рамките на правниот субјект, чиј рејтинг го оценуваат;

Кредитбилност. Овој важен атрибут рејтинг институциите го стекнуваат со исполнување на погоренаведените критериуми.

2.1.2 Интерен модел за оценка на кредитниот ризик - IRB пристап (IRB Approach)

Посебен квалитет на Новата капитална спогодба е еволутивниот пристап и можноста за избор на методот за оценка на ризикот од страна на банките. Скалата почнува со модифицираната стандардна методологија и се развива се до основниот и поразвиен интерен модел на банките за оценка на кредитниот ризик (основен и развиен IRB пристап). Оваа можност е дадена, поради фактот што поголемите или подобро организирани банки имаат развиени сопствени методологии за оценка на кредитниот ризик. Освен тоа, Комитетот оценил дека интерниот модел на банката за оценка на кредитниот ризик има и определени предности кои се огледаат во попрецизно презентирање на ризичниот профил и потребното ниво на капитал за секоја поединка банка

Важно е да се нагласи дека овој пристап претпоставува примена на високо софистицирани методологии кои ги применуваат развиените банки, и кои треба како такви да бидат прифатени од страна на супревизорските институции.

Банките, пак, кои немаат развиена интерна методологија за оценка на кредитниот ризик, ќе можат да го користат модифицираниот стандарден метод.

Базелскиот комитет, во соработка со финансиските експерти на најразвиените банки со меѓународна репутација, развил своодветна IRB рамка.

Општо земено, третманот на изложеноста кон кредитниот ризик според рамката на IRB пристапот се базира на три основни елементи:

- *Компоненти на ризикот* - банката може да користи сопствени или стандардни процени на контролните органи.
- *Пондери на ризикот*, кои се многу повеќе диверзифицирани во однос на стандардниот модел, како по однос на висината, така и по основ на висината на главниот долг (посебно за должниците, посебно за видот на трансакциите).
- *Збир на минимални барања*, кои банката мора да ги исполни за да биде прифатена за IRB третман, вклучувајќи обврска за јавност на податоците, како и контрола за степенот на придржување на секоја банка до избраните критериуми.

IRB рамката предвидува сличен третман на изложеност кон ризикот кога за кредитокорисници се јавуваат банките, стопанскиот и јавниот сектор, но посебен третман кога се во прашање граѓаните.

Кога е во прашање стопанскиот сектор, јавниот сектор или банките, Комитетот во посебна аналитична рамка ги дефинира основните компоненти на ризикот:

- а) *Веројатноста од неизвршување на обврските* (Probability of Default- PD). Оваа компонента подразбира класификација на должниците од страна на банката во неколку категории(секој должник има само еден рејтинг);
- б) *Величина на можните загуби* (Loss Given Default-LGD), која се утврдува во однос на типот на деловните трансакции, а не во однос на рејтингот на должниците. Притоа како корективни ставки се:видот и квалитетот на колатералот, животниот циклус на деловната трансакција, редослед во наплатата на побарувањата и сл.;
- в) *Изложеноста на ризик при неизвршување на обврските од страна на должниците*(Exposure of Default – EAD)

Оваа компонента е во директна врска со видот на банкарските работи. Доколку се во прашање кредити на пример, таа изложеност е во висина на номиналниот износ на неизмирената обврска, а во случај на вонбилансни побарувања на банката, во предвид доаѓа примена на различни стапки на фактори на конверзија во зависност од видот на работите(на платива гаранција се применува фактор 100 %).

г) Рочност, како материјален фактор на кредитниот ризик (Maturity-M)

Искуството покажало дека поголем дел од банките својата методологија за оценка на рејтингот на должниците ја засноваат на користење една компонента на кредитниот ризик-процена на веројатноста од неизвршување на обврските од страна на должниците(PD). Притоа, само мал број на банки е во можност да извршат сигурна проценка на другите компоненти на кредитниот ризик-големина на можните загуби и степен на кредитна изложеноста на банката спрема должникот во моментот на неизвршување на обврските.

Во таа смисла. Новиот Договор наведува на постоење на основен и развиен IRB пристап.

- Основен IRB пристап

Според основниот IRB пристап, банките кои ги исполнуваат строгите супервизорски стандарди ќе имаат можност да користат свои интерни методи за проценка на веројатноста од неизвршување на обврските од страна на должниците(PD).

Останатите компоненти на ризикот (Големина на можните загуби и Степен на кредитна изложеноста на банката спрема должникот во мо-

ментот на неизвршување на обврските), ќе се оценува со примена на супервизорските стандардни проценки.

- Напреден IRB пристап (Advanced IRB approach).

Развиениот IRB пристап ќе биде овозможен на банки кои исполнуваат уште посложени стандарди на супервизијата.

Според овој пристап, поразвиените компоненти на кредитниот ризик интерно ќе ги оценува самата банка, односно пондерот на кредитниот ризик ќе зависи од :

- веројатноста на можните загуби (Probability of default -PD),
- изложеноста на банката на ризик во услови на неизмирување на обврските од страна на должникот (EAD) и
- договорениот рок на доспевање (Maturity).

Посебен квалитет на IRB пристапот значи е зголементата сензитивност на ризикот, која овозможува поправилна процена на потенцијалните загуби, а со тоа и утврдување на потребниот минимален износ на капитал, као основа на сигурност.

Елементите на IRB пристапот кои го обезбедуваат овој квалитет се:

- Обврска за оценување на кредитниот рејтинг на секој кредитокорисник (прва компонентата на ризикот во IRB рамката);
- Обврска за процена на ризикот на секоја деловна трансакција која би требало да биде предмет на кредитирање(втора компонента на ризикот во IRB рамката);
- Поширока скала на пондерирање на ризикот во однос на стандардниот пристап(посебна скала на пондерирање на должниците со добар рејтинг, посебна за оние со понизок рејтинг, посебна за деловни трансакции) што овозможува и подобра диверзификација на ризикот;
- Условеност на можноста банките да користат свои интерни модели за процена на ризикот, со исполнување на пропишани минимални барања за банката од страна на Базелскиот комитет. Без тоа не би можела супервизијата да се потпре на интерната проценка на банката. Тоа значи, дека интерните модели на банката за проценка на кредитниот ризик:
 - Мораат да бидат прифатени од страна на супервизорските институции (односно да исполнуваат строги методолошки стандарди);
 - Да постои стална контрола на банката од страна на контролните органи (столб 2 на Новата спогодба), кој подразбира не само континуирана комуникација помеѓу банките и контролорите, туку и помеѓу самите контролори;

- Да постои транспарентност-јавност во методолошкиот пристап и резултатите (столб 3 од Новата спогодба).

Освен наведените предности, кога е во прашање оценката на кредитната изложеност на банката, IRB пристапот има важно место и во успешното управување со активата и пасивата на банката, имајќи ги во предвид двостраниот ефект на ваквиот принцип и тоа:

- **Ex post** во утврдување на адекватноста на минималното ниво на капитал во однос на нето-ризицната актива, ;
- **Ex ante** во утврдување на кредитниот рејтинг на должниците и кредитниот ризик пред донесување на одлуката на банката за одобрување на кредитот.

Имајќи ја во предвид еволутивната нота на примената на оценките на изложеноста на кредитен ризик (од стандарден до основен и развиен IRB пристап), Комитетот очекува дека првенствено големите, меѓународно афирмирани банки и банките со натпросечна изложеност на кредитен ризик, ќе преземат потребни мерки и ќе ги исполнат условите за користење на IRB пристапот, а дека нивниот пат ќе го следат и останатите банки.

Исто така, Комитетот упатува повик до централните банки да преземат соодветни чекори, кои овозможуваат примена на IRB пристапот, пред сè во областа на контролната функција на работењето на банките. Притоа, се мисли на поинтензивно барање од страна на контролорите банките да развијат свои интерни методи за оценка на ризикот, што воедно бара и соодветна едукација на супервизорите (Столб 2 од Новата капитална спогодба)..

3. Намалување на кредитен ризик и трансфер на кредитен ризик според Базел 2

3.1. Намалување на кредитен ризик (Credit risk mitigation)

Банките користат бројни техники за ублажување на кредитните ризици на кои се изложени. Во основа, изложеноста може да биде обезбедена, (целосно или делумно), со готовински средства или хартии од вредност, или пак, може да биде гарантирана од трета страна и со тоа да се намали кредитниот ризик со кој се соочува банката.

Генерално, Базелскиот комитет ги има ревидирано своите ставови кога се во прашање инструментите за намалување на кредитниот ризик.

Кога е во прашање кредитното обезбедување (колатерал), Новата спогодба дава дефиниција за прифатливо обезбедување, во смисла на

прифаќање на поширока скала на инструменти за обезбедување на наплатата и врз таа основа, намалување на кредитниот ризик. Исто така, за првпат постои обврска, банките да ја искажуваат промената на степенот на изложеноста кон ризик и промената на пазарната вредност на соодветното обезбедување за определен кредит. Ова од причина, што многу често може да дојде до драстични промени (најчесто намалување) на вредноста на кредитното обезбедување, така што при реализирање на истото, не може ни приближно да се наплати така обезбеденото побарување.

Комитетот предлага метод на *haircut*¹⁶¹⁾ за проценка на потребното мерење на вредноста на кредитното обезбедување, и тоа стандарден *haircut* и *haircut* врз основа на проценка на банката.

Во поглед на *секјуритизација на активата* како современ инструмент на финансискиот инженеринг и ефикасен начин на редистрибуција на кредитниот ризик, Комитетот изразува загриженост заради проценката дека банките го користат овој инструмент за да го намалат нивото на потребниот капитал кој банките се должни да го имаат пропорционално на нивната изложеност кон кредитниот ризик. За таа цел, Комитетот, исто така, воведо стандарден и пристап базиран на интерна проценка на банката за мерење на ризикот на секјуритизираната актива, но и барања во поглед на обврската, банките да обезбедат јавност на информирањето, кога се користат инструментите на финансиски инженеринг.

3.1.1 Третиот на техниките за намалување на кредитниот ризик

Согласно Новата капитална спогодба како техники за намалување на кредитниот ризик се вклучуваат:¹⁶²⁾

- колатерал/емство;

161 Haircut (од англ.) потстрижување. Израз кој се користи на пазарот на хартии од вредност, а кој се однесува на формулите кои се користат за проценка на нето-капиталот на брокерите, при што за износ на haircut се намалува вредноста на капиталот. Овој износ варира во зависност од класата на обврзницата, нејзиниот пазарен ризик и достасаноста. На пример, кеш еквивалентите и владините обврзници имаат haircut 0%, акциите можат да имаат 30% haircut, а обврзници со доспеан рок на плаќање можат да имаат haircut 100%. Во случајов кога обврзниците се користат за обезбедување на пласманите, се предвидува намалување на вредноста на обезбедувањето во зависност од класата на обврзници или доспеаноста на побарувањата на тие обврзници. Притоа, износот за кој вредноста ќе се намали (haircut), може да биде однапред дефиниран од регулаторното тело (стандарден haircut) или haircut направен врз база на интерна проценка на банката.

162) Види повеќе: Basel Committee of Banking Supervision "New Basel Capital Accord" April 2003 стр 17-38.

- нетирање на билансот на состојба;
- гаранции и кредитни деривати.

Иако употребата на овие техники го намалува кредитниот ризик, таа едновременно може да ги зголеми другите ризици за банката, како што се правните, оперативните, ликвидните или пазарните ризици. Според тоа, императив е банките да користат посеопфатни процедури и процеси за да ги контролираат овие ризици. Онаму каде што ваквите ризици не се доволно контролирани, супервизорите можат да наметнат додатни капитални барања или да преземат други супервизорски дејствија, предвидени со Столбот 2.

а) Колатерализирани трансакции

Колатерализирана трансакција претпоставува постоење на кредитна изложеност или потенцијална кредитна изложеност, која е обезбедена целосно или делумно со колатерал, даден од должникот или трета страна во име на должникот.

Кога банките земаат финансиски колатерал (паричен депозит или хартии од вредност) тие можат, при пресметувањето на капиталните барања, да ги намалат своите кредитни изложености кон должниците, земајќи го во предвид ефектот на намалување на кредитниот ризик преку обезбедување.

Базел 2 предвидува два методи за определување на пондери на ризик за колатерализирани трансакции: *едноставен* и *сеоифициран стандардизиран пристап*.

Според *едноставниот стандардизиран пристап*, (слично на Базел1), пондерот на ризик за колатерал се заменува со пондерирање на ризикот на должникот за колатерализираниот дел од изложеноста. Освен кај некои трансакции со многу низок ризик, долниот лимит на пондерот на ризик е 20%. Според едноставниот пристап, колатералот може да биде земен во предвид при пресметките на капиталните барања, само доколку истиот е даден на располагање за целиот период на кредитната изложеност и мора да биде пазарно оценуван на секои шест месеци. Оние делови од побарувањата кои се обезбедени со колатералот, добиваат исти ризични пондери како и колатералот (залогот).

Едноставниот стандардизиран пристап ги признава следниве заложни инструменти:

- Готовина (како и сертификати за депозити или споредливи инструменти издадени од банка) депонирана во банката која ја презема на себе изложеноста на позајмувачот;
- Злато;

- Долговни хартии од вредност, рангирани од страна на признаена надворешна институција за оценка на кредити а кои се издадени од влади на држави со рејтинг најмалку ББ- и издадени од други емитенти (вклучувајќи и банки и компании) со кредитен рејтинг најмалку БББ-;
- Долговни хартии од вредност кои не се рангирани од признаена надворешна институција за оценка на кредити а кои се: издадени од страна на банка, котирали на официјална берза, се квалификувани како постар долг како и хартии од вредност за кои Супервизорот е доволно сигурен во нивната пазарна ликвидност;
- Акции кои се вклучени во главниот берзански индекс;
- Инвестиции во преносливи хартии од вредност и заеднички фондови.

Наспроти ова, *сеоифајниот приспај* дозволува целосно пребивање на колатералот со изложенаста, преку соодветно намалување на износот на изложенаста со проценетата вредност на колатералот.

Сеоифајниот стандардизиран приспај ги признава следниве колатерални инструменти:

- сите инструменти признаени со едноставниот пристап;
- акции(хартии од вредност), кои не се вклучени во главниот берзански индекс, но котираат на признаени, официјални берзи;
- инструменти од заеднички фондови кои работат со претходно споменатите акции.

б) Непирање (пребивање) во биланс на сопстојба

Инструментот „нетинг“, претставува пребивање на побарувањатата со обврските на определени комитенти, со што се намалува кредитниот ризик за разликата од долгот и побарувањето.

Кога банките имаат „нетинг“, аранжмани на кредити и депозити на определени комитенти, тогаш пресметката на капиталните барања (capital requirements) се врши врз основа на нето-кредитната изложеност, при што средствата (кредитите) се третираат како изложеност, а обврските (депозитите), како колатерал.

При тоа, за да се реализира „пребивањето“, банката мора да исполнува определени предуслови и тоа:

- да има цврсто сознание дека договорите за пребивање се применливи во релевантните законодавства на земјите од каде потекнуваат клиентите, без оглед дали тие се несолвентни или банкротирани;

- да може во секое време да ги утврди средствата и обвските (кредитите и депозитите) кои се подложни на договор за пребивање, кај секој комитент поединечно;
- да ги надгледува и да ги контролира своите ризици кои се менуваат во зависност од состојбата на изложеноста и депозитите;
- да ги надгледува и контролира релевантните изложености на нето- основа.

в) Гаранции и кредитни деривати

Кога гаранциите или кредитните деривати се директни, неотповикливи и безусловни и супервизорите сметаат дека банките ги исполниле минималните оперативни услови во однос на процесите за управување со ризици, тие можат да им дозволат на банките да ја земат предвид таквата кредитна заштита, кога ги пресметуваат капиталните барања.

Една гаранција (против-гаранција) мора да претставува директно побарување од обезбедувачот на заштитата и мора експлицитно да се однесува на конкретни изложености или пул на изложености, за да биде јасно и недвосмислено дефиниран обемот на покриеноста.

Притоа, се признава кредитна заштита дадена од субјекти кои имаат понизок пондер на ризик од оној на должникот. Во таа смисла, најчести гарантори се влади, државни институции и други субјекти со пондер на ризик од 20% .

Во текот на деведесеттите години од XX век, почнаа да се развиваат уште еден вид вонбилансни инструменти - кредитни деривати.¹⁶³⁾ *Кредитните деривати* претставуваат финансиски договори, кои на банките (и воопшто инвеститорите) им даваат заштита, во случај на неможност да се наплати кредитот и можат да бидат корисно средство во намалување на изложеноста на банката на кредитен ризик. Овие договори за намалување на ризикот, најчесто се склучуваат меѓу две банки или меѓу банка и небанкарска финансиска институција (како на пример, осигурителни компании) и имаат за цел:

- (1) намалување на ризикот присутен во кредитното портфолио на банката;
- (2) стабилизирање на приходите на банката врз основа на кредити и инвестиции;
- (3) намалување на трошоците на банката за земање заеми на финансискиот пазар.

¹⁶³⁾ Види повеќе: Rose, P.S., "Commercial Bank Management" IRWIN, Homewood, IL 60430, Boston, USA, fifth edition 2002, p.384-388.

Банкарската регулатива наоѓа начини за приспособување на новите услови на пазарот, при што е евидентен конзервативниот пристап во регулирањето на оваа област. Имено, само ако овие договори се сосема јасни и ако обезбедуваат речиси целосна заштита од ризикот на кој се изложени активата, приходите или трошоците на банката за земање заеми, тие можат да се прифатат како начин за намалување на ризикот.

Според Базелскиот комитет само „кредитните свопови „ и „свопови со целосен поврат“ кои обезбедуваат кредитна заштита еквивалентна на гаранциите можат да бидат предмет на признавање за намалување на кредитниот ризик.

Кредитните свопови се кредитни деривати, каде што две страни се согласуваат да извршат размена на доспеаните делови од отплатите на кредити одобрени на нивни комитенти. На пример, две банки можат да најдат дилер на свопови, (на пример голема осигурителна компанија), кој на двете страни ќе им понуди договор за кредитен своп. Едната банка на дилерот му исплаќа определен износ на средства, што таа го наплатила врз основа на главница и на камата на кредит, одобрен на нејзин комитент. Другата банка на истиот дилер, исто така, му исплаќа дел или цел износ на главница и на камата за кредит, одобрен на нејзин комитент. Своп-дилерот на крај ќе изврши размена на износите исплатени од страна на договорните страни.

Своп со целосен поврат е варијанта на договор што може да вклучи финансиска институција (дилер), која им гарантира на договорните страни од свопот точно утврдена стапка на поврат на нивната кредитна актива. Во овој случај, една банка може да замени повратот врз основа на ризична актива, со поврат на средства по многу постабилна стапка, која базира на стапката на долгорочните државни обврзници (освен ако не банкротира своп-дилерот што ја дава гаранцијата).

3.2 Трансфер на кредитен ризик

Во кредитните трансакции кредиторите го снесат ризикот во случај должникот да не го отплаќа долгот, согласно договорените услови. Но, кредиторот може да се обезбеди од последицата од неплаќање на кредитот, со склучување на договор со т.н. преземач на ризикот. Со договорот се одделува ризикот од кредитната трансакција и се пренесува на трета страна, со што се пренесува (трансферира) кредитниот ризик.

Во последниве неколку години, значително е проширен опсегот на инструменти за трансфер на кредитен ризик и околностите во кои тие можат да се користат.

Низа фактори имаат придонесено кон овој раст, вклучително:¹⁶⁴⁾

- поголемиот фокус од страна на банките и другите финансиски институции врз управувањето со ризик;
- построгиот пристап кон оценките за степенот на ризик, односно, можноста за наплата од страна на кредиторите и инвеститорите, како и зголемената тенденција од страна на банките да ја гледаат својата изложеност на кредитен ризик врз основа на целото портфолио;
- напорите од страна на пазарните посредници да генерираат приход од надоместоци и провизии за извршеното посредништво;
- општото опкружување со ниски каматни стапки, кое ги има охрабрено фирмите да остваруваат приходи преку ширење на опсегот на инструменти што се спремни да ги држат ;
- можностите за арбитража кои произлегуваат од различни регулаторни капитални барања применети на различни видови финансиски фирми.

Инструментите за трансфер на кредитен ризик обично ја менуваат врската меѓу кредиторите и должниците и воспоставуваат нови врски меѓу кредиторите и оние на кои тие им го пренесуваат кредитниот ризик.

Трансферот на кредитен ризик има сè поголемо влијание врз начинот на кој банките го водат своето деловно работење. Имено, банките сè повеќе дејствуваат како оргинерни пласирачи (произведувачи) на кредити отколку како долгорочни финансиери, префрлувајќи ги заемите од нивниот биланс на состојба, преку трансфери на заеми и секјуритизација.

3.2.1. Инструменти и техники за трансфер на кредитен ризик

Инструментите за трансфер на кредитниот ризик се диференцираат како :¹⁶⁵⁾

- инструменти за трансфер на кредитен ризик на едно име и
- инструменти за трансфер на ризик во портфолио.

Договорите кои се склучуваат помеѓу институцијата која се ослободува од ризикот и онаа која го презема ризикот можат, да предвидат обезбедување на средства за договорената трансакција, во кој случај станува збор за финансиран трансфер на ризик или пак, не постои обврска за плаќање , што претставува нефинасиран трансфер на ризик. Значи ,

¹⁶⁴⁾ Comitte on Global Financial System “Credit Risk Transfer” br. 20, Jan., 2003. стр.1.

¹⁶⁵⁾ Види повеќе: Comitte on Global Financial System “Credit Risk Transfer” No. 20, Jan. 2003.p. 31-38.

разликата меѓу финансирани и нефинансирани инструменти се прави во зависност од тоа, дали оној кој се ослободува од ризикот добива средства во трансакцијата, односно, дали оној кој го презема ризикот обезбедува однапред средства во трансакцијата. За некои инструменти, (како што се кредитните свопови кои се нефинансирани инструменти или хартиите од вредност покриени со актива, кои се финансирани инструменти по двете дефиниции), двата критериума се совпаѓаат. Кај други инструменти, можно е плаќање однапред од страна на оној кој го презема ризикот, иако средствата не се пренесуваат на оној кој се ослободува од ризикот, туку се инвестираат во хартии од вредност што ги држи т.н. „субјект за специјална намена“ (special purpose vehicle).

3.2.1.1. Инструменти на едно име

3.2.1.1.1 Нефинансиран трансфер на ризик

Најкористени инструменти на едно име во делот на нефинансиран трансфер на ризик се:

- а) Кредитни свопови на неизвршување,
- б) Гаранции и
- в) Осигурителни производи (гарантирана обврсница, кредитно осигурување и осигурување на финансиска гаранција)

а) Кредитни свопови на неизвршување (Credit Default Swaps-CDS)

Кредитен своп на неизвршување (Credit Default Swaps-CDS) е билатерален финансиски договор, со кој, институцијата што го презема ризикот се обврзува да изврши евентуално плаќање на институцијата што се ослободува од ризикот, во случај на неплаќање на кредитната обврска – кредитен настан. За возврат, тој добива периодичен надомест од институцијата која се ослободува од ризикот. Износот на тој надомест зависи од кредитниот рејтинг на оригиналниот должник, условите на кредитниот договор, кредитниот рејтинг на преземачот на ризик и др.

Структурата на договорот за кредитен своп на неизвршување е многу блиска до онаа на гаранцијата.

Сепак, има три важни разлики:

- опсегот на кредитни настани кои предизвикуваат плаќање е многу поширок во дериватните договори;
- од оној кој се ослободува од ризикот не се бара да докаже дека тој самиот има претрпено загуба за да прими исплата;
- размените на доспеан ненаплатен кредит се засновани врз стандардизирана документиција, со која се поттикнува тргување со овие инструменти.

б) Гаранции

Гаранцијата е билатерален договор, при што, оној кој го презема ризикот (гарант), има обврска да изврши плаќање во корист на оној кој се ослободува од ризикот (доверител). Извршувањето е обично предизвикано од неизвршување на трета страна, (должник), според конкретен договор меѓу должникот и доверителот. Обично гарантот е обврзан да ги исполни обврските на должникот, доколку тој не може да ги изврши, со износи за плаќање сведени на загубите од основната изложеност. Гаранциите од блиску ја следат природата и содржината на договорот меѓу доверителот и должникот. Гаранциите се флексибилни инструменти за трансфер на ризик, затоа што тие можат да бидат креирани за да покријат конкретни изложености или трансакции.

в) Осигурителни производи (гарантирана обврсница, кредитно осигурување и осигурување на финансиска гаранција)

Гарантираните обврзници обично ги даваат американските осигурителни компании како поткрепа на извршувањето на обврска од страна на корисникот, вклучително и финансиски обврски кон банки, подложени на определени услови.

Кредитното осигурување обично го обезбедуваат специјални осигурителни компании како поддршка на трговски кредит и често се користени од страна на корисниците за да добијат банкарско финансирање на побарувањата за наплата.

3.2.1.1.2. Финансиран трансфер на ризик

а) Тргување/продажба на кредити

На секундарните пазари на кредити се продаваат поединечни кредити. Главните купувачи на кредитите на банката најчесто се другите банки (вклучувајќи ги и странските банкарски фирми, кои бараат начин за учество на домашниот пазар), осигурителни компании, пензиски фондови, нефинансиски корпорации, заеднички фондови (вклучувајќи и фондовите-демпнажи, кои го концентрираат своето работење во купување на проблематични кредити) и големи инвестициски банки.¹⁶⁶⁾ Како главни продавачи на ваквите кредити се јавуваат банките – домашни и странски.

Кредитите што се продаваат од страна на банките, најчесто имаат уште најмалку 90 дена до рокот на достасување и можат да бидат нови

¹⁶⁶⁾ Види повеќе: Rose, P.S., “Commercial Bank Management” IRWIN, Homewood, IL 60430, Boston, USA, fifth edition 2002, p.373-377.

кредити, или кредити што одреден временски период се на списокот на банката за кредити за продажба. Во основа, овие кредити се обезбедени со активата на компанијата-зајмувач и најчесто се долгорочни, со рочност и до 8 години и имаат флукуирачки каматни стапки, врзани за примарната стапка или за некоја друга широко публикувана каматна стапка. Спротивно на ова, речиси сите други кредити за продажба, имаат рочност од неколку седмици или месеци, имаат вредност од најмалку милион долари, одобрени се на комитенти со висок кредитен рејтинг и имаат каматна стапка, која, најчесто е поврзана со каматните стапки на краткорочните кредити одобрени на компании.

3.2.1.2. Трансфер на ризик во портфолио

Трансферот на ризик во портфолио е поврзан со секјуритизацијата која се јавила како форма за креирање нови извори на средства и за редуцирање на ризичната изложеност на банката во осумдесеттите години на XX-от век. Секјуритизацијата на активата претставува создавање група на кредити и врз нивна основа продажба на хартии од вредност (финансиски побарувања) на отворениот пазар. Со наплатата на активните побарувања (на пример, со плаќањето на главницата и на каматата од страна на кредитокорисниците), остварениот приход оди кај имателите на издадените хартии од вредност. Како резултат на ваквиот инструмент, банкарските кредити се трансформираат во хартии од вредност со кои јавно се тргува на отворените пазари. Банката, од своја страна, врши наплата на своите побарувања и добива парични средства што може да ги користи за креирање нови активни ставки или за покривање на оперативните трошоци. Ваквите групирања во едно портфолио можат понатаму да претставуваат предмет на договор, со кој се трансферира ризикот, без авансен пренос на средства од оној што го презема ризикот (во случај на нефинансиран трансфер на ризик), односно со уплата на средства од преземачот на ризик (финансиран трансфер на ризик).

3.2.1.2.1. Нефинансиран синтетички трансфер на ризик

а) Нефинансирана синтетичка секјуризации (портфолио кредитни својови)

Синтетичката секјуризация ги комбинира техниките на секјуризация со кредитни деривати. Трансферот на кредитен ризик се постигнува со размена на група доспеани ненаплатени кредити (кредити својови) во портфолиото, без да се направат промени во активата или преку серија на посреднички размени на кредити во рамките на портфолиото.

б) Нефинансирани синтетички секуритизации (размени на кредитни неизвршувања во кошничка-кредитни својови во кошничка)

Размена на неизвршување во „кошничка „ е слично на размена на неизвршување на кредити (кредитни својови) , во кое кредитниот настан е неизвршување на некоја комбинација од кредити во конкретна група (кошничка) на кредити. Во случај на „кошничка на прв-во-неизвршување“ тоа е првиот кредит во кошничката на референтни кредити чие неизвршување предизвикува плаќање. Други форми се: „корпи на втор-во-неизвршување“ и „трет-во-неизвршување“, но можни се повеќе комбинации, за да се даде форма на профилот на ризик, според потребите на оние кои го преземаат ризикот и на оние кои се ослободуваат од ризикот.

3.2.1.2.2. Финансиран трансфер на ризик

а) Финансирана синтетичка секуритизација (меници врзани за кредити)-Credit linked Notes (CLN)

Кредитноповрзани меници, претставуваат спој на вообичаени должнички инструменти, како што се обврзницата или меницата и кредитната опција, со цел да се овозможи поголема флексибилност за должникот. Кредитноповрзаните меници даваат можност за намалување на износот за плаќањата по кредитот, во случај на промени кај определен значаен фактор. Меѓутоа, со договорот за кредитноповрзани меници е предвиден и еден услов, според кој, ако значајно се зголеми процентот на ненаплатени средства по кредитите , годишната стапка на обврзниците, која ја плаќа издавачот, се намалува, за истиот процент. На тој начин, кредиторот ги осигурал своите кредити, преку инвеститорите што ги купиле неговите обврзници

б) Хартии од вредност поткрепени со актива (Asset back securities-ABS)

Во традиционалните структури на секјуритизација, заемите, обврзниците или побарувањата за наплата се пренесуваат од портфолиото на основачот, (субјектот кој се ослободува од ризикот) , во субјектот за специјална намена , кој истите ги држи како залот за да ги обезбеди хартиите од вредност кои ги пласира на инвеститорите. Кредитниот ризик на активата се пренесува од основачот на инвеститорот, а заштитата е финансирана однапред, при што приходите добиени од издавањето на хартиите од вредност се пренесуваат на основачот.

в) Колатерализирани долговни хартии од вредност/обврзници (Collateralised debt obligations – CDO)

Колатерализирани долговни хартии од вредност/обврзници (CDO) се многу користени инструменти за трансфер на кредитниот ризик на пазарите на обврзници со фиксен принос.¹⁶⁷⁾ CDO се посебен вид на обврзници кои се обезбедени со пул на обврзници, кредити или други должнички инструменти. CDO се издаваат во посебни транши или класи, кои се разликуваат по квалитетот од аспект на приносот што го носат и приоритетот во извршувањето на нивната наплата.

За да креираат CDO, финансиските институции (најчесто банките), најпрво формираат посебно правно лице- субјект за посебна намена (special purpose vehicle) кое ќе ги откупи, структурира и потоа продаде нивните портфолија на обврзници и кредити, во форма на колатерализирани долговни обврзници. Овој субјект е обично инвестициона банка која ги структурира колатерализираните должнички обврзници во определени транши, определувајќи ја нивната големина, ги селектира според приносот што секоја издадена обврзница го носи, воспоставува тестирање на квалитетот на колатералот и работи со кредит рејтинг агенциите, со цел да се постигнат саканите рејтинзи за секоја од должничките транши. Исто така субјектот за посебна намена ја утврдува цената на овие CDO обврзници, т.е. ги креира купоните (со утврдување на приносот и услови на отплата за секоја од должничките транши) и ги пласира обврзниците на инвеститорите.

Колатерализираните долговни хартии од вредност/обврзници (CDO), најчесто можат да се јават како :

- хартии од вредност/обврзници колатерализирани со кредити (CLO-collateralised loan obligations),
- хартии од вредност/обврзници колатерализирани со хипотеки (Collateralized mortgage obligations (CMOs),
- структурирано финансирање хартии од вредност (SFCDOs –structure financed CDOs) –CDO поддржани со структурирани продукти, како што се хартии од вредност покриени со актива или хартии од вредност поддржани со хипотеки (mortgage back securities-MBS).¹⁶⁸⁾

¹⁶⁷⁾ Види повеќе: Lucas, J. D., Goodman, S.L., Fabozzi, J. F.” Collateralized Debt Obligations- Structures and Analysis” –John Wiley&Sons Inc., 2006, p. 4-17.

¹⁶⁸⁾ Во 2007 година, 47% од колатерализирани долговни обврзници беа покриени со структурирани продукти (SFCDO), 45% беа покриени со кредити (CLO), а помалку од 10% со обврзници со фиксен принос.(CBO)

Хартии од вредност/обврзници покриени со кредити (CLO-collateralised loan obligations), претставуваат инструмент за трансфер на кредитен ризик, кој воедно им помага на банките во прибирање финансиски средства. Банкарите можат да формираат група кредити, да издадат обврзници и како колатерал за тие обврзници да служат кредитите. За разлика од другите видови инструменти за секјуритизација, кои им дозволуваат на банките да ги тргнат од нивните биланси, овие обврзници, најчесто, во билансите на банките се прикажуваат како обврски. Уште повеќе, иако кредитите се јавуваат како залог по обврзниците (во случај банката што ги издава обврзниците да не успее да ги намира своите обврски, имателите на обврзниците имаат приоритетно право за наплата на своите побарувања за купените обврзници преку наплата на кредитите), приливот на готовина остварен врз основа на пакетот кредити не претставува единствениот извор на готови средства за плаќање на каматата и на главницата за обврзниците. Банката може да врши плаќање за обврзниците и од приходи настанати по која било друга основа. Бидејќи пазарната вредност на заложените кредити е, обично, поголема од големината на издадените обврзници, овие обврзници можат да имаат повисоки кредитни рејтинзи од рејтингот на самата банка што ги издала. Хартиите од вредност обезбедени со кредити, имаат слични карактеристики со традиционалните обврзници, затоа што имаат фиксна каматна стапка, која се плаќа месечно, квартално или полугодишно. Овие хартии од вредност, често, носат и определени форми на кредитни подобрувања со кои купувачите добиваат впечаток дека станува збор за инвестиции со низок ризик.

Хартиите од вредност/обврзници колатерализирани со хипотеки односно *колатерализираниите хипотекарни обврзници* (**CMO - collateralized mortgage obligation**) – се инструменти со кои на инвеститорите им се нудат различни видови хартии од вредност со различни очекувани приливи на готовина.¹⁶⁹⁾ Овие инструменти се резултат на процес составен од повеќе чекори, кој почнува со креирање пакет хипотекарни кредити врз основа на кој се издаваат преодни (pass-through) хартии од вредност, кај кои како гарант се јавува Владината национална хипотекарна асоцијација и тие можат да бидат купени од страна на банка или од друг инвеститор. Овие хартии од вредност не се вклучуваат во билансот на банката, а, во исто време, можат да бидат издадени неколку различни класи на колатерализирани хипотекарни обврзници со цел да се најдат нови финансиски средства. Банката, како издавач на CMO, ќе оствари профит преку

¹⁶⁹⁾ Види : Rose, P.S., “Commercial Bank Management” IRWIN, Homewood, IL 60430, Boston, USA, fifth edition 2002, p.366-367.

групирање на преодните хартии од вредност на начин на кој ќе привлече голем број различни инвеститори

За разлика од хартиите од вредност СМО, (collateralised mortgage obligations) каде што заемите за хипотека се отстрануваат од билансот на состојба, *хартиите од вредност поддржани со хипотека (mortgage back securities-MBS)*, како и хипотекарните заеми што ги поддржуваат, остануваат во билансот на состојба на издавачот и нема директна поврзаност меѓу исплатите на главнината и каматата што доаѓаат од самите хипотекарни заеми и исплатите за камата и главнина што се должаат на МBS. Значи, финансиската институција што ги издава овие обврзници ги одделува хипотекарните заеми во билансот на состојба на сопственикот од неговата друга актива и ги смета како колатерал за поддршка на овие хартии од вредност. Доверителот што го застапува сопственикот на хартиите од вредност поддржани со хипотека, ги следи соодветните заеми и периодично проверува за да се увери дали пазарната вредност на заемите е поголема од таа што се должи со обврзниците.

3.3 Актуелни прашања во врска со трансферот на кредитен ризик

Иновациите во финансиските пазари, а во рамките на тоа и развој на нови финансиски инструменти како што се кредитни деривати, треба општо да се поздрават во смисла на зголемување на пазарната ефикасност, што овозможува подобра диверзификација на портфолијата и обезбедува поширок обем на техники за управување со ризик. Во таа смисла, развојот на производи и институции сврзани со трансферот на кредитниот ризик, може да допринесе кон зголемување на ликвидноста на кредитните пазари, намалување на премиите/резервациите за ризик и поширок избор на средства и можности за покривање на ризикот.¹⁷⁰⁾

Сепак, има определен број на аспекти на трансферот на кредитниот ризик кои покренуваат прашања на политика и кои, барем во некои случаи, би можеле да укажат на потребата од поголема усогласеност. Некои од главните се:¹⁷¹⁾

Транспарентност- обелоденувањето на активностите на трансфер на кредитен ризик на финансиските фирми има многу недоречености. На еден пазар кој брзо се развива со потенцијално значаен ефект врз распре-

¹⁷⁰⁾ Darrell D., "Innovations in credit risk transfer: implications for financial stability", BIS Working Papers No 255, July 2008, p.3.

¹⁷¹⁾ Committee on Global Financial System "Credit Risk Transfer" br. 20, januari, 2003.p 2.

делбата на ризици, се наметнува како проблем недостигот од обелоденување. Се сугерира дека ова прашање би можело најдобро да се реши преку давање поддршка на постојните иницијативи за обелоденување и со истакнување на конкретните проблеми врзани за трансферот на кредитен ризик.

Агрегатни податоци- релативниот недостиг од информации на ниво на поединечни фирми оди паралелно со нецелосната слика за тоа како агрегатно се развиваат пазарите за трансфер на кредитен ризик. Централната банка ги истражува можностите за подобрување на базата на податоци во врска со инструментите за трансферот на кредитен ризик, без наметнување на непотребен товар на известување врз грбот на учесниците на финансискиот пазар.

Рејтинг агенции- за одбележување е критичната улога на рејтинг-агенциите на различни пазари на трансфер на кредитен ризик и имплицитното потпирање врз техниките за проценка на ризик што тие ги користат. Димензијата на трансфер на кредитен ризик би требало да се земе предвид во различните прегледи на активностите на рејтинг-агенциите кои сега се одвиваат.

Диверзификација и концентрирација- е еден од главните потенцијални погодности на трансферот на кредитен ризик што тој олеснува поширока дисперзија на ризик и овозможува профилите на ризик да бидат пофлексибилно прилагодени. Едновременно, некои елементи од пазарот на трансфер на кредитен ризик се чинат високо концентрирани, а тоа би можело да доведе до пореметување на пазарот, доколку фирмите за кои станува збор бидат изложени на притисок.

Содржина и форма на договор- формулацијата на клаузулите за реструктурирање во кредитни деривати се има покажано како особено проблематично. Треба да се види дали тешкотиите можат да бидат решени, ако не, ова може да дејствува како значителна кочница за натамошниот развој на овој дел од пазарот на трансфер на кредитен ризик.

Управување со ризик- Иако во многу аспекти трансферот на кредитен ризик вклучува познати прашања на управување со ризик, сепак, ги заоструваат прашањата околу ризикот на договорната страна во однос на нефинансирани трансфери на ризик, имајќи ја предвид брзината и опсегот на можните промени во изложеностите, и покренува и технички прашања како што е сигурноста на ценовникот на портфолио инструментите. Покрај тоа, има определен број прашања врзани за документацијата на кои уште треба да се работи. Што уште поважно, постои загриженост дека трансферот на кредитен ризик би можел да доведе до ослабување на вкупното следење на кредитниот ризик доколку оние кои на крајот ќе го држат кредитниот ризик имаат помалку информации за заемобарателот

отколку оригиналниот заемодавател. Пазарната практика, пак, има развиено низа начини за ублажување на овој ризик.

Сметководство- дивергенциите во сметководствени правила имаат ограничувачки ефекти врз определени делови на пазарот на трансфер на кредитен ризик. Како што кредитниот ризик (барем во однос на поголемите заемобаратели) станува нешто што сè повеќе се тргува, тоа може да ја зголеми и тензијата меѓу книговодствената вредност и пазарната оценка.

Регулација- Трансферот на кредитен ризик има потенцијал појасно да ги истакне разликите во регулаторниот третман на кредитниот ризик меѓу различни видови на институции, па според тоа, може да овозможи поинтегриран пристап на регулаторните капитални стандарди. Всушност барањата за регулаторен капитал осетлив на ризик ги подобрува напорите за ефикасен трансфер на кредитен ризик. Прилагодувањата направени регулаторниот капитал да е во корелација со степенот на неизвршувањето на плаќањата, секако дека може да понуди понатамошни подобрувања во користење на механизмот за трансферирање на ризикот.

Меѓутоа, супервизорите остануваат загрижени за неколку аспекти на пазарот на инструменти за трансфер на кредитен ризик: неговата комплексност, ликвидност, оперативниот ризик и ризикот на репутација како и за други ефекти сврзани со развојот на овој пазар. Супервизорите сметаат дека дека учесниците на овој пазар мораат подобро да ја разберат структурата и ризиците на инструментите за трансфер на кредитен ризик во кој тие инвестираат, како и за тоа како рејтинг агенциите ги создаваат рејтинзите на секој од специфичните инструменти и кои околности можат да доведат до намалување на нивниот рејтинг.

Аргумент против трансферот на кредитен ризик од страна на банките е дека дека тој води кон поголемо задржување на лоши средства во портфолиото на банките, кои се особено неликвидни и можат да имаат негативно влијание врз макроекономските индикатори. Имено, банките кои трансферирале значаен дел од нивната изложеност, имаат помалку интерес да го следат должникот, да го контролираат ризикот што должникот понатаму го презема со своите активности, или навремено да ги раскинат кредитните односи. Како резултат, трансферот на кредитен ризик може да го зголеми вкупниот ризик на целиот финансиски систем, што доведува до несоодветно делување од страна на позајмувачите. Кругот понатаму продолжува да се врти и се создаваат уште понеповолни должничко-доверителските односи, на штета на кредиторите.

Така, некои од покомплексните инструменти за трансфер на кредитен ризик кои активно се применуваа на развисните финансиски пазари во периодот 2005-2007 година, се пропратени со висок степен на загуби кај банки-

те, кои од своја страна предизвикуваат ранливост на деловниот циклус на финансиските институции, а потоа и на целата економија.

Финансиската криза, која започна во летото 2007 година, ги прикажа сите слабости на инструментите за трансфер на кредитниот ризик. Слабите стандарди на нивното креирање придонесоа да пораснат проблемите сврзани со американскиот финансиски пазар. Пропишаните стандарди на американските потценети хипотекарни кредити беа многу слаби. Голем број од тие хипотеки содржеа ризици на повеќе нивоа: кредитокорисници со ниска кредитоспособност, висок коефициент на кумулативен кредит во однос на вредноста на хипотеката и отсуство на верификација на состојбата на приходи на кредитокорисникот.

Како што цената на куќите опаѓаше на крајот на 2006 и 2007 година, степенот на покриеност на кредитите со вредноста на хипотеките уште повеќе се намалуваше. Кредиторите имаа слаба мотивираност да сторат нешто за намалувањето на ризиците, имајќи во предвид дека овој вид на ризици беа трансферирани /покриени со секјуритизирани обврзници. Имајќи во предвид дека овие инструменти се структурирани на начин што ги прави крајно зависни од ризикот на падот на цената на недвижнините, неповолните настани на хипотекарниот пазар во САД доведе до пад на нивниот рејтинг.

Имено, во текот на 2007 година, рејтинг агенцијата Moody го намали рејтингот за 31 % на сите кредитни трансии покриени со спомнатите инструменти. Некои инвеститори влегоа на овој пазар и покрај немањето на доволно знаења за самостојно анализирање на ризиците. Тие инвеститори не правејќи скоро никакви самостојни анализи, потполно се ослони-ле на рејтингот подготвен од рејтинг агенциите. Всушност рејтинг-агенциите секогаш се обидуваа да ја разјаснат нивната улога, потенцирајќи дека нивните рејтинзи се само да го мерат кредитниот квалитет без тенденција да го препознаат ризикот кој го носи падот на пазарната вредност или ликвидноста на инструментот што се рангира, и дека рејтингот не треба да се смета како препорака за инвестирање.

Но, некои инвеститори овие објаснувања или не ги разбраа, или едноставно ги игнорираа.

Во август, 2007 година, проблемите на пазарот на инструментите за трансфер на кредитен ризик се рефлектираа со поголема присутност на банките на пазарот и состојбата на нивните баланси. Оваа загриженост доведе да проблемите со кредитирање прераснат во проблеми на ликвидност. Имено, неколку финансиски гарантни фондови беа ставени пред колапс, поради изложеноста на инструментите за трансфер на кредитен ризик.

Исто така, голем број на банки и финансиски компании не успеаја да ги надминат проблемите кои ги предизвикаа активностите за трансфер на кредитниот ризик и претрпеа големи загуби.¹⁷²⁾

И покрај ова, пазарите на инструменти за трансфер на кредитниот ризик и понатаму продолжуваат да се развиваат.¹⁷³⁾ а вака структурираниот кредитен пазар има основа да преживее, но ќе остане слаб за некој период. Некои учесници на овој пазар сметаат дека инструментите за трансфер на кредитен ризик како што се „обврзниците колатерализирани со кредити“ имаат економска смисла да продолжат. Нивната оценка е дека иднината на повскостепената секјуритизација е помалку оптимистична и постои општо мислење дека пазарот за “хартии од вредност поткрепени со средства „ или ќе се намали или ќе исчезне.

4. Искуства од примена на Новата капитална спогодба-Базел 2

Новата Капитална спогодба - Базел 2, ја започна својата примена низ светот. Значителен број на земји и банки веќе ги спроведуваат стандардизираниите и основните пристапи. Во многу јурисдикции потребната инфраструктура (законодавство, регулатива, супервизорско упатство, итн.) за спроведување на Рамката или е поставена, или е во процес на поставување, а тоа овозможи определен број на банки да пристапат кон спроведување на напредните пристапи на Базел 2 во 2008 кои ќе продолжи и во наредните години. Овој напредок се случува и во земјите членки на Базелскиот комитет и во земјите кои не се членки. Групата за спроведување на Договорот и неговите работни групи и понатаму активно споделуваат супервизорските и други искуства во спроведувањето на Базел 2, заради воспоставување на доследност низ законодавствата на земјите кои го применуваат или планираат да го применат Базел 2.

4.1. Примена на Базел 2 во земјите-членки на Базелскиот комитет за банкарска супервизија

4.1.1 Примена на Базел 2 во земјите-членки на Базелскиот комитет кои се земји членки на ЕУ

Земјите членки на Базелскиот комитет за банкарска супервизија (земјите G-10) кои се членки на ЕУ како и другите земји членки на ЕУ ги

¹⁷²⁾ Американските банки „Lemon Braders” и „Meril Lin~”, се само дел од нив.

¹⁷³⁾ “Credit Risk Transfer - Developments from 2005 to 2007”, Basel Committee on Banking Supervision, Joint Forum, July 2008, p. 14.

усвоија регулаторните барања за капитал, согласно Базел 2, како дел на новата легислатива предло,ена од Европската комисија. Имено, деветте земји на Базелскиот комитет¹⁷⁴⁾ кои се членки на ЕУ и останатите осумнаесет земји на ЕУ, ги прифатија правилата на Базел 2 како дел на новата рамка за капитални барања за кредитните институции (банки, шедилници и кредитни задруги) и инвестиционите компании предложена од Европската комисија. Високото ниво на софистицираност на регулативата и банкарската супервизија, присутна на европскиот финасиски опазар, наметна итна потреба Европската комисија да донесе план за ревидирана директива за нови правила за адекватност на капиталот врз основа на Новата капитална спогодба. При тоа, секоја земја членка ги прилагоди овие барања во своите национални законодавства и истите претставува предмет на интрепретација и постојана супервизија на националните регулаторни тела.

Специјалната адаптација на правилата на Базел 2 во новата рамка на Европската Комисија овозможуваат поголема флексибилност по однос на изборот на пософистицираните приоди и опции, поедноставни правила за капиталните барања за оперативен ризик за ниско и средно ризичните инвестициони компании, за правилата на прекуграничната координација меѓу супервизорите, во случаи кога има неусогласеност по однос на валидноста на поедините приоди и опции.

Клучно прашање во примената на Базел 2 од страна на земјите на ЕУ е неговиот обем на примена. Имено, Европската комисија препорачува примената на Базел 2 да не се лимитира само на најголемите и меѓународно активните банки, туку истиот да го применуваат сите банки и определени финансиски институции.

Земјите на ЕУ започнаа со примената на Базел 2 од јануари 2007 година. Имплементацијата започна со примена на стандардизираниот пристап во поглед на кредитниот и оперативниот ризик, додека примената на напредниот пристап започна формално во јануари 2008. Имајќи во предвид дека имплементацијата на Базел 2 (особено напредните приоди за мерење на кредитниот и оперативниот ризик) бара доста финансиски средства, знаење и искуство (како на банкарскиот персонал и менаџмент, така и на супервизорите), први со примена на напредниот пристап базиран на внатрешни рејтинзи започнаа банките во Европа чија актива изнесува над 100 милијарди \$. За разлика од нив, најголем дел од банките со

¹⁷⁴⁾ Белгија, Франција, Италија Германија, Луксембург, Холандија, Шведска, Обединетото Кралство и Шпанија (која се приклучи на Базелскиот комитет на 1 Фебруари 2001 година).

актива вредна над 25 милијарди \$ планираат примана на ИРБ пристапот до крајот на 2010 година¹⁷⁵.

4.1.2 Примена на Базел 2 во САД

Поддршката на Новата капитална спогодба во САД лежи главно во потребата големите меѓународни активни американски банки кои користат софистицирани и покомплексни производи, да добијат можност за посоодветна пресметка на регулаторниот капитал и управување со ризиците. Оттука, се наметнала потреба за примена на рамка на капитал која ќе биде поосетлива на ризиците и ќе воспостави поголеми барања во поглед на обелоденувањето и пазарната дисциплина, како што е тоа во случајот со Базел 2.

Иако законодавството на САД ја поддржува примената на Базел 2, став е дека неговата имплементацијата е задолжителна за големите и меѓународно активни банки, а доброволна, за останатите банки кои ќе се одлучат/или не за примената на Новата капитална спогодба. Во случајот на меѓународно активните банки, се налага примената на напредните пристапи на внатрешен рејтинг за мерење на кредитниот ризик (Advanced IRB), занемарувајќи ја примената на стандардизираниот пристап и основниот пристап на внатрешен рејтинг. Исто така, предвидена е примена само на напредниот пристап за мерење на оперативниот ризик.

Меѓутоа меѓународните банки држат во своите портфолија 99% од странските средства и две третини од целата актива на сите банки во САД. Поради тоа, иако примената на Базел 2 е прашање на избор за останатите помали банки, се чини дека усогласувањето на нивното работење со принципите на Базел 2, со текот на времето ќе претставува императив. Се разбира, истите ќе мораат да ги исполнат претходно наведените два критериума, а тоа е да ги применуваат напредните пристапи за мерење на кредитниот и оперативниот ризик.

Во февруари 2007 година е објавен Супервизорски водич за Базел 2, предложен од страна на американските банкарски агенции. Овој водич се однесува за потребата од пресметка на регулаторен капитал во зависност од ризичноста на портфолиото. Целта на овој документ е да им понуди на банките упатства и информации за изборот на пристапот и методологијата за пресметка на потребниот капитал, како и помош во процесот на супервизија на адекватност на капиталот.

¹⁷⁵) Види повеќе: Conford Andrew, "The global implementation of Basel II: Prospects and outstanding problems" Working paper, <http://ssrn.com/abstract=1278049>, October 2006, p. 3-6.

4.1.3 Примена на Базел 2 во останатите земји на Базелскиот комитет

Останатите земји, членки на Базелскиот комитет, а тоа се Канада, Јапонија и Швајцарија, ги усвоија и преточија барањата на Базел 2 во своите национални законодавства и се дело на нивните регулаторните тела.

4.2 Примена на Базел 2 во останатите земји кои не се членки на Базелскиот комитет за банкарска супервизија

Иако не постои никаква обигаторна рамка за примена на Базел2 од останатите земји кои не се членки на Базелскиот комитет, сепак, глобализацијата на финансијскиот пазар, присуството на интернационални банки кои ги применуваат методологии за пресметка на адекватноста на капиталот согласно новата капитална спогодба, како и потребата од посоодветен третман на управувањето со ризиците, наметнуваат сериозни подготовки за примена на Базел 2 за определен временски период. Имено, во врска со вниманието кое се придава на Базел 2, поради присуството на странски банки во земјите кои не се членки на Базелскиот комитет, направеното е истражување за финансиската либерализација и на преговорите за финансиски услуги во рамките на Светската трговска организација.¹⁷⁶⁾

Според спомнатото истражување 32 % од банките од европските држави кои не се членки на Базелскиот комитет планираат целосна примена на Базел 2, при што истите се финансиски контролирани или поседувани од странски банки кои веќе ја имплементираат Новата капитална спогодба. Во останатите делови на светот ситуацијата е слична, односно се предвидува целосна примена на Базел 2 во банките кои се во сопственост или имаат доминантен капитал на странски банки кои го имплементираат Базел 2.

Сите банки испитанички во студијата од сите региони прифаќаат дека имплементацијата на Базел 2 претставува голем предизвик и бара надградба на знаење и вештини на супервизорскиот кадар во рамките на националните регулаторни тела. Ова се поврзува со барањата на голем број на супервизори за обуки за определени прашања, сврзани со Базел 2.

По однос на чекорите за подготвување на имплементацијата на Базел 2 истражувањето покажува дека 50% од испитаните земји од Европа,

¹⁷⁶⁾ Ibidem, p. 17-18.

кои не се членки на Базелскиот комитет, имаат развиено планови за имплементација на Новата капитална спогодба-Базел 2.

Најголем дел од испитаните банки од земјите од Азија веќе имаат подготвено план за имплементација на Базел 2 и ги прават подготовките за негова примена.

За разлика од нив, само 20 % од банките испитанички од Латинска Америка имаат развиено план за имплементација на Базел 2 и истите очекуваат негова целосна примена до крајот на 2009, додека останатите 80% без подготвен план, предвидуваат примена на новата капитална спогодба во периодот 2010-2015 година.

Во Африка 13 од 22 испитани банки немаат развиено план за имплементација на Базел 2, а 6 од 7 испитани банки од Средниот Исток кои планираат да ја применат Новата капитална спогодба, имаат развиено план за негова имплементација.

Во Република Македонија, иако не е земја членка на Базелскиот комитет, постои спремност за примена на Базел 2. Во таа смисла Банкарската супервизија во рамките на Народната банка и организациски и содржински се прилагодува и го унапредува своето работење, транзитирајќи од супервизија која ја следи доследноста на имплементацијата на законските одредби, кон супервизија која е ориентирана кон надзор на ризиците, а кое е основната тенденција на Столбот 2 во рамките на Новата капитална спогодба.

Имено, Народната банка веќе започна со воспоставување на новата методологија за супервизија ориентирана кон оценка на ризиците, со детално пропишување на системот за управување со ризиците, како и со пропишувањето на обврската за банките да воспостават интересен процес за оценка на адекватноста на капиталот.

Во таа смисла, во 2007 година, НБРМ усвои план за примена на новата Базелска капитална спогодба-Базел 2, кој е во фаза на реализација, а која се однесува на следниве промени:¹⁷⁷⁾

- По однос на Првиот столб за минимум барања за капитал (Pillar 1 – Minimum capital requirements) се предвидува изработка на регулатива со која ќе се овозможи примена на стандардизираниот пристап за оценка на кредитниот ризик (2009 година) и изработка на регулатива со која ќе се овозможи примена на основниот показател и/или стандардизираниот пристап за оценка на оперативниот ризик (2008 година);

¹⁷⁷⁾ Види: Извештај за банкарскиот систем и банкарската супервизија на Република Македонија во 2007 година, стр. 61-80.

- Примената на вториот столб (Pillar 2 - Supervisory review) е веќе започната со воспоставување на новата методологија за супервизија, ориентирана кон оценка на ризиците, со детално пропишување на системот за управување со ризиците, како и со пропишувањето на обврската за банките да воспостават интересен процес за оценка на адекватноста на капиталот;
- Со донесувањето на Одлуката за објавување извештаи и податоци од страна на банката, во 2007 година е означен почетокот на формалниот процес на постепена примена на барањата од третиот столб (Pillar 3 - Market Discipline) од новата Базелска капитална спогодба. Усогласување на сметководствените стандарди и правила со Меѓународните сметководствени стандарди (МСС) и Меѓународните стандарди за финансиско известување (МСФИ) е исто така произлезено од потребата за донесување на методологија за соодветно класифицирање, мерење, признавање и обелоденување на секоја билансна позиција, а кое е особено потребна во рамките на Столбот 3 (пазарна дисциплина) од Новата Базелска спогодба за капитал.

Пропишувањето на новата сметководствена рамка (која ќе се применува од 01.01.2009 година) се очекува да придонесе за зголемување на реалноста и објективноста на финансиските извештаи на банките, а со тоа и зголемување на транспарентноста на банкарскиот систем во Република Македонија и полесна споредливост на финансиските извештаи на домашните банки со финансиските извештаи на банките од другите земји каде што се применуваат МСФИ.

Покрај барањата на Народната банка за постепено усогласување на банкарското работење, согласно Новата Базелска спогодба за капитал, определени усогласувања во оваа насока се прават и автономно од страна на дел од банките во Република Македонија, пред сè поради барањата на нивните доминантни или мнозински акционери, чии матични банки во државите на Европската унија веќе ги практикуваат барањата од Новата капитална спогодба.

4.3 Критики и проблеми во примената на Базел 2

Имајќи во предвид дека првите чекори од имплементацијата на Новата капитална спогодба се сè уште во тек, може да се констатира дека недостигаат информации за ефектите од нејзината примена, но се чувствуваат определени проблеми и потреба од соодветни модификации на истата.

Имено, основната карактеристика според која Базел 2 се разликува од Базел 1 е нејзиниот сложен и детален карактер, на чија адреса се насочени најбројните критики уште на самиот старт од имплементацијата. Поконкретно, со Новата капитална спогодба се прават модификации по однос на пристапите за рангирање, односно начините на мерењето на ризиците на одделени средства. Воведувањето на интерниот пристап на рангирање, особено напредниот, станува екстремно сложен предлог за банкарите, а додадената комплексност сè уште не рефлектира со поголема точност.

Според критичарите, Новата капитална спогодба се карактеризира со нејасност, што се јавува како резултат на нејзиниот премногу прескриптивен и сложен пристап. Имено, голем број сложени детали и прашања во врска со Базел 2 треба допрва да бидат разработени и може да помине долго време додека супервизорите од националните банкарски системи и Базелскиот комитет не дојдат до договор и решенија.

Базел 2 им остава на голема дискреција на националните законодавства, посебно во поглед на валидноста на инерните системи на банките и јавното обелоденување на податоците неопходни за примена на системите за утврдување на капиталните трошоци. Ваквата дискреција на националните законодавства, може да доведе до занемарување на меѓународните капитални стандарди. Во таа смисла, Спогодбата создава нејасен систем според кој законодавствата интерпретираат и применуваат премногу сложен сет на правила, а со тоа остава многу отворени прашања за супервизорите.

Базел 2 ги игнорира проблемите на малите економии и на банките кои немаат богата лепеза на банкарски производи. Исто така, пософистицираните методи за мерење на ризикот неправедно им дават предност на поголемите банки кои се во можност истите да ги применуваат. Од таа перспектива земјите во равој (кои немаат вакви банки) се ставени во инфериорна положба. Имено, мерките кои се почувствителни за мерење на ризици се потреба наметната од поголемите и пософистицирани банки. Помалку софистицираните мерки се полесни за пресметка како резултат на нивната помала чувствителност на ризик и се предодредени да бидат поконзервативни. Според Базел 2 за земјите во развој се предвидени поголеми пондери за резервација (отколку што тоа беше случај со Базел 1) и од таа страна се ограничува достапноста на меѓународни банкарски кредити, правејќи ги истите поскапи.

Посерозна критика на Базел 2 е ставено на неговиот процикличен карактер. Оваа критика упатува на тоа дека Новата спогодба ќе доведе до поголема изразеност на карактеристиките на определен економски циклус. Ова е особено забележливо во периоди на рецесија (карактерис-

тичен за моменталните услови на светската економија) кога кредитниот ризик расте, со што банките ќе ги намалат кредитирањата, додека во време на прогрес, ќе се зголемат. Ова би значело дека во случај на опаѓање на економскиот циклус банките ќе мораат да го намалат обемот на кредитирање или ќе ги зајакнат условите за кредитирање, придонесувајќи притоа, за поголем пад на економијата, наместо да претставуваат ублажувач на кризата или акцелератор на развојот.

Примената на Базел 2 претпоставува високо ниво на знаење и вештини кај банкарскиот персонал и супервизорите, висока експертиза во врска со моделите за мерење на кредитниот и оперативниот ризик како и при пресметка на потребното ниво на капитал согласно степенот на ризичното портфолио на банката. Исто така, претпоставува добро развиен систем на финансиско известување, за компаниите и за банките, доволно историски долг и добро развиена база на податоци.

Базел 2 акцентот го става на капиталот и супервизијата (Столб 1 и Столб 2) додека пазарната дисциплина се остава некако во последен план. Напротив, за сите, а особено за банките од земјите во транзиција, воспоставувањето на пазарната дисциплина претставува основа за развој и соодветна примена на барањата од првите два столба. Секако, фокусот на управувањето со ризиците е корисен и треба да се нагласи, но потребно е време за определени банки да се стекнат со знаење и искуство за користење на софистицираните техники на управување со истите.

Економските експерти од оваа област¹⁷⁸⁾ даваат определени препораки за да се премостат овие проблеми, а кои особено се однесуваат на проблемите на малите и недоволно развиени економии и имаат намера или веќе започнале со примената на Базел 2.

Во таа смисла постои став дека малите економии и земјите во развој треба да изградат соодветна инфраструктура за примена на Базел 2, во смисла на:

- соодветна легислатива,
- кредитен информативен систем,
- поддршка на системот на известување и обелоденување,
- формирање на рејтинг-агенции,
- подготовка на целосни и детални процедури за управување со ризиците и модели за нивно мерење,

¹⁷⁸⁾ James Barth, Gerard Caprio, Ross Levine, "Basel II: Strengthening Market Discipline in the Financial Sector" 2008, p 14.

- организирање на детални обуки за банкарскиот персонал и на банкарската супервизија во врска со определени прашања од Базел 2, особено во делот на примената на приодите базирани на внатрешен рејтинг,
- примена на меѓународните сметководствени стандарди во правец на реално финансиско известување, што ќе ја олесни финансиската анализа на кредитните аналитичари во банките, а ќе го олесни следењето и супервизорскиот надзор над банките.

Треба да се анализира зошто супервизијата во определени моменти не ја врши соодветно својата функција и понатаму се случуваат ненадејни банкротства на банки кои биле предмет на супервизија, односно треба да се согледа дали супервизијата во таа смисла е независна и не трпи влијание на политиката.

Во секој случај, треба да се оди поспоро при имплементацијата на Базел 2 кај земјите со помалку развиени финансиски пазари и поскупува редица на банкарски производи, ставајќи пред сè акцент на јакнењето на пазарната дисциплина, (Столб 3), која ќе овозможи понатаму посоодветна имплементација на барањата за капитал и супервизија.

4.4. Прогрес во имплементацијата на Базел 2

Напорите Базелскиот комитет да ги ревидира стандардите кои се однесуваат на адекватноста на капиталот на меѓународните активни банки го достигна својот врв во донесувањето на усогласен текст на Новата капитална спогодба-Базел 2 во јуни 2004 година.

Во ноември 2005 година Базелскиот комитет издаде ажурирана верзија на ревидираната рамка, инкорпорирајќи го дополнителниот сет на правила презентирани во документот на Комитетот „Примената на Базел 2 во трговските активности и третманот на ефектите од неплаќање“, ¹⁷⁹⁾ издаден во јули 2005.

Во јули 2006 година Базелскиот комитет издаде сеопфатна верзија на Рамката на Базел 2. ¹⁸⁰⁾ Всушност овој документ е компилација на Рамката на Базел 2 од јуни 2004, надополнета со елементи на Базел 1 кои не беа ревидирани во процесот на креирање на Базел2, а тоа беа: „Измените на Капиталната спогодба“ од 1996 година со која се инкорпорира

¹⁷⁹⁾ Види повеќе „The Application of Basel II to Trading Activities and the Treatment of Double Default Effects“, “Basel Committee of Banking Supervision, November, 2005.

¹⁸⁰⁾ “International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards”, Basel Committee of Banking Supervision, June 2006.

кредитниот ризик и веќе споменатиот документ од 2005 „Примената на Базел 2 во трговските активности и третманот на ефектите од неплаќање“.

Во октомври 2006 година Базелскиот комитет ги реструктурираше своите поткомитети, со цел да се овозможи подобро реализирање на стратешките цели на Новата капитална спогодба. Овие цели се однесуваат на:¹⁸¹⁾

- промовирање на силна капитална основа кај банките;
- зајакнување на супервизија и практики за управување со ризик при брзи финансиски иновации;
- промовирање на разбирањето на врските меѓу управувањето со ризик, обелоденувањето и сметководствените практики; и
- јакнење на присуството (опфатот на Базел 2) во земјите кои не се членки на Базелскиот комитет, нивниот банкарски сектор и други субјекти.

Во текот на 2007 година преземени се низа активности во рамките на трите столба од Спогодбата во правец на подобрување или дообјаснување на определени прашања од Новата капитална спогодба, кои претставуваа пропратни елементи на вака комплексен документ. Имено, во текот на 2007 година банките од земјите членки на Базелскиот комитет започнаа со имплементацијата на Столбот 1 (Pillar 1-Minimum Capital Requirements), најпрвин со примената на Стандардизираниот пристап, за да веќе во 2008 година започнат со примена на пристапот базиран на внатрешен рејтинг.

Многубројните забелешки по однос на различната оценка на адекватноста на капиталот и толкувања на определени прашања од Спогодбата, ги насочија надлежните во Базелскиот комитет да работат во насока на подобрување на комуникацијата и транспарентноста меѓу супервизорите од земјите кои се, но и не се членки на Базелскиот комитет. Поради тоа, се направија напори евалуациите за „Интерната адекватноста на капиталот на банките и процесот на негова проценка“,¹⁸²⁾ направени од секоја национална супервизија, да бидат објавени и достапни на банкарската јавност ширум светот.

Членките на Базелскиот комитет идентификуваа повеќе прашања и предизвици, кои треба да бидат предмет на решавање во наредниот период:

¹⁸¹⁾ Progress on Basel II implementation, new workstream and outreach ” - Basel Committee Newsletter No 11, May, 2007 p 1 www.bis.org/publ/bcbs_n111.htm.

¹⁸²⁾ Bank`s internal capital adequacy and assessment process (ICAAP).

- Соподделување на информации меѓу земјите за евалуациите на интерниот процес на оценка на адекватноста на капиталот кај банките;
- Соподделување на приодите меѓу супервизорите од различни земји за начинот на практична примена на тие приоди на ниво на поедини банки;
- Унапредување на комуникацијата и координацијата со земјите кои не се членки на Базелскиот комитет;
- Соподделување на примери и искуства од интерните приоди на банките;
- Дискусија за валидноста на различните приоди;
- Унапредување на домашната координација за примената на напредните приоди на мерење на оперативниот ризик и прашањата на супервизијата во оценката на применетите методологии.

На овој начин Базелскиот комитет верува дека ќе овозможи здрава рамка за да обезбеди имплементација на Столбот 2 од Спогодбата.

Тенденција за понатамошно зајакнување на супервизорскиот надзор и процедури и практики за превентивно делување на супервизијата. Во таа насока на состанокот на Базелскиот комитет во март 2008 година, посебно е нагласен напорот што треба да се направи за супервизорите на националните економии, да ги имаат свладано техниките на управување со ризик кои се развиваат и ја зајакнува работата на Столб 2.

Како области на кои треба да се стави акцент се наведуваат:¹⁸³⁾

- Нови пристапи во мерењата за кредитен ризик;
- Третманот на ефектите на диверзификацијата;
- Проценка на кредитните ризици на договорната страна;
- Третманот на ризик на каматна стапка;
- Пристапите кон валидација на внатрешните капитални проценки.

Базелскиот комитет иницира преглед на пристапите на јурисдикциите кон супервизијата и регулирањето на финансирање на ризикот на ликвидност. Ова од причина што после солидна капитална основа, воспоставување на здрави практики на управување со ликвидноста се клучен елемент на еден еластичен банкарски систем. Работната група за ликвидност

¹⁸³⁾ Progress on Basel II implementation, new workstream and outreach ”- Basel Committee Newsletter No 11, May, 2007 www.bis.org/publ/bcbs_n111.htm, p.2.

при Комитетот, тековно спроведува анкета на регулаторни и супервизорски практики и ќе ги презентира своите наоди пред Комитетот за негово разгледување. Анкетата, исто така, ќе процени како се управува со ризикот на ликвидност под претпоставка на стресни пазарни услови. Врз основа на резултатите од проектот, Базелскиот комитет ќе определи дали се потребни дејствија и ако се, какви натамошни дејствија се потребни.

Работната група за Сметководство при Базелскиот комитет во последнава година се фокусира на промовирање на меѓународни и ревизорски стандарди, кои ќе ги поддржат практиките на управување со ризиците. Оваа работна група е ангажирана на повеќе полиња сврзани со сметководствените и ревизорските стандарди кои потенцијално имаат големо влијание врз финансиските институции. Работната група за сметководство заедно со Групата за управување со ризикот и моделирање при Базелскиот комитет, работат на евалуација на практиките сврзани со проценка на реалната вредност на факторите кои ги сочинуваат моделите за мерење на ризиците и адекватноста на капиталот.

На споменатиот состанок, од март 2008 година, Базелскиот комитет одлучи да го прошири опсегот на капиталните трошоци според кој не се опфаќаат само ризиците од неплаќање, туку и една широка лепеза на дополнителни ризици. На овој начин се очекува да се подобрат интерните VAR -моделите за пазарниот ризик и да се ажурира упатството за вреднување на факторите кои се предмет на калкулација на пазарниот ризик во рамките на Базел 2. Во таа насока во јули 2008 година, Комитетот ги стави на јавна расправа документите: „Упатство за пресметка на капиталот за дополнителни ризици во трговските книги“, ¹⁸⁴⁾ како и „Предлог-измени на рамката за пазарен ризик на Базел 2“ ¹⁸⁵⁾

По однос на ширењето на примената на Базел 2 надвор од земјите членки на Базелскиот комитет, формирана е Меѓународна група за врски со цел да обезбеди платформа за придонес на земјите кои не се членки на Базелскиот комитет уште во фазата на давање на иницијативи и предлози за измени и допли на Спогодбата, за прашања кои се од интерес на земјите членки на Меѓународната група за врски.

Оваа група, на полето на проширување на примената на Базел 2, ги иницира следниве активности:

- Проект за оценка на приодот на одделените регулаторни тела за нивно трансформирање во супервизија базирана на ризици;

¹⁸⁴⁾ *Guidelines for Computing Capital for Incremental Risk in the Trading Book* .

¹⁸⁵⁾ Committee of Banking Supervision, Consultative document “Proposed revisions to the Basel II market risk Framework,” June 2008 .

- Размена на информации за приодот во легислативата во правец на постигнување на здрави практики за резервации и резерви
- Оценка за можноста на вклучување на микрофинасирањето во постоечките супервизорски рамки.

Исто така, Базелскиот комитет е во процес на идентификување на практичен начин за да се зголеми учеството на земјите кои не се членки во работата на неговите поткомитети.

Базелскиот комитет за банкарска супервизија на 20 Ноември 2008 година ја најави стратегијата за справување со основните слабости детектирани со светската финансиска криза, а сврзана со банкарската регулатива, супервизијата и управувањето со ризиците од страна на меѓународно активните банки.

Притоа, председавачот на Базелскиот комитет, г-дин Nout Wellink ¹⁸⁶⁾, истакна дека оваа стратегија ќе помогне да се зајакнат механизмите за одржување на капиталот на прифатливо ниво и дека истата ќе промовира изградба на јак систем на управување со ризици и најдобри практики на раководење, со цел да се намали концентрацијата на ризикот кај банките.

Крајната цел на стратегијата е во суштина да се обезбеди банкарскиот сектор и да ја игра својата традиционална улога, со цел за намалување на појавените шокови во финансискиот систем, а не да биде фактор за пренесување и проширување на ризикот меѓу финансискиот и реалниот сектор.

Основните точки на кои се темели стратегијата на Базелскиот комитет се следниве:

- Да се зајакне третманот на ризиците во рамката на Базел 2 (особено кај вонбилансната изложеност);
- Да се подобри квалитетот на основниот гарантен капитал (Tier 1);
- Да се создадат дополнителни абсобирачи на шокови во рамките на Капиталната рамка ;
- Да се проценат потребите за дополнување на мерките базирани на ризици (risk-based measures) со едноставни општи мерки на изложеност (gross measures of exposure), со цел да се одржи саканото ниво на левериџ во банкарскиот систем;

¹⁸⁶⁾ Comprehensive strategy to address the lessons of the banking crisis announced by the Basel Committee” www.bis.org/press/p081120.htm, 20.November 2008.

- Да се зајакне супервизорската рамка за проценка на ликвидноста на преку-граничните банки;
- Да се зајакнат практиките и процедурите за управувањето со ризици и обелоденувањето на банките.

Сите наведени и други теми ќе бидат предмет на јавни консултации кои ќе бидат разгледувани во текот на 2009 година, а кои се однесуваат на препораките дадени од Финансискиот форум за стабилност од април 2008 година.

V УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО БАНКАРСКИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. Кредитниот ризик во комерцијалните банки на Република Македонија

Долгогодишните потреси што се случуваа во македонскиот банкарски систем, пред сè поради кумулираните ненаплатени побарувања по основ на издадени краткорочни и долгорочни кредити го наметнаа прашањето на идентификација и управување со кредитниот и другите банкарски ризици. Стана јасно дека во процесот на остварување на главните цели на своето работење, банките мораат да ги следат секојдневните пазарни пулсирања и да го насочуваат своето работење кон минимизирање на ризиците, а зголемување на профитабилноста.

Историски гледано, на проблемот на ризиците во банкарското работење во Македонија долго не му се посветувало соодветно внимание, поради тоа што ризикот како пазарна категорија бил исклучен од банкарската теорија и практика на земјата. Реформирањето на вкупниот систем, а во тие рамки и на банкарскиот систем на Република Македонија, во периодот по нејзиното монетарано осамостојување, ја наметна потребата од активирање на неговите пазарни функции и со и тоа го актуелизира проблемот на банкарските ризици и нивното следење во рамките на севкупното банкарско работење во земјата.

Имајќи ги во предвид дека традиционалните депозитно-кредитни активности беа (и се уште се) доминантни функции во банкарското работење во Република Македонија, јасно е дека кредитниот ризик претставува најзначаен ризик во македонските банки и истиот треба сериозно да биде третиран како од страна на менаџментот, така од страна на регулаторното тело за супервизија во рамките на Народната банка на Македонија. Имено, меѓу најзначајните проблеми со кои се соочуваа банките во Република Македонија во периодот, непосредно по монетарното осамостојување е концентрација на висок износ на нефункционалните пласмани во нивната актива, како и високата концентрација на финансиска моќ

во лицето на неколку банки (особено на Стопанска банка АД-Скопје, како најголема банка во Македонија), што секако значи и отсуство на здрава конкуренција на финансискиот пазар.

Тенденциите за либерализација на условите за отворање на нови банки во Република Македонија (предвидени со Законот за банки и други финансиски организации од 1989 година) не само што не ја зголемија конкуренцијата, туку и дополнително го актуелизираа проблемот на ефектуирање на кредитниот ризик.

Имено, релативниот ниски цензус кој беше потребен за формирање на банка (од 3, 9, а потоа и 15 милиони денари) според спомнатиот Закон, го зголеми интересот за формирање на нови банки, многу често основани од претпријатија кои во постоечките банки беа веќе идентификувани како големи нето-должници. Така само за една година, дозвола за основање добија 15 банки со што нивниот број од поранешните шест се зголеми на двесте. На тој начин, во Македонија беа основани голем број на банки со мал капитал (просечно по 0, 5 милиони американски долари) што не гарантираше нивно ефикасно и рентабилно работење. Тие банки, ниту можеа да ја разбијат монополската положба во банкарскиот систем, ниту да ја зголемат конкуренцијата. Овие банки беа на маргините на банкарскиот систем, претставувајќи сервис пред сè на нејзините акционери и неколку поголеми клиенти, кои често се јавуваа како нето-должници на банката и претставуваа закана за опстојувањето на банката.¹⁸⁷⁾

Поради тоа, во 1993 се донесе нов Закон за банки и штедилници, со кој се поставија низа супервизорски стандарди како мерка за контролирање на кредитниот ризик, а со цел да се подобри стабилноста на банкарскиот систем. Тука пред се би можеле да се истакнат определбите за класификацијата на побарувањата според степенот на нивната ризичност, кредитна изложеност кон поединечен должник, издвојување резервации за обезбедување на потенцијалните загуби, адекватност на капиталот, отворена девизна позиција и сл. Исто така, во правец на обезбедување на сигурност на банките и нивното работење се подигна цензусот за минималниот капитал потребен за работа на банките (во висина од 3 односно 9 милио-

¹⁸⁷⁾ Подоцна дел од овие банки најчесто под влијание на нејзините основачи направија низа прекршоци во поглед на поставените лимити за кредитирање, сосема игнорирајќи го високото ниво на кредитен ризик на кои истите беа изложени, така што загубите по кредити го топеа капиталот на банките што доведе до нивна инсолвентност и ликвидација. Примерите на ликвидација на Алмако банка ад-Скопје, во 2000 година, Експорт-Импорт банка ад-Скопје, во 2003/4 година и Радо банка ад-Скопје во 2005 година само се потврда за разорната моќ што ефектуираниот кредитен ризик ја имаше врз ликвидноста и солвентноста на овие банки.

ни ДЕМ за вршење на платен промет и кредитни работи со странство). Усогласувањето на своето работење со определбите и барањата на овој Закон и исполнувањето на спомнатите барања банките требаше да го постигнат во преоден период од две години.

Така, 1995 година стана клучна по однос на актуелизација на барањето за исполнување на супервизорските стандарди на НБРМ кои требаа да допринесат за намалување на кредитниот ризик во секојдневните кредитни работи на банките и негово поуспешно контролирање. Меѓутоа, вниманието на супервизијата како и на менаџментот на постоечките банки (посебно до 28.05.1995 година - рок до кој мораше да се направи усогласувањето за капиталот и другите услови согласно Законот), беше свртено кон обезбедувањето на потребниот цензус на минимален капитал како услов за задржување на лиценцата за работа како банка, а многу помалку на изградување на систем и процедури за квалитетно извршување на кредитните операции, почитување на лимитите за кредитна концентрација на поединечни клиенти, акционери или голема кредитна изложеност кон поедини сектори. Притоа, по пресечниот датум, од вкупно 19 банки, три не успеаја да го достигнат цензусот за потребниот капитал, со тоа што една од нив се трансформира во штедилница, а две беа ликвидирани.

По однос на другите барања, супервизијата ги констатира следниве неусогласености: неусогласеност со пропишаните лимити за максимална кредитна изложеност кон поедини комитенти, посебно кон лимитите на кредитната изложеност кон основачите на банката, неадекватни кредитни процедури, слабости во класифицирање на активните ставки и пресметувањето на потенцијалните загуби, (издвојување на резервации) и сл.

Паралелно со овие промени во банкарскиот сектор, значајни активности се преземаа и на полето на санирање и реконструирање на најголемата, но воедно и најризичната банка во земјата Стопанска банка ад-Скопје.

Ваквата реконструкција беше потребна заради доминантната улога, големина и положба што ги имаше оваа банка во банкарскиот систем во Република Македонија, како и заради лошите пласмани во активата во билансот на истата.

Во 2000 година се донесе нов Закон за банки во кој особено место и значење им е дадено на банкарските ризици, а особено на кредитниот ризик, како најзначаен банкарски ризик во Македонија. Законот наметнувал неколку цензуси и ограничувања во работењето на банките и тоа:

- минимален износ на основачки капитал (3,5 милиони евра, односно 9 милион евра ако банката врши платен промет и кредитни работи со странство);

- минимален износ на основачки капитал (3, 5 милиони евра, односно 9 милион евра ако банката врши платен промет и кредитни работи со странство);
- стапка на адекватност е 8 % (16 % само за Поштенска банка);
- вкупниот износ одобрен на еден комитент е лимитиран на 25 % од вкупниот капитал на банката;
- поединечен (голем кредит) најмногу до 10 % од вкупниот капитал на банката;
- вкупен износ на големи кредитни изложености на банката најмногу до осумкратен износ на нејзиниот гарантен капитал;
- задолжување на акционерите кај неа, најмногу до 10 %, а на раководните лица најмногу до 3% од нејзиниот гарантен капитал;
- примена на CAMELS методата во работењето и оценувањето на банките. Тоа значи дека банките мораат да водат сметка за адекватноста на капиталот (capital adequacy), за квалитетот на својата актива (assets), квалитетот на менаџментот (management), за заработувачката (earnings), за сопствената ликвидност (liquidity) и нивната осетливост на пазарниот ризик (sensitivity).

Измените во правец на унапредување на банкарскиот амбиент, резултираа и со повеќе измени на овој закон, така што во јуни 2007 година се донесе повторно нов Закон за банки, кој беше проследен со донесување на уште 23 подзаконски акти до средината на 2008 година, најголем дел од нив наменети во правец на подобро осознавање и управување со банкарските ризици, а особено со кредитниот ризик како најдоминантен ризик во македонското банкарство.

Имено, измените на новиот Закон за банките се однесуваат на следното:

- зајакнување на критериумите за лиценцирање на акционерите со квалификувано учество во банка, како и на членовите на Надзорниот и Управниот одбор на банка;
- зајакнување на корпоративното управување во банките;
- поставување на основите за примена на Новата базелска капитална спогодба (БАЗЕЛ 2);
- унапредување и зајакнување на системите на банките за управување со ризиците, особено на управувањето на кредитниот ризик, ликвидносниот
- ризик, валутниот ризик, пазарниот ризик и ризикот од користење на информациската технологија;
- унапредување на начинот на вршење супервизија и надзор;

- усогласување на сметководствените стандарди и правила за банките со Меѓународните сметководствени стандарди и Меѓународните стандарди за финансиско известување;
- пропишување на содржината на ревизијата на банките;
- зајакнување на корективните мерки и зголемување на ефикасноста на постапката за излез на банка од банкарскиот систем;
- дефинирање на начинот на отворање и работење на филијала на странска банка.

Законот за банките воведува јасна обврска за банките за воспоставување и одржување соодветен систем за управување со ризиците, којшто треба да ги вклучи кредитниот ризик, ликвидносниот ризик, ризикот на каматни стапки, валутниот ризик, пазарниот ризик, ризикот од концентрација, оперативниот ризик, како и сите останати материјални ризици на кои се изложени банките во своето работење.

Притоа, од особен интерес за оваа тема се барањата кои се поставени со донесување на Одлуката за управување со кредитниот ризик, со која подетално се пропишуваат начинот и основните критериуми за класификација на активните билансни и вонбилансни ставки на банката според степенот на ризичност, начинот на утврдување и висината на износот на исправка на вредноста и на посебната резерва, како и опфатот и содржината на политиката и соодветните процедури за управување со кредитниот ризик.

Покрај прудентните аспекти на класификација на активата според висината на кредитниот ризик, при утврдување на нивото на оштетување на активата, во Одлуката се вградени и соодветните елементи од новата сметководствена рамка, заснована врз Меѓународните стандарди за финансиско известување (МСФИ) и Меѓународните сметководствени стандарди (МСС).

Имено, во Одлуката се предвидува двостепен пристап во класификацијата на изложеноста на кредитен ризик:

- а) Супервизорски пристап, којшто се темели врз класификацијата на ризичноста на изложеноста, врз основа на низа објективни и субјективни критериуми. Врз основа на овие критериуми, банката е должна да изврши класификација на изложеноста/кредитната партија во една од петте категории на ризик: А, Б, В, Г и Д.

Притоа, со новата Одлука е предвидена можност за утврдување исправка на вредноста, односно посебна резерва во рамките на определени граници, а не како фиксен процент, односно износ;

- б) Пристап на утврдување на потребната исправка на вредноста, односно посебна резерва, во линија со МСС. По извршената клас-

ификација на изложеноста на кредитен ризик во една од наведените категории на ризик, банката, дополнително и попрецизно, ја утврдува висината на исправката на вредноста, односно посебната резерва, во рамките на предвидените граници за соодветната категорија на ризик, преку утврдување на сегашната вредност на идните парични текови на соодветната изложеност.

Одлуката предвидува задолжителна класификација, на поединечна основа, на секоја поединечно значајна ставка на банката (вкупната изложеност кон клиент којашто е повисока од 300.000 денари, односно 150.000 денари за штедилница. Или којашто претставува повеќе од 0, 007% од вкупната изложеност на кредитен ризик на банката). Банката може сите останати изложености да ги класифицира на групна основа (портфолио на мали кредити), преку формирање хомогени потпортфолија, врз основа на сродните карактеристики на кредитниот ризик, којшто произлегува од поединечните изложености.

Споменативе, и други измени на Законот за банки и подзаконските акти се во функција на соодветниот третман на ризиците, а особено кредитниот ризик, чија разорна моќ, историски е многупати докажана.

Деновиве македонското банкарство е ставено пред нов предизвик: да одржи високо ниво на ликвидност и да ја задржи довербата на депонентите која е загрозувана поради светката финасиска криза која погубно делува врз најголемите финасиски институции на развисените финасиски пазари.

Иако веќе беше повеќепати спомнато од највисоките авторитети на државата дека на Македонија поради користењето на традиционалните банкарски производи и незначителното учество македонскиот капитал на странските финасиските пазари, сепак, македонските банки се изложени на потенцијален ризик, имајќи го во предвид:

- психолошкиот момент на штедачите, кои поради големите загуби што ги претрпеле депонентите ширум светот, можат да ги повлечат своите заштеди ;
- високото учество на странски капитал во македонските банки може да претставува индиректа инфилтрација на проблемите со кои се соочени странските банки кои се доминантни сопственици или имаат мнозинство на акции.

Меѓутоа, во моментот, за македонските банки постои многу поголем ризик од ненавремено или отсуство на плаќање на веќе пласираните кредити кои во последниве 2-3 години, доживеа вистинска експанзија. Имено, светската финасиска криза, веќе неколку месеци наназад е пропратена со уште поголеми проблеми во ралниот сектор, создавајќи состојба на рецесија.

Имајќи во предвид дека македонското стопанство е извозно ориентирано, откажувањето на извозните аранжмани со кои веќе се соочи македонската индустрија, директно ќе се одрази на платежната моќ на компаниите, а понатаму и на граѓаните, така што ризикот од невраќање или ненавремено враќање (као најизразена форма на кредитниот ризик) со сигурност ќе биде во пораст. Уште повеќе, неповолната економска состојба кај реалниот сектор, веќе се одразува со зголемени барања на компаниите (особено оние извознички) за давање на дополнителни и поповолни кредити, со цел да се надмине кризната состојба. Тоа наметнува дополнителна потреба од фокусирање на банките на кредитниот ризик, со цел истиот да се одржи во прифатливи рамки.

Од сето досега изложеното, може да се согледа големото значење и актуелност на кредитниот ризик, како најдоминантен банкарски ризик, чија разорна моќ не ги заобиколува, ниту најразвиените банкарски системи и има пресудно значење за прогресот и опстанокот на банките и банкарските системи во целост.

2. Потребата од управувањето со кредитниот ризик во македонското банкарство

Третманот на кредитниот ризик во современото банкарство во последните години поприми поинаква димензија и значање. Големата финансиска криза која ја разниша стабилноста и интегритетот на голем број банки од САД и Европа, фрли ново светло на кредитниот ризик и начинот на управувањето со него.

Всушност, стана јасно дека глобализацијата на економијата, но и иновациите во управувањето и трансферирањето на кредитниот ризик, креираа процеси кои им излегоа од контрола на финансиските институции, регулаторите, но и носителите на економската политика на овие високо-развиени земји.

Зборувајќи за македонскиот банкарски сектор може да се каже дека истиот не претрпе директни негативни последици од последнава финансиска криза, генерирана во САД, имајќи ја предвид релативно ниската изложеност кон оваа земја (само 5, 7% од вкупната изложеност на ризик на земја), како и отсуството на инвестирање на американскиот хипотекарен пазар, и во т.н. структурирани производи. Воопшто, македонските банки имаат вкупни пласмани во странските банки во износ од околу 35 милијарди денари, (572 милиони евра), што претставува 14% од нивната вкупна актива. Тоа, во најголем дел, претставуваат средства на тековните сметки на коресподентните странски банки, заради обавување на платниот промет и кредитно-гаранциските работи со странство, како и

краткорочни депозити. Истовремено, постои диверзификација на пласираните средства во странските банки, поради стандардите пропишани од страна на НБРМ, за ограничување на пласманите спрема поединечни субјекти, вклучително и спрема странски банки.

Меѓутоа, Македонија не е изолирана економија, туку е интегрирана со меѓународните финансиски и економски пазари. Во таа смисла, глобалната светска криза преку трасираните канали на соработка (платниот промет со странство, надворешно-трговката размена, странските директни инвестиции и портфолио инвестициите и сл.) има значително влијание врз македонската економија.

Најпрвин, намалувањето на цените на светските берзи на метали, во летото 2008 година, директно ги погоди најголемите производни капацитети во земјава, кои над 90% од производите ги извезуваат во ЕУ, Кина и САД. Како извозно ориентирани гранки, текстилната и чевларската индустрија, исто така, се соочија со првите последици од светската рецесија во смисла на намалени нарачки за 30-40% за 2009 година.

Имајќи во предвид дека македонската економија над 50% од својата надворешно трговска размена (а која по својата висина го надминува годишниот БДП на земјата) ја остварува со земјите од ЕУ, македонскиот реален сектор е соочен со откажување на извозните договори и принуден да затвори(или ја намали ангажираноста на) дел од своите капацитети, трајно или привремено, отпуштајќи дел од своите вработени. Значи, состојбата на економска рецесија, многу подиректно и побрзо се прелеа во македонската економија, која може да се очекува да има реперкусии врз македонското банкарство и ризиците што ги носи намалената платежна моќ на сегашните или потенцијалните корисници на кредити. Од друга страна, релаксираната кредитна политика карактеристична за последните две до три години, доведе до нагло зголемување на кредитната изложеност, така што, кредитниот ризик останува во фокусот на внимание на банките, на Народната банка, но и на останатите фактори во националната економија.

Имено во 2008 година е прекинат трендот на подобрување на квалитетот на кредитното портфолио на банкарскиот систем, односно доаѓаат до израз првите знаци на зголемување на неговата ризичност. Ова вложување, од една страна, се јавува во услови на забавување на растот на кредитната изложеност, којшто започна на крајот на 2007 година. Од друга страна, тоа е резултат на т.н. „зреење“, на кредитното портфолио формирано при порелаксирани услови за кредитирање, карактеристични за изминатиот период при кредитната експанзија. Имајќи ги предвид очекувањата за намалување на вкупната економска активност во Република Македонија, како и заострувањето на кредитната политика на банките

како разумен одговор на ефектите од светската финансиска криза и соодветните реакции и мерки од страна на централната банка, во наредниот период може да се очекува натамошно забавување на растот на кредитната изложеност, со можно едновременно влошување на профилот на ризичност кај одделните категории клиенти на банките.

Во 2008 година, кредитната изложеност класифицирана во категориите на ризик „В“, „Г“ и „Д“ забележа значително повисок релативен пораст во споредба со вкупната изложеност на кредитен ризик. На тој начин, запре трендот забележан во изминатите години, кога динамичниот раст на вкупната изложеност на кредитен ризик беше проследен со едновременно намалување на апсолутниот износ на кредитната изложеност со понизок степен на квалитет. Кредитната изложеност класифицирана во повисоките категории на ризик забележа годишен пораст за 24,9% (или за 3.376 милиони денари), што е за 13,5 процентни поени повеќе во споредба со годишната стапка на пораст на вкупната кредитна изложеност на банките. Притоа, најголемо учество, од 61,1% во вкупниот годишен пораст на кредитната изложеност со понизок степен на квалитет има порастот на кредитната изложеност класифицирана во категоријата на ризик „В“.

При намалена економска активност во земјата, влошена наплата на побарувањата и намалена ликвидност во домашната економија, проследени со заострените услови за кредитирање, вклучително и влошените услови за рефинансирање на обврските, во 2009 година, продолжија да се менуваат во негативна насока. Тоа предизвика влошување на нивната кредитна способност, што неминовно се одрази и со зголемување на ризичноста на кредитната изложеност.

Тоа резултираше со зголемување на вредноста на нефункционалните кредити кои беа најбрзорастечката компонента на кредитната изложеност во првото полугодие на 2009 година. Тие забележаа полугодишен пораст од 3.195 милиони денари (27,8%), со што нивното учество во кредитната изложеност на 30.06.2009 година се зголеми за 1,2 процентни поена и изнесуваше 5,6%. Растот на нефункционалните кредити е уште поизразен ако се набљудува на годишна основа. Имено, годишната стапка на раст на нефункционалните кредити од 41,2% е највисоката стапка на раст во последните пет години, што влијаеше во насока на зголемување на степенот на ризичност на кредитната изложеност.

Тоа значи дека кредитниот ризик, не само што не губи, туку и добива на актуелност и во таа смисла неговото соодветно управување и понатаму треба да останат во средиштето на вниманието како на банките, така и на Народната банка и на државата во целина.

2.1 Улогата на државата во управувањето со кредитниот ризик

Процесот на дерегулација кој е карактеристичен за сите земји во последниве дваесетина години, неминовно упатува на фактот дека улогата на државата во регулирањето на стопанскиот живот треба да се сведе на создавање на макроекономски амбиент преку правна регулативи и создавање на независни институции кои ќе значат стабилност и развој, а многу помалку да претставува директно интервенирање со конкретни мерки во сферата на економското живеење.

Притоа, ангажирањето на државата треба да биде насочено во правец на овозможување посфикасно функционирање на економскиот систем во една национална економија како што е на пример:

- создавање на институционална инфраструктура која ќе ги поддржува пазарните принципи и конкурентноста;
- поддршка за соодветно функционирање на банкарскиот систем;
- донесување на регулатива и решенија во врска со финансиската стабилност и развојот на економијата воопшто.

Имајќи во предвид дека банкарскиот систем во Република Македонија поради својата доминантност во финансиското посредување, има директни импликации на финансиската стабилност, раст и развој на земјата, јасно е дека државата е особено заинтересирана за успешното функционирање на банките и другите финансиски институции, независно од степенот на интервенција кој го практикува врз овој сектор во определени периоди.

Ваквата интервенција особено треба да биде правилно дозирана во време на транзиција, карактеристична за Република Македонија, но практиката покажува дека и државите на високоразвиените економии практикуваат определен интервенционизам во услови на финансиска криза. Притоа, иако светските економии познаваат голем број банкарски призводи кои генерираат голем број на ризици, останува фактот дека кредитниот ризик останува доминантен во својот основен или видоизменет облик. Токму, во светски рамки гледано, примената на инструментите за трансфер на кредитниот ризик допринесоа за неможноста од негово држење во прифатливи рамки од страна на банките и финансиските институции. Така, старите познати интервенционистички мерки на директна помош на банкарскиот систем од страна на државата се покажуваат како единствено решение и во време на актуелната финансиска криза со која се соочува светот.

Имено, деновите сме сведоци на директна финансиска помош од страна на државите на многу развиени економии кон нивните банкарски системи, со цел да се санираат определени банки и/или да се задржи довербата во банкарскиот систем, а во насока на одржување на финансиската стабилност на овие држави. Така, САД донесоа одлука за санација на банките преку откуп на лошите пласмани во износ од 700 милијарди долари. Во Европа, Владите на Велика Британија, Холандија, Белгија, Германија, Исланд и Луксенбург извршија национализација на неколку загрозеани банки, со истовремено зголемување на лимитите за гаранции на депозитите на населението на банките. Сите овие мерки имаа за цел намалување на неизвесноста, враќање на довербата и внесување на свеж капитал во финансискиот систем.

Токму во оваа сфера лежи и една од улогите на државата во врска со стабилноста на финансискиот систем (и индиректно со управувањето со кредитниот ризик како најдоминантен банкарски ризик).

Спомантиот вид на интервенција е карактеристичен и за начинот за санирање на банките во Македонија кога за таа цел, државата формира независна Агенција за санација на банките. Согласно Законот за санација и за реконструкција на дел од банките (Сл.весник 14/95), се предвиде линеарно отстранување на старите девизни депозити и побарувањата по странски кредити од билансите на банките, како и отстранување на лошите пласмани од Стопанска банка како најголемата банка (класифицирани во категориите В-, Г и Д) во износ од над 12 милијарди динари и нивно пренесување на управување на Агенцијата за санација на банка. Државата во овој случај интервенираше и со мерката реконструкција на Стопанска банка ад- Скопје, која беше потребна заради доминантната улога, големина и положба што ги имаше оваа банка во банкарскиот систем во Република Македонија, како и заради потребата да се иницира приватизација и нејзина докапитализација.

Државата се јави и како главен продавач на оваа банка, донесувајќи во меѓувреме и одлука за нова санација во 2000 година кога 230 милиони ДЕМ нефункционални кредити беа пренесени од билансот на Стопанска банка на Агенцијата за санација, а кои беа пласирани само во четири претпријатија-големи должници. По продажбата на оваа банка на странски стратешки партнер, Државата уште во неколку наврати беше вклучена во одлуките за санирање, а потоа на ликвидација на неколку комерцијални банки (пр. Алмако банка, Експорт-Импорт банка и сл) каде што државата имаше свој капитал или имаше дадено банкарски гаранции.

Улогата на државата во функција на одржување на банкарската стабилност, се огледа и во одлуката за формирање Фонд за осигурување на депозити¹⁸⁸⁾, кој гарантира целосно обештетување на депозитите на физичките лица во износ до 10.000 евра, односно 90 % од вредноста на депозити до 20.000 евра (во денарска противвредност) кај секоја поединечна банка. Имајќи ги во предвид досегашните случаи на успешно обештетување на банките, кои беа ликвидирани¹⁸⁹⁾, може да се каже дека Фондот игра значајна улога во градењето на доверба во македонскиот банкарски систем, што е од особено значење при услови на пораст на кредитната активност на банките во последиве години, кога нагло повлекување на депозитите можат негативно да се одразат на стабилноста на банките.

Во последниве години, улогата на државата, во услови на висок степен на приватизираност на македонските банки е сè помалку нагласена. Последниве измени на Законот на Народна банка¹⁹⁰⁾ ѝ даде на Народната банка дополнителна независност, а на Гувернерот уште поголеми овластувања во делот на издавање и укинување на дозволи за основање и работа на банки како и надзорот и мерките над банките.

Сепак, останува обврската за информирање на државата, така што за издавање и укинување на дозвола за основање и работење на банка и штедилница и за статусни измени, Народната банка е должна писмено да го известува Министерството за финансии во рок од седум дена од денот на конечност на одлуката за издавање, односно укинување на дозволата. Исто така, согласно Законот за банки од 2007 година (како основен закон кој ја регулира проблематиката на работењето на банките), Народната банка е должна до Министерството за финансии да доставува податоци и информации за:

- примена на супервизорски мерки преземени врз банките и
- квартални податоци за перформансите на банкарскиот систем кои се однесуваат на:

¹⁸⁸⁾ Законот за фондот за осигурување на депозити (Сл. весник 63/2000 со измените и дополнителни од 2003 и 2008 година).

¹⁸⁹⁾ Последен е случајот со Македонска банка ад-Скопје, а претходно со Радо банка-Скопје (покрај споменатите две: Алмако банка и Експорт-Импорт банка).

¹⁹⁰⁾ Законот за Народната банка на Република Македонија, Службен весник на РМ бр.3/02 и Законите за изменување и дополнување на Законот за Народната банка на Република Македонија, Службен весник на РМ бр.51/03, бр.85/03, 40/04, 61/05 и 129/06).

- сопствени средства,
- капитал и адекватност на капиталот,
- кредитната изложеност,
- индикатори за ликвидност,
- состојба на вонбилансните ставки,
- вредноста на вложувањата во капиталот на финансиски и нефинансиски институции.

Улогата на државата по прашањето за управување со кредитниот ризик е во сферата на законодавната област, каде преку прописите кои ја регулираат областа на управувањето со кредитниот ризик и негово соодветно следење и контрола ќе се овозможи постабилен банкарски систем. Така со Новиот закон за банките (донесен во јуни 2007 година), се обезбедува значајно квалитативно унапредување на банкарската регулатива и супервизија во Република Македонија.

Притоа, со овој закон се овозможува¹⁹¹):

- зајакнување на корпоративното управување во банките;
- поставување на основите за примена на Новата базелска капитална спогодба (БАЗЕЛ 2);
- унапредување и зајакнување на системите на банките за управување со ризиците, особено на управувањето на кредитниот ризик, ликвидносниот ризик, валутниот ризик, пазарниот ризик и ризикот од користење на информациската технологија;
- унапредување на начинот на вршење супервизија и надзор;
- усогласување на сметководствените стандарди и правила за банките со Меѓународните сметководствени стандарди и Меѓународните стандарди за финансиско известување;
- зајакнување на корективните мерки
- зголемување на ефикасноста на постапката за излез на банка од банкарскиот систем и на начинот на отворање и работење на филијала на странска банка.

Во последниов случај со Законот за банките предвидува можност за странските банки да вршат банкарски и други финансиски активности на територијата на Република Македонија преку отворање филијали. На тој начин, можноста за присуство на странските банки во Република Македонија е проширена со нов организациски и деловен облик, со што се постигнува поголема либерализација на влезот на странските банки и

¹⁹¹⁾ Од Законот за банки, јуни 2007, (Сл. весник 67/07).

поголем степен на отвореност на банкарскиот пазар во Република Македонија.¹⁹²⁾

Следната улога на Државата директно или индиректно врзана со управувањето со кредитниот ризик е во доменот на донесување на законски прописи со кои ќе се овозможи создавање на подобар амбиент за наплата и обезбедување на побарувањата по пласирани кредити.

Во таа смисла направени се бројни измени или донесени нови закони со кои се заштитиуваат во областа на обезбедувањето на кредитните побарувања преку:

- Законот за договорен залог (Сл. Весник 5/03),
- Закон за обезбедување на побарувањата (Сл. Весник 87/07) и
- Законот за финасиско обезбедување (Сл. Весник бр. 84/08).

Исто така, во правец на забрзување на наплатата на побарувањата, веќе се донесени Законот за извршување (Сл. Весник бр.35/05) со кој се уредуваат правилата според која извршителите постапуваат при присилното извршување на судските одлуки како и последниот Закон за стечај (Сл. Весник бр. 34/2006), со кој меѓу другото детално се регулира прашањето за намирување на доверителите во стечајната постапка.

Покрај тоа, голем придонес претставуваат последниве промени кои се направени во правец на усогласување на сметководствените стандарди и правила со Меѓународните сметководствени стандарди и Меѓународните стандарди за финансиско известување. Пропишувањето на новата сметководствена рамка се очекува да придонесе за зголемување на реалноста и објективноста на финансиските извештаи на банките, а со тоа и зголемување на транспарентноста на банкарскиот систем во Република Македонија.

¹⁹²⁾ Во текот на втората половина од 2007 година „Комерцијално инвестициона банка“ АД Куманово беше преземена од „Milestone“ ehf. Rejkjavik, по што следеше нејзино преименување во „Статер Банка“ АД Куманово, „Интернационална приватна банка“ АД Скопје беше преземена од „Alfa finance holding“, Софија, по што следеше нејзино преименување во „Капитал банка“ АД Скопје, а во првата половина од 2008 година „Силекс банка“ АД Скопје беше преземена од „Централна кооперативна банка“ АД Софија. Во септември 2008 година, „Штаерска банка и штедилница“ АД (Steiermärkische Bank und Sparkassen) од Грац, Република Австрија стекна 96, 1% од вкупниот број акции на „Инвестбанка“ АД Скопје, додека 66, 6% од вкупните акции на „Извозна и кредитна банка“ АД Скопје беа преземени од страна на „Демир-Халк банка (Холандија) Н.В“ Ротердам („Demir-Halk Bank (Nederland) N.V“).

2.2 Улогата на Народната банка на Република Македонија во управувањето со кредитниот ризик

Народната банка на Република Македонија има клучна улога во креирањето и одржувањето на стабилноста на банкарскиот сектор и во таа насока, во градењето на систем на управување со кредитниот ризик и другите ризици со кое е соочено банкарското работење во нашата земја.

Таа нејзина улога е утврдена и со внатрешната организациона поставеност на Народната банка во чии рамки е сместена супервизорската функција, со основна цел, следење на работењето на банките и преземање мерки за заштита од предимензиониран кредитен и друг вид банкарски ризик.

Улогата на Народната банка во управувањето со кредитниот ризик може да се препознае во дел од нејзините основни функции предвидени со Законот за Народна банка¹⁹³⁾ и тоа:

- а) лиценцирање-издавање дозвола за основање и работење на банки и штедилници;
- б) вршење супервизија на банките и штедилниците;
- в) подготовка на регулатива сврзана со оценката за управувањето со ризиците и соодветно функционирање на банкарскиот систем;
- г) преземање корективни мерки и санкции врз банките и штедилниците со цел функционирање на банкарскиот систем согласно регулативата;
- д) поддршка за правилно функционирање на кредитно информативен систем преку воспоставување и водење на Кредитен регистар за кредитната изложеност на правните и физичките лица спрема банките и штедилниците основани во Република Македонија.

а) Лиценцирање - издавање дозволи и согласности на банките и штедилниците

Според Законот за банки, Народната банка издава дозвола за основање и работење на банка и штедилница, за статусни измени и ги укинува издадените дозволи во случаите предвидени во Законот.

Поаѓајќи од суштината на лиценцирањето, што подразбира издавање дозволи и согласности за вршење финансиски активности за стекнување

¹⁹³⁾ Направен е приказ само на дел од функциите на Народна банка на Република Македонија кои се директно насочени кон прашањата на одржување на здрав банкарски систем и управување со банкарските ризици.

статус на акционер со квалификувано учество или член на органите на банка, лиценцирањето претставува орудие на банкарската супервизија со кое се остварува претходно (ex ante) влијание врз стабилноста на банкарскиот систем на земјата. Имено, при одлучувањето за издавање согласност Гувернерот оценува дали банката ќе биде организирана и способна за работа, согласно со прописите, пропишаните супервизорски стандарди и начелата на транспарентност и сигурност, дали ги исполнува стандардите за корпоративно управување и управување со ризици, ги оценува квалификацијата, искуството и репутацијата на предложените членови на надзорниот одбор, управниот одбор и реалноста на стратешкиот и оперативниот план и проекцијата на финансиските извештаи. На тој начин, уште во стартот се тежнее да се елиминира (или се сведе на минимум) можноста од инволвирање на криминал, некомпетентност или други негативни појави, што ќе значат висок ризик за банкарскиот сектор.

Ваквата претпазливост од страна на Народната банка е присутна и во текот на работењето на банките, преку издавање на согласни за сите позначајни измени во работењето на банката, кои можат директно или индиректно да влијаат на ризичноста на нејзиното работење. Имено, Народната банка издава согласност во случај на:

- измена или дополнување на статутот на банка;
- именување на членови на надзорен и управен одбор;
- основање на подружница, филијала или претставништво на банка во странство ;
- вложувања на повеќе од 10% од вкупнит сопствени средства на банката во небанкарска финансиска или нефинансиска организација;
- отворање претставништво на странска банка;
- кога поединечен акционер има намера да се стекне со акции чиј номинален износ изнесува или надминува 5%, 10%, 20%, 33%, 50% и 75% од вкупниот број на акции, односно од вкупниот број на издадени акции со право на глас во банката.

б) Супервизија на банкиџе

Народната банка врши супервизија на банките и штедилниците.

Со супервизијата, Народната банка ја оценува усогласеноста на работењето на банките и штедилниците со прописите и супервизорските стандарди. Супервизијата се врши посредно, преку перманентно вонтеренско следење на документацијата што банките и штедилниците ја доставуваат до Народната банка и непосредно, со теренска контрола во самата банка и штедилница, преку целосна или делумна контрола на работењето на банката и штедилницата.

Во рамките на теренската супервизија, Народната банка прави проценка на системот на внатрешна контрола и на адекватноста на техниката, организациската и кадровската екипираност на банките за одговор на предизвиците наметната од засилената кредитна активност на банките. Имајќи ја предвид динамиката на кредитните пласмани, во последниот период, НБРМ со посебно внимание, го следи начинот на кој банките управуваат со кредитниот ризик, особено во доменот на кредитирањето на физичките лица, каде кредитната експанзија е особено нагласена.

Со Законот за банките е обезбедена правна основа за постепен премин од супервизија, којашто се темели на проценка на усогласеноста со прописите, кон супервизија којашто е повеќе ориентирана кон проценка на ризиците и управувањето со нив. Во таа смисла, Народната банка веќе започна со воспоставување на новата методологија за супервизија ориентирана кон проценка на ризиците, со детално пропишување на системот за управување со ризиците, како и со пропишувањето на обврската за банките да воспостават интересен процес за проценка на адекватноста на капиталот.

Ова секако претставува директна имплементација на Базелските принципи за ефикасна банкарска супервизија, како меѓународно прифатени стандарди за воспоставување и одржување ефикасен банкарски систем и банкарска супервизија.

Народната банка има право и обврска за вршење надзор над работењето на лицата поврзани со банката, на други лица во банкарската група и на друштвата за помошни услуги на банката, односно спроведува консолидирана супервизија. Досегашната законска и подзаконска регулатива овозможуваше спроведување консолидирана супервизија на банкарска група од страна на НБРМ, при што не беа јасно прецизирани обврските и одговорностите на матичното лице и членовите на банкарската група, како и на одделните финансиски супервизорски органи.

Со Одлуката за консолидирана супервизија е остварена основа за воспоставување ефикасни механизми за соработка и размена на податоци и информации помеѓу надлежните супервизорски органи, како и начинот на известување на НБРМ.

При тоа консолидираната супервизија се однесува најмалку на:

- износот на сопствените средства;
- износот на големи изложености;
- вложувањата во други нефинансиски институции;
- системот на внатрешна контрола и управувањето со ризиците.

в) Подготвка на регулативната рамка

Регулаторната рамка претставува основа за ефикасна банкарска супервизија, а воедно и основен предуслов за обезбедување и одржување на сигурен и стабилен банкарски систем. Почитувајќи ги меѓународните стандарди, Народната банка донесува одлуки, пропишува методологии и упатства и презема мерки. Во таа смисла, Советот на Народната банка веќе изработи и донесе повеќе закони и подзаконски акти, со што се заокружи целокупната регулативна рамка за банкарскиот систем и банкарската супервизија, како основа за нејзината ориентација на функционирање - супервизија базирана на оценка на ризикот и управување со ризиците (risk based supervision).

Гувернерот на Народната банка, исто така, пропишува подетален начин на водење на сметководство на банките и штедилниците, во согласност со прописите за сметководство и општо прифатените сметководствени стандарди.

г) Преземање корективни мерки и санкции

Доколку со супервизијата се утврди непридржување на банките, односно штедилниците кон пропишаните стандарди и се констатираат неуредности и неправилности во спроведувањето на прописите, Гувернерот е должен да преземе мерки против банката, односно штедилницата и да определи рокови за усогласување со стандардите и за отстранување на утврдените неуредности и неправилности.

Видот на мерките коишто НБРМ може да ги преземе кон банка, е голем (во зависност дали се работи за редовни или вонредни мерки) и варира од издавање препораки, предупредувања или склучување протоколи, преку забрана или ограничување на определени активности или трансакции, ограничување на порастот на изложеноста, до воведување администрација и одземање на дозволата за основање и работа.

Во рамките на корективните мерки, особено е значаен механизмот на повлекување на согласноста (на акционер со квалификувано учество, член на надзорен одбор, или управен одбор и др.) од страна на НБРМ, во случаите кога повеќе не се исполнуваат условите врз основа на кои е издадена согласноста. Во врска со претходното, друг значаен механизам е можноста за ограничување на правата од акциите, во случај кога акциите се стекнати спротивно на Законот за банките, или ако е повлечена претходно издадената согласност за стекнување акции во банка.

Во случај на воведување администрација на банка, НБРМ може да спроведе:

- рехабилитација на банката, којашто содржи активности за подобрување на нејзината финансиска состојба, со цел таа да продолжи да работи, или
- доколку не постојат услови за подобрување на состојбата на банката, се предвидува можност, пред да се одземе нејзината дозвола за основање и работење, да се изврши пренос на дел или на сите нејзини депозити, кредити и друг имот и обврски во друга банка во Република Македонија.

Со овој механизам се овозможува да се зголеми ефикасноста при излезот на банката од банкарскиот систем, а граѓаните и другите економски субјекти да можат слободно да располагаат со сопствените депозити и со средствата врз основа на користените кредити, наместо тие да бидат доверители и должници во стечајната или ликвидациската постапка на банката.

г) Информирање и Кредитен реџистар

За извршување на функциите, Народната банка прибира, обработува, објавува и дистрибуира податоци и информации, извештаи, анкети и студии сврзани со финансискиот систем и макроекономското опкружување во земјата.

Во правец на посоодветна оценка на кредитниот ризик од страна на банките, за секој поединечен кредит или кредитни производи, Народната банка воспоставува и води Регистар на податоци за кредитна изложеност на правните и физичките лица спрема банките и штедилниците основани во Република Македонија. Банките и штедилниците се должни до Народната банка да доставуваат податоци и информации за водење на Кредитниот регистар.

Агрегираните податоци од сите банки и штедилници, кои ги подготвува Народната банка, претставуваат значајна алатка во оценката на кредитната кредитниот ризик и управувањето на кредитниот ризик воопшто.

2.3. Улогата на комерцијалните банки во управувањето со кредитниот ризик

Комерцијалните банки во Република Македонија разбирливо ја имаат најобемната и најважната улога во управувањето со кредитниот ризик и сите банкарски ризици воопшто. Обемната регулатива во делот на ризиците (за која се зборуваше во претходниве поглавја) во голема мера го насочува работењето на банките во оваа сфера, но обврската за практичното спроведување на овие барања останува на менаџментот и кредитните службеници во банките.

За таа цел, банките ги направија или ги прават последниве подготовки за кадровски, содржински и институционално да одговорот на предизвиците кои со споманатата регулатива им ја постави Народната банка. На тој начин се зголемува улогата и значењето што банките ја имаат во управувањето со кредитниот ризик.

Спременоста на дел од банките самоиницијативно да воведат процедури, механизми и алатки за успешно управување на кредитниот ризик (уште пред стапувањето на сила на законските барања) јасно зборуваат за осознаената важност за примена истите, од страна на нивниот менаџмент.

Останатите банки, пак, забрзано работат на подготовка на низа на документи, процедури и преземаат активности за организациско реструктурирање, со цел нај соодветно да ја извршат улогата во процесот на управување со банкарските ризици.

Во таа смисла, во зависност од големината, видот и сложеноста на банката и финансиските активности што ги врши, банката е должна да назначи лице или формира посебен организациски дел за управување со банкарските ризици заради:

- спроведување на политиките и процедурите за управување со ризици во банката;
- редовно следење на лимитите на изложеност на поединечните ризици;
- утврдување и редовно следење на профилот на ризичност на банката и
- редовно известување на Одборот за управување со ризици и останатите органи на банката за изложеноста на банката на поодделните ризици и за нејзиниот профил на ризичност.

Банката, исто така, воспоставува политика и соодветни процедури за управување со кредитниот ризик, кои треба да се однесуваат на:

- критериумите и процедурите за одобрување кредити, критериуми за утврдување и следење на кредитната способност на клиентот
- критериумите за утврдување и следење на вредноста на обезбедувањето.

Почнувајќи од 2009 година банките воспоставија систем на интерно утврдување и оценка на потребната адекватност на капиталот, во зависност од нивниот профил на ризичност.¹⁹⁴⁾

¹⁹⁴⁾ Стапката на адекватност на капиталот на ниво на банкарскиот систем со состојба 30.09.2008 изнесува 15%.

Улогата на банката во процесот на управувањето со кредитниот ризик е да воспостави јасен и транспарентен процес на одобрување кредити, идентификувајќи ги притоа сите значајни фактори кои можат да влијаат на ризичноста на клиентот, односно на изложеноста на банката кон клиентот. Притоа, не помалку значаен е процесот на следење на кредитот кој вклучува следење на неговата отплата согласно договорните услови, како анализа на квалитетот на кредитното портфолио, што вклучува и оценка на неговите идни трендови.

Во правец на попрецизно мерење на кредитниот ризик, банките воспоставуваат процес на класификација на ризичноста на изложеностите на кредитен ризик на поединечна и на групна основа и утврдуваат исправка на вредност и посебната резерва.

Банката, исто така, е должна да обезбедува податоци и извештаи за:

- за структурата на вкупната изложеност на кредитен ризик;
- за финансиската сила на клиентот;
- за изложеностите со повисок степен на ризик;
- за достасаните и нефункционалните побарувања;
- за пролонгирани и реструктурирани побарувања;
- за структурата на вкупната изложеност на кредитен ризик
- според видот на обезбедувањето;
- за нивото и движењата на износот на исправката на вредноста и посебната резерва, на ниво на кредитното портфолио и сл

Сите овие извештаи му служат на менаџментот и на Одборот за управување со ризици(кој секоја банка треба да го има) за преземање на одлуки во правец на соодветно управување со кредитниот ризик.

Актуелната организациона поставеност и содржината на активностите кои се извршуваат во рамките на управувањето со кредитниот ризик се презентирани во продолжение на ова поглавје.

3. Содржински и организациони аспекти на управувањето со кредитниот ризик во комерцијалните банки на Република Македонија.

Управувањето со кредитниот ризик добива на актуелност во последните десет години кај голем број од банките на Македонија, како поради барањето на Народна банка, која со цела редица на закони и подзаконски акти го регулира прашањето со управувањето со кредитниот и останатите бакарски ризици, така и поради сознанието дека во услови на

кредитна експанзија и голема ризична изложеност, соодветното управување со кредитниот ризик е прашање за нивниот опстанок и просперитет.

Прашањето на управувањето со кредитниот ризик во банките на Република Македонија може да се разгледува:

1. од аспект на учесниците кои директно или индиректно се вклучени во процесот на управувањето со кредитниот ризик;
2. од аспект на организационата поставеност на процесот на управувањето со кредитен ризик и комуникацијата која ја вршат со другите организациски единици ;
3. од аспект на содржината на активностите што се вршат во банката, а кои се однесуваат на управувањето со кредитниот ризик.

3.1. Учесниците кои директно или индиректно се вклучени во процесот на управувањето со кредитниот ризик

Во процесот на управување со кредитниот ризик во најголем дел од банките во Македонија се вклучени следниве органи, организациони единици, и лица:

- Надзорниот одбор,
- Управниот одбор,
- Одборот за управување со ризици,
- Кредитниот одбор, /одбори
- Кредитните комисии,
- Организационата единица за управување со ризици(кредитен ризик)
- Организационите единици во кои се генерира кредитниот ризик (секторите за кредитирање на правни лица и население/филијалите)
- Организационата единица или лице задолжено за управување со проблематични кредити(ризици пласмани)
- Раководителите на организационите делови низ кои се одвива кредитирањето, кредитните референти, аналитичари и администратори.

Секој од овие органи, организациски единици и лица има своја улога во делот на управувањето со кредитниот ризик на стратешко, макро и микро ниво и тоа:

а) Надзорен одбор, Одбор за управување со ризици и Управен одбор

- Улогата на *Надзорниот одбор* најмногу се однесува во одобрување на стратешите документи и политиките за управување со кредитниот ризик, утврдување на лимити за определени изложености и одобрување на кредити кои по висина на кредитната изложеност се во негова надлежност како и други активности од стратешко значење за банката во делот на управувањето со кредитниот ризик.
- *Одборот за управување со ризици* е конституиран кај најголем број банки во текот на 2008 година согласно Законот за банки и Одлуката за управување со ризици. Со него претседава еден од членовите на Управниот одбор (најчесто првиот генерален директор), а членуваат и клучните секторски раководители. Овој Одбор иако работи краток период, веќе има воспоставено свој делокруг и ритам на работа кај најголем дел од банките. Одборот за управување со ризици се состанува еднаш седмична и во основа ја следи и анализира ризичната структура на кредитното портфолио преку:
 - анализа на извештаите за профилот на ризичноста на банката ;
 - ризичноста по поедини големи изложености и други извештаи кои го подготвува организационата единица за управување со ризици на неделна, месечна и квартална основа;
 - ја спроведува стратегијата и политиките за управување со банкарските ризици (вклучувајќи го и кредитниот ризик);
 - ги определува и ревидира лимитите на кредитна изложеност и
 - врши други активности во врска со управувањето на кредитниот ризик.
- *Управниот одбор*, (или извршниот менаџмент):
 - спроведува процедури за управување со кредитен ризик;
 - обезбедува услови за ефикасно спроведување на процесот на управување со кредитниот ризик и координирање на овие активности со останатите организациски делови каде се генерира кредитниот ризик;
 - го информира Надзорниот одбор, Одборот за управување со ризици и сите вработени во банката вклучени во процесот на управување со одделни ризици;
 - воспоставува процедури за воведување на нов производ и сл.

б) Кредитни одбори и кредитни комисии

Кредитните одбори и кредитни комисии имаат надлежност да донесуваат одлуки за кредитирање на клиентите-физички и правни лица. Нивните одлуки се донесуваат врз база на кредитен предлог кој во најголем број случаи го доставуваат кредитните референти од секторите за кредитирање, а само во мал број случаи кредитните предлози за поголеми кредити се подготвуваат од организациските единици за управување со кредитен ризик. Вклученоста на овие тела во управувањето со кредитниот ризик се огледа во тоа што со позитивното донесување на определена кредитна одлука, настанува кредитно изложување кое понатаму е предмет на следење и контрола. Воедно, овие тела, согласно потребите на банкарската политика, можат да носат клучна улога во прифаќање или одбивање на кредитите кои со степенот на проценетата ризичност се на границата на утврдените кредитни лимитите.

Кај дел од банките одлуките за кредитирање ги донесуваат кредитни комисиите на филијалите, односно кредитниот одбор, а над определено ниво одлучува Управниот, односно Надзорниот одбор. Но многу чест е случајот на делегирани овластувања за одобрувања на кредити по определени нивоа на одлучување, кои се утврдени со кредитните политики на банките. Согласно на тоа, определени кредитни лимити на овластувањата се делегирани на ниво на организациски делови, филијали, раководители, Кредитен одбор, Управен одбор и Надзорен одбор.

в) Организационата единица за управување со кредитен ризик

Оваа единица е клучна оперативна единица во управувањето со кредитниот ризик. Согласно новите законски одредби службата за управување со ризици (вклучително и кредитниот ризик) претставува независен организационен дел на банката, одвоен од секторите каде се генерира кредитниот ризик. Во таа смисла, во текот на 2008 година, неколкуте банки кои не се соодветно организирани ги прават последниве подготовки за функционирање на истите. Меѓутоа, најголем дел од банките особено големите и дел од средните банки, веќе имаат формирано независна организациона единица за управување со ризиците, каде кредитниот ризик има доминантно место. Активностите на оваа единица се сведуваат во континуирано следење и проценка на степенот на ризичноста на кредитното портфолио на генерална основа, по поединечни изложености и по кредитни производи, преку низа извештаи користење соодветни алатки за мониторинг и преземање превентивни активности, со цел држење на кредитниот ризик во прифатливи рамки. Подеталната содржина на активностите на оваа организациона единица како и присутните форми на

нејзино организирање кај банките во Македонија, ќе биде прикажана во продолжение на ова поглавје.

џ) *Организационата единица или лице задолжено за управување со проблематични кредити(ризични ѝласмани)*

Голем дел на банките имаат (банкарската регулатива го предвидува) посебна единица или барем лице одговорно за управување со проблематични кредити. Големите и средни банки веќе имаат пропишано политики за управување со проблематичните кредити согласно кои дефинира критериуми за идентификување на проблематични кредити и постапка за нивно следење и алтернативни форми на наплата.

г) *Организациони единици во кои се генерира кредитниот ризик (секторите за кредитирање на правни лица и население/филијалиите)*

Секторите за кредитирање на банките се организациски единици каде што се генерира ризикот со самиот процес на одобрување на кредитот.

Кредитните референти се првата естанца до која се доставува кредитното барање, се проверува формално -правната исправност на кредитното барање и пропратната документација. Во најчест случај кај нашите банки, во овие организациони единици, се врши кредитна анализа за утврдување на кредитната способност на барателите на кредитот и се подготвуваат кредитни предлози.

Во зависност од организациските решенија и кредитните политики на банките, кај повеќе банки, кредитните референти или раководителите на сектори за кредитирање имаат овластување за одобрување на кредити во рамките на утврдените лимити. Кредитните референти во овие организациски единица ги водат кредитните досиеја на секој од комитентите, ја следат нивната ажурност во отплатите и доставуваат прегледи за доцнење на клиентите до службите за управување на кредитен ризик. Во голем број случаи ја определуваат класификацијата на кредитите и групите на кредити врз основа на која организациската единица за управување на кредитниот ризик го пресметува оштетувањето (резервациите). Кредитните референти во секторите за кредитирање врз основа на мониторингот на кредитите реагираат самоиницијативно или на препорака на раководниот тим и Одборот за управување со ризици околу преземање на активности за наплата на доспеаните обврски.

3.2. Организационата поставеност на процесот на управувањето со кредитен ризик

Организационите форми во која се одвиваат оперативните активности на процесот на управување со кредитниот ризик кај банките во Република Македонија бележи голема разноликост од случај до случај.

Во основа, најчести се случаите на формирање на посебна дирекција за управување со ризици во рамките на кои, управувањето со кредитниот ризик има доминантно место, или постои посебна служба(одделение) за управување со кредитен ризик. Притоа, значајно е да се напомене дека таквата организациска единица во сите случаи е независна и сместена надвор од секторите за кредитирање и хиерархиски гледано има директна поделеност на Управниот одбор на банката.

Во таа смисла се истакнува значењето на дирекцијата за управување со ризици (кредитен ризик) во однос на другите организациски единици, а особено со секторот(секторите) за кредитирање каде во основа се генерира кредитниот ризик, и кои ја “хранат“ оваа дирекција со неопходни податоци сврзано за поединечна и збирна изложеност на кредитното портфолио на банката. Обично, дирекцијата за управување со ризици има најмалку две служби или одделенија од кои едното е задолжено за управување со кредитен ризик, а другото за останатите видови ризици(пазарен, валутен, оперативен...). Во ваквата организациона единица обично се ангажирани од 4-7 вработени.

Покрај оваа најзастапена организациска форма, поголемите банки веќе имат сектори или дури т.н. „центри за управување со ризици“ во рамките на кои повторно, управувањето со кредитен ризик претставува дирекција или друга организациска единица за управување кредитен ризик. Бројната ангажираност е над 10 кредитни аналитичари и раководители на сектори/служби (од кои најдоминантна ангажираност има во секторот за управување со кредитен ризик).

Меѓутоа, треба да се напомене дека малите банки и некои средни банки на кредитниот ризик не му посветуваат (барем во организациска смисла) особено внимание, па управувањето со кредитниот ризик се третира во рамките на организациската единица за кредитирање, организирајќи одделение или назначувајќи лице кое ќе ги следи банкарските ризици, односно кредитниот ризик. Во таа смисла кај овие банки, лицата одговорни за управување со кредитен ризик повеќе се насочени кон исполнување на барањата пропишани од Народната банка за достава на соодветни квартални извештаи поврзани со кредитната изложеност и за потребите на кредитниот регистар, а многу помалку се занимаваат со вистинско следење на кредитниот ризик со цел негово држење во прифатливи рамки.

Имајќи ги во предвид законските барања за формирање на единица за управување со ризици независна од секторот за кредитирање, овие банки работат на екипирање и задоволувања на барањата во организациона смисла.

Во секој случај, останува впечатокот дека и по формирањето на овие единици, за реалното извршување на активностите од процесот на управување со кредитниот и другите ризици сè уште не постои подготвеност, како во поглед на третманот на кредитниот ризик од страна на менаџментот, така и во поглед на стручноста на лицата кои се определени да се занимаваат со ова проблематика.

3.3. Содржината на активностите во процесот на управувањето со кредитниот ризик во комерцијалните банки

Разноликоста на организационата поставеност на единицата за управување со кредитен ризик кај банките во Република Македонија, ја следи исто таква разноликост и во поглед на содржината на активностите што секој од овие организациски единици ја извршува.

Организациските единици на банките кои го имаат кредитниот ризик во фокусот на своето работење (дирекции, служби и сл) во основа ги имаат следниве задачи, односно содржина на активности:

- Следење на реализацијата на политиките и процедурите за управување со кредитниот ризик и позитивните законски одредби;
- Реализацијата на проекцијата на прифатливото ниво на ризик преку соодветни показатели и индикатори (коефициентот на адекватност на капиталот, коефициентот на нефункционалните во однос на вкупните кредити, коефициентот на покриеност на нефункционалните кредити со резервации, концентрација на портфолиото по индустриски сектори, региони и производи);
- Воспоставање на систем на предупредување и давање на предлози кои значат подобрување или вложување на ризичната класификација на клиентите врз база на сите достапни информации (финансиска состојба, денови на доцнење, калитет на обезбедување) со истовремено издвојување или ослободување на трошоците за резервација;
- Предлагање мерки и активности за наплата на побарувањата кои имаат статус на ризични пласмани;
- Давање предлози за отписи на нефункционални побарувања, откако ќе се исцрпат сите можности за наплата;

- Следење на кредитните билансни и вонбилансни изложености кон едно или група поврзани правни лица кои надминуваат 10 % од сопствените средства ;
- Следење на изложеноста кон внатрешни лица и акционери со квалификувано учество во банката и со нив поврзани лица;.
- Следење на кредитната изложеност ;
- Класификацијата на бонитетот на поединечен комитент ;
- Пресметка на потенцијалните загуби и нивно проектирање;
- Следење на изложеноста и категоријата на ризик на комитентите на банката во вкупниот банкарски систем;
- Проверка на бонитетот на странски банки во функција на воспоставување и следење на лимитите на изложеност и прифаќање на инструменти за обезбедување ;
- Следење на потребата за капитал согласно ризичниот профил на банката, и проектирање на потребниот капитал согласно буџетот и деловниот план;
- Изготвување на извештаи за менаџментот, Одборот за управување со ризици, Надзорниот одбор;
- Предлагање на потребните мерки и активности за подобрување на кредитното портфолио во целина и во поединечни случаи.
- Оваа единица најчесто ги подготвува следниве извештаи:
- Структура на девизна позиција;
- Билансни податоци за промена на големината на кредитното портфолио;
- Структура и квалитет на кредитното портфолио ;
- Рочна усогласеност на актива и пасива;
- Капитална адекватност;
- Концентрација на кредитна изложеност (по гранки, земји,).

Кај големите банки се подготвуваат прегледи за сите клиенти по вид на изложеност, вредност на достасани и недостасани кредити, број на денови на достасани, а ненаплатени кредитни изложености, пресметана исправка на вредноста (резервација) и други извештаи од интерес на менаџментот, а во врска со следењето на кредитниот ризик.

И покрај бројните активности кои ги обавува организационата единица за управување на кредитниот ризик, постојат неколку најсуштински активности за кои постојат определени отстапувања кај определени банки, а тоа се:

- а) оценка на кредитниот ризик преку оценка на кредитната способност во процесот на донесување на кредитни одлуки,

- б) мерење на кредитниот ризик преку определување на ризична класификација и пресметка на исправка на вредност/резервација,
 - в) мониторинг на кредитната изложеност,
 - г) контрола и преземање на мерки за намалување на кредитниот ризик,
- а) *Оценка на кредитниот ризик преку оценка на кредитната способност во процесот на донесување на кредитни одлуки***

Анализа на кредитната способност на кредитобарателот опфаќа анализа на бројни квалитативни и квантитативни податоци и информации, кои најчесто се следниве:

А. Квалитативни податоци

- 1. Услови на пазарот: ризик на пазарот и конкуренција;
- 2. Компанија: години на работа и евидентен ризик;
- 3. Менаџмент: искуство, стабилност и кредитна историја;
- 4. Извори на средства-расположив капитал и неискористени кредитни лимити.

Б. Финансиски податоци за фирмата

- 1. Големина на фирмата;
- 2. Процент на пораст на продажба;
- 3. Цикличност на продажбата;
- 4. Коефициенти на:профитабилност, ликвидност, задолженост и коефициенти на користење на средства;
- 5. Листа на најважни купувачи и добавувачи ;
- 6. Очекуван паричен прилив (готовински тек).

За Инвестициони проекти, долгорочни кредити дополнително се прави проекција, односно симулација на приходи, на трошоци, на планирана добивка, потреби за дополнителен работен капитал, со цел да се утврди реалноста на вкупните потреби од капитал и можната отплата која ја презентира кредитобарателот.

Анализата на кредитната способност ја вршат кредитни референти /аналитичари, кои организациски најчесто се сместени во секторите за кредитирање, а само во определени случаи за тоа е формирана посебна единица за преглед на кредити или, пак, анализата на големите кредити е сместена во единицата за управување со ризици.

При анализата се користат искуствени, но и софтверски алатки кои на кредитните аналитичари им помагаат да ја утврдат кредитоспособноста на барателот на кредит и врз база на неговите финансиски перформанси и кредитно однесување во минатото да се определи можноста за ризично

однесување и неплаќање или отстапување од договорените услови на отплата.

б) *Определување на ризична класификација и пресметка на резервација на кредитното портфолио (оштетување)*

Банките вршат класификација на билансните и вонбилсните изложености на кредитен ризик. Определување на ризичната класификација, како израз или показател за веројатноста од неплаќање на кредитот ја утврдуваат најчесто кредитните аналитичари во организационите единици за управување со кредитен ризик.

Меѓутоа, постојат банки каде оваа активност ја вршат кредитните референти во секторите за кредитирање, при што единицата за управување со кредитен ризик врши континуирана проверка и ревидирање. Карактеристично е да се спомене дека и покрај постоечките критериуми за класификација на пласманите во ризични категории А, Б, В, Г и Д, голем број од банките предвидуваат интерна дополнителна класификација на уште неколку поткласи во рамките на секоја класа (пр. А1, А2, Б, 1, Б2, Б3 исл) за кои постојат интерни критериуми и со која се зголемува сензитивноста на поединечната и вкупната кредитна изложеност на кредитниот ризик.

Единицата за управување со кредитен ризик понатаму врши постојано следење на портфолиото и неговото адекватно класифицирање по поединечни кредитни изложености и по групи на кредитни производи. Во случај на влошување или подобрување на определени кредитни изложености единицата предвидува промена на истата.

Пресметките на исправката на вредност и на посебната резерва скоро редовно ги пресметува единицата за управување со кредитен ризик, за кои дел од банките имат утврдено свои вредности на оштетување.

в) *мониторинг на кредитната изложеност*

Мониторингот на кредитниот ризик се врши на вкупното портфолио, по соодветни кредитни производи, како и индивидуални изложености.

За следењето на кредитниот ризик на вкупното портфолио, ризичното организационите единици за управување со кредитен ризик подготвуваат листа за рано предупредување, со поединечни изложености, а мониторингот по поедини клиенти, воглавно го вршат кредитните аналитичари во секторите за кредитирање.

Ѱ) Контрола на кредитниот ризик и преземање на соодветни мерки

Контролата на кредитниот ризик и преземање на соодветни мерки, се врши преку прекласификација во влошени пласмани, пресметка на поголема резервација, како и преземање на мерки за наплата, согласно политиките за управување со лоши пласмани.

4. Централниот кредитен регистар - извор на информации за управување со кредитниот ризик (предности и недостатоци)

Кредитните информации претставуваат значајна алатка при проценка на ризикот во процесот на одобрување на кредити од страна на банките и другите кредитори, имајќи во предвид дека минатото искуство при плаќањата на должниците може да биде силен показател за нивните одплати во иднина. Кредитните информации, како такви, можат да бидат користени и за понатамошно следење на кредитното однесување на должниците, овозможувајќи пореална проценка на кредитниот ризик во целиот период на отплата и соодветно управување со него. Кредитните информации можат да бидат корисни за оваа намена, само доколку се сеопфатни, целосни, веродостојни и навремени. Овие услови можат да бидат остварени доколку се изгради добар информативен кредитен систем (институционално организиран во т.н. кредитен информативен регистар), кој претставува база на историски податоци информации и други показатели, со кои се помага да се изгради реална слика за кредитното однесување на физичките и правни лица кон кредиторите.

Во случајот на Република Македонија, кредитниот регистар (како институционална форма на кредитниот информативен систем) функционира од 1998 година во рамките на Народна банка. На самиот почеток, неговото основање не е предвидено со одредна законска регулатива, а првенствено е користен од страна на Народната банка за супервизорски цели, во насока на адекватна оценка на кредитниот ризик на секој одделен кредитокорисник кај банките во Република Македонија. Самиот регистар бил изграден врз основа на податоците што ги доставуваат банките до Народна банка согласно со Одлуката за утврдување на методологијата за класификација на активните билансни и вонбилансни позиции на банките според степенот на нивната ризичност.

Заради подобро следење на кредитниот ризик по одделни банки и на ниво на целиот банкарски систем, Народната банка им овозможила пристап на банките на дел од информациите содржани во Кредитниот регистар. Меѓутоа, отсуството на правна рамка за функционирање на овој регистар не обезбедува негова поголема транспарентност, особено од ас-

пект на содржината на податоците, пристапот до него, како и начинот на обезбедување на потребните податоци.

Со донесување на измените и дополнувањата на Законот за Народна банка на Република Македонија во јуни 2004 година, се обезбедува и правна основа за функционирање на Регистар на податоци за кредитната изложеност на банките и штедилниците основани во Република Македонија, спрема правни и физички лица - Кредитен регистар. Врз оваа основа, во 2004 година Советот на Народна банка донесе “Одлука за содржината и начинот на функционирање на Кредитниот регистар“, а Гувернерот на Народна банка донесе “Упатство за спроведување на Одлуката за содржината и начинот на функционирање на Кредитниот регистар“, преку дефинирање на видот, начинот и роковите за доставување на податоците и информациите за водење на Кредитниот регистар и начинот и условите под кои тие можат да се користат од страна на корисниците на Кредитниот регистар.

Со обезбедувањето на правната основа за функционирање на Кредитниот регистар¹⁹⁵⁾ во Законот на Народна банка на Република Македонија и донесувањето на соодветна подзаконска регулатива, се овозможи проширување на можностите за унапредување и усовршување на Кредитниот регистар преку:

- зголемување на базата на расположливи податоци и информации;
- вклучување и на штедилниците кои стекнуваат обврска за доставување на потребните податоци за водење на Кредитниот регистар;
- зголемување на базата на податоци за кредитната изложеност на банките и штедилниците спрема физичките лица;
- воведување на податоци за претежната дејност на поединечно правно лице, валутната структура на кредитната изложеност спрема поединечно правно и физичко лице, намената на кредитната изложеност спрема физички лица (станбени кредити, потрошувачки кредити, негативни салда по тековни сметки, кредити врз основа на издадени кредитни картички и други кредити).

Корисници на Кредитниот регистар се само банките и штедилниците кои имаат дозвола за основање и работа издадена од Народна банка на Република Македонија.

¹⁹⁵⁾ Кредитниот регистар, согласно „Одлуката на содржината и начинот на функционирање на Кредитниот регистар“ се дефинира како база на податоци и информации за кредитната изложеност на банките и штедилниците, основани во Република Македонија спрема правни и физички лица.

Согласно Одлуката минималниот износ - лимит на кредитната изложеност која банките беа должни да ја пријавуваат за своите комитенти-правни лица (банки и компании домашни и странски) изнесуваше 500.000 денари, а за домашните и за странски физички лица - 150.000 денари. Лимитите за кредитната изложеност на физичките и правни лица кои требаше да ги доставуваат штедилниците изнесуваше 50.000 денари.

Покрај основните атрибути на физичките и правни лица за кои (според законските лимити е потребно да се презентира нивната кредитна изложеност), банките и штедилниците согласно Одлуката, беа должни да ги наведат и следниве барања:

- ризичната категорија во која е класифициран секој должник,
- износот на вкупната кредитна изложеност и по структура (редовни кредити, камати, нефункционални кредити и камати, вонбиланси побарувања и сл),
- видот на кредитната изложеност според валутата на кредитот,
- износ на потенцијални загуби за кредитната изложеност спрема правно или физичко лице,
- ризикот на земјата,
- претежната дејност на правното лице,
- намената на кредитите за физички лица и друго.

Од друга страна, податоците што кредитниот регистар им го доставуваше на располагање на корисниците, беа лимитирани на:

- износ на вкупната кредитна изложеност на сите банки и штедилници спрема определено правно или физичко лице (наведено со сите атрибути),
- просечна ризична категорија на вкупната кредитна изложеност кај сите банки и штедилници во земјата за поединечен должник,
- број на банки и штедилници кои се кредитно изложени спрема поединечен должник и
- ризик на земјата.

Значи, имајќи го во предвид фактот што од бројните доставени податоци од страна на банките до кредитниот регистар, истите можат да гледаат само ограничен број на податоци за изложеноста на определен должник на агрегатна основа, како и поради ажурирање на податоците со доцнење од најмалку еден квартал, примарната намена на кредитниот регистар и понатаму останува да биде во функција на супервизорските цели на Народната банка, а многу помалку за следење на кредитниот ризик од страна на банките врз основа на информациите за кредитната изложеност на нивните комитенти.

Исто така, податоците што се добиваат од банките и штедилниците се чуваат најдолго 5 години од нивното доставување што може да претставуваат проблем при формирање на подолга кредитна историја на однесување на определени правни и физички лица.

Банките, кои во меѓувреме активно работеа на подготовка и имплементирање на кредитни процедури и политики и процедури за управување со кредитниот ризик, ја почувствуваа потребата од посоеопфатен и соодветна динамика ажуриран кредитен регистар, со цел донесување посоефистицирани кредитни одлуки.

Паралелно со овие активности, Народната банка спроведе низа подготвителни активности за воспоставување нов Кредитен регистар, со посоевремени технички карактеристики, кој ќе содржи поголем спектар на податоци и ќе овозможи почесто ажурирање на податоците.

За таа цел, се набави нова ИТ инфраструктура на Народната банка, како предуслов за набавка на нов хардвер и софтвер за потребите на новиот Кредитен регистар.

Во втората половина на 2007 година, НБРМ започна со активности за интерно развивање нов, унапреден Кредитен регистар. Така, кон крајот на 2007 година беше изготвен детален план на активности и чекори за реализација на проектот Нов кредитен регистар на НБРМ.

Со Новиот кредитен регистар се предвидува проширување на видот и опфатот на податоците што ги содржи Регистарот, намалување на прагот на поединечна изложеност којашто се пријавува, скратување на роковите за доставување и за обработка на податоците, зголемување на фреквенцијата на известување и унапредување на извештајните форми од регистарот.

Имено, согласно Одлуката за содржината и начинот на функционирање на Кредитниот регистар (Службен весник на РМ“ бр.108/2008) долниот лимит на кредитна изложеност што банките треба да го пријавуваат до кредитниот регистар, се спушта на 300.000 денари за правни лица, односно 5.000 денари за физички лица и лица трговци-поединци. Што се однесува до штедилниците, истите имаат обврска да известуваат за кредитна изложеност од најмалку 50.000 денари за правни и 5.000 денари за физички лица. Ова секако значи драстично ширење на опфатот на должници (физички и правни лица) кои ќе бидат предмет на кредитно известување, односно, следење преку податоците од Кредитниот регистар.

Исто така, постои поголем опсег на податоци што се бараат од корисниците и презентираат на истите, во агрегатна форма по поедини должници (за оние кои ги надминуваат спомнатите лимити на кредитна

изложеност,) односно како збирна кредитна изложеност за оние под утврдените лимити.

Во таа смисла покрај основните информации кои банките и штедилниците беа обврзани да ги доставуваат до кредитниот регистар согласно Одлуката од 2004 година, согласно новата Одлука за содржината и начинот на функционирање на Кредитниот регистар, особено значајни се следниве податоци за:

- *Изложеноста на секој должник по кредитна партија* (број на кредитна партија; датум на одобрување; износ на изложеноста при одобрувањето; датум на достасување; редовна и достасана главница; редовна камата, нефункционална главница и камата; вкупна изложеност; висина на каматната стапка (годишна номинална каматна стапка); вид каматна стапка; статус на кредитната изложеност; број на пролонгирања/ реструктурирања; датум на достасување на изложеноста по главница по пролонгирањето/реструктурирањето; процент и вредност на посебната резерва за секоја кредитна партија; тип на кредитот ; максимален број на денови на доцнење при исполнување на обврските и износот на кој се однесува ова доцнење; валута на изложеноста ; намената на изложеноста кон физички лица; вид и вредност на обезбедувањето и податоци за жирантот.

- Усогласеност на девизната позиција на клиентот;
- Отпишани побарувања;

Агрегираните податоци, кои преку Новиот кредитен регистар ќе бидат се достапни за корисниците (банките и штедилниците) се пошироки по опсег и подетални во содржина и структура, со што ќе се овозможи кредитните информации од Регистарот да бидат успешна алатка за оценка и следење на кредитниот ризик на секој поединечен клиент и на агрегатна основа, со што и ќе се овозможи донесување на порафинирани кредитни одлуки за истите.

Најзначајната измена во поглед на видот и опфатот на податоците што се доставуваат до Кредитниот регистар се однесува на известувањето по кредитна партија, наспроти досегашното известување по клиент. Покрај тоа, во Новиот кредитен регистар се вклучени неколку дополнителни податоци, како што се: датум на одобрување на кредитот, износ на кредитот при одобрување, висина и вид на каматната стапка, податоци за достасаните побарувања, денови на доцнење во отплатата на обврските, начин на отплата на кредитот (еднократна или ануитетска отплата), статус на кредитот (реструктуриран, пролонгиран), усогласеност на девизната позиција на клиентот и видот и вредноста на обезбедувањето.

Новината се однесува и на фреквентноста на ажурирање на податоците на кредитниот регистар наведени во Упатството за спроведување на Одлуката за содржината и начинот на функционирање на Кредитниот регистар (Август 2008).

Според ова Упатство, корисниците се должни да ги доставуваат барањите податоци најкасно 15 дена по истекот на месецот за кој податоците се однесуваат, пет дена покасно Народната банка е должна да ги стави на располагање агрегираните податоци наведени со Одлуката.

Со унапредувањата во Новиот кредитен регистар се очекува да се постигне поголема ефикасност на неговата примена во процесот на правилно определување на големината на кредитниот ризик на кој се изложени банките, како и во вршењето на супервизорската функција од страна на Народната банка.

Што се однесува до содржината на кредитниот регистар, може да се рече дека ги задоволува барањата за квалитетна алатка за оценка и управување со кредитниот ризик. Единствено можеби, информациите за кредитната изложеност, особено на населението по основ на други кредитори, (пред сè јавниот сектор и трговијата) би ја комплетирали сликата за реалната кредитна способност на потенцијалните должници, особено за оние кои досега немале значајно кредитно задолжување во банкарските институции.

Секако, може да се заклучи дека станува збор за многу амбициозен проект на Народната банка, имајќи ги во предвид:

- Значително зголемениот број на должници, поради драстично намалента граница на лимитот на изложеност, кои треба да бидат предмет на поединечно известување ;
- Драстично зголемување на бројот на должници поради кредитната експанзија која се случи во последниве две години, особено кај кредитирањето на населението;
- Краткиот рок од 5 дена кој Народната банка го има за агрегирање на податоците од банките и штедилниците.

Во таа смисла, може да се очекува зголемување на системскиот ризик, како на страната на банките и штедилниците, така и на страна на Народната банка на Република Македонија, кој со текот на времето би требало да се намали и сведе на прифатливи рамки. Само на тој начин Новиот кредитен регистар ќе ја врши својата функција.

4.1. Потреба од кредитно биро како дополнителен извор на информации за поквалитетно управување со кредитниот ризик

Паралелно со процесот на унапредување на Кредитниот регистар, односно во време на подготовка на подзаконските акти и апликативните решенија за имплементација на истиот, во рамките на Здружението за банкарство при Стопанската комора на Македонија, се подготвуваше идеја за создавање на кредитно биро, чии податоци и информации би создале покомплетна слика за вкупната кредитна задолженост на кредитобарателите, не само кон банкарскиот сектор, туку и кон јавниот сектор, трговијата, усигурителните и лизинг друштвата и другите поголеми кредитори.

Секако, тенденција е на ова биро да се гледа повеќе како комплементарна институција во рамките на информативно кредитниот систем на Македонија, отколку како конкуренција на Кредитниот регистар при Народната банка.

За ваквиот паралелен и комплементарен пристап на егзистирање на јавни и приватни кредитни регистри(бироа) зборуваат многу примери од развиените европски земји а особено САД.

Оваа иницијатива доби своја законска завршница со донесување на Законот за кредитно биро (Службен весник 81/08 од 2008 година), со кој се уредува основањето и работењето на кредитно биро, обработката на податоците, видот на податоците и начинот на нивно доставување до кредитното биро.

Согласно Законот, кредитно биро може да основаат банки, друштва основани само од банки и акционерски друштва основани и со седиште во Република Македонија кои ги исполнуваат следниве услови:

- да има минимум основна главнина во паричен износ од 1.000.000 евра во денарска противвредност според средниот курс на Народна банка на Република Македонија на денот на основањето на кредитно биро;
- да е основано најмалку три години пред денот на основањето на кредитно биро и да има позитивни финансиски резултати во последните две години и
- да се занимава со извршување на дејност од областа на осигурувањето, финансискиот лизинг, телекомуникациските услуги или информатичката технологија.

Во кредитното биро се доставуваат податоци за лица кои се однесуваат на обврски по кредити, гаранции, акредитиви, заеми, платежни картички, финансиски лизинг, осигурување, обврски по основ на даноци,

обврски за телекомуникациски услуги, обврски за услуги од областа на енергетиката, комунални давачки, такси, придонеси, како и обврски по основ на користење на други услуги.

При тоа како даватели на податоци се наведуваат:

- банки, штедилници и други даватели на кредити, осигурителни друштва, друштва за финансиски лизинг, друштва за работа со платежни картички.
- Управата за јавни приходи, Централниот регистар на Република Македонија,
- Фонд за пензиско и инвалидско осигурување на Република Македонија, - - Градот Скопје и единиците на локалната самоуправа,
- даватели на услуги од областа на комуналните дејности, енергетиката, телекомуникациите и други трговски друштва кои даваат услуги по основ на кои настануваат обврски за правните и физичките лица.

Давателите на податоци доставуваат податоци што ги стекнале исклучиво при извршување на своите редовни работи и истото согласно овој закон не се смета за повреда на банкарска, даночна или деловна тајна. Притоа е предвидено доставувањето на податоците до кредитното биро да се врши без надоместок.

Како податоци кои давателите на податоците ги доставуваат за правни лица и физички лица,¹⁹⁶⁾ се наведуваат:

- вид и износ на обврската за секој поединечен обврзник /должник;
- датум и основ на настанување и рок на достасување на обврската,
- денови на доцнење,
- статус на обврската,
- капитално поврзани субјекти,
- висина на анuitет или рата и
- вид на обезбедување.

Давателите на податоци ги доставуваат податоците до кредитното биро исклучиво во електронска форма, заштитени на начин, така што да не бидат читливи при преносот.

Корисници на податоци можат да бидат сите даватели на податоци од овој закон кои во согласност со овој закон имаат склучен договор со

¹⁹⁶⁾ Иако Законот предвидува кредитното биро да дава инфирмаци како за правни, така и за физички лица, во првичниот период ќе се собираат и даваат информации за кредитната задолженост и кредитното однесување само на физичките лица.

кредитното биро за доставување на податоци, освен Управата за јавни приходи, Централниот регистар на Република Македонија, Фондот за пензиско и инвалидско осигурување на Република Македонија, Градот Скопје и единиците на локалната самоуправа.

Она што од особена важност да се напомене е дека кредитното биро може да подготви и да достави извештај до корисник на податоци само врз основа на претходна согласност дадена од страна на субјектот на податоци во писмена форма.

Писмената согласност се однесува исклучиво на податоците кои кредитното биро ги обработува за субјектот на податоците, а не и за лицата кои се поврзани со субјектот на податоците по каков било основ. Исто така, субјектот на податоците може со писмена изјава да ја повлече согласноста за изработка и доставување на извештаи од страна на кредитното биро, дадена на корисниците на податоци.

Кредитното биро, на барање на субјектот на податоци, е должно да му ги достави следниве податоци:

- податоци од досието на субјектот на податоците,
- изворите на податоците и идентитетот на давателите на податоците и
- идентитетот на секој корисник на податоци кој добил извештај за субјектот на податоците во текот на една година пред датумот на кој е доставено барањето.

Субјектот на податоците има право, откако соодветно ќе се идентификува, од кредитното биро да бара копија од извештај кој е веќе изготвен за потребите на определен корисник на податоци и може да ја оспори точноста или целосноста на кој било податок содржан во извештајот и/или досието.

При обработката, чувањето и преносот на добиените податоци, кредитното биро, давателите на податоци и корисниците на податоци се должни да обезбедат заштита на податоците и да воспостават соодветни административни, технички и организациски мерки кои ќе овозможат расположливост, интегритет и доверливост на податоците.

Надзор над спроведувањето на овој закон врши Дирекцијата за заштита на лични податоци во делот на заштитата на личните податоци.

Иако Законот овозможува основање на кредитното биро од страна на банки, штедилници, но и лизинг, осигурителни и останати трговски друштва кои ги исполнуваат законските услови, сепак, во рамките на Здружението на банки е донесена одлука, кредитното биро да го формира Клириншката кука (КИБС) која е акционерско друштво чии основачи се петнаесет (од постојните осумнаесет) банки во Република Македонија

Значи, во првата фаза основачите се само банки, за до во подоцнежниот период се планира со пласирање на примарната емисија на акции од страна на АД “Кредитно биро на пазарот на капитал“, негови акционери можат да станат и трговски друштва кои ги исполнуваат законските услови за основање на кредитно биро.

Исто така, во првичниот период кредитното биро ќе направи база на податоци за вкупната задолженост (кај банки и други кредитори) и кредитното однесување само за физички лица, за да во подоцнежен временски период се опфатат и правните лица.

5. Примена на Базелските принципи - предуслов за квалитено управување со кредитниот ризик од страна на НБРМ и комерцијалните банки во Република Македонија

Примената на принципите и определбите дефинирани во двете Базелски спогодби за капитал (Базел 1 и Базел 2), опфаќаат низа на барања кои еднакво треба да ги исполнуваат, како банките (во правец на соодветно справување со банкарските ризици), така и регулаторните тела кои преку соодветен надзор над работењето на банките имаат за цел одржување на сигурност и стабилност на банкарскиот систем.

Примената на базелските принципи и барања претпоставува соодветна подготовка и прилагодување на работата од содржински и организационен аспект во банките на Република Македонија, и кај банкарската супервизија при Народната Банка, како национално регулаторно (супервизорско) тело. Имено, базелските принципи, како меѓународно прифатени стандарди за воспоставување и одржување ефикасен банкарски систем и банкарска супервизија, ја истакнуваат потребата од воспоставување јасно дефинирани правила со кои се регулира функционирањето на банкарскиот систем и вршењето на банкарската супервизија.

Заради постигнување поголема усогласеност со овие принципи, при крајот на 2006 година, Народната банка донесе нова **Одлука за методологијата за адекватност на капиталот**, со која се вовеле експлицитна обврска за банките да располагаат со капитал потребен за покривање, не само на кредитниот ризик, туку и за заштита од различните видови на пазарни ризици, ризик од промена на каматните стапки, ризик од ценови промени на стекнатите хартии од вредност наменети за тргување, ризик од промена на девизниот курс, ризик од промена на цените на стоките кои банките ги стекнале, ризик од порамнување/испорака, ризик од другата договорна страна).

И покрај доминацијата на кредитниот ризик во работењето на банките, сепак, сè поголемата присутност на банките во тргувањето со хартии

од вредност на пазарот на капитал, ја наметна потребата од донесување на оваа регулатива. Воедно, со донесувањето на оваа одлука, се имплементира во целост Базелската капитална спогодба- Базел 2, односно амандманите на Базелската капитална спогодба од 1996 година, врз основа на кои пазарните ризици се вклучуваат во пресметката на адекватноста на капиталот на банките.

Тенденцијата за понатамошно унапредување на банкарското работење и градење на здрав и стабилен банкарски систем, како тековната примена на Новата Базелска капитална спогодба, од страна на земјите со кои нашиот банкарски сектор е тесно поврзан (по основ на сопственички или деловни односи), ја наметнаа потребата Народната банка да ги постави основите за примена на оваа Спогодба, а деловните банки соодветно да ги реализираат.

Така, во текот на 2007 година беа донесени повеќе закони и низа на подзаконски акти со кои поблиску се регулира материјата третирана во новата капитална спогодба. Во таа смисла од особено значење е Новиот закон за банките (донесен во јуни 2007 година) кој обезбедува значајно квалитативно унапредување на банкарската регулатива и супервизија во Република Македонија, а кој се базира на определбите и стандардите пропишани со Европската директива 2006/48 за основање и работење на кредитните институции и Европската директива 2006/49 за адекватноста на капиталот на инвестициските фирми и кредитните институции.¹⁹⁷⁾

Имено во овој закон како позначајни измени и унапредувања кои се третираат со Базелските принципи можат да се спомнат определбите кои се однесуваат на:

- зајакнување на корпоративното управување во банките;
- поставување на основите за примена на Новата базелска капитална спогодба;
- унапредување и зајакнување на системите на банките за управување со ризиците, особено на управувањето на кредитниот ризик, ликвидносниот ризик, валутниот ризик, пазарниот ризик и ризикот од користење на информациската технологија;
- унапредување на начинот на вршење супервизија и надзор;

¹⁹⁷⁾ Во март 2008 година од страна на заедничката мисија на ММФ и Светската банка, беше спроведена анализа и оценка на усогласеноста на супервизорската функција на НБРМ со Базелските принципи за ефикасна банкарска супервизија. Општата оценка е дека со Законот за банките од 2007 година и новата регулативната рамка донесена врз основа на овој Закон, е направен значаен напредок во јакнењето на регулативата и супервизорските политики, процедури и практики.

- усогласување на сметководствените стандарди и правила за банките со Меѓународните сметководствени стандарди и Меѓународните стандарди за финансиско известување и сл.

Согласно со Законот за банките, во текот а 2008 година се донесе соодветната подзаконска регулатива, со што се заокружи регулативната рамка за банкарската супервизија. Во таа, смисла најнапред се предвидува зајакнување на корпоративното управување во банките, а со тоа воспоставувањето добри корпоративни практики и процедури кои се однесуваат на управувањето со одделните ризици. Во таа насока е донесувањето и на Одлуката за основните начела и принципи на корпоративното управување во банка, во која се вградени најновите Базелски принципи за добро корпоративно управување во банките, од февруари 2006 година и корпоративната практика, преточена во регулаторните акти на други земји од Европската унија.

Со Одлуката се пропишуваат квалификациите и стручноста коишто се бараат од членовите на Надзорниот одбор на банката, нивните надлежности и одговорности, се регулира соработката меѓу Надзорниот одбор и Управниот одбор на банката, односите меѓу Надзорниот одбор, Управниот одбор, внатрешната ревизија и надворешната ревизија, улогата и делокругот на активностите на лицето/организацискиот дел за контрола на усогласеноста на работењето на банката со прописите, а се дефинира и обврската за транспарентност на корпоративната структура на банката.

Воедно, со Одлуката се пропишува обврската на банката за изработка и донесување кодекс за корпоративно управување, етички кодекс и програма за наградување, како и за редовна изработка на извештај за корпоративното управување во банката, што е составен дел на нејзиниот годишен извештај.

Имајќи ги предвид карактеристиките на банкарскиот систем на Република Македонија, сложеноста на активностите коишто ги вршат банките и ризиците на кои се изложени во своето работење, во 2007 година, НБРМ усвои план за примена на новата Базелска капитална спогодба, кој план е во фаза на реализација.

По однос на Првиот столб за минимум барања за капитал (Pillar 1 - Minimum capital requirements) се предвидува изработка на регулатива со која ќе се овозможи примена на стандардизираниот пристап за оценка на кредитниот ризик (2009 година) и изработка на регулатива со која ќе се овозможи примена на основниот показател и/или стандардизираниот пристап за оценка на оперативниот ризик (2008 година);

Примената на Вториот столб (Pillar 2 - Supervisory review) е веќе започната со воспоставување на новата методологија за супервизија ориенти-

рана кон оценка на ризиците, со детално пропишување на системот за управување со ризиците, како и со пропишувањето на обврската за банките да воспостават интересен процес за оценка на адекватноста на капиталот;

Банкарската супервизија во рамките на Народната банка и организациски и содржински се прилагодува и го унапредува своето работење, транзитирајќи од супервизија која ја следи доследноста на имплементацијата на законските одредби кон супервизија која е ориентирана кон надзор на ризиците и е основната тенденција на Столбот 2 во рамките на Новата капитална спогодба.

Со донесувањето на *Одлуката за објавување извештаи и податоци од стирана на банката*, во 2007 година е означен почетокот на формалниот процес на постепенa примена на барањата од Третиот столб (Pillar 3 - Market Discipline) од новата Базелска капитална спогодба. Со Оваа Одлука се определуваат:

- податоците и извештаите коишто банките се должни да ги објавуваат на редовна основа, а коишто се однесуваат на:
- работењето на банката,
- акционерската структура на банката,
- висината на сопствените средства и
- адекватноста на капиталот и системите и процесите за управување со ризиците.

При изготвување на наведената временска рамка, НБРМ ги имаше предвид препораките дадени од Базелскиот комитет за банкарска супервизија (BCBS) и Комитетот на европските банкарски супервизори (CEBS) за усогласување на примената на Новата капитална спогодба со карактеристиките и капацитетот на банкарскиот систем и банкарската супервизија на земјата. Во таа насока, од особено значење е новиот супервизорски пристап дефиниран со развојниот план за унапредување на банкарската супервизија на НБРМ и донесувањето на новата регулатива за управување со ризиците. Нивното спроведување овозможува зајакнување на капацитетот на супервизијата на НБРМ и на банките, како предуслов за отпочнување со примената на понапредните пристапи за утврдување на адекватноста на капиталот, согласно со Базел 2.

Во периодот до отпочнувањето со примената на Првиот столб (Pillar 1 – Minimum capital requirements), стапката на адекватноста на капиталот се утврдува со примена на веќе спомнатата методологија дефинирана во *Одлуката за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот*, којашто претставува целосна примена на Базелската капитална спогодба Базел 1. Законот за банките и оваа Одлука даваат можност за вклучување на сите материјални ризици на кои се изложени банките во

утврдувањето на адекватноста на капиталот, а не само на оние коишто се експлицитно наведени во Одлуката за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот. Имено, при утврдувањето на висината на капиталот потребен за покривање на ризиците, можат да се вклучат и други ризици, доколку банката или НБРМ оцени дека е тоа потребно заради природата, видот и обемот на активностите што ги врши банката.

Во таа смисла, согласно со акцискиот план на НБРМ за постепено воведување на Новата базелска капитална спогодба - Базел 2, во обем и длабочина што ќе бидат соодветни на карактеристиките на банкарскиот систем и условите на банкарскиот пазар во Република Македонија, на почетокот на 2009 година беше заокружена регулативата којашто предвидува обврска за утврдување на потребниот капитал за покривање на оперативниот ризик од страна на банките. Согласно со Базел 2, оперативниот ризик е ризик од загуба поради несоодветни лица, несоодветни или слаби интерни процеси и системи или надворешни настани. Оваа дефиниција го вклучува правниот ризик како изложеност на прекршочни санкции, глоби или други казни заради преземени супервизорски мерки или приватни тужби. Дефиницијата на оперативниот ризик дадена од Базелскиот комитет не ги вклучува репутациониот и стратемскиот ризик.

Со измените на **Одлуката за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот** се предвидува можноста за банките да изберат помеѓу два пристапа за утврдување на капиталот потребен за покривање на оперативниот ризик, и тоа: пристапот на базичен индикатор и стандардизираниот пристап. Овие два пристапа се разликуваат според нивото на софистицираност на начинот на утврдување на потребниот капитал за покривање на оперативниот ризик. При пресметките, кај двата пристапа се поаѓа од утврдување на т.н. базичен индикатор, што подразбира поврзување на големината на оперативниот ризик со остварените приходи и расходи на банката од редовното работење. Дополнително на ова, кај стандардизираниот пристап, банката е должна да го подели своето работење во осум деловни линии (финансирање на правни лица, тргување и продажба, банкарство на мало, комерцијално банкарство, платен промет и порамнување, услуги како агент, управување со актива и брокерски услуги на мало), при што базичниот индикатор се утврдува врз основа на приходите и расходите од редовното работење на банката за секоја одделна деловна линија каде што тие настанале. Со оглед на разликите во нивото на ризичност и можноста за остварување загуби кај одделни активности што ги врши банката, ваквата поделба на работењето на банките на осум деловни линии овозможува посоодветно поврзување на нивото на ризик и нивото на потребен капитал. Исто така, за разлика од пристапот на базичен индикатор, чијашто примена не е условена со исполнување одредени критериуми, банката може да го користи стандардизираниот

пристап, само доколку исполнува низа критериуми, како што се: поделба на активностите по деловни линии според утврдени принципи и донесување соодветна политика; обезбедување целосно документиран систем за управување со оперативниот ризик; редовна независна проверка на системот за управување со оперативниот ризик од страна на службата за внатрешна ревизија и/или друштво за ревизија и сл. Имајќи ја предвид новината што се воведува со оваа Одлука и потребата за соодветна подготовка од страна на банките заради нејзина ефикасна примена, предвидена е одложена примена на одредбите коишто се однесуваат на утврдувањето на потребниот капитал за покривање на оперативниот ризик, почнувајќи од 31.12.2011 година.

Значајни се и одредбите на Законот за банките кои предвидуваат обврска за банките за воспоставување и одржување соодветен систем за управување со ризиците, којшто треба да ги вклучи кредитниот ризик, ликвидносниот ризик, ризикот на каматни стапки, валутниот ризик, пазарниот ризик, ризикот од концентрација, оперативниот ризик, како и сите останати материјални ризици на кои се изложени банките во своето работење. Ова барање е понатаму подетално презентирано во *Одлуката за управување со ризиците*, која што претставува сублимиран приказ на основните принципи за управување со ризиците. Одлуката ги пропишува елементите коишто најмалку треба да ги содржи системот за управување со ризиците, а коишто се однесуваат на: правилата за управување со ризиците, соодветната организациска структура и на ефикасниот информативен систем.

Банките се должни, најмалку еднаш годишно, да вршат стрес-тестирање, кое има за цел да го оцени потенцијалното влијание на еден или повеќе внатрешни или надворешни фактори на ризик врз вредноста на средствата и обврските на банката, односно врз нејзината солвентност. Особено значајна новина е обврската за банките за воспоставување процес на интерно утврдување и оценка на потребната адекватност на капиталот, во зависност од нивниот профил на ризичност. На тој начин се создаваат услови за соодветна примена на првите два принципа од Вториот столб (Pillar 2 - Supervisory review) на Новата Базелска капитална спогодба.

Имајќи ја потребата од посензитивна проценка на кредитниот ризик согласно барањата на Новата Базелска спогодба за капитал предвидено е унапредување на методологијата за управување со кредитниот ризик. Имено, со донесената *Одлука за управување со кредитниот ризик* подетано се пропишуваат начинот и основните критериуми за класификација на активните билансни и вонбилансни ставки на банката според степенот на ризичност, начинот на утврдување и висината на износот на исправка на вредноста и на посебната резерва, како и опфатот и содржината

на политиката и соодветните процедури за управување со кредитниот ризик.

Во првата половина на 2009 година се доенсувањето на *Одлуката за изменување и дојолнување на Одлуката за управување со кредитниот ризик* попрецизно се определува начинот на вршење класификација и утврдување исправка на вредноста на вложувањата на банките во хартии од вредност расположливи за продажба. За овие изложености на кредитен ризик не се врши класификација според категоријата на ризик, туку во случај кога банката ќе оцени дека вложувањето е општетено, ќе пресмета и ќе издвои исправка на вредноста еднаква на негативната разлика помеѓу објективната вредност и амортизираната набавна вредност. Воедно, со оваа Одлука се воведува обврска за банките, во рамките на своите системи за управување со кредитниот ризик, да го дефинираат прифатливото ниво на покриеност на изложеноста на кредитен ризик кон физички лица со соодветен извор на отплата (висина на плата и други приходи). При дефинирањето на прифатливото ниво, банките треба да ги имаат предвид и релевантните показатели за движењето на трошоците за живот. Воедно, банките се должни на редовна основа да ја следат структурата на своето кредитно портфолио кон секторот „население“, според висината на изворот на отплата.

По однос на изложеноста кон поврзани лица Законот за банките Законот за банките дава дефиниција на поврзаните лица и лицата поврзани со банката. Овие дефиниции подетално се разработени во *Одлуката за начинот на утврдување на поврзани лица*. Одлуката е целосно во духот на европските директиви, а особено на Базелскиот принцип бр. 11 којшто се однесува на изложеностите кон поврзаните лица. Притоа, случаите на утврдување на поврзани лица, дефинирани во оваа Одлука, не го исклучуваат постоењето на други случаи на поврзани лица. Во таа насока, во Одлуката е наведено дека банката, или НБРМ, има право да определи и други случаи на поврзани лица, доколку тоа е во согласност со определбите и дефинициите содржани во Законот за банки.

Унапредување на начинот на вршење супервизија и надзор е во голема мера сврзано со барањата на Вториот столб (Pillar 2 -Supervisory review) од Новата Базелска спогодба за капитал. Со Законот за банките е обезбедена правна основа за постепен премин од супервизија којашто се темели на оценка на усогласеноста со прописите, кон супервизија, којашто е повеќе ориентирана кон оценка на ризиците и управувањето со нив. Опфатот и содржината на супервизијата, како и постапките и активностите што треба да се спроведат од овластените лица на НБРМ, се подетално уредени со *Одлуката за начинот на вршење супервизија и надзор*, со која се дава експлицитното право на НБРМ за вршење надзор над работењето на лицата поврзани со банката, на други лица во банкарската

група и на друштвата за помошни услуги на банката. Воедно се прецизира и начинот на спроведувањето консолидирана супервизија.

Досегашната законска и подзаконска регулатива овозможуваше спроведување консолидирана супервизија на банкарска група од страна на НБРМ, при што не беа јасно прецизирани обврските и одговорностите на матичното лице и членовите на банкарската група, како и на одделните финансиски супервизорски органи. Притоа, точно се дефинира постоењето на банкарската група, се дефинираат супервизорските стандарди коишто банкарската група е должна да ги почитува и јасно се дефинира обврската за банката, којашто е предмет на консолидирана супервизија, да воспостави и да одржува соодветни системи за управување со ризикот, како и се прецизира начинот на соработка и размена на информации помеѓу супервизорските органи надлежни за работењето на одделните членови на банкарската група.

Начинот на вршење консолидирана супервизија е подетално регулиран и со Одлуката за консолидирана супервизија, која претставува основа за воспоставување ефикасни механизми за соработка и размена на податоци и информации помеѓу надлежните супервизорски органи, начинот на изработка на консолидирани финансиски и супервизорски извештаи на банкарската група, почитувањето на супервизорските стандарди пропишани во Законот за банките, како и начинот на известување на НБРМ.

Усогласување на сметководствените стандарди и правила со Меѓународните сметководствени стандарди (МСС) и Меѓународните стандарди за финансиско известување (МСФИ) е исто така произлезено од потребата за донесување на методологија за соодветно класифицирање, мерење, признавање и обелоденување на секоја билансна позиција, а кое е особено нагласено како потребно во рамките на Столбот 3 (пазарна дисциплина) од Новата Базелска спогодба за капитал.

Пропишувањето на новата сметководствена рамка со примена од 01.01.2009 година, се очекува да придонесе кон зголемување на реалноста и објективноста на финансиските извештаи на банките, а со тоа и зголемување на транспарентноста на банкарскиот систем во Република Македонија и полесна споредливост на финансиските извештаи на домашните банки со финансиските извештаи на банките од другите земји каде што се применуваат МСФИ.

Покрај барањата на Народната банка за постепено усогласување на банкарското работење, согласно Новата Базелска спогодба за капитал, определени усогласувања во оваа насока се прават и автономно, од страна на дел од банките во Република Македонија, пред сè поради барањата на нивните доминантните или мнозински акционери чии матични банки

во државите на Европската унија веќе ги практикуваат барањата од Новата спогодба за капитал. Овие подготовки во еден случај претстваува имплементација на соодветна програма за постапно воведување на барањата од Новата Базелска спогодба, а во неколку останати случаи се работи за примена на истата пред сè поради потребата од пресметка на адекватноста на капиталот на банкарската група на консолидирана основа.

Општ е впечатокот дека поради непостоење на агенции за кредитен рејтинг, доволно развие на кредитна база на податоци со подолга кредитна историја на должниците по најразлични основи, (а не само по однос на користените банкарски производи), примената на Новата капитална спогодба, а особено развивањето на интерните рејтинг модели (основен или напреден пристап) ќе се одвива доста тешко. Во основа, Базел 2 е една обемна и издашна операција и бара квалитетна и подолга кредитна историја, односно база на податоци.

Исто така, за инертниот модел банките треба да имаат развиено цели економетриски модели. Изградбата на интерниот модел, притоа треба да е во согласност со Народната Банка на Република Македонија и значи примената ќе зависи и од спремноста на НБРМ да прифати таков модел кај секоја поединечна банка. Поради тоа за извесен период, најприфатлив за банките би бил стандардизираниот пристап за мерење на кредитниот ризик, односно пристапот базарин на основен индикатор, во случајот на мерење на оперативниот ризик.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Altman, E.I., Saunders, A., Credit Risk Measurement: Development Over the last 20 Years, *Journal of Banking and Finance*, 21, 1998;
2. Arriaza, B.A., Doing Business with Small Business, *Business Credit*, Nov/Dec, Vol. 101, Issue 10, 1999;
3. Bardos, M., Detecting the Risk of Company Failure, *Journal of Banking and Finance*, 22, 1998;
4. Bakija, m-r. K. –Upravljanje kreditnim rizikom banaka „Računovodstvo i finansije,, –Zagreb, 2000;
5. Basel Committee of Banking Supervision „Overview of the New Basel Capital Accord“ April 2003; www.bis.org;
6. Basel Committee on Banking Supervision : „Internal Audit in Banking Organisation and the Relationship of Supervisory Authorities with Internal and External Auditors“, Basel, 2000; www.bis.org;
7. Basel Committee on Banking Supervision „Framework for Internal Control Systems in Banking Organisations“ 1998, www.bis.org;
8. Barber T., „EU stimulus plan poses risk to debt refinancing“ -The Financial Times Limited, 8 January 2009;
9. Berger, A.N., Scott Frame, W., Credit Scoring and the Price and Availability of Small Business Credit, Credit Scoring and Credit Control VII Conference, Credit Research Centre - University of Edinburgh, 5-7 September, 2001;
10. Bessis Joel „Risk Management in Banking“, John Wiley & Sons, Chichester (England) 1999;
11. Bill Lockyer „The Credit Rating Process“, www.treasurer.ca.gov/ratings/process.asp;
12. Blažek M., „Uloga interne revizije u kontroli bankovnog rizika“ Ekonomski fakultet Zagreb 2001;
13. Bodie Z., Kane A., Markus J.A., „Investment“ -McGraw-Hill Irwin New York, 2008;
14. Božić d-r. Radomir „Pouke i iskustva restrukturirane banaka u zemljama u tranziciji“ –Finansije, 1-2, 2000;

15. Brown M., Zehnder C. (2005) „Credit Registries, Relationship Banking and Loan Repayment“ Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich Working Paper Series, N°240, May;
16. „Comprehensive strategy to address the lessons of the banking crisis announced by the Basel Committee“ www.bis.org/press/p081120.htm , 20.November 2008;
17. „Credit process Handbook“ –Bankakademie, Frankfurt , 2004;
18. „Credit Risk Transfer - Developments from 2005 to 2007“, Basel Committee on Banking Supervision , Joint Forum , July 2008;
19. „Credit Information Systems“, Inter American Development Bank, Sept.2008; www.iadb.org;
20. Caouette,J.B., Altman,E.L, Narayanan,P., „Managing Credit Risk“, John Wiley & Sons, New York, 1998;
21. Chang,H.,Tam,K.Y.,A Comparative Analysis of Inductive Learning Algorithms, Intelligence Systems in Accounting, Finance and management, 1993;
22. CIFAS - UK`s Fraud Prevention Service/ <http://www.cifas.org.uk> ;
23. Committee of Banking Supervision, „Proposed revisions to the Basel II market risk Framework,“ Consultative document , June 2008;
24. Committee on Global Financial System „Credit Risk Transfer“ no. 20, January, 2003;
25. Conford A., „The global implementation of Basel II: Prospects and outstanding problems“ Working paper, www.ssrn.com , October 2006;
26. Cornett /Saunders „Fundamentals of Financial Institutions Management“ Boston 1999;
27. „Country risk-Eastern Europe“ /Euromoney magazine; September 2006, <http://www.euromoney.com/>
28. Country risk-Emerging markets boost ratings /Euromoney magazine; March 1997; <http://www.euromoney.com/>;
29. Curry T., Shibut L., „The cost of Saving and Loan Crisis-Truth and Consequences“ FDIC Banking Review ; 12. Nov 2008 <http://useconomy.about.com>
30. Darrell D., „Innovations in credit risk transfer: implications for financial stability“, BIS Working Paper No 255 , July 2008;
31. „Dictionary of finance and investment Terms“ Barron`s Educational Series Inc., New York ,1991
32. „Discipline Device“, „European Economic Review“ 44 /10, December 2000;
33. Doing Business (2006) <http://www.doingbusiness.org/Methodology/GettingCredit.aspx>;

34. Dorbec. A. „Credit information systems -Theoretical and comparative analysis“ –AED „Attractivité Economique du Droid“-Economic University of Paris; Sept.2006;
35. Engel, L., & Hecht R.H., „How to buy stocks“ Little Brown and Company (Inc.) New York, eight edition ,2004;
36. Estrella. Arturo., „Credit ratings and complementary sources of credit quality information“ BCBS, WP No.3, August 2000;
37. Fahlman, S., Lebiere, C., The Cascade - Correlation Learning Architecture Technical Report: CMU 09.10. 1992 ;
38. Feldman, R., Small Business Loans, Small Banks and a Big Change in Technology Called Credit Scoring, Region, Sep 1999;
39. Financial crises Europe, www.stratfor.com, , 12.10.2008;
40. „Financial sector problems and Monetary Policy in Countries in Transition” <http://www.imf.org>;
41. Folkers-Landau, D. i Lindgren C.J. „ Клучни фактори на рамката за воспоставување на сигурен и стабилен финансиски систем“ (превод) 1998;
42. Friedland, M., Credit Scoring Digs Deeper into Data, Credit World, Vol.82.No.1, Issue 5, May/June 1993;
43. Greuning Van H.-Brajović-Bratanović S.-Analysing and Managing Banking Risk, World bank WP, April 2003;
44. Guidelines for Computing Capital for Incremental Risk in the Trading Book, Basel Committee of Banking Supervision, July 2008;
45. Heffernan, S „Modern Banking in Theory and Practice“, John Wiley & Sons Ltd, Baffins Lane, Chichester, England 1996;
46. „How credit rating is determined?“ <http://en.wikipedia.org>;
47. Heffernan, S, „Modern Banking in theory and practice“, John Wiley & Sons LTD. Baffins Lane, Chichester, England 1996;
48. Heakal, R., „What is a corporate credit rating“-; www.investopedia.com/articles/03/102203.asp;
49. Hunt R. „The Development and Regulation of Consumer Credit Reporting in America“ Federal Reserve Bank of Philadelphia Working paper 02-21, November, 2002;
50. „International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards“ , Basel Committee of Banking Supervision , June 2006;
51. „Implementation of Basel II-Practical Considerations“, Basel Committee of Banking Supervision , July 2004;
52. Jakovac, L. -Prka, B.: „Upravljanje kreditnim rizikom i cenovno vrednovanje rizika“ - III Megunarodna bankarska konferencija, Opatija 1998 god;
53. Jakovljević D., „Upravljanje kreditnim rizikom u suvremenom bankarstvu“ TEB Zagreb 2000;

54. James Barth , Gerard Caprio, Ross Levine, „Basel II: Strengthening Market Discipline in the Financial Sector“ , Basel Committee for banking supervision”, 2008;
55. Jappelli T., Pagano M. „Information Sharing in Credit Markets: A Survey“ CSEF Working Paper N°36, March ,2000;
56. Jappelli T., Pagano M. „Information Sharing in Credit Markets: The European Experience“ CSEF Working paper, N°35, March,2000;
57. Jappelli, Tullio, and Marco Pagano. 1993. „Information sharing in Credit Markets.” Journal of Finance 48 (5) (December, 1993);
58. Jappelli, Tullio, and Marco Pagano. 2002. „Information Sharing, Lending and Defaults: Cross-Country Evidence.“ Journal of Banking and Finance 26 (10) (October , 2002);
59. Jill Luoto, Craig McIntosh, Bruce Wydick „Credit information Systems in Less-Developed Countries: Recent History and Test“ Sept.2004;
60. Johnsen, T., Melicher, R. W., Predicting Corporate Bankruptcy and Financial Distress: Information value added by Multinomial Logit Models, Journal of Economics and Business, 1994;
61. Jürgen Stark, „The financial crisis and its consequences for the world economy“, BIS review 158/2008, 10 December 2008;
62. Jurković P., „Razvojna i Kreditna sposobnost investitora“ NN Zagreb 2000;
63. Jurman, A., „Upravljanje likvidnošću banke“-TEB, poslovno savetovanje d.o.o. Zagreb, 3-međunarodna bankarska konferencija, Opatija, listopad 1998;
64. Jurman d-r A.: Valutni rizik u ukupnoj rizicnoj izloženosti banke, HIBO Zagreb, 1997 god;
65. Kapor, P., „Bankarstvo sa osnovama bankarskog poslovanja i međunarodnim bankarstvom“ Beograd, 2005;
66. Kent Baker, Gary Powell „Understanding Financial Management: A Practical Guide“- Wiley-Blackwell ,USA, April 2005;
67. Koch, T.W., MacDonald, S.S., Bank Management, Harcourt College Publishers, Fortworth, Tokyo, 2000;
68. Lcc, W.A., Fair, Isaac Web Site Offering Explanation of Credit Scores, American Banker, Vol.165, Issue 219, 2000;
69. Lennkh, P., „IBC Conference“, Prague , April 1996;
70. Liaquat A. „Lords of Finance: The Bankers Who Broke the World“ - Penguin Press HC ,Jan 2009.;
71. „Long-Term Capital Management“-Case Study ,AMBIT Erisk, www.erisk.com;
72. Love I. Mylenko N. (2003) „Credit Reporting and Financing Constraints“ World Bank Policy Research Working Paper 3142, October 2003;

73. Lucas, J. D., Goodman, S.L., Fabozzi, J. F. „Collateralized Debt Obligations- Structures and Analysis“ –John Wiley&Sons Inc., 2006;
74. Mester L., „What`s the point of credit scoring“, Federal Reserve Bank of Philadeohia Bussiness Review-Sept.-Oct., 1997;
75. Mangan, J.F., Differ on Use of Credit Scoring for Underwriting, Insurance Advocate, Vol. III, No.44,2000;
76. Macedonia Financial Sector Strenghtening Project „A study on the Prospects for a Credit Information Registry“ 24 June 2003;
77. Maki M. Dean, „The Growth of Consumer Credit and Household Debt Service Burden“ Board of Governors of the Federal Reserve System, February 2000;
78. McNab, H., Wynn, A., „Principles and Practice of Consumer Credit Risk Management“, CIB Publishing, Canterbury, 2000;
79. Marc Saidenberg; Til Schuermann „The New Basel Capital Accord and Questions for Research“- „Wharton“ Financial Institute Center 03-14/2004;
80. Martin Brusis, Cornelius Ochmann „Central and Eastern Europe on the way into the European Union“, Bertelsman Foundation Publishers , Gutersloh;1988;
81. McIntosh, Craig and Bruce Wydick. „A Decomposition of Incentive and Screening Effects in Credit Market Information Systems.“ Working Paper, University of California at San Diego/University of San Francisco. 2004;
82. Miller M. (2000) „Credit reporting Systems Around the Globe: The State of the Art in Public and Private Credit Registries“, World Bank Policy Research Working paper 3443, June, 2000
83. Mishkin, S.F./Eakins G. S., „Financial Markets and Institutions“, sixth edition, Pearson Prentice Hall, 2007;
84. Mrvic , m-r. T., „Revizija i rejting“ „Korak ka smanjenju rizika na finansiskom tržištu“ Jugoslovensko bankarstvo 9-10/2001;
85. Neyens, L. Ruth, „Distressed Asset Resolution-Lessons Learned“, The World Bank, 2002;
86. Olegario, Rowena. „Credit Reporting Agencies: A Historical Perspective“. Margaret J.Miller, Ed. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2003;
87. Osmanagić B. N., „Potencijali poduzeća“, „Aliena“, Zagreb, 1993;
88. Ostojić S., „Modeli restrukturiranja bankarskih sistema u privredama u tranziciji“ Privredna izgradnja, 2002;
89. Padilla, Jorge A., and Marco Pagano. 2000. „Sharing Default Information as a Borrower Discipline Device“, European Economic Review 44 (10) (December 2000);

90. Payant, W.R.: Credit risk –managing its interrelation with other balance sheet risks, Sendero Institute, IBC Conference, Prague, June 1996;
91. Peek, J., Rosengren, E.S., The Evolution of Bank Lending to Small Business, New England Economic Review, Mar/Apr 1998;
92. Piramuthu, S., Financial Credit Risk Evaluation with Neural and Neorfuzzy Systems, European Journal of Operational Research, 112, 1999;
93. Platt, H.D., Platt, M.B., A Linear Programming Approach to Bond Portfolio Selection, Economic Financial Computing, 1991;
94. Primorac •.-, „Rizik zemlje-element kreditnog rizika“, Poslovne Finansije i bankarstvo, Zagreb, 1996;
95. Progress on Basel II implementation, new workstream and outreach“- Basel Committee Newsletter No 11, May, 2007 www.bis.org/publ/bcbs_nl11.htm;
96. „Report on the activities of credit rating agencies“ Technical Committee of the International Organisation of Securities Commissions“, September 2003 <http://www.iosco.org/>;
97. Rose, P.S., „Commercial Bank Management“ IRWIN , Homewood, IL 60430, Boston, USA, fifth edition 2002;
98. Saidenberg M.; Schuermann T. „The New Basel Capital Accord and Questions for Research“- „Wharton“ Financial Institute Center 03-14/2004;
99. Šiket-Hunjak, D., „Upravljanje kreditnim rizikom u poslovnoj banci“ Ekonomski Fakultet Zagreb, 1999;
100. Spanswick P., UBS , London, ICBI conference Risk 95, Paris, 28.11.1995;
101. Spiegel: „Financial crisis in Europe“ , 6 Oct. 2008; www.spiegel.com;
102. Spiegel: Europe Faces Banking Crisis of its Own, 5 October ,2008 www.spiegel.com;
103. Singer A. D. „The Global Financial Crisis and U.S. Leadership MIT Center for International Studies“, 27. Oct. 2008, www.alternet.org;
104. Shiller J.R., The Subprime Solution: „How Today`s Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It“ – Princeton University Press , USA– August 2008;
105. Stulz.M.R., „Risk Management & Derivatives“, Thomson-South Western, USA, 2003;
106. Susan Schmidt Bies „Basel II Implementation and Revision of Basel I“ Speech to the USA Senate, Washington, 10 Nov 2005;
107. „The Application of Basel II to Trading Activities and the Treatment of Double Default Effects“, November, 2005, www.bis.org;
108. Vasiljevic D-r B., „Rizici u bankarskom poslovanju“-Beograd , Fokus 1990;
109. Zaher, F., „Does the Basel Accord Strengthen Banks www.investopedia.com/articles/07/BaselCapitalAccord.asp ;

110. Арсовски д-р Д., „Ризици во банкарското работење“ Есопому Press - Скопје, 1998;
111. Васиљевић, Б. „Пристап анализи ризика у банкарском пословању“ - Весник бр. 385/89;
112. Делова д-р. Ј. Е., „Управување со проблематичните кредити од страна на банките, со посебен осврт на проблематичните кредити во Република Македонија“ - докторска дисертација - Скопје, 2003;
113. Јаковчевић Д.,: Управљање кредитним ризиком у современим банкарству - ТЕБ Пословно саветовање - Загреб, 2000;
114. „Капитал“ - „Светска финансиска криза и Македонија“ 23 октомври, 2008;
115. „Капитал“ - „Регион, бизнис и политика“, бр. 471, 6 ноември, 2008;
116. Мацова м-р В., „Управувањето со кредитниот ризик и Базел 2,“ - „Економија бизнис“, декември, 2003;
117. Мисија, В., „Кредитни послови с немачким банкама“, Масмедиа, Загреб, 1998, ;
118. Наневски д-р Благоја, „Берза на долгорочни хартии од вредност“ Годишен зборник на Економски институт - Скопје, 1995;
119. Наневски д-р Благоја, „Финансиски пазар во функција на динамизирање на општеството-економски развој- Годишен зборник на Економски институт - Скопје, 1997;
120. Неновски д-р Т., „Формирање на цени на производите и услугите на корпоративните банки“ - NAMpress, Скопје, 2005 година;
121. Попоска д-р. К. „Комерцијално банкарство-успешност и профитабилност“ - Економски институт - Скопје, 2008;
122. Попоска д-р К. „Капитална адекватност и имплементација на Базел 2“ - Економски развој. Економски институт, бр. 2/2008, - Скопје 2008;
123. Попоска д-р К. „Финансиски и иновации и нивното влијание на финансискиот пазар-секјуритизација“ - Претприемништво- иновации и конкурентност. Економски институт-Скопје, 2008;
124. Попоска д-р К. „Детерминанти на профит во комерцијалната банкарска индустрија: Истражување на селектирани транзициони економии“ - Економски развој. Економски институт, бр. 3/2007, Скопје 2007;
125. Попоска д-р К. „Банките, штедењето и финансирањето на малите и средни претпријатија во Република Македонија“ - „Претприемништво, проблеми, перспективи и дилеми“, УЈЕ Тетово-Факултет за бизнис економија, Економски институт-Скопје, Агенција за промоција на претприемништвото во Република Македонија-Скопје, 2007;

126. Законот за Народната банка на Република Македонија, Службен весник на РМ бр.3/02 Законот за банките - Службен весник на РМ бр. 67/07;
127. Законот за банките - Службен весник на РМ бр. 67/07;
128. Закони за изменување и дополнување на Законот за Народната банка на Република Македонија, Службен весник на РМ бр.51/03, бр.85/03, 40/04, 61/05 и 129/06);
129. Извештај за банкарската супервизија на Република Македонија во 2008 година, мај 2009;
130. Извештај за банкарскиот систем и банкарската супервизија на Република Македонија во првата половина на 2009 година, декември 2009;

БИОГРАФИЈА

Д-р Виолета Мацова е родена 17.05.1963 година во Велес.

Средно образование завршува во 1981 година во Гимназијата Раде Јовчевски -Корчагин во Скопје – математичка насока, отсек информатика . Во учебната 1981/82 година се запишува на Економскиот факултет во Скопје на отсекот прометно-комерцијална насока и дипломира на истиот во октомври 1985 година .

Во учебната 1986/87 година се запишува на последипломски студии група „Маркетинг“ на Економскиот факултет во Скопје каде во 1990 година се стекнува со научен степен магистер на науки.

Во Јуни 2009 година успешно ја одбрани докторската дисертација на Економскиот Институт во Скопје на тема „Оценка на кредитниот ризик во процесот на управување со кредитни ризици во комерцијалните банки на Р. Македонија под менторство на Д-р Благоја Наневски при што се стекна со научен степен доктор на науки.

Во својата работна кариера Д-р Виолета Мацова има повеќе работни ангажмани особено во областа на банкарството и економскиот развој.

Имено д-р Виолета Мацова е ангажирана како секторски раководител во Тетекс-Банка –Скопје, а во периодот (Септември 1997-Декември 2000) работи како просектен менаџер и помошник директор во Агенцијата за санација на банки, чиј предмет на работа е управување со лошите кредити на крајните должници-претпријатија пренесени од Стопанска Банка АД Скопје на Агенцијата.

Во периодот 2001-2003 д-р Виолета Мацова, вршејќи ја функцијата на Државен секретар во Министерството за економија, особено е ангажирана за прашањето сврзани со унапредувањето на трговската меѓународна соработка, поддршката на малите и средни претпријатија и економскиот развој на државата.

Во периодот Феруари 2003- Декември 2004 , д-р Виолета Мацова кариерата во областа на банкарството ја продолжува во меѓународните проекти и тоа:

- Проектот на УСАД - Јакнење на Македонскиот Финансискиот Сектор, -банкарски советник одговорна за креирање на приватно кредитно биро и поддршка на Народната банка во делот на управување со банкарските ризици , и
- Проект на ЕАР – Ресформа на Банкарскиот сектор- виш банкарски експерт задолжена за поддршка на Народна банка за промоција и имплементација на Новата Капитална спогодба –Базел 2 и в.д. генерален секретар на здружението за банкарство

Со процесот на децентрализација во 2005 година, Д-р Виолета Мацова е ангажирана како Виш финансиски експерт во проектот на ЕАР – Техничка помош на Министерството за Финансии за Фискална Децентрализација, а од Март 2006 до денес работи на место Виш советник и Тим Лидер за локална самоуправа и децентрализација во СНВ-Холанска развојна организација-Подружница Скопје.

Д-р Виолета Мацова била предавач на над триесетина обуки и семинари како и автор или ко-автор на над петнаесетина научни трудови. од областа на банкарството, планирање на регионалниот локалниот развој, и користењето на фондовите на ЕУ .